

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти НАПН України
ГО «Інститут лідерства, інновацій та розвитку»**

Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні

Київ – 2014

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України
(протокол № 11 від 23 грудня 2013 року)

Рецензенти:

Гонюкова Л. В., д. н. держ. упр., доцент, завідувач кафедри державного управління та управління освітою Київського університету імені Бориса Грінченка;
Олійник В. В., д. п. н., професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Університет менеджменту освіти НАПН України»;
Протасова Н. Г., д. п. н., професор, завідувач кафедри управління освітою, Національної академії державного управління при Президентові України.

Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні: монографія /
П 68 Колектив авторів: Бугров В., Гожик А., Жданова К., Зарубінська І., Захарченко В.,
Калашнікова С., Козієвська О., Линьова І., Луговий В., Оржель О., Рашкевич Ю.,
Таланова Ж., Шитікова С.; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. – К.:
ДП «НВЦ «Пріоритети»», 2014. – 156 с.
ISBN 978-966-8809-86-6

У монографії висвітлено основні поняття, етапи та тенденції розвитку Європейського простору вищої освіти як мети Болонського процесу. Основні «магістральні лінії» та інструменти Болонського процесу (цикли вищої освіти, рамки кваліфікацій, ECTS, Додаток до диплома, забезпечення якості вищої освіти, визнання іноземних кваліфікацій, міжнародна академічна мобільність, міжнародні програми Європейського Союзу для модернізації вищої освіти) проаналізовані та представлені у виданні на основі аналітичних даних європейських і вітчизняних досліджень, результатів безпосередньої участі авторів монографії в діяльності національних експертних груп, робочих груп Міністерства освіти і науки України та Національної команди експертів з реформування вищої освіти.

Праця призначена для: керівників науково-педагогічних і наукових працівників, студентів, аспірантів і докторантів вітчизняних ВНЗ, державних службовців і фахівців, які залучені до процесів європейської інтеграції вищої освіти України.

УДК 378.014.25:34](477)
ББК 74.58(4Укр)

Монографію підготовлено та опубліковано у межах проекту «Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні» за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження». Погляди, відображені у данному виданні, не обов'язково відображають позицію Міжнародного Фонду «Відродження»

ПЕРЕДМОВА

У колективній монографії «Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні» проведено аналіз стану правового забезпечення входження української вищої школи в Європейський простір вищої освіти (European Higher Education Area, EHEA) після приєднання країни до Болонського процесу у 2005 р.

Основна увага приділена головним інструментам формування та функціонування EHEA, їх розробленню, легітимізації та практичному впровадженню в Україні. З-поміж цих інструментів – циклова організація вищої освіти, Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, Додаток до диплома європейського зразка, національні рамки кваліфікацій, система зовнішнього і внутрішнього забезпечення якості вищої освіти, включаючи незалежні агенції зовнішнього забезпечення якості, визнання іноземних кваліфікацій, академічна мобільність, реалізація міжнародних освітніх проектів.

Ці схвалені та апробовані країнами-учасницями інструменти, відповідні стандарти і рекомендації слугують підвищенню привабливості та конкурентоспроможності EHEA взагалі, кожної національної вищої освіти зокрема, взаємному міжнародному (так само як і внутрішньому національному) розумінню та визнанню, жодним чином не нівелюючи традиції окремих країн.

З метою кращого усвідомлення переваг і повної безальтернативності для України розвитку вищої освіти на засадах Болонського процесу в монографії розглядається й осмислюється його історичний шлях упродовж майже 15 років, який призвів до проголошення у 2010 р. утворення EHEA та визначення й здійснення його подальшої стратегії до 2020 р.

Водночас майже дев'ятирічна участь України в Болонській євроінтеграції виявила певні труднощі та неефективності у вітчизняній вищій школі. Уточненню причин існуючих проблем, конкретизації шляхів їх подолання якраз і присвячена дана робота.

Серед недосконалостей національної вищої освіти – її рівнева недовершеність (наприклад, відсутність докторського рівня) та галузева подрібненість (понад 150 напрямів і 500 спеціальностей), що перешкоджає її трансєвропейській зрозумілості та прийнятності. Розпорошеність вищих навчальних закладів (334 заклади III-го і IV-го рівнів акредитації) утруднює забезпечення належної якості та породжує сумніви в реальному досягненні задекларованих результатів у ресурсно слабких інституціях. Опитування керівників, викладачів, студентів вищої школи засвідчують, з одного боку, недостатню обізнаність із сутністю, поняттями та інструментами Болонського процесу, а з другого боку, переоцінювання стану вітчизняної освіти, небажання її змінювати тощо. Не завершено оновлення законодавства про вищу освіту, яке значною мірою застаріло.

Перепону на шляху реалізації Болонського процесу становить нерідко поверхово-формальне суспільне і фахове сприйняття його сутнісних цілей і механізмів. Наприклад, недостатньо поміченими стали принципове зміщення акценту з навчального процесу на його кінцевий результат, переорієнтування на компетентнісний підхід, парадигму «вимірюваної якості». Поза серйозною увагою залишилася почата у 2000 р. довгострокова програма Європейської Комісії Tuning (Налаштування освітніх структур в Європі), що супроводжує та доповнює Болонський процес і націлена на розроблення та впровадження у вищій освіті компетентнісно-результатної концепції. Водночас саме з огляду на цю концепцію визначені та реалізуються основні болонські інструменти.

Зазначена концепція пов'язує у цілісний органічний комплекс і цикли вищої освіти, і систему її кваліфікаційного та кредитного виміру, і характеристику здобутих кваліфікацій (ступенів) у Додатках до дипломів, і внутрішнє та зовнішнє забезпечення проголошеної якості, і реальну основу академічної мобільності. Це, зокрема, у здійсненні болонської модернізації потребує просування широким фронтом за головними напрямками задля повноцінного (і формального, і фактичного) входження вітчизняної вищої школи в EHEA. Зазначене вище породжує альтернативу в послідовності викладу матеріалу стосовно правових засад реалізації Болонського процесу в Україні: суто логічного замість історично-логічного. Однак, зважаючи на певну інерцію в осмисленні та об'єктивну інноваційну складність сучасних модернізаційних процесів у вищій школі, авторами на даному етапі надано перевагу історично-логічному поданню тексту. Адже, хоча болонські інструменти нині складають не субординаційний, а координаційний системний (компетентнісно-результатно-кваліфікаційний) ряд, разом з тим запроваджувалися і вдосконалювалися вони не одномоментно, а впродовж півтора десятка років.

Історичний огляд Болонського процесу має самостійне методологічне значення, оскільки, крім наведення фактичних даних і документів, демонструє розгортання Болонського процесу, показує його недогматичний, еволюційний характер. Наприклад, кожен черговий болонський саміт знаменував удосконалення бачень і механізмів створення EHEA. Так, у 2003 р. EHEA доповнено докторським, у 2005 р. – коротким циклами. Характерно, що у 2011 р. Генеральна конференція UNESCO, переглядаючи Міжнародну стандартну класифікацію освіти, у частині рівнів вищої освіти повністю прийняла болонську циклову організацію.

Особливо знаменним слід визнати 2005 р. Крім вступу України до Болонського процесу, у Бергені (Норвегія) зроблено кардинальний розворот у бік створення основ ідентифікації освітніх досягнень у вищій школі, забезпечення їхньої прозорості, зрозумілості, надійності, визнання. Схвалено Рамку кваліфікацій ЕНЕА (ця ініціатива підхоплена Європейським Парламентом і Радою Європейського Союзу, які у 2008 р. прийняли Європейську рамку для навчання впродовж життя), а також Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в ЕНЕА.

Ці документи разом із Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою та Додатком до диплома європейського зразка зобов'язують змінити підходи до розроблення стандартів вищої освіти, уточнити положення про кваліфікації (ступені), переглянути методи створення освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, засобів діагностики підготовки у вищій школі. Це передбачено планом заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій, який затверджений спільним наказом Міністерства освіти і науки і Міністерства соціальної політики України 20 квітня 2012 р. і перебуває у стадії виконання. Також мають бути сформовані як такі, що заслуговують на загальноєвропейське визнання, національні системи зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості, відповідні незалежні агенції.

Лондонський саміт 2007 р. зазначив доцільним утворення додатково до Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти, яка існує з 2000 р., Європейського реєстру якості вищої освіти (функціонує з 2008 р.), який би включав визнані європейські та національні агенції забезпечення якості. Україна має також бути представлена в такому реєстрі (до речі, як і у згаданій асоціації).

У Бухарестському комюніке 2012 р. сформульовано пріоритети дій на національному та європейському рівнях на період до 2015 р., з-поміж яких подальше вдосконалення стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в ЕНЕА.

У такий спосіб створюються необхідні умови і для ефективного реалізації Лісабонської конвенції з визнання ступенів і кваліфікацій вищої освіти в Європі (1997 р.).

Важливим інструментом якісного вирівнювання та подальшої інтеграції ЕНЕА повинна слугувати академічна мобільність, яка до 2020 р. має охопити п'яту частину студентів. Нині в Україні з-поміж студентів іноземні громадяни становлять менше 3%; найбільші групи іноземців, якщо виключити Росію – 2,9 тис. осіб, представляють саме ті країни, що не входять до ЕНЕА, – 10,4 тис. з Туркменістану, 3,2 тис. з Китаю, 2,6 тис. з Індії, 1,9 тис. з Йорданії, 1,2 тис. з Марокко тощо.

Спеціальні наголоси в болонських комюніке зроблено щодо взаємодії ЕНЕА та Європейського дослідницького простору, курс на створення якого визначено Лісабонською стратегією Європейського Союзу у 2000 р. Результатом стало запровадження концепції навчання на основі досліджень, актуальної для всіх (бакалаврського, магістерського і докторського) циклів вищої школи. У зв'язку з цим в Україні має бути істотно посилена дослідницько-інноваційна складова діяльності вищих навчальних закладів.

Крім того, Європейською асоціацією університетів (European University Association, EUA) – одним із чотирьох основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу, – визнано актуальність рейтингового оцінювання для забезпечення якості вищої освіти. З метою проведення першого пан-європейського дослідження з наслідків та впливу рейтингів на заклади вищої освіти EUA, нещодавно розпочато новий проект під назвою «Рейтинги у стратегіях та процесах закладів». У монографії аргументується, що, розробляючи національні системи ранжування вищих навчальних закладів, необхідно, з огляду на провідний європейський і світовий досвід із запровадження впливових міжнародних рейтингів, визначити оптимальний перелік найважливіших критеріїв і показників, які б були ефективним мобілізуючим орієнтиром для вдосконалення. Це саме стосується критеріїв та індикаторів для характеристики якості вищої освіти.

Здобутком монографії є також звернення авторів до практики реалізації в Україні міжнародних освітніх програм Європейського Союзу у сфері вищої освіти України.

Широка і сучасна джерельна база праці дала змогу адекватно та максимально повно відобразити болонський інформаційний простір та зорієнтувати на його подальше використання потенційного читача.

Запропонована монографічна робота має як теоретичне, так і методологічне значення, оскільки поряд із концептуально-теоретичним пластом у ній значне місце відведено методології застосування інструментів Болонського процесу.

Наукове видання розраховане на індивідуальних, інституційних, національних суб'єктів української вищої освіти, всіх зацікавлених у зростанні її привабливості та конкурентоспроможності сторін, буде корисною для практичної реалізації освітньої євроінтеграційної політики в контексті Болонського процесу.

Монографія є результатом виконання проекту «Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні», що реалізовувався протягом 2013 року за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження».

*З повагою від імені колективу авторів
В. Луговий і С. Калашнікова*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

У монографії використані такі аббревіатури від оригінальних англomовних назв задля того, щоб сприяти запровадженню широко використовуваних у Європі термінів у вищій освіті України:

- **BFUG** – Bologna Follow-up Group – Болонська група супроводу
- **DS** – Diploma Supplement – Додаток до диплома
- **E4 Group** – ENQA, ESU, EUA and EURASHE – Група Є4
- **EC** – European Commission – Європейська Комісія
- **ECTS** – European Credit Transfer and Accumulation System – Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система
- **EHEA** – European Higher Education Area – Європейський простір вищої освіти
- **ENIC** – European Network of National Information Centres on academic recognition and mobility – Європейська мережа національних інформаційних центрів з академічного визнання і мобільності
- **ENQA** – European Association for Quality Assurance in Higher Education – Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти
- **EQAR** – European Quality Assurance Register for Higher Education – Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти
- **EQF-LLL** – European Qualifications Framework for Lifelong Learning – Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя
- **ERA** – European Research Area – Європейський дослідницький простір
- **ESG** – Standards and Guidelines for Quality Assurance in the EHEA – Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти
- **ESU** – European Students' Union (previously ESIB) – Європейський союз студентства
- **EU** – European Union – Європейський Союз
- **EUA** – European University Association – Європейська асоціація університетів
- **EURASHE** – European Association of Institutions in Higher Education – Європейська асоціація закладів вищої освіти
- **ISCED** – International Standard Classification of Education – Міжнародна стандартна класифікація освіти
- **LLL** – Lifelong Learning – Навчання впродовж життя
- **NARIC** – National Academic Recognition Information Centres Network – Мережа національних академічних центрів академічного визнання
- **NQF** – National Qualifications Framework – Національна рамка кваліфікацій
- **OECD** – Organisation for Economic Co-operation and Development – Організація економічного співробітництва та розвитку
- **QA** – Quality Assurance – Забезпечення якості
- **QF-EHEA** – Qualification Framework for the European Higher Education Area – Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти

Крім того, у монографії використані такі аббревіатури для термінів українською мовою:

- **ВНЗ** – вищий(і) навчальний(і) заклад(и)
- **КМСОНП** – кредитно-модульна система організації навчального процесу
- **МОН України** – Міністерство освіти і науки України
- **НАПН України** – Національна академія педагогічних наук України
- **НРК** – Національна рамка кваліфікацій України
- **ОКР** – освітньо-кваліфікаційний(і) рівень(і)
- **ОКХ** – освітньо-кваліфікаційна(і) характеристика(и)
- **ОПП** – освітньо-професійна(і) програма(и)

РОЗДІЛ 1.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: ОСНОВНІ ДАТИ, ДОКУМЕНТИ, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ВИКЛИКИ

Світлана КАЛАШНІКОВА

1.1. Сутність та передумови Болонського процесу

Болонський процес офіційно розпочався у 1999 р. з Болонської декларації¹, яка «привела в дію серію реформ, необхідних для того, щоб зробити європейську вищу освіту ... більш конкурентоспроможною та більш привабливою для європейців і для студентів та академічних працівників з інших континентів» [17]. Таким чином, в основі Болонського процесу лежить «структурна і парадигмальна реформа вищої освіти в Європі» [30, с. 16]. Метою цієї реформи є «процес конвергенції європейських систем вищої освіти» [26, с. 3]. Стратегічним завданням Болонського процесу є «формування Європейського простору вищої освіти, що ґрунтується на спільності принципів функціонування систем вищої освіти країн-учасниць» [32, с. 5].

Реалізація цих перетворень (визначення їх принципів і механізмів) здійснюється відповідно до комюніке і декларацій конференцій європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, що проводяться не рідше, ніж раз на два роки.

Долучення до Болонського процесу країн (через підписання Болонської декларації) здійснюється на добровільних засадах: «Болонський процес є добровільно взятим зобов'язанням кожною країною-підписантом реформувати свою власну освітню систему; ця реформа не нав'язується національним урядам чи університетам» [3]. Долучаючись до Болонського процесу, країна також повинна забезпечити виконання відповідних вимог і процедур.

Важливим принципом Болонського процесу є партнерство: «Болонський процес – це колективні зусилля органів державної влади, університетів, викладачів і студентів, спільно зі стейкхолдерами, асоціаціями, роботодавцями, агентствами забезпечення якості, міжнародними організаціями та інституціями» [17].

Сьогодні участь у Болонському процесі беруть 47 країн: Австрія, Азербайджан, Албанія, Андорра, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Швеція, Італія, Казахстан, Кіпр, Кошиця Югославська Республіка Македонія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словацька Республіка, Словенія, Сполучене Королівство, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Чорногорія, Швейцарія, The Holy See. Право на членство у Болонському процесі та ЕНЕА мають країни, які підписали Європейську культурну конвенцію під егідою Ради Європи.

Європейська культурна конвенція European Cultural Convention²

Конвенція прийнята Радою Європи 19 грудня 1954 р. у Парижі (Франція). Документ констатує: «Кожна Сто-

рона, яка бере участь в Угоді, буде реалізовувати відповідні заходи для того, щоб гарантувати і заохочувати розвиток свого національного внеску до спільної культурної спадщини» [8]. Вище зазначене положення засвідчує визначальний принцип європейської інтеграції «Об'єднані у розмаїтті» (United in Diversity).

Поряд із Європейською культурною конвенцією до ключових передумов Болонського процесу повинні бути віднесені Велика хартія університетів і Сорбонська декларація. Враховуючи спрямовуючу роль цих документів, є доцільним звернутися до їхнього огляду.

Велика хартія університетів Magna Charta Universitatum³

Велика хартія університетів (далі – Хартія) ухвалена у м. Болонья (Італія) 18 вересня 1988 р. (під час святкування 900-річчя найстарішого в Європі Болонського університету) 388 ректорами університетів із різних країн світу з метою «розширення співробітництва між усіма європейськими націями» задля усвідомлення тієї ролі, яку «університети будуть покликані зіграти в суспільстві, що змінюється і стає все більш інтернаціональним» [11; 29].

Визначальна роль університету визначається у вступній частині Хартії таким чином:

- справжні університети – це центри культури, знання і досліджень;
- університети повинні служити суспільству;
- університети повинні давати майбутнім поколінням освіту і виховання, що навчає їх, а через них інших, поважати велику гармонію навколишнього середовища і самого життя;
- університет є зберігачем традицій європейського гуманізму.

Хартія проголошує *основоположні принципи функціонування та розвитку європейських університетів*, зокрема:

- Університет є самостійною установою всередині суспільства. Його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади.
- Викладання і дослідницька робота в університетах повинні бути нероздільні.
- Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя.

Хартія констатує *основні шляхи/засоби реалізації вищезазначених принципів*:

- Кожен університет повинен гарантувати своїм студентам дотримання свобод і умов, при яких вони могли б досягти своїх цілей у культурі й освіті.
- Взаємний обмін інформацією і документацією, а також збільшення кількості спільних проектів для розвитку освіти.

¹ The Bologna Process – Towards the European Higher Education Area. – URL: http://http://ec.europa.eu/education/higher-education/bologna_en.htm.

² European Cultural Convention. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/018.htm>.

³ Magna Charta Universitatum. – URL: <http://www.magna-charta.org/>.

• Мобільність викладачів і студентів, загальна політика в питанні рівного статусу, звань, іспитів (без упередженого ставлення до національних дипломів) і присудження стипендій.

Зазначений документ підписується безпосередньо ректорами ВНЗ. Станом на 1 серпня 2013 р. Велику хартію університетів підписали 755 університетів з 80 країн світу, з них – 60 ВНЗ України [12]. Зазначимо, що на сайті організації «The Magna Charta Observatory of Fundamental University Values and Rights» [12] доступна українська офіційна версія документа [8].

Сорбонська спільна декларація «Спільна декларація про гармонізацію архітектури Європейської системи вищої освіти»

Sorbonne Joint Declaration «Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system»⁴

Сорбонська декларація [14; 26] ухвалена 25 травня 1998 р. (майже через 10 років після ухвали Великої хартії університетів під час святкування ювілею Сорбонського університету Парижа) за участю міністрів Франції, Німеччини, Італії та Сполученого Королівства.

Документ констатує такі *цілі розвитку європейської вищої освіти як основи Європи знань*:

• Зусилля, спрямовані на покращення зовнішнього визнання та сприяння студентській мобільності та працевлаштуванню.

• Розмаїтість шляхів становлення фахової кар'єри з очевидною необхідністю навчання й підготовки протягом усього життя.

• Відкритий ЕНЕА потребує зусиль для ліквідації бар'єрів і створення таких умов для викладання й навчання, які розширили б мобільність і зробили співробітництво більш близьким.

• Ті, котрі навчаються, повинні мати право увійти в академічний світ у будь-який час їхнього професійного життя та з різних стартових позицій.

• Двоциклова вища освіта (доступневий (перший) цикл, післяступневий (другий) цикл). Більша оригінальність і гнучкість цієї системи буде досягнута шляхом використання кредитів і семестрів.

• Акцент ставиться на дослідницькій і самостійній роботі.

• Студенти повинні заохочуватися до навчання, принаймні один семестр, в університетах поза межами своєї країни.

• Все більша кількість викладацького й дослідницького персоналу повинна працювати в інших університетах європейських країн.

• Взаємне визнання ступенів вищої освіти.

• Створення ЕНЕА як основного шляху розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування для загального розвитку континенту.

• Об'єднатися для підсилення позицій Європи у світі шляхом безперервного поліпшення і модернізації освіти для громадян.

1.2. Декларації/комюніке та органи, що спрямовують розвиток Болонського процесу

Органом прийняття рішень у Болонському процесі є конференції міністрів. Міністри, відповідальні за вищу освіту країн-учасниць Болонського процесу, зустрічаються з інтервалом 2–3 роки на конференціях для того, щоб оцінити прогрес щодо узгоджених цілей і пріоритетів подальшого поступу.

Прийняття рішень здійснюється на основі консенсусу. Запровадження прийнятих рішень (декларації, комюніке) здійснюється на добровільній основі. Процес підготовки рішень підтримується двома органами: BFUG та Болонською радою (the Bologna Board) (рис. 1.1).

1-й політичний рівень прийняття рішень		Зустрічі (конференції) європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту					
2-й політичний рівень прийняття рішень		BFUG					
		Голова: Ротація відповідно до головування у EU			Віце-голови: Країна, що приймає наступну зустріч міністрів		
		Члени: представники всіх країн-учасниць Болонського процесу					
Консультативні члени							
Business-Europe	Council of Europe	Education International Pan-European Structure	ENQA	ESU	EUA	EURASHE	UNESCO-CEPES European Center for Higher Education
Болонська рада							
Голова: Ротація відповідно до головування у EU				Віце-голови: Країна, що приймає наступну зустріч міністрів			
«Трійка країн» (головування у EU – попереднє, поточне, наступне)							
Представники 3 країн, які беруть участь у Болонському процесі Обираються щорічно з BFUG							
Консультативні члени							
Council of Europe		ESU		EUA		EURASHE	
Секретаріат							

Рис. 1.1. Організаційна структура прийняття рішень у Болонському процесі [1, с. 10–11]

⁴ Sorbonne Declaration. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/Sorbonne_Declaration1.pdf.

BFUG зустрічається як мінімум 2 рази на рік і реалізує свою діяльність на принципах відкритості та демократичності. До переліку основних завдань групи належать такі:

- підготовка наступного міністерського саміту;
- адаптація робочого плану;
- створення робочих груп;
- постановка завдань і термінів їх виконання для робочих груп і Болонського секретаріату;
- організація Болонських семінарів [19, с. 28].

Між зустрічами BFUG роботу здійснює Болонська рада. Поточна робота підтримується Болонським секретаріатом, що забезпечується країною, яка буде приймати наступну міністерську конференцію. Болонський секретаріат готує проекти порядку денного, звітів, послань, протоколів і виконує практичну підготовку зустрічей.

Включення стейкхолдерів у процес прийняття рішень є однією із сильних сторін Болонського процесу. Це є також визначальним фактором для забезпечення успіху імплементації Болонських реформ на національному та інституційному рівнях.

Хронологія Болонського процесу подана (табл. 1.1.) у вигляді конференцій європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, та ухвалених на цих заходах документів (декларації, комюніке).

Враховуючи визначальну роль комюніке і декларацій конференцій європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, для реалізації Болонського процесу та розбудови ЕНЕА, детально розглянемо всі вище зазначені у табл. 1.1 документи.

Болонська декларація від 19 липня 1999 р. Спільна заява європейських міністрів освіти

The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education⁵

Болонська декларація [16; 26], яку у 1999 р. підтримало 29 країн, це – базовий документ, що ініціював Болонський процес, констатує такі *стратегічні виміри процесу реформ*:

• Перспективи встановлення якісно тісніших зв'язків між країнами Європи задля формування та зміцнення її інтелектуального, культурного, соціального, наукового і технологічного потенціалу.

• Розбудова Європи знань.

• Важливість освіти й освітнього співробітництва у розвитку й зміцненні стійких, мирних і демократичних суспільств універсально визнана як першорядна.

• Центральна роль університетів у розвитку європейського культурного виміру.

• Незалежність і автономія університетів гарантують, що вища освіта та дослідницька система безперервно адаптуватимуться до змінних потреб, вимог суспільства та проривів у науковому знанні.

До основних напрямів формування ЕНЕА і просування європейської системи вищої освіти у світі відносять:

1. Прийняття системи легко зрозумілих і сумірних (порівнянних) ступенів.

2. Прийняття системи, що заснована на двох основних циклах – доступневу та післяступеневому.

3. Впровадження системи кредитів (ECTS) як належного засобу підтримки великомасштабної студентської мобільності.

4. Сприяння мобільності для студентів, викладачів, дослідників та адміністративного персоналу.

5. Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості освіти.

6. Сприяння європейським вимірам у вищій освіті, особливо щодо розвитку навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних (інтегрованих) програм навчання, практичної підготовки і провадження наукових досліджень.

До Європейського простору вищої освіти. Комюніке зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, м. Прага, 19 травня 2001 р.

Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001⁶

Таблиця 1.1.

Конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту та ухвалені документи [2]

№ з п	Дата проведення	Місто та країна	Документ
	18–19 червня 1999 р.	м. Болонья (Італія)	Болонська декларація
	18–19 червня 2001 р.	м. Прага (Чехія)	Празьке комюніке «До Європейського простору вищої освіти»
	19–30 вересня 2003 р.	м. Берлін (Німеччина)	Берлінське комюніке «Створення Європейського простору вищої освіти»
	19–20 травня 2005 р.	м. Берген (Норвегія)	Бергенське комюніке «Європейський простір вищої освіти – досягнення цілей»
	16–19 травня 2007 р.	м. Лондон (Сполучене Королівство)	Лондонське комюніке «У напрямі до Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики глобалізації»
	28–29 квітня 2009 р.	м. Льовен / Лувен-ла-Нев (Франція)	Льовенське/Лувенське комюніке «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі»
	10–12 березня 2010 р.	м. Будапешт (Угорщина) м. Відень (Австрія)	Будапештсько-Віденська декларація про Європейський простір вищої освіти
	26–27 квітня 2012 р.	м. Бухарест (Румунія)	Бухарестське комюніке «Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти»

⁵ The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf.

⁶ Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. – URL: www.ehea.info/Uploads/Declarations/PRAGUE_COMMUNIQUE.pdf.

Празьке комюніке [24; 26] констатує подальший процес реалізації шести цілей Болонського процесу (визначених у Болонській декларації) у такий спосіб:

1. *Прийняття системи легко зрозумілих і сумірних (порівнянних) ступенів.* Використовувати всі переваги існуючого національного законодавства та європейські інструменти стосовно сприяння академічному і професійному визнанню. Сприяти на інституційному, національному і європейському рівнях простому, ефективному і справедливому визнанню, що відбиває розмаїття кваліфікацій.

2. *Прийняття системи, заснованої на двох основних циклах.* Програми, що ведуть до отримання ступеня, можуть і дійсно мають різноманітну орієнтацію та різноманітні конфігурації, що забезпечує пристосування до розмаїтості індивідуумів, потреб навчального процесу і ринку праці.

3. *Запровадження системи кредитів.* Для забезпечення більшої гнучкості у процесах навчання та одержання кваліфікацій необхідним є визначення спільних підходів до надання кваліфікацій за допомогою кредитної системи (ECTS), яка виконує трансферну та накопичувальну (аккумулятивну) функції.

4. *Сприяння мобільності.* Реалізація заходів для усунення перешкод вільному пересуванню студентів, викладачів, дослідників і адміністративному персоналу з наголосом на соціальному вимірі мобільності.

5. *Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості.* Ключова роль систем забезпечення якості у гарантуванні високих стандартів і сприянні порівнянності кваліфікацій у Європі. Розбудова необхідного співробітництва між мережами із забезпечення якості та визнання. Необхідність європейського співробітництва та взаємної довіри у сертифікації національних систем забезпечення якості, поширення кращих практик. Розроблення сценаріїв для взаємного визнання механізмів акредитації/сертифікації та оцінювання. Необхідність розроблення структури рекомендацій.

6. *Сприяння європейським вимірам у вищій освіті.* Для того, щоб посилювати важливі європейські виміри вищої освіти та можливості працевлаштування для випускників, необхідно збільшувати розроблення модулів, курсів і навчальних програм на всіх рівнях вищої освіти із «європейським» змістом відповідною орієнтацією та організацією. Особливо це стосується модулів, курсів і навчальних програм, розроблених партнерськими інституціями, що ведуть до надання спільних ступенів.

Цим Комюніке до шести основних цілей додано ще три:

7. *Навчання впродовж життя.* Навчання впродовж життя є суттєвим елементом ЄНЕА. У Європі знань стратегія навчання впродовж життя є необхідною для відповіді на виклики конкуренції та використання нових технологій, посилення соціальної згуртованості, забезпечення рівних можливостей та підвищення якості життя.

8. *Заклади вищої освіти та студенти.* Залучення університетів, інших ВНЗ і студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні ЄНЕА. Якість – основоположна умова для довіри, релевантної мобільності, сумісності та привабливості ЄНЕА. Студенти повинні брати участь і впливати на організацію і зміст освіти в університетах та інших ВНЗ.

9. *Сприяння забезпеченню привабливості ЄНЕА.* Важливість розширення привабливості європейської вищої освіти для жителів Європи та інших частин світу. Задля зрозумілості та сумірності європейських ступе-

нів вищої освіти в усьому світі повинні бути посилені розроблення загальної рамки кваліфікацій, а також чіткі та послідовні механізми забезпечення якості та акредитації/сертифікації. Якість вищої освіти і наукових досліджень є і має бути важливим визначальним чинником (детермінантом) міжнародної привабливості та конкурентоспроможності Європи. Переваги для ЄНЕА залежать від успішного функціонування інституцій і програм із різними профілями. Актуальним є також посилення співробітництва між європейськими країнами щодо розвитку транснаціональної освіти.

Важливим результатом Празької конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, також стало рішення заснувати BFUG, відповідальну за розвиток і підтримку процесу між конференціями. Також, починаючи з цього заходу, до уваги цілей Болонського процесу потрапляє і соціальний вимір (social dimension) вищої освіти.

Створення Європейського простору вищої освіти. Комюніке Конференції Міністрів, відповідальних за вищу освіту, у Берліні 19 вересня 2003 р. Realising the European Higher Education Area. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003⁷

У Преамбулі Берлінського Комюніке [13; 26] наголошено на стратегічних цілях:

- Розвиток зрозумілого і сумірного ЄНЕА до 2010 р.
- Важливість соціального виміру Болонського процесу. Підвищення конкурентоспроможності повинно бути збалансовано цілями покращення соціальних характеристик ЄНЕА, зниження соціальних і гендерних нерівностей на національному та європейському рівнях; ставлення до освіти як до суспільного блага і відповідальності.
- Забезпечення більш тісних зв'язків між вищою освітою і дослідницькими системами. Синергія між ЄНЕА та ERA. Збереження європейського культурного багатства та мовної різноманітності ґрунтується на культурній спадщині різних традицій та стимулює інноваційний потенціал, соціальний та економічний розвиток за допомогою розширеного співробітництва між європейськими ВНЗ.

В основній частині Комюніке визначені *пріоритети реалізації Болонського процесу на наступні два роки:*

1. *Забезпечення якості.* Якість вищої освіти лежить в основі розвитку ЄНЕА. Подальший розвиток системи забезпечення якості повинен здійснюватися на рівні ВНЗ, на національному і загальноєвропейському рівнях. Необхідним є розроблення спільних критеріїв та методології із забезпечення якості. Відповідно до принципу інституційної автономії основна відповідальність за забезпечення якості лежить на кожному ВНЗ. Це є основою для реальної підзвітності академічної системи в рамках національної системи якості.

До 2005 р. національні системи із забезпечення якості повинні включати:

- визначення обов'язків органів і установ, задіяних у процесі;
- оцінювання програм і ВНЗ, включаючи внутрішнє оцінювання, зовнішній огляд, участь студентів і публікацію результатів;
- систему акредитації, атестації та сумірних процедур;
- міжнародне партнерство, співробітництво і створення мережі.

На європейському рівні необхідно створити узгоджений набір погоджених стандартів, процедур і

⁷ Realising the European Higher Education Area. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf.

керівних принципів для забезпечення якості, розробити шляхи гарантування адекватних експертних оглядів систем забезпечення якості та акредитаційних агентств.

2. *Структура ступенів: прийняття системи, яка складається з двох основних ступенів.* Започаткувати імплементацію двоступеневої системи до 2005 р. Посилення діалогу між ВНЗ та між ВНЗ і роботодавцями щодо розуміння і прийняття нових кваліфікацій. Розроблення рамки і сумірних кваліфікацій для систем вищої освіти задля опису кваліфікацій у термінах робочого навантаження, рівня, результатів навчання, компетентностей і профілю. Створення загальної рамки кваліфікацій ЕНЕА.

3. *Сприяння мобільності.* Мобільність студентів та академічного і адміністративного персоналу є основою формування ЕНЕА. Необхідні відповідні кроки для поліпшення якості та збільшення обсягів мобільності студентів.

4. *Упровадження системи кредитів.* Важливість ролі, яку відіграє ECTS у сприянні мобільності та розробленні міжнародних навчальних програм. ECTS стає не тільки трансферною, а й накопичувальною (аккумулятивною) системою.

5. *Визнання ступенів: прийняття системи легко зрозумілих і сумірних ступенів.* Лісабонська конвенція із визнання кваліфікацій повинна бути ратифікована всіма країнами-учасниками Болонського процесу. Кожному студенту-випускнику, починаючи з 2005р., повинні автоматично і безкоштовно видавати DS. Інституції та роботодавці повинні послуговуватися Додатками до диплома і користуватися перевагами поліпшеної, більш гнучкої та прозорої системи ступенів вищої освіти задля поліпшення ситуації у сфері працевлаштування і сприяння академічного визнання для подальшого навчання.

6. *Заклади вищої освіти і студенти.* Лише активна участь усіх партнерів Болонського процесу забезпечить його довготривалий успіх. Надати ВНЗ відповідні повноваження і права для прийняття самостійних рішень щодо їхньої внутрішньої організації та управління. Студенти є повноправними партнерами у врядуванні вищою освітою. Визначення шляхів підвищення реального залучення студентів у процес врядування вищою освітою. Необхідність надання студентам відповідних навчальних і соціальних умов для успішної реалізації навчального процесу.

7. *Сприяння європейському виміру у вищій освіті.* Розроблення додаткових модулів, курсів і навчальних програм з європейським контекстом, орієнтацією та організацією, а також належне забезпечення для мовної різноманітності і вивчення мов задля того, щоб студенти могли повністю реалізувати власний потенціал для європейської ідентифікації громадянства та працевлаштування. Сприяння в розробленні інтегрованих навчальних програм і наданні спільних ступенів. Необхідність організації основного періоду навчання за кордоном у програмах спільних ступенів. Задля подолання мовного бар'єру особлива увага акцентується на вивченні мови. Усе це допоможе студентам цілком реалізувати свій потенціал із погляду європейської ідентичності, громадянства і можливості працевлаштування.

8. *Сприяння привабливості ЕНЕА.* Необхідність збільшення привабливості та відкритості європейської вищої освіти. Розроблення програм для студентів із третій країн. Транснаціональний обмін у сфері вищої освіти на основі академічної якості та академічних цінностей.

9. *Навчання впродовж життя.* Важливість вищої освіти як складової процесу реалізації навчання впродовж життя. Збільшення можливостей для навчання впродовж життя на рівні вищої освіти. Розроблення QF-EHEA задля того, щоб створити широкий спектр гнучких навчальних траєкторій, можливостей і технологій, та відповідне використання ECTS. Необхідність покращення можливостей для навчання впродовж життя як до, так і в межах вищої освіти, відповідно до прагнень і здібностей громадян.

Додатково до дев'яти цілей Болонського процесу, визначених попередніми документами, це Комюніке констатує ще одну (десяту) ціль – інтеграція ЕНЕА та ERA:

- ЕНЕА та ERA – два стовпи (опори) суспільства, що базується на знаннях.

- Необхідність створення більш тісних зв'язків між ЕНЕА і ERA у Європі знань.

- Важливість досліджень як складової (інтегрованої) частини вищої освіти.

- Важливість дослідження, дослідницького навчання і підтримки міждисциплінарності в досягненні й поліпшенні рівня якості вищої освіти та посиленні конкурентоспроможності європейської вищої освіти у світі.

Результатом такої інтеграції стало віднесення докторської підготовки до третього циклу вищої освіти та визначення відповідних завдань:

- Підвищення мобільності на докторському і пост-докторському рівнях.

- Посилення співробітництва між ВНЗ щодо реалізації навчання на докторському рівні та підготовки молодих дослідників.

Під час Конференції міністри зобов'язали BFUG готувати детальні звіти щодо перебігу імплементації Болонського процесу.

Європейський простір вищої освіти – досягнення цілей. Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Берген, 19–20 травня 2005 р.

The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005⁸

Бергенське комюніке [21; 26] розпочинається із констатації мети Болонського процесу – створення ЕНЕА до 2010 р. Структурно Комюніке включає п'ять частин.

У першій частині «I. Партнерство» акцентовано, що ключова роль у Болонському процесі належить ВНЗ, їх персоналу і студентам.

Друга частина «II. Аналіз здобутків» до основних результатів реалізації Болонського процесу на даному етапі відносить такі:

1. *Система ступенів.* Широкомасштабність упровадження дворівневої системи ступенів. Затвердження загальної рамки кваліфікацій ЕНЕА, що охоплює три цикли (включаючи, у межах національних контекстів, можливість проміжних кваліфікацій), загальні дескриптори для кожного циклу, що базуються на результатах навчання і компетентностях, а також кредитні межі для 1-го та 2-го циклів. Важливість гарантування взаємодоповнюваності між Загальною рамкою кваліфікацій ЕНЕА та більш ширшою Рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя. Розроблення національних рамок кваліфікацій, сумірних із Загальною рамкою кваліфікацій ЕНЕА до 2010 р.

2. *Забезпечення якості.* Запровадження системи забезпечення якості, що базується на критеріях, визна-

⁸ The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf.

чених у Берлінському комюніке. Подальше підвищення якості діяльності ВНЗ шляхом системного впровадження внутрішніх механізмів забезпечення якості за умов прямого взаємозв'язку із зовнішньою системою забезпечення якості. Прийняття Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості (ESG) у ЕНЕА у редакції, запропонованій Європейською мережею забезпечення якості (ENQA). Зобов'язання запровадити запропоновану модель експертного оцінювання агентств забезпечення якості на національному рівні на основі прийнятих стандартів і рекомендацій. Схвалення принципу Європейського реєстру агентств забезпечення якості (EQAR) на основі аналізу, проведеного національного огляду. Важливість співпраці між визнаними національними агентствами з метою поліпшення взаємного визнання акредитації чи рішень щодо забезпечення якості.

3. **Визнання ступенів і термінів навчання.** Забезпечити повномасштабне впровадження визначених у Лісабонській конвенції принципів і належним чином інкорпорувати їх на національній законодавстві. Розробити національні плани дій для полегшення процесів визнання кваліфікацій, наданих у зарубіжних країнах. Визнання у ЕНЕА спільних ступенів, присуджених у двох або більше країнах. Розроблення національних та Європейської рамок кваліфікацій для подальшого впровадження/вмурування навчання впродовж життя у систему вищої освіти. Поліпшення ситуації із визнанням попереднього навчання, у т. ч. визнання неформального та інформального навчання для доступу до програм вищої освіти.

У третій частині «III. Майбутні виклики та пріоритети» до ключових орієнтирів подальшого поступу віднесено такі:

1. **Вища освіта та дослідницька діяльність.** Важливість вищої освіти у подальшому розвитку досліджень і значущість дослідницької діяльності як фундаменту вищої освіти для забезпечення економічного та культурного розвитку наших держав і соціального згуртування. Впровадження структурних змін і поліпшення якості навчання повинно доповнюватися посиленням дослідницької та інноваційної діяльності. Важливість дослідницької діяльності та дослідницьке навчання для підтримки й підвищення якості, посилення конкурентоспроможності та привабливості ЕНЕА. Задля досягнення кращих показників необхідно поліпшити зв'язок між сферою вищої освіти та різноманітною дослідницькою діяльністю, між ЕНЕА та ERA. Кваліфікації докторського рівня (доктор філософії) повинні бути повністю узгоджені із Загальною рамкою кваліфікацій ЕНЕА на основі результат-орієнтованого підходу. Центральним компонентом (серцевиною) докторської підготовки є прогрес знання через оригінальні дослідження. Необхідність структурованих докторських програм і потреба у прозорому нагляді та оцінюванні. Нормальне навчальне навантаження на 3-му циклі складає 3–4 повних роки. Забезпечити у межах відповідних докторських програм міждисциплінарне навчання та розвиток трансверсальних умінь, які б максимально відповідали потребам ринку. Забезпечити загальне зростання кількості докторантів, що обирають дослідницьку кар'єру у рамках ЕНЕА. Учасники 3-го циклу навчання розглядаються одночасно як студенти та дослідники-початківці. Необхідно розробити базові принципи докторських програм. Загальна регуляція докторських програм має бути скасована.

2. **Соціальний вимір.** Соціальний вимір Болонського процесу є складовою ЕНЕА та необхідно умо-

вою його конкурентоспроможності та привабливості. Забезпечення доступу до якісної вищої освіти для всіх бажаючих.

3. **Мобільність.** Забезпечення мобільності студентів і персоналу ВНЗ між країнами-учасницями залишається одним із ключових завдань Болонського процесу.

4. **Привабливість ЕНЕА та співпраця з іншими регіонами світу.** ЕНЕА повинен бути відкритим і привабливим для інших регіонів світу. Зусилля для забезпечення доступності вищої освіти для всіх мають базуватися на принципах стійкого розвитку та узгоджуватися з діяльністю світової громадськості з розроблення керівних принципів забезпечення транскордонної освіти на належному якісному рівні. У міжнародній співпраці ВНЗ мають домінувати університетські цінності. Збалансований обмін студентами і працівниками. Важливість розуміння та поваги до різних культур.

У четвертій частині «IV. Аналіз здобутків у період до 2007 р.» констатовано, що на наступні два роки очікується прогрес у таких сферах:

- Упровадження ESG у ЕНЕА.
- Упровадження національних рамок кваліфікацій.
- Надання та визнання спільних ступенів, у т. ч. на докторському рівні.

• Можливість для створення гнучких навчальних траєкторій у вищій освіті, включаючи процедури визнання попереднього навчання.

Частина п'ята «V. Підготовка до 2010 р.» містить такі стратегічні завдання/принципи:

- Розбудувати ЕНЕА на основі принципів якості та прозорості.
- Плекати багату європейську спадщину та культурну розмаїтість при розбудові Європи знань.
- Дотримуватися принципу державної відповідальності за вищу освіту у контексті складних сучасних суспільств.
- Зобов'язання забезпечити автономію ВНЗ. Гарантувати, що ВНЗ матимуть необхідну автономію, щоб імплементувати узгоджені реформи, а також стійке фінансування інституцій.
- ЕНЕА базується на трьох циклах навчання, де кожен рівень має за функцію підготовку студента до ринку праці, для майбутнього розвитку компетентності та активного громадянства.
- Загальна рамка кваліфікацій, узгоджений пакет ESG, а також визнання ступенів і термінів навчання, є ключовими елементами структури ЕНЕА.

У напрямі до Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики глобалізації. Комюніке Конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Лондон, 16–19 травня 2007 р.

London Communiqué «Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world», 18 May 2007⁹

У вступній частині Лондонського комюніке [10; 32] зазначено базові принципи імплементації Болонського процесу:

- Спираючись на багату та різноманітну європейську культурну спадщину, ми створюємо ЕНЕА, що базується на інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях і демократичних принципах. ЕНЕА сприятиме мобільності, підвищить можливості для працевлаштування, а також покращить привабливість і конкурентоспроможність Європи.
- Покращення порівняльності та сумісності систем вищої освіти, одночасно поважаючи їхню різноманітність.

⁹ London Communiqué «Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world», 18 May 2007. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/London_Communique18May2007.pdf.

- Важливість впливу ВНЗ на розвиток суспільств, на основі традиції, що ВНЗ є центрами навчання, досліджень, творчості та передачі знань, а також ідентифікації та передачі цінностей, на яких розбудовані наші суспільства.

- Цілі ВНЗ включають підготовку студентів до життя у якості активних громадян демократичного суспільства; підготовку студентів до їх майбутньої кар'єри та забезпечення можливостей для особистісного розвитку; створення і підтримка широкої та сучасної бази знань; стимулювання досліджень та інновацій.

- Важливість існування сильних інституцій, які є різноманітними, адекватно фінансованими, автономними та відповідальними.

- Принципи недопущення дискримінації та рівного доступу повинні визнаватися та поширюватися в усьому ЄНЕА.

В основній частині Комюніке узагальнено інформацію, що засвідчує прогрес у напрямі до ЄНЕА через такі основні напрями реалізації Болонського процесу:

1. **Мобільність.** Мобільність персоналу, студентів і випускників є одним із ключових елементів Болонського процесу, задля створення можливостей для особистісного розвитку, розвитку міжнародної співпраці між фізичними особами та інституціями, покращення якості вищої освіти та дослідницької діяльності, сприяння європейському виміру. Впровадження повністю погоджених механізмів і процедур визнання. Створення умов для суттєвого збільшення кількості спільних програм і розроблення гнучких навчальних програм. Підвищення відповідальності ВНЗ щодо забезпечення мобільності персоналу і студентів, її збалансованості між країнами ЄНЕА.

2. **Трициклова структура ступенів.** Зроблений значний прогрес на національному та інституційних рівнях щодо імплементації трициклової вищої освіти. Зростання кількості структурованих докторських програм. Важливість реформування навчальних програм задля орієнтації на кваліфікації, що відповідають потребам ринку праці та уможливають подальше навчання. Зусилля на усуненні перешкод до рівного доступу до освіти та переходу від циклу до циклу, належному впровадженні ECTS, що ґрунтується на результатах навчання та навчальному навантаженні студентів. Рух у напрямі студенто-центрованої вищої освіти. Вдосконалення системи працевлаштування випускників.

3. **Визнання.** Справедливе визнання кваліфікацій вищої освіти, періодів навчання, попереднього навчання, включаючи неформальне та інформальне навчання, є суттєвим компонентом ЄНЕА. Легко зрозумілі та сумісні ступені, а також доступна інформація про системи освіти та рамки кваліфікацій, є передумовами для мобільності громадян і забезпечення привабливості та конкурентоспроможності ЄНЕА.

4. **Рамки кваліфікацій.** Рамки кваліфікацій є важливим інструментом досягнення порівнянності та прозорості в межах ЄНЕА, а також сприяння переміщенню студентів як усередині, так і між системами вищої освіти. Вони повинні допомагати ВНЗ у розробленні модулів і навчальних програм, що базуються на результатах навчання та кредитах, а також сприяти визнанню кваліфікацій. Зобов'язання запровадити в повному обсязі національні рамки кваліфікацій, сертифіковані відповідно до QF-ЄНЕА, до 2010 р. Рамки кваліфікацій повинні бути спроектовані таким чином, щоб заохочувати більшу мобільність студентів і викладачів, покращувати працевлаштування. Загальна QF-ЄНЕА, прийнята в Бергені, є центральним елементом просування європейської вищої освіти у глобальному контексті.

5. **Навчання впродовж життя.** Системна робота з розроблення гнучких навчальних траєкторій для під-

тримки навчання впродовж життя. Досягнення загального розуміння ролі вищої освіти у процесі навчання впродовж життя.

6. **Забезпечення якості та EQAR.** ESG, затверджені в Бергені, є визначальним чинником змін у забезпеченні якості у ЄНЕА. Прогресивні зрушення щодо взаємного визнання акредитацій і рішень щодо забезпечення якості, активна міжнародна співпраця між агенціями забезпечення якості. Практичні кроки для створення EQAR. Мета Реєстру – надати всім стейкхолдерам та широкій громадськості відкритий доступ до достовірних даних про агентства забезпечення якості, які заслуговують на довіру та працюють відповідно до вимог ESG у ЄНЕА. Це підвищить довіру до вищої освіти в ЄНЕА та поза його межами, а також полегшить процедуру взаємного визнання рішень із забезпечення якості та акредитації. Реєстр буде добровільним, функціонувати за рахунок самофінансування, незалежним і прозорим. Заявки на включення до Реєстру мають оцінюватися на основі повної відповідності ESG у ЄНЕА, що підтверджуються незалежним оглядом, реалізованим національними органами.

7. **Докторанти.** Більш тісна співпраця ЄНЕА з ERA. Розроблення та підтримка великої кількості різноманітних докторських програм, пов'язаних із загальною QF-ЄНЕА, уникаючи при цьому надмірного регулювання. Сприяння розвитку третього циклу, підвищення статусу, перспектив кар'єрного росту та фінансування дослідників-початківців є суттєвими передумовами досягнення європейських цілей щодо покращення можливостей здійснення наукової діяльності, підвищення якості та конкурентоспроможності вищої освіти в Європі. Докласти зусиль щодо запровадження докторських програм як складової інституційних стратегій і політик, а також розробити відповідні шляхи побудови кар'єри та надати можливості кар'єрного зростання для докторантів і дослідників-початківців.

8. **Соціальний вимір.** Вища освіта має відігравати важливу роль у сприянні соціальному згуртуванню, зменшенні нерівності, підвищенні рівня знань, умінь і компетентностей у суспільстві. Політика повинна бути спрямована на максимальне розкриття потенціалу людей з точки зору їх особистісного розвитку і вкладу в стійке та демократичне суспільство знань. Забезпечити більш відповідні потребам студентства послуги, створити більш гнучкі навчальні траєкторії у вищій освіті, а також розширити доступ до вищої освіти на всіх рівнях на основі рівних можливостей.

9. **ЄНЕА у глобальному контексті.** Прийняття стратегії «ЄНЕА у глобальному оточенні» [22]. Визначені такі основні стратегічні напрями політики: покращення інформування про ЄНЕА, сприяння покращенню привабливості та конкурентоспроможності ЄНЕА; посилення співробітництва на основі партнерства; інтенсифікація політичного діалогу; покращення процедури визнання. Ця робота має розглядатися відповідно до Рекомендації OECD/UNESCO щодо забезпечення якості у вищій освіті [9].

У заключній частині Комюніке визначено пріоритети на 2009 р., до яких віднесено:

1. **Мобільність.** Покращення мобільності студентів і персоналу, включаючи заходи щодо майбутнього оцінювання.

2. **Соціальний вимір.** Розроблення та реалізація національних стратегій і політик для соціального виміру, включаючи плани дій і заходів щодо здійснення оцінювання їх ефективності.

3. **Збір інформації.** Необхідність покращення збору даних щодо мобільності та соціального виміру в усіх країнах-учасницях Болонського процесу. Розробити порівнювані та надійні індикатори (показники) та дані

для визначення прогресу на шляху досягнення загальної мети щодо соціального виміру та мобільності студентів і персоналу в країнах Болонського процесу. Такі дані повинні висвітлювати ситуацію щодо створення рівних можливостей участі у вищій освіті та працевлаштування випускників.

4. **Працевлаштування.** Покращення працевлаштування на кожному з трьох циклів та в контексті навчання впродовж життя. Це сприятиме посиленню відповідності (сумісності) системи працевлаштування та кар'єри в державному секторі новій системі ступенів. Розвиток партнерства між закладами освіти та роботодавцями у процесі внесення на основі результатів навчання інноваційних змін до навчальних програм.

5. **Аналіз досягнень.** Удосконалення якісного аналізу, зокрема щодо мобільності, Болонського процесу в глобальному контексті та соціального виміру. Аналіз досягнень і у подальшому повинен торкатися системи ступенів і працевлаштування випускників, визнання ступенів і періодів навчання, запровадження усіх аспектів забезпечення якості відповідно до ESG у ЕНЕА. Розвиток студенто-центрованого навчання, що базується на результатах навчання.

Болонський процес 2020 – Європейський протір вищої освіти у новому десятиріччі. Комюніке Конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, м. Льовені, м. Лувен-ла-Нев, 28–29 квітня 2009 р.

The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009¹⁰

Як зазначено у Льовен/Лувенському комюніке [18; 31], мета документа – підвести підсумки досягнень Болонського процесу і встановити пріоритети для ЕНЕА на наступне десятиріччя. У *преамбулі* документа зазначено:

- Протягом десятиріччя до 2020 р. європейська вища освіта буде здійснювати життєво важливий внесок у становлення Європи знань, яка є творчою та інноваційною. Максимально розкрити таланти і можливості всіх своїх громадян, долучитися до навчання впродовж життя, брати активну участь у системі вищої освіти.

- Студенто-центроване навчання і мобільність допоможуть студентам розвинути компетентності, які вони потребуватимуть у змінному ринку праці, та стати активними і відповідальними громадянами.

- Динамічна і гнучка європейська вища освіта буде спрямована на інновації на основі інтеграції між освітою і дослідницькою діяльністю на всіх рівнях. Суспільне інвестування у вищу освіту є найвищим пріоритетом.

- Вища освіта є державною відповідальністю. ВНЗ відповідають на широкі потреби суспільства шляхом різноманітності їх місій. Реформування систем вищої освіти на основі європейських цінностей інституційної автономії, академічної свободи, соціальної справедливості потребуватиме активної участі студентів і персоналу ВНЗ.

Окрім того, у Комюніке констатовані основні *досягнення та пріоритет консолідації* зусиль:

- ЕНЕА спирається на європейську інтелектуальну, наукову і культурну спадщину та прагнення; характеризується постійною співпрацею між урядами, ВНЗ, студентами, персоналом, роботодавцями та іншими зацікавленими сторонами.

- Болонський процес веде до більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти та полегшує академічну мобільність.

- Цілі, зазначені у Болонській декларації та розроблені політиками у наступні роки, є актуальними наразі. Оскільки не всі цілі були повністю реалізовані, повне і належне виконання цих завдань на європейському, національному та інституційному рівні потребуватиме збільшення імпульсу і зобов'язань після 2010 року.

Пріоритети вищої освіти на наступне десятиріччя визначені під гаслом «Навчання для майбутнього» і є такими:

- Відстоюючи високу цінність різноманітних систем освіти, державні політики повинні визнавати значення різних місій вищої освіти, починаючи від навчання та дослідницької діяльності до служіння (надання послуг) громаді та участі в соціальному згуртуванні та культурному розвитку.

- **Соціальний аспект: справедливий доступ і завершення.** Студентський корпус у вищій освіті повинен відображати різноманітність населення Європи. Наголос ставиться на соціальних характеристиках і забезпеченні рівних можливостей для якісної освіти. Доступ у систему вищої освіти повинен бути розширений шляхом створення можливостей для студентів із недостатньо представлених груп шляхом забезпечення належних умов для завершення ними навчання.

- **Навчання впродовж життя.** Навчання впродовж життя підпорядковується принципу державної відповідальності. Гарантування забезпечення доступності, якості послуг, прозорості та повноти інформації. Здійснення політики в галузі навчання впродовж життя вимагає міцних партнерських відносин між органами державної влади, ВНЗ, студентами, роботодавцями і працівниками. Успішна політика включає в себе основні принципи і процедури визнання попереднього навчання на основі результатів навчання. Розроблення національних рамок кваліфікацій (NQF) є важливим кроком у запровадженні навчання впродовж життя. Запровадження та самосертифікація національних рамок відповідно до QF-ЕНЕА повинна бути здійснена до 2012 р.

- **Працевлаштування.** Ринок праці все більше потребує вищого рівня кваліфікації та трансверсальних (наскрізних) компетентностей. Підвищення початкової кваліфікації. Поліпшити стан, доступність і якість працевлаштування для студентів і випускників. Включення виробничої практики до навчальних програм та навчання на робочому місці.

- **Студенто-центроване навчання.** Важливість навчальної місії ВНЗ і необхідність постійного перегляду навчальних програм у напрямі розроблення результатів навчання. Розширення можливостей для кожного студента, нові підходи до викладання та навчання, ефективне консультування. Поліпшення якості викладання навчальних програм на всіх рівнях.

- **Освіта, дослідження та інновації.** Вища освіта має базуватися на майстерності у дослідженнях і таким чином сприяти розвитку інновацій та творчості в суспільстві. Кількість дослідників повинна зростати. Докторські програми повинні забезпечити високу якість дисциплінарного наукового дослідження і доповнюватися міждисциплінарними та міжсекторальними програмами. Збільшувати привабливість кар'єрного зростання дослідників-початківців.

- **Міжнародна відкритість.** Подальша інтернаціоналізація діяльності європейських ВНЗ, участь у глобальному співробітництві з метою забезпечення стійкого

¹⁰ The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009.pdf.

розвитку. Посилення привабливості та відкритості європейської вищої освіти.

- **Мобільність.** Мобільність студентів, дослідників-початківців і персоналу підвищує якість навчальних програм і досконалість досліджень; зміцнює академічну та культурну інтернаціоналізацію європейської вищої освіти. Мобільність важлива для особистого розвитку та працевлаштування, сприяє повазі до різноманіття і взаємодії з іншими культурами. Мобільність повинна бути ключовою ознакою ЕНЕА. Підвищення мобільності до 2020 р. на рівні 20% осіб, які здобувають вищу освіту у ЕНЕА, повинні мати період навчання чи стажування за кордоном.

- **Збір даних.** Підвищення якості та розширення збору даних допоможе моніторити прогрес у досягненні цілей (соціальний вимір, працевлаштування, мобільність), служити основою для інвентаризації та бенчмаркінгу досягнень.

- **Багатовимірні інструменти прозорості.** Розвиток механізмів для забезпечення більш детальною інформацією про ВНЗ у ЕНЕА, щоб зробити їх різноманітність більш прозорою. Такі механізми, у тому числі й ті, що допомагають системам вищої освіти та інституціям визначати і порівнювати їх сильні сторони, повинні бути розроблені у тісному консультуванні з ключовими стейкхолдерами. Ці інструменти прозорості необхідно тісно пов'язати з принципами Болонського процесу, зокрема щодо забезпечення якості. Вони повинні базуватися на порівнянних даних і адекватних показниках для опису різних профілів ВНЗ та їх програм.

- **Фінансування.** ВНЗ отримали велику автономію поряд із швидко зростаючими очікуваннями оперативного реагувати на потреби суспільства і бути підзвітними. У межах державної відповідальності державне фінансування залишається основним пріоритетом для забезпечення справедливого доступу та подальшого стійкого розвитку автономних ВНЗ. Велика увага повинна бути приділена пошуку нових і диверсифікованих джерел фінансування та відповідних методів.

Будапештсько-Віденська декларація про Європейський простір вищої освіти, 12 березня 2010 р.

Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area, March 12, 2010¹¹

Будапештсько-Віденська декларація [5; 27], що ухвалена в кінці першої декади Болонського процесу, офіційно запустила «конкурентоспроможний на міжнародному рівні та привабливий ЕНЕА», якому притаманні такі характеристики та орієнтири подальшого розвитку:

- ВНЗ, за підтримки відданих викладачів і студентів, можуть здійснювати свої різноманітні місії у суспільстві знань, і в якому студенти, користуючись перевагою мобільності з безперешкодним і справедливим визнанням кваліфікацій, можуть знайти відповідну освітню траєкторію.

- В унікальній співпраці між державними установами, ВНЗ, студентами і викладачами, разом із роботодавцями, агентствами забезпечення якості, міжнародними організаціями та європейськими установами, ми залучені до ряду реформ з метою побудови ЕНЕА, який ґрунтується на довірі, співпраці та повазі до розмаїтості культур, мов і систем вищої освіти.

- Основними напрямками діяльності ЕНЕА є такі: реформа системи ступенів і навчальних програм, забезпечення якості, визнання кваліфікацій, мобільність і соціальний вимір.

- Залучення персоналу і студентів є необхідним на європейському, національному та особливо інституційному рівнях задля того, щоб досягти бажаного (відповідно до визначених параметрів) ЕНЕА.

- У тісній співпраці з ВНЗ, персоналом, студентами та іншими стейкхолдерами докласти зусиль задля реалізації реформ щодо мобільності студентів і персоналу, покращення викладання і навчання у ВНЗ, підвищення рівня працевлаштування випускників і забезпечення якісної вищої освіти для всіх.

- На національному рівні також є необхідним покращення комунікації та роз'яснення Болонського процесу серед усіх стейкхолдерів у суспільстві в цілому.

- Академічна свобода, автономія та відповідальність ВНЗ як принципи ЕНЕА.

- Роль, яку відіграють ВНЗ у розбудові мирних демократичних суспільств і посиленні соціальної згуртованості.

- Ключова роль академічної спільноти – керівників закладів, викладачів, дослідників, адміністративного персоналу та студентів – у становленні ЕНЕА як реальності. Участь персоналу ВНЗ і студентів у структурах, що приймають рішення, на європейському, національному та інституційному рівнях.

- Сприяння створенню середовища, що надихає до роботи та навчання, є студенто-центрованим, розширює освітні можливості, забезпечуючи найкраще рішення для стійких і гнучких навчальних траєкторій. Це також потребує співпраці викладачів і дослідників на міжнародному рівні.

- Вища освіта є державною відповідальністю. Зобов'язання держави забезпечувати ВНЗ необхідними ресурсами.

- Вища освіта є основним рушієм економічного і соціального розвитку та інновацій у стрімко зростаючому, зорієнтованому на знання світі. Необхідність підвищення зусиль щодо соціального виміру для того, щоб забезпечити рівні можливості для якісної освіти, надаючи особливу увагу недостатньо представленим групам.

- Шляхом постійного розвитку, розширення та зміцнення ЕНЕА, його взаємодії з ERA, Європа буде у змозі успішно відповідати на виклики наступного десятиріччя.

Бухарестське комюніке «Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти, Бухарест, 26–27 квітня 2013 р.

Bucharest Communiqué «Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area», Bucharest, on 26 and 27 April 2012¹²

Оскільки Бухарестське комюніке [4; 28] визначає параметри сучасного стану та орієнтири розбудови ЕНЕА на найближчу перспективу, вважаємо за доцільне подати його повний текст (переклад здійснено Національним Темпус-офісом в Україні).

«Ми, Міністри, відповідальні за вищу освіту у 47 країнах Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА), зустрілися в Бухаресті 26–27 квітня 2012 р., щоб розглянути досягнення Болонського процесу та домовитися про майбутні пріоритети ЕНЕА.

Інвестиції у вищу освіту заради майбутнього

Європа переживає фінансово-економічну кризу з руйнівними суспільними наслідками. У галузі вищої освіти криза впливає на доступність адекватного фінансування та робить перспективи працевлаштування випускників більш невизначеними.

¹¹ Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area, March 12, 2010. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Budapest-Vienna_Declaration.pdf.

¹² Bucharest Communiqué «Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area», Bucharest, on 26 and 27 April 2012. – URL: [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/Bucharest%20Communique%202012\(1\).pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/Bucharest%20Communique%202012(1).pdf).

Вища освіта є важливою складовою рішення наших поточних труднощів. Потужні та відповідальні системи вищої освіти забезпечують основу для суспільств знань, що швидко розвиваються. Вища освіта повинна знаходитись в самому центрі наших зусиль, спрямованих на подолання кризи – зараз більше, ніж коли-небудь.

Пам'ятаючи про це, ми зобов'язуємося забезпечувати найвищий можливий рівень фінансування вищої освіти, вдаючись до всіх відповідних джерел, як інвестиції в наше майбутнє. Ми будемо підтримувати наші заклади в освіті творчих, інноваційних, критично мислячих і відповідальних випускників, необхідних для економічного зростання та сталого розвитку наших демократій. Ми беремо на себе зобов'язання співпрацювати в цьому напрямі, щоб зменшити безробіття серед молоді.

ЕНЕА вчора, сьогодні та завтра

Болонські реформи змінили обличчя вищої освіти по всій Європі завдяки залученню та відданості вищих навчальних закладів, їх працівників і студентів.

Структури вищої освіти в Європі тепер є більш сумісними та порівнюваними. Системи забезпечення якості сприяють побудові довіри, кваліфікації вищої освіти все більш визнані у різних країнах, а участь у вищій освіті розширилася. Сьогодні студенти користуються більш широким спектром освітніх можливостей та стають все більш мобільними. Бачення інтегрованого ЕНЕА знаходиться в межах досяжного.

Проте, як свідчить звіт про впровадження Болонського процесу, ми повинні живити подальших зусиль, щоб укріпити та поглибити цей прогрес. Ми будемо намагатися досягнути більшої узгодженості в нашій політиці, особливо у завершенні переходу до трициклової системи, використання кредитів ECTS, видачі Додатків до диплома, вдосконалення забезпечення якості та запровадження рамок кваліфікацій, у тому числі визначення та оцінювання результатів навчання.

Ми будемо переслідувати такі цілі: забезпечення якісної вищої освіти для всіх, покращення здатності випускників до працевлаштування та посилення мобільності як засобів кращого навчання.

Наші дії на досягнення цих цілей будуть спиратися на постійні зусилля з узгодження національної практики з цілями та напрямками політики ЕНЕА, зокрема у тих сферах політики, де потрібна подальша робота. У 2012–2015 рр. ми особливо зосередимося на повній підтримці наших вищих навчальних закладів і стейкхолдерів у їх зусиллях з проведення змістовних змін і просування всебічного впровадження всіх напрямів дії Болонського процесу.

Забезпечення якісної вищої освіти для всіх

Розширення доступу до вищої освіти є передумовою суспільного прогресу та економічного розвитку. Ми домовляємося живити заходи на національному рівні із розширення загального доступу до якісної вищої освіти. Ми будемо працювати в напрямі підвищення відсотку тих, хто успішно завершує освіту, та забезпечення своєчасного просування у вищій освіті в усіх країнах ЕНЕА.

Основна частина вступників і випускників вищих навчальних закладів повинна відображати різноманітність населення Європи. Ми спрямуємо наші зусилля в напрямі груп, що недостатньо представлені, щоб розвинути **соціальний вимір** вищої освіти, зменшити нерівність і забезпечити адекватні послуги підтримки для студентів, консультування та керування, гнучкі навчальні траєкторії та альтернативні шляхи доступу, в тому числі визнання попереднього навчання. Ми

заохочуємо використання взаємного колегіального навчання в розрізі соціального виміру та прагнемо відслідковувати прогрес у цій галузі.

Ми знову повторюємо наше зобов'язання сприяти **студенто-центрованому навчанню** у вищій освіті, що характеризується інноваційними методами викладання через залучення студентів як активних учасників процесу свого власного навчання. Разом з інституціями, студентами та працівниками ми сприятимемо робочому та навчальному середовищу, що підтримує та надихає.

Вища освіта повинна бути відкритим процесом, в якому студенти розвивають інтелектуальну незалежність та упевненість у собі поряд із професійними знаннями та навичками. Займаючись академічним навчанням і дослідженнями, студенти повинні набувати здатність упевнено оцінювати ситуації та обґрунтовувати свої дії на основі критичного мислення.

Забезпечення якості є надзвичайно важливим для побудови довіри та посилення привабливості пропозиції ЕНЕА, у тому числі забезпечення закордонної освіти. Ми зобов'язуємося підтримувати відповідальність держави за забезпечення якості, а також активно залучати широке коло стейкхолдерів до цього процесу. Ми визнаємо звіт ENQA, ESU, EUA та EURASHE (групи E4) із запровадження та застосування «Європейських стандартів та рекомендацій із забезпечення якості» (ESG)¹³. Ми переглянемо ESG задля вдосконалення їх зрозумілості, придатності та корисності, включаючи їх сферу застосування. Перегляд буде ґрунтуватися на початковій пропозиції, яку має підготувати група E4 разом з Організацією міжнародної освіти (Education International), Конфедерацією Європейського Бізнесу (BUSINESS EUROPE) та Європейським реєстром забезпечення якості у вищій освіті (European Quality Assurance Register for Higher Education, EQAR), що буде представлена для розгляду Групи супроводу Болонського процесу (Bologna Follow-Up Group).

Ми вітаємо зовнішнє оцінювання EQAR та закликаємо агенції забезпечення якості звертатися за реєстрацією. Ми дозволимо агенціям, зареєстрованим EQAR, здійснювати свою діяльність в усьому ЕНЕА, дотримуючись при цьому національних вимог. Зокрема, ми маємо на меті визнавати рішення агенцій, зареєстрованих EQAR, щодо забезпечення якості за програмами спільних (joint degree) і подвійних (double degree) дипломів.

Ми підтверджуємо наше зобов'язання підтримувати відповідальність держави за вищу освіту та визнаємо необхідність відкрити діалог щодо **фінансування та врядування (governance)** у вищій освіті. Ми визнаємо важливість подальшого розвитку належних інструментів фінансування заради досягнення наших спільних цілей. Окрім цього, ми наголошуємо на важливості розвитку більш ефективних структур урядування (governance) та управління (management) у вищих навчальних закладах. Ми зобов'язуємося підтримувати залучення студентів і працівників до структур урядування на всіх рівнях та підтверджуємо наш вибір на користь автономних і підзвітних вищих навчальних закладів, що обирають академічну свободу.

Покращення здатності до працевлаштування задля задоволення потреб Європи

Сьогоднішні випускники мають поєднувати спільні, мультидисциплінарні та інноваційні навички і компетентності з сучасними спеціальними професійними знаннями, що дозволяє їм задовольняти більш широкі потреби суспільства та ринку праці. Ми прагнемо покращити **здатність до працевлаштування (employability)** та особистий і професійний розвиток випускників протягом усієї їхньої кар'єри. Ми досяг-

¹³ European Association for Quality Assurance (2011): «Mapping the Implementation and application of the ESG».

немо цього, покращуючи співпрацю між роботодавцями, студентами та вищими навчальними закладами, особливо стосовно розвитку навчальних програм, що допомагають підвищити інноваційний, підприємницький та дослідницький потенціал випускників. Навчання впродовж життя – один із важливих факторів задоволення потреб ринку праці, що змінюється, а вищі навчальні заклади відіграють центральну роль у передачі знань і підсиленні регіонального розвитку, в тому числі шляхом постійного розвитку компетентностей та посилення альянсів знань (knowledge alliances).

Нашим суспільствам потрібно, щоб вищі навчальні заклади інноваційно сприяли сталому розвитку, а тому вища освіта повинна забезпечити міцніший зв'язок між дослідженнями, викладанням і навчанням на всіх рівнях. Навчальні програми повинні відображати дослідницькі пріоритети, що змінюються, та нові напрями, що розвиваються, а дослідження повинні підводити фундамент для викладання і навчання. У цьому відношенні ми будемо підтримувати різноманітність докторської програми. Беручи до уваги «ІІ Зальцбургські рекомендації» («Salzburg II recommendations») ¹⁴ та Принципи інноваційної докторської підготовки (Principles for Innovative Doctoral Training), ¹⁵ ми будемо досліджувати, як сприяти якості, прозорості, здатності до працевлаштування та мобільності на третьому циклі, оскільки освіті та підготовці кандидатів на ступінь доктора належить особлива роль у наблизенні ENEA та Європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA). Наступною після докторської підготовки необхідною передумовою для успішного поєднання викладання, навчання та досліджень є високоякісні програми другого циклу. Зберігаючи широке розмаїття та в той же час покращуючи зрозумілість, ми зможемо також розглянути подальші можливі спільні принципи для магістерських програм ENEA, ураховуючи попередню роботу ¹⁶.

Для консолідації ENEA необхідне свідоме запровадження **результатів навчання (learning outcomes)**. Розвиток, розуміння та практичне використання результатів навчання є вирішальним для успіху ECTS. Додатка до диплома, визнання, рамок кваліфікації та забезпечення якості, які є взаємозалежними. Ми закликаємо інституції надалі прив'язувати навчальні кредити як з результатами навчання, так і з навантаженням студентів, а також включати досягнення результатів навчання до процедур оцінювання. Ми будемо працювати над забезпеченням того, щоб Порадник користувача з ECTS (ECTS Users' Guide) ¹⁷ повністю відображав стан роботи, що ведеться з результатів навчання і визнання попереднього навчання.

Ми вітаємо прогрес у розвитку **рамків кваліфікацій (qualifications frameworks)**; вони покращують прозорість і дозволяють системам вищої освіти стати більш відкритими та гнучкими. Ми визнаємо, що реалізація всіх переваг рамок кваліфікацій на практиці може виявитися більш проблематичною, ніж розвиток структур. Розвиток рамок кваліфікацій має розвиватися так, щоб вони стали повсякденною реальністю для студентів, працівників та роботодавців. У той же час деякі країни стикаються з викликами у наданні остаточної форми національним рамкам та забезпеченні через самосертифікацію сумісності з Рамкою кваліфікацій ENEA (QF-

ЕНЕА) до кінця 2012 р. Цим країнам потрібно подвоїти їх зусилля та скористатися перевагами підтримки та досвіду інших, щоб досягнути цієї мети.

Спільне розуміння рівнів наших рамок кваліфікацій є суттєвим для визнання як академічних, так і професійних цілей. Кваліфікації по закінченні школи, що дають доступ до вищої освіти, будуть вважатися четвертим рівнем Європейської рамки кваліфікацій (European Qualifications Framework, EQF) або еквівалентними рівнями для тих країн, де EQF не є обов'язковою, де натомість вони включені до Національних рамок кваліфікацій. Надалі ми зобов'язуємося прив'язати кваліфікації першого, другого та третього циклів до 6, 7 та 8 рівнів EQF відповідно або до еквівалентних рівнів для країн, де EQF не є обов'язковою. Ми розглянемо, як QF-ЕНЕА може враховувати кваліфікації короткого циклу (5-й рівень EQF) та закликаємо країни використовувати QF-ЕНЕА для прив'язки цих кваліфікацій до національних умов, де вони існують. Ми звертаємося з проханням до Ради Європи та Європейської Комісії продовжити координацію зусиль, щоб відповідні рамки кваліфікацій добре запрацювали на практиці.

Ми вітаємо чітке посилення на ECTS, Європейську рамку кваліфікацій та результати навчання у пропозиції Європейської Комісії щодо перегляду Директиви ЕУ з визнання **професійних кваліфікацій**. Ми підкреслюємо важливість відповідного врахування цих елементів у рішеннях щодо визнання.

Посилення мобільності для кращого навчання

Навчальна мобільність є необхідною для забезпечення якості вищої освіти, покращення здатності до працевлаштування студентів та розширення міжнародного співробітництва як усередині ENEA, так і за його межами. Ми приймаємо стратегію «Мобільність для кращого навчання» ¹⁸ як доповнення, у тому числі її мету мобільності як невід'ємну частину наших зусиль щодо сприяння елементу інтернаціоналізації в усій вищій освіті.

Достатня фінансова підтримка студентів є суттєвою для забезпечення рівного доступу та можливостей мобільності. Ми підтверджуємо наші зобов'язання щодо повної **можливості переносу** національних грантів та позичок по всьому ENEA та закликаємо Європейський Союз підтримати це прагнення у своїй політиці.

Чесне академічне і професійне **визнання**, у тому числі визнання неформального та інформального навчання, знаходиться у центрі уваги ENEA. Це суттєва користь для академічної мобільності студентів, що підвищує шанси професійної мобільності для випускників і представляє адекватну міру досягнутого ступеня зближення та довіри. Ми повні рішучості усунути серйозні перешкоди, що гальмують ефективне та належне визнання, та готові співпрацювати в напрямі автоматичного визнання порівнюваних академічних ступенів, ґрунтуючись на інструментах Болонської системи, як довготермінової цілі ENEA. Ми, таким чином, зобов'язуємося переглянути наше національне законодавство у світлі його відповідності Лісабонській конвенції про визнання (Lisbon Recognition Convention) ¹⁹. Ми вітаємо Посібник Європейського простору визнання (European Area of Recognition, EAR) ²⁰ та рекомендуємо використовувати його як набір рекомендацій для визнання іноземних кваліфікацій та збірник гарних практик, а також закликаємо вищі навчальні

¹⁴ European University Association (2010): «Salzburg II Recommendations».

¹⁵ European Commission (2011): «Report of Mapping Exercise on Doctoral Training in Europe – Towards a common approach».

¹⁶ European University Association (2009): «Survey of Master Degrees in Europe».

¹⁷ European Commission (2009): «ECTS Users' Guide».

¹⁸ Bucharest Ministerial Conference (2012): «Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA)».

¹⁹ Council of Europe/UNESCO (1997): «Lisbon Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region».

²⁰ NUFFIC, Netherlands Organisation for International Cooperation in higher education (2012): «European Area of Recognition Manual».

заклади та агенції із забезпечення якості оцінити процедури інституційного визнання у зовнішньому та внутрішньому забезпеченні якості.

Ми прагнемо до відкритих систем вищої освіти та більш **збалансованої мобільності** в ЕНЕА. Якщо дисбаланси мобільності між країнами ЕНЕА здаються неприйнятними хоча б для однієї сторони, ми закликаємо причетні країни спільно шукати рішення у відповідності до Стратегії мобільності ЕНЕА.

Ми заохочуємо вищі навчальні заклади надалі розвивати **спільні програми та ступені** як складову більш широкого підходу ЕНЕА. Ми проаналізуємо національні правила та практики щодо спільних програм і ступенів як шлях усунення перешкод до співпраці та мобільності, вбудовані в національному контексті.

Співпраця з іншими регіонами світу та **міжнародна відкритість** є ключовими факторами розвитку ЕНЕА. Ми зобов'язуємося надалі досліджувати глобальне розуміння цілей і принципів ЕНЕА згідно із стратегічними пріоритетами, встановленими стратегією щодо «ЕНЕА у глобальному оточенні» 2007 р.²¹ Ми оцінимо впровадження стратегії до 2015 р. з метою забезпечити керівні рекомендації для подальшого розвитку інтернаціоналізації. Болонський політичний форум (Bologna Policy Forum) триватиме як можливість діалогу, а його формат буде надалі розвиватися з нашими глобальними партнерами.

Покращення збору даних і прозорості на підтримку політичних цілей

Ми вітаємо покращену якість даних та інформації щодо вищої освіти. Ми наповняємо на більш цільовому зборі даних і прив'язки до спільних індикаторів, зокрема щодо здатності до працевлаштування, соціального виміру, навчання впродовж життя, інтернаціоналізації, мобільності грантів/кредитів, а також мобільності студентів і працівників. Ми закликаємо Eurostat, Eurydice та Eurostudent проводити моніторинг впровадження реформ та доповісти про його результати у 2015 р.

Ми будемо заохочувати розвиток системи добровільного колегіального («від рівного рівному») навчання і перегляду в країнах, що потребують цього. Це допоможе оцінити рівень впровадження Болонських реформ і просуватиме гарні практики як динамічний спосіб відповіді на виклики, що постають перед європейською вищою освітою.

Ми докладемо зусиль, щоб зробити системи вищої освіти більш зрозумілими для громадськості, а особливо для студентів і роботодавців. Ми будемо підтримувати покращення існуючих і розробку нових інструментів прозорості, щоб зробити їх більш керованими користувачами та обґрунтувати їх емпіричними даними. Ми прагнемо досягнути узгодження щодо спільних принципів прозорості до 2015 р.

Установлення пріоритетів на 2012–2015 рр.

Визначивши основні цілі ЕНЕА на наступні роки, ми встановлюємо такі пріоритети діяльності до 2015 р.

На національному рівні разом із відповідними стейкхолдерами і, особливо, з вищими навчальними закладами, ми домовляємося:

- Ретельно розглянути висновки Звіту з впровадження Болонського процесу 2012 р. та врахувати його висновки й рекомендації.

- Посилити політику розширення загального доступу та підвищення відсотків успішного завершення навчання, включаючи заходи, що мають на меті більшу участь груп, які недостатньо представлені.

- Створити умови, що сприяють студенто-центрованому навчанню, інноваційним методам викладання та

сприятливому робочому й навчальному середовищу, що надихає, продовжуючи в той же час залучати студентів і працівників до структур урядування на всіх рівнях.

- Дозволити агенціям забезпечення якості, зареєстрованим EQAR, здійснювати свою діяльність в усьому ЕНЕА, водночас дотримуючись національних вимог.

- Працювати над підвищенням здатності до працевлаштування, навчання впродовж життя, навичок прийняття рішень та підприємницьких навичок шляхом кращої співпраці з роботодавцями, особливо стосовно розвитку освітніх програм.

- Забезпечити запровадження рамок кваліфікацій, ECTS і Додатка до диплома, що ґрунтуються на результатах навчання.

- Просити країни, які не можуть завершити запровадження національних рамок кваліфікацій, сумісних із QF-ЕНЕА до кінця 2012 р., подвоїти їх зусилля та подати переглянуті дорожні карти для цього завдання.

- Виконати рекомендації стратегії «Мобільність для кращого навчання» та працювати в напрямі можливості повного перенесення національних грантів і позичок у ЕНЕА.

- Переглянути національне законодавство в світлі його повної відповідності Лісабонській конвенції про визнання та заохочувати використання Посібника з EAR для вдосконалення практик визнання.

- Сприяти альянсам на основі знань у ЕНЕА, сфокусованих на дослідженнях і технологіях.

На європейському рівні, готуючись до Конференції на рівні міністрів у 2015 р. та разом із відповідними стейкхолдерами, ми домовляємося:

- Запросити Eurostat, Eurydice та Eurostudent проводити моніторинг прогресу впровадження реформ Болонського процесу та стратегії «Мобільність для кращого навчання».

- Розробити систему добровільного колегіального («від рівного рівному») навчання та розгляду до 2013 р. у країнах, які потребують цього, та ініціювати пілотний проект із підтримки колегіального («від рівного рівному») навчання з соціального виміру вищої освіти.

- Розробити пропозицію щодо оновленої версії ESG для прийняття.

- Сприяти якості, прозорості, здатності до працевлаштування та мобільності на третьому циклі, в той же час будуючи додаткові зв'язки між ЕНЕА та ERA.

- Працювати над забезпеченням того, щоб порадник користувача з ECTS повністю відображав стан роботи, що проводиться, з результатів навчання та визнання попереднього навчання.

- Координувати роботу із забезпечення того, що рамки кваліфікацій працюють на практиці, підкреслюючи їхній зв'язок із результатами навчання, та проаналізувати, як QF-ЕНЕА може врахувати кваліфікації короткого циклу в національному контексті.

- Підтримати роботу дослідницької групи країн, що досліджує шляхи досягнення автоматичного академічного визнання порівнюваних ступенів.

- Проаналізувати національне законодавство і практики, що стосуються спільних програм і ступенів, як шлях усунення перешкод до співпраці і мобільності, вбудованих у національні контексти.

- Оцінити впровадження стратегії «ЕНЕА у глобальному оточенні».

- Розробити рекомендації ЕНЕА щодо політики прозорості та і надалі проводити моніторинг існуючих інструментів прозорості та таких, що розвиваються.

Наступна Конференція ЕНЕА на рівні міністрів пройде у Єревані (Вірменія) у 2015 р., де будуть розглянуті досягнення з визначених вище пріоритетів».

Таким чином, у даному пункті подано детальний огляд комюніке та декларацій конференцій європей-

²¹ London Ministerial Conference (2007): «European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process».

ських міністрів, відповідальних за вищу освіту, що спрямовують реалізацію Болонського процесу та розбудову ЕНЕА з 1999 р. і на даний час. На наш погляд, важливим є не тільки усвідомлення ключових параметрів Болонського процесу, а й ознайомлення з тією термінологією первинних/базових документів, якою оперує європей-

ська академічна спільнота при цьому. Також необхідно наголосити на рекомендаційно-спонукальному характері вищезазначених документів, які, визначаючи рамки та орієнтири руху, не обмежують можливості для вибору та реалізації локальних стратегій їх імplementації у межах кожної країни-учасниці Болонського процесу.

1.3. Стан, індикатори оцінки прогресу та напрями розвитку Болонського процесу

Очевидним є той факт, що Болонський процес є динамічним явищем, перебуває у стані постійного розвитку. Ознайомлення з основними деклараціями та комюніке, що визначають політику у ЕНЕА, дозволяє віднести **до основних напрямів дій (action lines) Болонського процесу такі:**

- **система академічних ступенів**, які є зрозумілими та порівнюваними;
- **три цикли** вищої освіти – бакалаврський, магістерський, докторський;
- система акумулювання та трансферу кредитів (ECTS);
- **мобільність** студентів, викладачів, дослідників, персоналу ВНЗ;
- співпраця задля **забезпечення якості** вищої освіти;
- **європейський вимір** вищої освіти;
- **навчання впродовж життя** (LLL);
- активна участь ВНЗ і студентів (**урядування**);
- сприяння **привабливості ЕНЕА**;
- синергія між **ЕНЕА та ERA**;
- **соціальний вимір**.

На наступній схемі (рис. 1.1.) на основі здійсненого вище аналізу документів та звіту «ЕНЕА у 2012 році: Звіт про імplementацію Болонського процесу»²² відображено розвиток констатованих основних напрямів Болонського процесу у період 1999–2012 рр. [23].

На основі аналізу документів інформаційно-аналітичного характеру [1; 19; 23; 25; 33] **ідентифікуємо основні параметри, що засвідчують і схарактеризують стан розвитку Болонського процесу.**

Відповідно до положень Бухарестського комюніке [4; 28], а саме п. 1 «Установлені пріоритети на 2012–2015 рр. (на національному рівні)» перед урядами країн-учасниць поставлено завдання – «Ретельно розглянути висновки Звіту з упровадження Болонського процесу 2012 р. та врахувати його висновки й рекомендації». П. 1 цих же пріоритетів, але вже на європейському рівні, констатує також завдання «...проводити моніторинг прогресу впровадження реформ Болонського процесу». Іншими словами, важливим завданням є визначення ключових параметрів для оцінювання прогресу.

Звіт «ЕНЕА у 2012 році: Звіт про імplementацію Болонського процесу» [23] констатує відповідні «Болонські індикатори», визначені за такими напрямиами:

- ступені та кваліфікації;
- забезпечення якості;
- соціальний вимір у вищій освіті;
- ефективні результати та працевлаштування;
- навчання впродовж життя;
- мобільність.

Перш, ніж перейти до констатації кількісних показників Болонського прогресу, наведемо приклади характеристик якісного контексту, що, на наш погляд, є не менш важливим:

- «Зміни, спричинені Болонським процесом, є глибокими та суттєвими (значними), часто вимагаючи змін у

відношеннях (позиціях) і цінностях, а також завжди потребуючи ефективного інституційного лідерства» [25, с. 6].

- «Болонський процес – це поглиблення процесу змін через творення нових організаційних культур. Це означає використання існуючої архітектури, інфраструктури QA та Болонських інструментів більш широко на національному та інституційному рівнях, реалізуючи їх чітко у межах інституційних і національних пріоритетів та ресурсних обмежень» [25, с. 9].

- «Успішна імplementація Болонії є певною мірою обумовлена спроможністю інституційних лідерів спрямувати інституційне згуртування до багатовимірного порядку денного змін і пояснити, переконати та мотивувати персонал і студентів. Саме тому наголос повинен бути здійснений на інституційній відповідальності» [25, с. 9–10].

- «Успіх Болонії залежить від залучення всіх акторів, включаючи студентів та інституції, у політику обговорення. Цей спосіб дій (modus operandi) на європейському рівні повинен продовжуватися та бути посилений на національному та інституційному рівнях задля того, щоб виконати набір амбітних цілей для Європи» [25, с. 10].

- Важливим результатом Болонського процесу є «зростаюча європейська ідентичність у світі» [25, с. 10].

Доцільним є також наведення оцінювальних положень, які констатують ті аспекти, що потребують покращення у межах ЕНЕА:

- «Імplementація ECTS продовжує поширюватися, але не завжди кредити використовуються як для трансферу, так і для накопичення» [25, с. 7].

- Використання DS зростає, але поки що це виглядає як адміністративна функція та без прив'язки до нових напрацювань/розробок, таких як навчальні результати та рамки кваліфікацій (NQF)» [25, с. 7].

- «Очевидним є прогрес у розвитку NQF, але недостатнім є рівень інституційного розуміння, уваги до важливості навчальних результатів та їх центральної ролі у межах NQF та у сприянні LLL» [25, с. 7].

- «ESG та EQAR мають позитивний вплив, у т. ч. на професіоналізацію агентств QA. Важливим є створення на національному рівні агентств QA та реформа підходів щодо QA, але потребує посилення прямий зв'язок останніх із ESG та підвищенням інституційної автономії» [25, с. 7].

Системне бачення щодо впливу Болонського процесу на реформи вищої освіти у країнах Європи (табл. 1.2) представлено у праці [25, с. 16–17].

Перейдемо тепер до ознайомлення з деякими *кількісними показниками щодо прогресу Болонського процесу* з акцентом на ті показники, які Україна повинна покращити:

• Демографічні зміни останніх десятиліть у більшості країн Болонського процесу спричинили значне підвищення студентського континенту. Зокрема, у 1991 р. вступ до ВНЗ складав 68 млн. студентів, у 2009 р. цей показник склав 164,5 млн. осіб [19, с. 9].

²² The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report. – Brussels: EACEA, 2012. – 217 p. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/thematic_reports/138EN.pdf.

Реформи, які були імплементовані у системах вищої освіти кран Європи [25, с. 16–17]

Країна	Фінансування	Автономія	QA	Політика у галузі досліджень
Австрія		+	+	+
Бельгія	+		+	+
Греція			+	+
Данія	+		+	
Естонія			+	
Ірландія			+	+
Ісландія	+		+	+
Іспанія		+	+	
Італія		+		
Латвія		+	+	+
Литва	+	+		
Люксембург	+	+		+
Нідерланди	+		+	
Німеччина		+	+	+
Норвегія	+	+	+	+
Польща		+	+	+
Сербія			+	
Словакія			+	+
Словенія	+	+	+	+
Сполучене Королівство	+		+	+
Угорщина				+
Фінляндія	+	+		
Франція		+	+	+
Чеська Республіка	+			+

• Рівень імплементатії 1-го та 2-го циклів вищої освіти (2010–2011 н. р.) в Україні складає 70–89% [23, с. 32].

• Доступ до наступного рівня (2010–2011 н. р.) – в Україні менше 25% кваліфікацій 1-го циклу не дають доступ до 2-го циклу [23, с. 36].

• Використання ECTS у докторських програмах (2010–2011 н. р.) – Україна належить до групи країн, в яких ECTS на третьому циклі вищої освіти не використовуються [23, с. 42].

• Кількість ВНЗ, які беруть участь у спільних програмах підготовки (2010–2011 н. р.) – для України цей показник складає 0–5% [23, с. 43].

• Імплементатія NQF (2010–2011 н. р.) – Україна належить до групи країн, які зреалізували лише перші 3 кроки з необхідних 10 у цьому процесі [23, с. 45].

• - Забезпечення якості (2010–2011 н. р.) – Система QA в Україні характеризується такими рисами: ВНЗ не можуть бути оцінені агентствами з-поза країни; система QA не зорієнтована на ESG; студенти не беруть участь у процесі QA; участь у цьому процесі

міжнародних експертів також відсутня; менше 25% ВНЗ опублікували інституційні стратегії та звіти щодо QA. За зовнішню QA відповідає галузеве міністерство, незалежне національне QA агентство у країні відсутнє [23, с. 62–69].

• Рівень запровадження DS – в Україні цей процес станом на 2010–2011 н. р. був оцінений як частковий і поступовий на рівні 25–75%. DS видається по запиті і за кошти [33, с. 33–34].

Цікавим і вартим уваги є огляд результатів опитування ВНЗ щодо впливу Болонського процесу на інституційну діяльність, відповідно до якого:

• 60% ВНЗ відзначили посилення процесів внутрішнього QA, 53% – посилення співпраці з іншими ВНЗ, 43% – посилення університетської автономії [25, с. 18].

• 78% ВНЗ констатували, що напрями Болонського процесу вплинули на зміст інституційної стратегії розвитку [25, с. 26].

Позитивно оцінюють процеси розвитку ENEA 58% респондентів [25, с. 48].

1.4. Сучасні орієнтири та виклики Болонського процесу

Хоча Болонський процес виходить за межі EU, він тісно пов'язаний із політиками і програмами EU: «Для EU Болонський процес є частиною загального руху до Європи знань» [17]. Сьогодні Болонський процес реалізується відповідно до цілей, визначених такими основними документами EU:

• Стратегічна рамка для Європейської співпраці в освіті та навчанні «Освіта та навчання 2020» [6].

• Європа 2020. Стратегія для розумного, стійкого та інклюзивного розвитку.²³

• Європейська співпраця у професійній освіті та навчанні на період 2011–2020 рр. [20].

• Підтримуючи розвиток і професійну діяльність – порядок денний для модернізації систем вищої освіти Європи.²⁴

Реалізація Стратегії «Європа 2020» [7] розпочалася у березні 2010 р. Цей етап Президент Європейської Комісії Ж.-М. Бароззу назвав «новим початком» для Європи. Зазначений документ розглядається як продовження Лісабонської стратегії та встановлює три пріоритети – розумний, стійкий та інклюзивний розви-

²³ Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: Communication from the European Commission, Brussels, 3.3.2010. – COM (2010) 2020 final. – 34 p. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.

²⁴ Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, XXX. – COM (2011) 567/2. {SEC (2011) 1063}. – 16 p. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C OM:2011:0567:FIN:EN:PDF>.

Мобільність	Сприяння мобільності студентів, викладачів, дослідників і адміністративного персоналу	Усунення перешкод вільному пересуванню та соціальний вимір мобільності	Поліпшення якості та збільшення мобільності міжнародних студентів та докторантів	Мобільність студентів і персоналу ВНЗ – ключове завдання Болонського процесу. Збалансований обмін студентами і працівниками	Підвищення відповідальності ВНЗ щодо забезпечення мобільності персоналу і студентів та її збалансованості між країнами ЕНЕА	Мобільність – ключова ознака ЕНЕА. Мобільність для особистого розвитку та працевлаштування. Підвищення обсягів, якості та видів мобільності до 2020 р. на рівні 20% осіб, які здобувають вищу освіту, повинні мати період навчання чи стажування за кордоном	Використовувати рекомендації стратегії «Мобільність для кращого навчання». Перенесення національних грантів і позик у ЕНЕА	
ECTS	ECTS як підтримки студентської мобільності	ECTS (трансферна та накопичувальна функція) для забезпечення гнучкості навчання та одержання кваліфікації	Можливість для створення гнучких навчальних траєкторій у вищій освіті, включаючи процедури визнання попереднього навчання	Перехід від циклу до циклу на основі ECTS, що ґрунтується на результатах навчання та навчальних програм, що студентів. Рух у напрямі студенто-центрованої вищої освіти	Розширення можливостей для кожного студента, нові підходи до викладання та навчання, ефективне консультування	Запровадження NQF, ECTS і DS, що ґрунтуються на результатах навчання. Оновлення Посібника користувача з ECTS у напрямі врахування результатів навчання і попереднього навчання		
Цикли вищої освіти	Два цикли: доступний і після-ступеневий	Різноманітна орієнтація та конфігурація програм, що ведуть до отримання ступеня	Широкомасштабність запровадження 2-рівневої системи ступенів. Запровадження QF-EHEA, що охоплює три цикли. Розроблення NQF, сумісних з QF-EHEA до 2010 р.	Орієнтація навчальних програм на кваліфікації, що відповідають потребам ринку праці. Зростання кількості структурованих докторських програм, пов'язаних із QF-EHEA	Важливість навчальної місії ВНЗ, модернізація навчальних програм на основі результатів навчання. Самосертифікація NQF відповідно до QF-EHEA до 2012 р.	Подвоїти зусилля та подати дорожні карти для запровадження NQF, сумісних із QF-EHEA. Зв'язок NQF із результатами навчання. Аналіз того, як QF-EHEA може враховувати кваліфікації 3-го циклу в національному контексті		
Система академічних ступенів	Система легко зрозумілих і порівнюваних ступенів	Посилення діалогу між ВНЗ і роботодавцями для прийняття нових кваліфікацій	Визнання кваліфікацій, наданих у зарубіжних країнах. Узгодження кваліфікацій докторського рівня з QF-EHEA. Надання та визнання спільних ступенів на докторському рівні	Покращення порівняльності та сумісності систем вищої освіти, одночасно поважачи їх різноманітність. QF як інструмент досягнення порівняльності та сумісності у межах ЕНЕА	Підвищення рівня початкової кваліфікації та трансверсальних компетентностей відповідно до потреб ринку праці	Відповідність національних законодавств Лісабонській конвенції про визнання кваліфікацій. Удосконалення практики визнання. Шляхи автоматичного академічного визнання порівнюваних ступенів. Сприяння (на рівні національного законодавства) реалізації спільних програм і ступенів		
	1999 Болонья	2001 Прага	2003 Берлін	2005 Берген	2007 Лондон	2009 Львів / Луцен-ла-Нев	2012 Бухарест	Роки
2 0 1 0 – Б у х а р е с т / В і д е н ь								

Рис. 1.2. Напрями дій Болонського процесу

ток («smart, sustainable and inclusive growth»). Зміст пріоритетів є таким [7, с. 5]:

- **розумність** передбачає розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях;
- **стійкість** забезпечується більш ефективним використанням ресурсів;
- **інклюзивність** спрямована на сприяння високому рівню зайнятості населення, соціальному та територіальному згуртуванню (cohesion).

Документом також визначено стратегічні показники, які мають засвідчити досягнення успіху у розвитку Європи станом на 2020 р. До них, серед інших, віднесено такі [7, с. 5]:

- 75% населення віком від 20 до 64 років мають бути працевлаштованими (у даний час цей показник складає 69%);
- 3% ВВП EU має бути інвестовано у сферу досліджень і розробок (R&D).

Для реалізації Стратегії «Європа 2020» визначено сім програмних ініціатив, серед яких зокрема:

- «Інноваційний Союз» (The Innovation Union), програма спрямована на розвиток сфери досліджень та інновацій. Реалізація ініціативи розпочалася 6 жовтня 2010 р.

- «Молодь на марші» (Youth on the Move), основною метою цієї програми є сприяння навчальній та професійній мобільності молодих людей. Ініціатива розпочалася 15 вересня 2010 р.

- «Порядок денний для нових навичок і роботи» (An Agenda for New Skills and Jobs), програма призначена на інтеграцію професійної діяльності та освіти. Ініціатива розпочалася у листопаді 2010 р.

Нова стратегія розвитку також констатувала чіткі орієнтири щодо модернізації європейської вищої освіти, які, у свою чергу, були деталізовані у документі «Підтримуючи розвиток і професійну діяльність – порядок денний для модернізації європейських систем вищої освіти» («Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education systems» [15]), прийнятому EU 26 вересня 2011 р. Відповідно до цього документа до ключових завдань модернізації європейської вищої освіти віднесено [15, с. 4–12]:

1. Підвищення рівня освітніх досягнень задля забезпечення потреб Європи у випускниках ВНЗ і дослідників. Визначено чітку цифру – до 2020 року 40% молодих людей повинні мати завершену вищу освіту.

2. Покращення якості та релевантності вищої освіти.

3. Покращення якості за рахунок мобільності та міжнародної співпраці.

4. Актуалізація «трикутника знань» («knowledge triangle»): зв'язок вищої освіти, досліджень і бізнесу (підприємництва) для досягнення досконалості та регіонального розвитку.

5. Покращення врядування та фінансових механізмів.

Цим же документом до визначальних принципів розвитку вищої освіти віднесено: прозорість, диверсифікацію (різноманітність), мобільність і співпрацю [15, с. 12].

Звернемося тепер до більш детального аналізу тих завдань, які визначені для досягнення заявлених вище цілей модернізації вищої освіти. Зокрема, для підвищення кількості випускників ВНЗ і дослідників заплановано розробити «чіткі маршрути прогресу» (clear progression routes) для забезпечення переходу від професійної та інших типів освіти до вищої. Ефективним механізмом для цього є зв'язок між NQF та QF-EHEA як такий, що базується на навчальних результатах (learning outcomes). Крім того, передбачається удоско-

налення процедур для визнання навчання та досвіду, привнесеного ззовні (поза формальної освіти). Важливим завданням для досягнення першої цілі є також розроблення і запровадження національних стратегій для підготовки та перепідготовки достатньої кількості дослідників для EU.

Реалізація другої цілі – покращення якості та релевантності вищої освіти – вбачається, зокрема, шляхом:

- широкого залучення роботодавців та інституцій ринку праці до розроблення та запровадження навчальних програм;

- урізноманітнення моделей і форм навчання (заочна, дистанційна, змішана, модульна тощо);

- використання потенціалу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (IKT) для забезпечення індивідуалізації навчання, удосконалення методів викладання та дослідження;

- безперервного професійного розвитку персоналу інституцій вищої освіти;

- розвитку програм докторського рівня (PhD) відповідно до Принципів інноваційної докторської підготовки (The Principles for Innovative Doctoral Training).

Третя ціль Стратегії модернізації європейської вищої освіти – посилення якості через мобільність і міжнародну співпрацю – спрямована на збільшення кількості студентів, які завершують вищу освіту за кордоном до 20% (удвічі порівняно з поточним показником) [15, с. 6]. Обґрунтування такої позиції будується на тому, що саме навчальна мобільність допомагає молодим людям підвищити свій професійний потенціал, розвинути соціальні та міжкультурні навички. Крім того, EU констатує: «Приваблення кращих студентів, викладачів і дослідників з-поза EU та розвиток нових форм міжнародної співпраці є ключовими чинниками для покращення якості» [15, с. 6]. До завдань, спрямованих на реалізацію зазначеної цілі, віднесено:

- сприяння інституціям вищої освіти у розбудові навчальної мобільності на більш системній основі та усунення наявних бар'єрів;

- послідовний розвиток відповідних механізмів (ECTS, DS, QF-EHEA) для ефективного визнання кредитів і порівнюваності дипломів, привнесених із-за кордону;

- покращення доступу й умов для працевлаштування та професійного розвитку для студентів, дослідників і викладачів з інших країн.

Наступна ціль – забезпечити реалізацію «трикутника знань» («knowledge triangle»): зв'язок вищої освіти, досліджень і бізнесу (підприємництва, виробництва) для досягнення досконалості та регіонального розвитку – досягається шляхом:

- стимулювання розвитку підприємницьких, креативних та інноваційних навичок у всіх освітніх напрямках і на всіх освітніх рівнях;

- створення більш інтерактивного навчального середовища та інфраструктури трансферу знань (knowledge-transfer infrastructure);

- розвитку різних форм співпраці інституцій вищої освіти з підприємствами;

- системного включення вищих навчальних закладів до процесів розроблення та реалізації локальних і регіональних програм розвитку.

Останньою у зазначеному переліку європейської Стратегії модернізації вищої освіти, але критично важливою, є ціль щодо покращення врядування та фінансових механізмів. Документ зазначає, що на поточний момент інвестиції у сферу вищої освіти EU у середньому складають 1,3% ВВП, що значно нижче у порівнянні зі США (2,7%) та Японією (1,5%) [15, с. 8]. З цього приводу EU констатує: «Виклики, з якими має справу вища освіта, вимагають більш гнучкого врядування та

фінансових систем для того, щоб забезпечити баланс між зростаючою автономією освітніх інституцій та їх відповідальністю перед усіма стейкхолдерами» [33, с. 9]. Підвищення ефективності механізмів фінансування передбачає пошук шляхів для диверсифікації фінансових джерел стосовно вищої освіти, ідентифікацію реальних витрат, забезпечення цільових видатків, запровадження результат-орієнтованого бюджетування тощо.

Зростаючий рівень конкуренції та тенденції до результат-орієнтованого фінансування спонукає заклади вищої освіти підвищувати ефективність своєї стратегічної управлінської спроможності шляхом професіоналізації управлінських структур, механізмів, процедур прийняття рішень тощо. Врядування у вищій освіті сьогодні визначається як «багаторівневе» та «з багатьма акторами» (multi-level multi-actor governance). Ключовими складовими такого врядування є інституційна автономія та професійне лідерство.

Розроблення та реалізація індивідуальних інституційних профілів і стратегій інституцій вищої освіти відповідно до обраних місій та орієнтирів розглядається європейською спільнотою як основа диверсифікації системи вищої освіти, шлях до її ефективного розвитку. При цьому орієнтація на різномірність обгрунтовується таким чином: «Не існує єдиної досконалої моделі: Європа потребує широкої різномірності інституцій вищої освіти, і кожна інституція повинна досягати досконалості відповідно до своєї місії та стратегічних пріоритетів. Наявність більш прозорої інформації щодо специфічного профілю та досягнень окремих інституцій дозволить політикам розробляти більш ефективні стратегії для вищої освіти, а інституціям використовувати це для розбудови свого потенціалу» [15, с. 3].

У свою чергу, посилення інституційної автономії, актуальність розроблення та імплементації інституційних профілів та індивідуальних стратегій розвитку ВНЗ веде до необхідності реалізації системи заходів, спрямованої на професіоналізацію управління у вищій освіті, у першу чергу, шляхом професійного розвитку лідерів: «Необхідно підтримувати розвиток стратегічних і професійних лідерів та менеджерів у вищій освіті, гарантувати, що інституції вищої освіти мають автономію для того, щоб обирати свій стратегічний напрям, скеровувати внутрішні течії, спрямовувати ресурси для залучення кращого викладацького та дослідницького персоналу ...» [15, с. 9].

Висновки

Усвідомлення сутності Болонського процесу базується на розумінні та сприйнятті його базових цінностей і принципів.

Успіх імплементації Болонських реформ, як свідчить досвід, визначається низкою факторів, серед яких особливо актуальними для України, на наш погляд, є такі:

- наявність чіткої та послідовної державної політики реформування та розвитку вищої освіти, яка визначає та забезпечує оптимальний шлях імплементації Болонських інструментів;
- приведення національно-нормативних засад функціонування національної вищої освіти до завдань та орієнтирів розвитку Болонського процесу;
- посилення інституційної спроможності ВНЗ, у т. ч. шляхом підвищення університетської автономії;
- професіоналізація управління вищою освітою та високий рівень компетентності очільників ВНЗ щодо функціонування ЕНЕА;
- інформаційно-просвітницька діяльність, спрямована на ознайомлення академічної спільноти (студен-

тів, викладачів, науковців, управлінців) із сутністю та тенденціями розвитку Болонського процесу.

Список джерел:

1. 1999–2010. Achievements, Challenges and Perspectives. – 38 p.
2. Bologna Process – European Higher Education Area. – URL: <http://ehea.info>.
3. Bologna process: setting up the European Higher Education Area. – URL: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11088_en.
4. Bucharest Communiqué «Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area», Bucharest, on 26 and 27 April 2012. – URL: [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/Bucharest%20Communique%202012\(1\).pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/Bucharest%20Communique%202012(1).pdf).
5. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area, March 12, 2010. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Budapest-Vienna_Declaration.pdf.
6. Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020). (2009/C 119/02). – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:en:PDF>.
7. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: Communication from the European Commission, Brussels, 3.3.2010. – COM (2010) 2020 final. – 34 p. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.
8. European Cultural Convention. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/018.htm>.
9. Guidelines for Quality Provision in Cross-border Higher Education. – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001433/143349e.pdf>.
10. London Communiqué «Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world», 18 May 2007. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/London_Communique18May2007.pdf.
11. Magna Charta Universitatum. – URL: <http://www.magna-charta.org/>.
12. Magna Charta Universitatum. Signatory Universities. – <http://www.magna-charta.org/cms/cmspage.aspx>.
13. Realising the European Higher Education Area. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf.
14. Sorbonne Declaration. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/SORBONNE_DECLARATION1.pdf.
15. Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, XXX. – COM (2011) 567/2. {SEC (2011) 1063}. – 16 p. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0567:FIN:EN:PDF>.
16. The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bologna_Declaration1.pdf.
17. The Bologna Process – Towards the European Higher Education Area. – URL: http://ec.europa.eu/education/higher-education/bologna_en.htm.
18. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher

Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009.pdf.

19. The Bologna Process: Its impact on higher education development in Europe and beyond / David Crosier and Teodora Parveva. – Paris: UNESCO-IIEP, 2013. – 90 p.

20. The Bruges Communiqué on enhanced European Cooperation in Vocational Education and Training for the period 2011–2020. Communiqué of the European Ministers for Vocational Education and Training, the European Social Partners and the European Commission, meeting in Bruges on 7 December 2010 to review the strategic approach and priorities. – URL: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/vocational/bruges_en.pdf.

21. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf.

22. The European Higher Education Area (EHEA) in a global context. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/LEUVEN/2009_EHEA_in_global_context.pdf.

23. The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report. – Brussels: EACEA, 2012. – 217 p. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/thematic_reports/138EN.pdf.

24. Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Prague_Communique.pdf.

25. Trends 2010: A decade of change in European Higher Education / by Andree Sursoce & Hanne Smidt. – EUA, 2010. – 123 p.

26. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін – Берген) / За ред. С. М. Ніколаєнка. Упор.: В. Д. Шинкарук, Я. Я. Болюбаш, І. І. Бабин, В. В. Грубінко, М. Ф. Степко. – К.: Вид-во Дельта, 2007. – 53 с.

27. Будапештсько-Віденська декларація про створення Європейського простору вищої освіти, 12 березня 2010 року, Будапешт (Угорщина) – Відень (Австрія). – URL: <http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/bolon/11.pdf>.

28. Бухарестське комюніке «Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти, Бухарест, 26–27 квітня 2013 р. – URL: <http://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychni-materialy/756-novini-rozvitku-bolonskogo-procesu.html>.

29. Велика хартія університетів. – URL: http://www.magna-charta.org/library/userfiles/file/mc_ukrainian.pdf.

30. Національний освітній глосарій: вища освіта / Авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

31. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку // За ред. І. О. Вакарчука. Упор.: Т. В. Фініков, Я. Я. Болюбаш, І. І. Бабин, Г. О. Усатенко. – К.: Агентство «Україна», 2009. – 64 с.

32. Основні засади розвитку вищої освіти України. Частина 4. / За ред. І. А. Вакарчука. Упор.: В. Д. Шинкарук, Я. Я. Болюбаш, І. І. Бабин. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 173 с.

33. Темпус-исследования. Реализация Болонского процесса в странах Темпус (2012 г.). – Выпуск 09, апрель 2012. – ЕС. – 83 с.

2.1. Рівнева організація вищої освіти відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED)

Новий етап осмислення організації освіти та її ключових параметрів ознаменовано прийняттям Генеральною конференцією UNESCO в листопаді 2011 р. нової версії *Міжнародної стандартної класифікації освіти* (далі – ISCED), яка доопрацьовувалася до 2013 р., коли було представлено узгоджений варіант ISCED¹. Історично ISCED існує майже чотири десятиріччя у форматі версій 1976, 1997 і 2011 рр., періодично переглядається згідно з розвитком та розумінням освіти. ISCED використовують ООН, UNESCO, країни OECD, EU та інші [24; 30], на її підставі розвинуті країни розробляють відповідні національні стандартні класифікації освіти.

У цілому *ISCED* [31] – це важливий рамковий документ, що узгоджує базові визначення та поняття, систематизує освітні програми і кваліфікації, забезпечує порівнюваність параметрів освіти окремих країн і регіонів, пропонуючи загальні підходи до формування міжнародної статистики. *ISCED* є частиною міжнародної системи економічних і соціальних класифікацій ООН і слугує основою для класифікації освітньої діяльності, що виражена у відповідних програмах та підсумкових кваліфікаціях, згідно з міжнародно узгодженими категоріями.

За *ISCED* спочатку класифікуються *освітні програми*, а потім – *освітні кваліфікації*. **Освітні кваліфікації** визначаються як офіційне підтвердження, зазвичай у формі засвідчуючого документа, успішного завершення освітньої програми або її етапу (як видно, наголос зроблено на сертифікації, атестації набутих компетентностей [38], а не на їх стандартизації).

ISCED класифікує освітні програми та пов'язані з ними освітні кваліфікації за їх змістом із використанням двох основних наскрізних класифікаційних змінних:

- рівнів освіти (дев'ять рівнів (0-8), за попередньою версією їх було сім (0-6));
- галузей освіти (25 галузей, дев'ять їх укрупнених груп залишено без змін).

Відповідно до *ISCED* *освітні програми* поділяють на:

- програми, що охоплюють два і більше рівнів *ISCED*;
- послідовні програми в межах одного рівня;
- модульні програми (без чітко визначеної послідовності).

У межах *формальної* освіти успішне завершення програми зазвичай веде до отримання *кваліфікації*, що визнана відповідною національною владою.

Основними наскрізними критеріями класифікації програми (і кваліфікації) є *критерії складності* (за рівнями) та *спеціалізації* (за галузями) її змісту, які застосовуються саме до змісту програм (кваліфікацій), а не до інституцій, де вони надаються. У межах рівнів освіти *додатковими* параметрами класифікації виступають: *орієнтація* програми, *завершення* рівня, *доступ* до більш високого рівня, *положення* в національній системі кваліфікацій.

Орієнтація розрізняється на рівнях вищої (третьої) (англ. tertiary) освіти, використовують відповідно терміни: *академічна* і *прикладна (професійна)* освіта. **Академічна освіта** – розвиває загальні знання, уміння, інші компетентності, часто спрямована на підготовку до поглибленого навчання на тому самому або більш високому освітньому рівні, на формування основи для навчання впродовж життя. Ця освіта включає освітні програми, що готують до опанування професійних освітніх програм, однак не зорієнтована на підготовку до працевлаштування за конкретною професією та на безпосереднє отримання затребуваної на ринку праці кваліфікації. **Прикладна (професійна) освіта** – спрямована на набуття потрібних знань, умінь, інших компетентностей для роботи за певним видом або видами професійної діяльності (професій, занять). Її здобуття веде до отримання затребуваних на ринку праці професійних кваліфікацій, які визнаються національною владою або ринком праці як професійно орієнтовані.

Програми рівнів 6 і 7 розрізняються їх положенням у національній системі ступенів/кваліфікацій, яке ідентифікується на основі послідовності ступенів/кваліфікацій, що надаються за цими програмами в національній системі вищої освіти. На кожному з рівнів 6 і 7 можуть існувати програми першого, другого та подальшого ступенів/кваліфікацій [31].

Для класифікації програм формальної вищої освіти за рівнями використовують критерії *тривалості* програм, а саме:

- рівень 5 – 2-3 рр.;
- рівень 6 – 3-4 рр. і більше на базі рівня 3 та 1-2 рр. на базі рівня 6;
- рівень 7 – 1-3 рр. на базі рівня 6 та 5-7 рр. на базі рівня 3;
- рівень 8 – не менше 3 р., але може бути більше.

Вступ на програми вищої освіти потребує не менше 11 років навчання на рівнях 1-3. При застосуванні критеріїв тривалості до очно-заочних (вечірніх) чи модульних освітніх програм тривалість програми має вимірюватися в *еквіваленті очного* навчання [31].

Програми для осіб із *особливими потребами* можуть бути меншої або більшої тривалості, ніж звичайні програми на даному рівні. Однак успішне завершення програми вважається завершенням рівня за умови, що отримана кваліфікація еквівалентна тій, що здобута в межах звичайної програми [31].

Вища освіта:

- Базується на середній освіті.
- Організовує навчання на більш високому рівні складності в межах спеціалізованих галузей освіти (fields of education).
- Включає як академічну, так і прикладну (професійну) освіту.

¹ International Standard Classification of Education. ISCED 2011/ UNESCO. [Electronic resource]. – URL: www.uis.unesco.org/en/pub/pub.

Кодифікація освітніх досягнень за освітніми рівнями ISCED 2011 р.

Рівень освіти	Код освітніх досягнень	Характеристика індивідуальних освітніх досягнень
Рівень 5 – короткий цикл вищої освіти ¹	54	загальна ^{1,2}
	540	далі не визначено ¹
	55	прикладна (професійна) ^{1,2}
	550	далі не визначено ¹
	56	невизначеної орієнтації ^{1,2}
Рівень 6 – бакалаврат або еквівалент ¹	64	академічна ¹
	644	далі не визначено ¹
	65	прикладна (професійна) ¹
	654	далі не визначено ¹
Рівень 7 – магістратура або еквівалент ¹	66	невизначеної орієнтації ^{1,2}
	664	далі не визначено ¹
	74	академічна ¹
	744	далі не визначено ¹
Рівень 8 – докторантура або еквівалент ¹	75	прикладна (професійна) ¹
	754	далі не визначено ¹
	76	невизначеної орієнтації ^{1,2}
	764	далі не визначено ¹
(9) – не класифіковано	84	академічна ¹
	840	далі не визначено
	85	прикладна (професійна) ¹
	850	далі не визначено
	86	невизначеної орієнтації ^{1,2}
(9) – не класифіковано	860	далі не визначено
	99	не класифіковано
	999	не класифіковано

Примітка:

1. Включаючи успішне завершення програми на даному рівні, достатнє для завершення рівня, або успішне завершення програми чи етапу програми на більш високому рівні, недостатнє для завершення або часткового завершення більш високого рівня освіти.

2. Для застосування за відсутності узгоджених на міжнародному рівні визначень академічної та професійної орієнтації програм на рівнях освіти 6-8.

• Охоплює рівні 5, 6, 7 і 8, що повністю відповідають циклам вищої освіти за Болонським процесом. Перші програми рівнів 5 (короткий цикл), 6 (бакалаврський цикл) або 7 (магістерський цикл) потребують рівня 3, що дає доступ до зазначених перших програм. Доступ до цих програм можливий також з рівня 4.

Рівень 5 – короткий цикл вищої освіти (short-cycle tertiary):

- Для вступу потребує завершення рівня 3 або 4.
- За домінантою може мати як а) академічну (4), так і б) (переважно) професійну (5) орієнтацію.
- Мінімальна тривалість навчання – 2 роки, зазвичай менше 3 років.
- Кодифікація програм: а) 541, 544; б) 551, 554.

Рівень 6 – бакалаврат або еквівалент (Bachelor or equivalent):

- Потребує завершення рівня 3 або 4, інколи можливий вступ на основі рівня 5.
- Типово теоретичний в основі, однак може включати практичні компоненти, характеризується прикладними дослідженнями та/або кращим професійним досвідом.
- Відкриває доступ до рівня 7, зазвичай не дає доступу до рівня 8.
- Орієнтація (за домінантою): а) академічна (4), б) професійна (5); в) невизначена (6).
- Підготовка дисертації необов'язкова.
- Тривалість навчання – 3-4 роки.
- Традиційно надається університетами або еквівалентними закладами.

- Кодифікація програм: а) 641, 645, 646, 647; б) 651, 655, 656, 657; в) 661, 665, 666, 667.

Рівень 7 – магістратура або еквівалент (Master or equivalent):

- Зазвичай потребує завершення рівня 6 або 7, для довгих програм – рівнів 3, 4.
- Відкриває доступ до рівня 8, проте не завжди.
- Як правило, передбачає підготовку дисертації.
- Типово призначений для надання поглиблених знань, умінь, інших компетентностей.
- Теоретичний в основі, може включати практичні компоненти, характеризується прикладними дослідженнями та/або кращим професійним досвідом.
- Програми значно складніші та більш спеціалізовані, ніж для рівня 6.
- Орієнтація (за домінантою): а) академічна (4), б) професійна (5); в) невизначена (6).
- Тривалість навчання – 1-3 рр., довгих – 5+ р.
- Традиційно пропонується університетами й іншими вищими навчальними закладами.
- Кодифікація програм: а) 741, 746, 747, 748; б) 751, 756, 757, 758; в) 761, 766, 767, 768.

Рівень 8 – докторантура або еквівалент (Doctoral or equivalent):

- Передовсім призначений для отримання підвищеної дослідницької кваліфікації, присвячений поглибленому навчанню та оригінальному дослідженню.
- Передбачає підготовку дисертації, що заслуговує опублікування.
- Потребує завершення рівня 7.

- Орієнтація (за домінантою): а) академічна (4), б) професійна (5); в) невизначена (6).
- Тривалість навчання – 3+ р.
- Зазвичай здійснюється в дослідницькі орієнтованих вищих освітніх закладах таких, як університети.
- Кодифікація програм: а) 841, 844; б) 851, 854; в) 861, 864.
- Цей рівень включає програми, що призводять до першого і другого докторських ступенів (кваліфікацій).

Освітні досягнення (educational attainment) класифікуються та кодифікуються за освітніми рівнями як це показано в таблиці 2.1. При цьому освітні досягнення класифікуються відповідно до завершення (часткового завершення) рівня, орієнтації програми і доступу до більш високого рівня освіти.

Таким чином, ISCED виступає потужним інструментом не лише пасивної класифікації, а й активної стандар-

тизації та організації міжнародної та національної систем освіти.

Тож у сфері рівневої організації вищої освіти за ISCED виявляється тенденція до деталізації, а значить і збільшення рівнів формальної освіти:

з 1997 р. до 2011 р. два рівні вищої освіти:

- 5 (короткий, бакалаврський, магістерський етапи);
- 6 (докторський);

з 2011 р. чотири рівні (відповідають Болонським циклам):

- 5 (короткий)
- 6 (бакалаврський)
- 7 (магістерський)
- 8 (докторський) із зазначенням його двоступене-

вості.

Надалі – формальне «розщеплення» 8-го (двоступеневого) докторського рівня на два окремих рівня.

2.2. Циклова організація вищої освіти за Болонським процесом

Глобалізаційні та євроінтеграційні, зокрема Болонський, процеси, в яких бере участь Україна, зобов'язують докладно аналізувати світові тенденції та національні традиції, шукати оптимальний баланс загального і особливого в розвиткові різноманітних сфер суспільного життя. Насамперед, це стосується вищої освіти як постачальника висококваліфікованих кадрів і провайдера дослідницько-інноваційної діяльності, що важливо в умовах інноваційного типу людського прогресу.

З огляду на зазначене, *тенденцію до циклування вищої освіти* в межах Болонського процесу можна описати таким чином:

- до 2003 р. – два цикли;
- з 2003 р. – три цикли (додано 3-й, докторський, цикл);
- з 2005 р. – три цикли + короткий цикл (у межах або дотичний до першого циклу);
- *перспектива* – три цикли + 4-й, постдокторський, цикл (доктор наук, доктор габілітований, вищий доктор, державний доктор, пост доктор тощо).

Поняття «цикл» використовується в Болонському процесі для визначення відповідності етапів вищої освіти, кваліфікацій, програм, фаз навчання.

Термін «рівень» використовується для виявлення відповідності надання освіти, наприклад в ISCED, що є у першу чергу інструментом для статистичної класифікації.

Поняття «доступ» означає право на вступ до програми вищої освіти, але не автоматичне зарахування на навчання. Успішне завершення першого циклу вищої освіти надає доступ до програм другого циклу, відповідно успішне завершення другого циклу надає доступ до програм третього циклу.

Болонська декларація встановила два основних цикли вищої освіти. Створення *трициклової структури* вищої освіти започатковано у 2003 р., коли під час Берлінської конференції міністрів освіти (Берлінське комюніке) [18] головним посилом стало завдання інте-

грації ENEA та ERA як засобу забезпечення якості, тож Берлінське комюніке доповнило структуру кваліфікацій вищої освіти третім (докторським) циклом, пов'язаним із дослідженнями. Також Берлінське комюніке констатувало необхідним визначити, яким чином можуть короткі програми бути включеними до структури вищої освіти – кваліфікації короткого циклу включені до першого циклу або пов'язані з ним.

У Бергенському комюніке (2005 р.) [19], підкреслюючи важливість партнерства студентів, ВНЗ, академічного персоналу та роботодавців з метою посилення дослідницької складової вищої освіти, міністри наголосили на необхідності включення до структури вищої школи третього – докторського – циклу.

Дублінські дескриптори для бакалаврів і магістрів уперше були запропоновані в березні 2002 р., надалі у 2004 р. вони набули розвитку та були сформульовані для кваліфікацій третього циклу вищої освіти, а потім і для короткого циклу (в межах першого циклу) [32].

Під час Бергенської конференції європейських міністрів освіти було прийнято всеохоплюючу *Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти* (Qualification Framework for European Higher Education Area, QF-EHEA), визначену як інструмент, що описує, пояснює та співставляє кваліфікації вищої освіти та включає:

- *три цикли* (типово – бакалавр, магістр, доктор), передбачаючи можливість існування проміжних кваліфікацій у національному контексті;
- *загальні дескриптори* для кожного циклу в термінах результатів навчання та компетентностей;
- *кредитне* ранжування для першого та другого циклів.

Національні рамки кваліфікацій вищої освіти розробляються відповідно до QF-EHEA. Деякі національні рамки включають подальший поділ у межах трьох основних Болонських циклів, але це не має широкого розповсюдження у ENEA.

Таблиця 2.2.

Рамка кваліфікацій ENEA

Цикл	Опис результатів	ECTS
Кваліфікації короткого циклу (в межах першого циклу)	Кваліфікації, які надаються за успішного завершення короткого циклу, здобуваються студентам, які: <ul style="list-style-type: none"> • демонструють знання та розуміння в галузі навчання, що будуються на загальній середній освіті та є типовими на цьому рівні й підтримуються поглибленими підручниками, такі знання забезпечують базу для роботи або професії, персонального розвитку або подальшого навчання на першому циклі; 	Типово включає 120 кредитів ECTS

Цикл	Опис результатів	ECTS
Кваліфікації короткого циклу (в межах першого циклу)	<ul style="list-style-type: none"> можуть використовувати набуті знання та розуміння в професійному контексті; здатні ідентифікувати та використовувати дані для формування відповідних дій на добре визначені та абстрактні проблеми; можуть спілкуватися про їх розуміння, навички та дії з колегами, керівниками, клієнтами; мають навички навчання, що необхідно для подальшого навчання з обмеженою самостійністю. 	Типово включає 120 кредитів ECTS
Кваліфікації першого циклу	<p>Кваліфікації, які надаються за успішного завершення 1-го циклу, здобуваються студентам, які:</p> <ul style="list-style-type: none"> демонструють знання та розуміння в галузі навчання, що будуються на загальній середній освіті та є типовими на цьому рівні й підтримуються підручниками, включаючи деякі провідні аспекти за напрямом навчання; можуть використовувати набуті знання та розуміння, виявляючи професійний підхід до роботи, демонструють компетентності шляхом розроблення та обґрунтування аргументів і вирішення завдань у рамках галузі навчання; здатні збирати та інтерпретувати відповідні дані (як правило в рамках галузі навчання) для суджень, що включають відображення релевантних соціальних, наукових або етичних питань; можуть пояснювати інформацію, ідеї, проблеми та рішення як фахівцям, так і нефарховій аудиторії; розвивають свої навички навчання, що необхідно для подальшого навчання з високим рівнем автономії. 	Типово включає 180-240 кредитів ECTS
Кваліфікації другого циклу	<p>Кваліфікації, які надаються за успішного завершення 2-го циклу, здобуваються студентам, які:</p> <ul style="list-style-type: none"> демонструють знання та розуміння в галузі навчання, що засновані типово на першому циклі та розширені/покращені, що забезпечують основу або можливість для оригінальності в розвитку та запровадженні ідей, часто в дослідницькому контексті; можуть використовувати набуті знання та розуміння, здатність до вирішення проблем у новому або незнайомому середовищі в широкому (мультидисциплінарному) контексті, пов'язаному з галуззю навчання; здатні інтегрувати знання та управляти складними ситуаціями, формувати судження в умовах неповної або обмеженої інформації, що включають відображення соціальних, етичних зобов'язань, пов'язаних із використанням суджень і знань; можуть пояснювати їх висновки, знання, раціонально, ясно та однозначно обґрунтовувати їх як фахівцям, так і нефарховій аудиторії; мають навички навчання, що необхідно для подальшого навчання, де вимагається велика самоорганізація або автономність. 	Типово включає 90-120 кредитів ECTS, мінімум 60
Кваліфікації третього циклу	<p>Кваліфікації, які надаються за успішного завершення 3-го циклу, здобуваються студентам, які:</p> <ul style="list-style-type: none"> демонструють системне розуміння в галузі навчання, володіння навичками та методами досліджень у цій галузі; демонструють здатність започатковувати, розробляти, запроваджувати та адаптувати фундаментальний процес дослідження з науковою достовірністю; зробили внесок через оригінальне дослідження, яке розширює межі знань шляхом підготовки фундаментальної роботи, частина якої достойна національної або міжнародної рецензованої публікації; здатні до критичного мислення, оцінювання та узагальнення нових і складних ідей; можуть будувати комунікацію з колегами, широкою науковою спільнотою та суспільством загалом щодо їх фахової/експертної сфери; спроможні сприяти в академічному та професійному контекстах технологічному, соціальному або культурному прогресу в суспільстві знань. 	Не визначено

У табл. 2.3. наведено відмінності між рівнями кваліфікацій у розрізі складових дескрипторів.

Таблиця 2.3.

Відмінності між дескрипторами рівнів кваліфікації ENEA по завершенню певного циклу вищої освіти

Знання і розуміння	
Короткий цикл (у межах 1-го циклу) (<i>Short-cycle within 1st cycle</i>)	Базуються на загальній середній освіті та типово мають рівень, який підтримується передовими підручниками; такі знання забезпечують основу для роботи або професії, персонального розвитку і подальшого навчання з метою завершення першого циклу
Перший цикл (Bachelor)	Підтримуються провідними (поглибленими) підручниками, включаючи деякі аспекти передових знань за напрямом навчання
Другий цикл (Master)	Забезпечують основу або можливість для оригінальності в розвитку та запровадженні ідей, часто в дослідницькому контексті
Третій цикл (Doctorate)	Системне розуміння галузі навчання та досконале володіння дослідницькими уміннями та методами, пов'язаними з цією галуззю

Застосування знань і розуміння	
Короткий цикл (у межах 1-го циклу) (<i>Short-cycle within 1st cycle</i>)	У професійних контекстах
Перший цикл (Bachelor)	Шляхом розроблення та обґрунтування аргументів
Другий цикл (Master)	Використання набутих знань і розуміння, демонструючи здатність до вирішення проблем у новому або незнайомому середовищі в широкому (мультидисциплінарному) контексті
Третій цикл (Doctorate)	Здатність замислити, розробити, здійснити і застосувати суттєвий процес досліджень із науковою достовірністю; зробити через оригінальне дослідження внесок, який розширює межі знань шляхом розроблення предмета дослідження та заслуговує певної національної або міжнародної реферованої публікації
Формування суджень	
Короткий цикл (у межах 1-го циклу) (<i>Short-cycle within 1st cycle</i>)	Здатність ідентифікувати і використовувати дані для розв'язання чітко визначених конкретних та абстрактних проблем
Перший цикл (Bachelor)	Здатність збирати та інтерпретувати відповідні дані
Другий цикл (Master)	Здатність інтегрувати знання та управляти складними ситуаціями, формувати судження в умовах неповної або обмеженої інформації
Третій цикл (Doctorate)	Здатність до критичного аналізу, оцінювання та синтезу нових і складних ідей
Комунікація	
Короткий цикл (у межах 1-го циклу) (<i>Short-cycle within 1st cycle</i>)	Спілкуватися щодо своїх розуміння, уміння і діяльності з колегами, керівниками та клієнтами
Перший цикл (Bachelor)	Пояснювати інформацію, ідеї, проблеми або рішення
Другий цикл (Master)	Здатність донести висновки, обґрунтовані знання та пояснення (в обмеженій формі) як до фахівців, так і нефаховій аудиторії (монологом)
Третій цикл (Doctorate)	Спілкуватися з колегами, широким академічним співтовариством і суспільством у цілому в сфері свого експертного досвіду
Навчальні навички (здатності)	
Короткий цикл (у межах 1-го циклу) (<i>Short-cycle within 1st cycle</i>)	Здійснювати подальше навчання з певною самостійністю
Перший цикл (Bachelor)	Необхідні для подальшого навчання з високим рівнем автономії
Другий цикл (Master)	Навички навчання, де вимагається велика самоорганізація або автономність
Третій цикл (Doctorate)	Здатність сприяти в академічному і професійному контекстах технологічному, соціальному та культурному прогресу

2.3. Актуальність третього (докторського) циклу та постдокторський рівень підготовки

За даними UNESCO у світі нараховувалося близько 180 млн студентів вищої освіти, серед них докторанти склали майже 2%, тобто близько 3,5 млн осіб (для порівняння, як вияв *тенденції* розвитку: у країнах Північної Америки і Західної Європи ця частка становить 3%) [28]. Є підстави вважати, що рівневу диференціацію докторської підготовки статистика в планетарному масштабі не передбачає через значно меншу частку здобувачів вищих докторських ступенів і кваліфікацій та помітно меншу (проте не відсутню) формалізацію підготовки докторів вищого рівня (так званих постдокторів).

У 30-ти розвинених країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД) випускники докторського освітнього рівня серед населення відповідного випуску віку в середньому по країнах становлять 1,5% (1,7% у 19 країнах ЄУ, що є членами ОЕСД), а вступники – відповідно 2,8% і 3,4%, що показує *тенденцію* до розширення докторської підготовки. Якщо оцінити докторантів – випускників і вступників, як частки загальних студентських випус-

ків і вступів, то можна отримати стосовно ваги докторантів таке: для країн ОЕСД відповідно 3,0% та 3,8%, для країн ЄУ (ОЕСД) – 3,6% і 4,9% [23; 28].

У світі та Європі в контексті розвитку трициклової структури вищої освіти також особлива увага приділяється найвищим рівням вищої освіти, на яких надаються найвищі освітні кваліфікації. До них відносять:

- докторські (або дослідницькі) освітні рівні в термінології ISCED (8-й рівень) або цикли вищої освіти за Болонським процесом (3-й цикл);
- постдокторську підготовку/освіту (postdoctoral education).

Докторська підготовка

Така увага до докторського рівня освіти зумовлена кількома причинами:

- По-перше, утвердженням дослідницько-інноваційного типу цивілізаційного розвитку [25; 27].
- По-друге, зростанням частки висококваліфікованої праці [23; 25].

По-третє, швидким розширенням обсягів підготовки на докторському освітньому рівні [23; 25; 27].

Чітким орієнтиром для розвитку докторської освіти стали сформульовані на Болонському семінарі десять **Зальцбургських базових принципів**¹, що окреслюють стандартизовані вимоги до дослідницької підготовки, та наведені вище Дублінські дескриптори, сформульовані в термінах рівнів компетентностей, які мають опанувати здобувачі освіти [22; 26; 38].

Досвід розвитку докторських програм країн Європи демонструє доволі чіткий і зрозумілий підхід до розбудови третього циклу вищої освіти. З урахуванням положень QF-EHEA і системи загальних компетентностей за проектом TUNING у багатьох університетах розроблено певні інституційні структури та внутрішні правила і процедури, що забезпечують докторську підготовку. Це, зокрема:

- кредитна система та методи оцінювання;
- роль керівництва, консультування; навчальна програма і навчальний план; періодичне оцінювання докторських студентів;
- дисертаційний екзамєн;
- докторська дисертація (структура, рецензенти та їх звіти, захист, процес затвердження) [15; 22; 26].

Докторські програми включають типові види діяльності, кожен із яких вимірюється у кредитах ECTS і відповідно оцінюється та призводить до формування певних компетентностей докторського рівня:

- навчальна діяльність (обов'язкові, обов'язкові вибіркові, вибіркові курси);
- дослідницька діяльність та презентація її результатів (публікації у вітчизняних і міжнародних журналах, реферованих і нереперованих, матеріали конференцій);
- активна участь у конференціях (міжнародних і національних);
- цитування (наукове цитування, цитування в монографіях, у вітчизняних і міжнародних журналах);
- підготовка докторської дисертації;
- упровадження нових методів, патенти, програмне забезпечення тощо;
- викладацька діяльність;
- навчальне стажування за кордоном тощо [15].

Забезпечення університетами докторської підготовки як чинника інтеграції ERA та EHEA є складовою Лісабонської стратегії (2000 р.), за якою необхідно додатково підготувати 700 тис. дослідників, передовсім докторського рівня [18; 35].

2.4. Наявні правові суперечності та ускладнення при запровадженні трициклової вищої освіти в Україні

Загалом процеси глобалізації та приєднання України до Болонського процесу поставили перед освітньою галуззю завдання приведення вітчизняних законодавчих та нормативних актів у відповідність до міжнародних стандартів і положень Болонської декларації та інших документів EHEA.

Потенціал ISCED в Україні поки не використаний, насамперед для створення Національної стандартної класифікації освіти (далі – НСКО), за прикладом інших країн, що утруднює побудову цілісної повноструктурної гармонізованої вітчизняної освіти, формування концепції та стратегії її розвитку в перспективі.

Наприклад, вимога ISCED щодо того, що вступ на програми вищої освіти потребує *не менше* 11 років навчання на рівнях 1-3 порушується в українській системі вищої освіти при прийомі вступників з 9-річною

Щодо викладачів, то за концепцією ISCED їх підготовка фактично здійснюється у вищій школі на рівні докторської освіти. Фахівці з освітою саме цього рівня можуть претендувати на посаду постійного викладача або самостійного дослідника в провідному університеті. Такі викладачі продукують нове знання і відразу передають його студентам, забезпечуючи навчання через дослідження.

Світовий прогрес потребує підвищення рівня кваліфікації людського капіталу, і кількість відповідних кваліфікаційних рівнів поступово зростає. А, крім того, розвиваються формалізовані форми їх забезпечення. Не так давно (до 2003 р.) і в межах Болонського процесу розглядалося лише два цикли вищої освіти (бакалаврський і магістерський). Тепер додався і третій (докторський), але все частіше говорять про наступний, постдокторський цикл [15; 20; 21; 27].

Постдокторська підготовка поширена в англійських країнах, зокрема в Австралії, Канаді, Сполученому Королівстві та США. У частині країн Європи постдокторська підготовка завершується формальними кваліфікаціями або сертифікацією тощо. Постдокторський етап триває від одного до п'яти років, для його реалізації здійснюється ретельний відбір претендентів серед володарів академічних ступенів доктора філософії та професійного (профільного) доктора, визначається науковий консультант з відповідним статусом. Мета другого етапу – з доктора першого ступеня, дослідника-початківця, сформувати самостійного дослідника-професіонала. У зазначених країнах у багатьох випадках доктор філософії, професійний (профільний) доктор без постдокторської підготовки не може зайняти професорські та керівні дослідницькі посади у провідних університетах [15].

Однією з причин стримування формального запровадження постдокторського циклу вищої освіти за Болонським процесом та 9-го (постдокторського) рівня освіти за ISCED може бути відносно мала чисельність здобувачів відповідних кваліфікацій. Про це, зокрема, свідчать масштаби предметів класифікації вищої освіти за ISCED, за оцінкою (на прикладі окремих країн) близько 0,1% (170 тис. постдокторантів, найбільша частина яких припадає на США: у 2005 р. у 247 закладах вищої освіти цієї країни нараховувалося 49 тис. постдокторантів) [15; 23; 27].

базовою загальною середньою освітою на навчання до вищих навчальних закладів [1].

Також у вітчизняній практиці не виконується вимога ISCED щодо того, що при застосуванні критеріїв тривалості до очно-заочних (вечірніх) чи модульних освітніх програм *тривалість* програми має вимірюватися в *еквіваленті очного навчання*.

У вітчизняній вищій школі 8-й рівень освіти – *докторантура або еквівалент* – де-юре відсутній, де-факто існує у формі аспірантури (докторантури) – підготовки здобувачів наукового ступеня кандидата наук (доктора наук). Наприклад, близько 84% аспірантів і 81% докторантів готуються у вищих навчальних закладах [5; 14].

Тож, розроблення НСКО має розглядатися як застосування концепції ISCED до національної системи освіти, зокрема щодо структури та специфіки

¹ Conclusions and Recommendations: Bologna Seminar on "Doctoral Programmes for the European Knowledge Society" (Salzburg, 3-5 February 2005). – URL: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Salzburg_Conclusions.1108990538850.pdf.

освітніх рівнів, галузей, кваліфікацій; кодифікації освітніх програм і досягнень тощо. З огляду на забезпечення конкурентоздатності та визнання національної освіти НСКО має бути сумісною з ISCED.

Нормативно-правова база України щодо структури вищої освіти

В Україні прийнято низку національних стратегічних документів, що визначають сучасні пріоритети розвитку України та ключові положення/орієнтири щодо модернізації системи вищої освіти, зокрема щодо впровадження трициклової структури вищої освіти.

У Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [11] у частині реформування системи освіти передбачається прийняття відповідних нормативно-правових актів, зокрема проекту Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція) щодо адаптації законодавства до вимог Болонського процесу; приведення до потреб економіки. Серед завдань із підвищення якості й конкурентоспроможності освіти зазначено узгодження кваліфікаційних характеристик, стандартів і навчальних програм з освітньо-кваліфікаційними вимогами робочих місць, а також прийняття та запровадження Національної рамки кваліфікацій до кінця 2014 р.

У розділі «На шляху до суспільства знань. Реформування сфери освіти» Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України (2011 р.) «Модернізація України – наш стратегічний вибір» серед пріоритетів вищої освіти визначено розвиток національної системи кваліфікацій, дослідно-інноваційної діяльності та удосконалення й реформування законодавчої бази [16].

Реформування української системи освіти в контексті провідних тенденцій розвитку європейського освітнього простору розглядається й у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України (2012 р.) «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році», де зазначено реформування вищої освіти шляхом інтеграції в єдиний європейський освітній простір і посилення її дослідницького та інноваційного компонентів [17].

У 2013 р. Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 затверджено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [7], яка визначає напрями державної політики у сфері освіти:

- модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;
- оновлення згідно з вимогами часу нормативної бази системи освіти, що включає розроблення та прийняття нових редакцій Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту».

Оновлення нормативно-правової бази національної освіти вимагає розроблення та прийняття в установленому порядку актів, зокрема стосовно удосконалення структури національної системи освіти відповідно до ISCED, що передбачає системне реформування структури вищої освіти шляхом упровадження таких рівнів:

- освітньо-кваліфікаційні – молодший спеціаліст, бакалавр, магістр;
- освітньо-науковий – доктор філософії;
- науковий – доктор наук.

Національна стратегія серед основних завдань у вищій освіті ставить завдання розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій [7].

Також, важливим документом щодо розвитку трициклової структури вищої освіти є План заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК) (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341), затвердженого спільним наказом МОНмолодьспорту і Мінсоцполітики від 20 квітня 2012 р. У межах Плану НАПН України розроблено проект НСКО та представлено Міністерству освіти і науки України для широкого громадського обговорення та подальшого прийняття відповідних рішень.

За Законом України «Про освіту» (1991 р.) в Україні встановлюються такі освітньо-кваліфікаційні рівні:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст, магістр;
- наукові ступені:
  - кандидат наук;
  - доктор наук.

При цьому аспірантура і докторантура є деякими структурними елементами освітньої системи, рядоположними з вищою освітою, надбудованими над нею [3]. Так, у ст. 29 згаданого Закону зазначається, що структура освіти включає: «...вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру; самоосвіту». Цим і обмежується законодавче конституювання аспірантури і докторантури в зазначеному законі. Цей закон має окремі статті для кожного із згаданих у ст. 29 структурних елементів освіти, крім аспірантури і докторантури, тобто у цьому Законі навіть на концептуальному рівні немає визначень аспірантури і докторантури. При цьому в законі вказується, що вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, а «підготовка та атестація наукових, науково-педагогічних кадрів» – аспірантів та докторантів, тобто здобувачів наукових ступенів, поряд із підвищенням кваліфікації, перепідготовкою кадрів, є одним з основних напрямів діяльності вищого навчального закладу (ст. 44).

Закон України «Про вищу освіту» (2002 р.) [1] описує структуру вищої освіти через освітні (неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта) й освітньо-кваліфікаційні (молодший спеціаліст бакалавр спеціаліст, магістр) рівні. Також, у закон включено окремий розділ «Підготовка наукових і науково-педагогічних працівників», де зазначено у ст. 58, що основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації (здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук) є аспірантура (ад'юнктура) і докторантура, а підготовка кандидатів і докторів наук здійснюється вищими навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації, науково-дослідними установами та їх відокремленими підрозділами. Крім того, у статті 53 вказується, що особами, які навчаються у вищих навчальних закладах, є аспіранти і докторанти.

Якщо зважати на те, що наведені характеристики аспірантури і докторантури містяться саме в Законі «Про вищу освіту», і припускається, що вони можуть функціонувати у вищих навчальних закладах, то тим самим неявно визнається певна їх належність до сфери вищої освіти.

Що таке наукові ступені, яке їх співвідношення з освітніми, освітньо-кваліфікаційними рівнями ні в Законі України «Про освіту», ні в Законі України «Про вищу освіту» не унормовується, а просто констатується їх наявність (ст. 31 і ст. 59, відповідно). Крім того, здобуття наукових ступенів не є єдиним результа-

том діяльності аспірантури і докторантури (п. 2 ст. 58 Закону України «Про вищу освіту»).

Нічого не зазначається в цих законах про завдання аспірантури та докторантури щодо атестації аспірантів та докторантів стосовно присудження їм відповідних наукових ступенів. Закони покладають цю функцію виключно на спеціалізовані вчені ради (які, як відомо, не входять до складу аспірантур та докторантур і можуть існувати самі по собі) вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

У рамках програмних завдань щодо удосконалення та розвитку нормативно-правової бази системи вищої освіти [4], поставлених вищезазначеними стратегічними документами перед МОН України в контексті Болонського процесу, необхідно вирішити деякі проблемні питання щодо трициклової вищої освіти:

- визначити місце молодшого спеціаліста або як короткий цикл вищої освіти, або як рівень професійної невищої освіти;
- розробити механізм запровадження докторської підготовки як третього циклу вищої освіти, що передбачає включення до такої підготовки, крім дослідницької, навчальної складової, також докторська програма може обробовуватися в кредитах ECTS (типово 180-240 кредитів ECTS – 3-4 роки).

Міністерством освіти і науки України розроблено та представлено для обговорення *проект Закону України «Про професійну освіту»*, що трансформує професійно-технічну освіту в професійну (Vocational Education and Training, VET), а освітньо-кваліфікаційний рівень молодший спеціаліст має здобуватися в межах повної професійної освіти, таким чином молодший спеціаліст як кваліфікація короткого циклу вилучається з системи вищої освіти.

У той же час у представленому для обговорення *проекті Положення про кваліфікації вищої освіти*, що встановлює загальні вимоги до змісту, обсягу і рівня вищої освіти відповідно до певних кваліфікаційних рівнів НРК, визначено, що освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти, визначені ст. 7, 8 Закону України «Про вищу освіту», відповідають:

- п'ятому кваліфікаційному рівню НРК для здобуття особою кваліфікації за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста;
- шостому кваліфікаційному рівню НРК для здобуття особою кваліфікації за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра;
- сьомому кваліфікаційному рівню НРК для здобуття особою кваліфікації за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра.

Щодо вимог до підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, то вони відповідають восьмому кваліфікаційному рівню НРК для здобуття особою наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії) та дев'ятому кваліфікаційному рівню НРК для здобуття особою наукового ступеня доктора наук [13].

Очевидно, що реформування структури вищої освіти потребує системного підходу, щоб не виникали такі протиріччя у процесі розвитку та удосконалення нормативно-правової бази вищої освіти.

Ураховуючи проблеми, які виникали та виникають у процесі практичного застосування *Закону України «Про вищу освіту» (2002 р.)*, який передбачає тільки два цикли вищої освіти (освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр) [1], протягом 2012–2013 рр. було розроблено та зареєстровано низку законодавчих актів, що стосуються змін у структурі вищої освіти, зокрема проекти Законів України [13]:

- «Про вищу освіту» (№ 1187 від 28.12.2012 р., № 1187-1 від 11.01.2013 р., № 1187-2 від 21.01.2013 р.), де запроваджено три цикли вищої освіти;
- «Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації» (№ 0901 від 12.12.2012 р.), де в текст документу введено науковий ступінь «доктор філософії» замість «кандидат наук»;
- «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо адаптації системи вищої освіти до європейських вимог)» (№ 2297а від 13.06.2013 р., № 2297а-1 від 12.07.2013 р.), де запроваджено три цикли вищої освіти.

Відсутність третього циклу вищої освіти та законодавчого віднесення наукових ступенів кандидата і доктора наук до вищої освіти

Як уже зазначалося вище, в Україні відповідно до законодавства вища школа включає *два цикли* – освітньо-кваліфікаційні рівні молодшого спеціаліста, бакалавра та спеціаліста, магістра, водночас існують вітчизняні наукові ступені кандидата та доктора наук, які, проте, не включені до структури вищої освіти, що в цілому суперечить сучасним світовим реаліям.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» тільки визначає основними формами підготовки наукових кадрів аспірантуру та докторантуру, порядок вступу та навчання в яких встановлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 19. «Підготовка наукових кадрів та підвищення їх кваліфікації») [2]. Закон не конкретизує вимоги до дослідницької підготовки, до її організації та навчального й інституційного забезпечення.

Цим законом присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань унормовується як визнання «рівня кваліфікації вченого» (ст. 20). Причому вченим вважається (ст. 1) особа, яка «має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати», а до стажу наукової роботи (ст. 22-3) зараховується «час навчання в аспірантурі чи ад'юнктурі за денною (очною) формою навчання» їх випускникам та докторантам, яких за цим законом віднесено до наукових працівників (ст. 22-1). Ст. 19 Закону встановлюється, що основними «формами підготовки наукових кадрів є аспірантура та докторантура», а порядок «вступу та навчання в аспірантурі та докторантурі встановлюється Кабінетом Міністрів України». Більше аспірантура, як і докторантура, у цьому законі не згадується. Результативність (завершеність) навчання в аспірантурі та докторантурі ніяк не обумовлюється. Принципово, що підготовка в аспірантурі та докторантурі цим законом (ст. 19) вважається навчанням і відрізняється від підвищення кваліфікації та стажування.

Так само відповідно до ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» аспіранти (ад'юнкти) і докторанти вважаються такими, що навчаються у вищих навчальних закладах. Водночас цим законом до осіб, що навчаються (ст. 53), віднесено також здобувачів, які за визначенням цієї самої статті прикріплені до аспірантури або докторантури вищого навчального закладу чи наукової установи і готують дисертацію без навчання в аспірантурі, або мають науковий ступінь кандидата наук і готують дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук без перебування в докторантурі. Пунктом 3 ст. 59 цього Закону унормовано, що присудження «наукового ступеня або присвоєння вченого звання особі є визнанням рівня її наукової кваліфікації».

У табл. 2.4. наведені норми законів України, що визначають інституційний статус аспірантури і докторантури.

Інституційне місце аспірантури і докторантури в освітньо-науковій сфері за законами України

Закон України «Про освіту»	Закон України «Про вищу освіту»	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»
<p>Ст. 29. Структура освіти</p> <p>Структура освіти включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дошкільну освіту; • загальну середню освіту; • позашкільну освіту; • професійно-технічну освіту; • вищу освіту; • післядипломну освіту; • аспірантуру; • докторантуру; • самоосвіту. 	<p>Ст. 58. Аспірантура (ад'юнктура), асистентура-стажування та докторантура</p> <p>1. Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура (ад'юнктура) і докторантура.</p> <p>2. Аспірантура (ад'юнктура) і докторантура створюють умови для безперервної освіти, підвищення науково-педагогічної і наукової кваліфікації громадян і здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук.</p> <p>3. Асистентура-стажування є основною формою підготовки науково-педагогічних, творчих і виконавських кадрів зі спеціальностей мистецького профілю</p>	<p>Ст. 19. Підготовка наукових кадрів та підвищення їх кваліфікації</p> <ul style="list-style-type: none"> • Основними формами підготовки наукових кадрів є аспірантура та докторантура. • Порядок вступу та навчання в аспірантурі та докторантурі встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Певну законодавчу невизначеність статусу аспірантури і докторантури має за законами усунути *Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309 [9], що надає детальний опис процедур вступу, навчання (перебування) в аспірантурі (докторантурі) та захисту дисертації, але не визначає віднесення такої підготовки до системи вищої освіти та не передбачає структурованої навчальної програми для підготовки аспірантів.

Також цим Положенням (п. 1) та згідно з вищенаведеними законами визначається, що аспірантура і докторантура є «формами підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації» і відкриваються при вищих навчальних закладах третього або четвертого рівнів акредитації і прирівняних до них закладах післядипломної освіти, у наукових установах, які мають висококваліфіковані науково-педагогічні та наукові кадри, сучасну науково-дослідну, експериментальну та матеріальну базу. Пунктом 2 Положення зазначається, що відкриття і закриття аспірантури та докторантури у вищих навчальних закладах, у наукових установах (за винятком наукових установ Національної академії наук) здійснює Міністерство освіти і науки України, а в наукових установах НАН – її Президія.

Характерно, що розглядуване Положення визначає підготовку (п. 4) в аспірантурі як «навчання», а в докторантурі – як «перебування» (підп. 11 п. 15, пп. 19, 24, 28 тощо), термін яких включається до науково-педагогічного стажу.

За Положенням аспіранти і докторанти, зокрема, мають виконувати індивідуальний план роботи, у встановлений термін захистити дисертацію або подати її спеціалізованій вченій раді (п. 16). Як тлумачити «встановлений термін», при цьому не пояснюється. Індивідуальний план роботи аспіранта передбачає також складання кандидатських іспитів і заліків з дисциплін, визначених рішенням вченої ради вищого навчального закладу, наукової установи з урахуванням профілю підготовки, а також педагогічну практику, тобто підготовка аспіранта включає, крім дослідницької, деяку навчальну складову.

Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, також не дає відповіді, якою має бути підготовка здобувачів наукових

ступенів, окреслюючи тільки процедурні питання щодо захисту дисертаційної роботи та присудження ступенів кандидата наук та доктора наук [10].

Отже, традиційно в Україні до вищих кваліфікацій, пов'язаних із спеціальною підготовкою кадрів, відносять наукові ступені кандидата і доктора наук. Спеціальна підготовка в даному випадку означає виконання добраною за певними критеріями (наприклад, кваліфікаційними) особою (як правило, під науковим керівництвом, консультуванням, наглядом більш кваліфікованої особи) планових дослідницьких (і певних навчальних) завдань, написання кваліфікаційної роботи – дисертації або монографії, оцінювання кваліфікації здобувача спеціалізованими вченими (до речі, також «вченими») і експертними радами тощо. Таким чином, в Україні утвердилася традиція двоступеневої (кандидат, доктор) найвищої кваліфікації кадрів шляхом їх спеціальної підготовки (або самопідготовки).

Реальна ситуація в Україні свідчить на користь віднесення (нині нікуди системно не віднесених) наукових ступенів кандидата і доктора наук саме до вищої освіти. Справді:

- 85% аспірантів і 81% докторантів готуються у вищій школі;
- їхня підготовка в цих закладах у 2,3–2,5 рази ефективніша, ніж у суто науково-дослідницьких установах;
- у вищих навчальних закладах України працюють 80% кандидатів і 90% докторів наук, наявних у країні [5; 8; 14].

Невідповідність українського Закону «Про вищу освіту» Болонській циклової організації вищої освіти, а також ISCED, можна пояснити специфікою організації та тривалого значною мірою роздільного співіснування сфер вищої освіти та наукової і науково-технічної діяльності в умовах суттєвого розмежування цих сфер.

Як результат, із послабленою дослідницько-інноваційною діяльністю ВНЗ не могли серйозно претендувати на рівні освіти (підготовки), яким відповідають наукові ступені кандидата і доктора наук. Останні за традицією де-факто (не де-юре) стали асоціюватися із сферою досліджень і розробок, яка лише невеликою частиною (у 6,3% за обсягами фінансування) присутня у вищій школі [5]. Це призвело до ще однієї національної невідповідності, коли у світі та Європі прийнято концепцію навчання на основі досліджень для всіх (бакалаврського, магістерського і докторського) рівнів вищої освіти. За таких обставин вітчизняна вища

освіта без вагомості і, головне, органічної дослідницько-інноваційної складової (а часто взагалі без неї) та без докторського рівня стає анахронізмом у сучасному світі.

Формальною причиною відсутності законодавчого закріплення у вищій освіті кандидатського і докторського ступенів була орієнтація у 2002 р. на прийняту тоді ще двоциклову організацію вищої освіти за Болонським процесом, яка в наступному 2003 р. стала вже трицикловою, включаючи третій, докторський цикл. Тобто – через неврахування тенденцій розвитку вищої освіти та її кваліфікаційної складової, механічне і некритичне копіювання того, що відходить у минуле.

Оптимальний баланс між традицією і тенденцією віднайдено в *Національній рамці кваліфікацій (НРК)*, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [6].

Найвищими кваліфікаційними рівнями за НРК України прийнято:

- 8-й рівень (відповідає кваліфікації кандидата наук, або в міжнародній інтерпретації доктора філософії);
- 9-й рівень (відповідає кваліфікації доктора наук, або доктора габілітованого, вищого доктора, державного доктора, постдоктора в інших країнах).

Співставлення зазначених рівнів НРК України (2011 р.) та QF-EHEA (2005 р.), EQF-LLL (2008 р.) можна провести в наступний спосіб.

- Для НРК України і QF-EHEA:
    - 8 рівень НРК = 4 рівень (доктор філософії) QF-EHEA;
    - 9 рівень НРК = (?) 4+ рівень (постдоктор) QF-EHEA.
  - Для НРК України і EQF-LLL:
    - 8 рівень НРК = 8 рівень (доктор філософії) EQF-LLL;
    - 9 рівень НРК = (?) 8+ рівень (постдоктор) EQF-LLL.
- Таке співставлення базується на тому, що два найвищі (8-й і 9-й) рівні НРК не можуть через суттєву різницю в складності між ними бути зведеними (об'єднаними) в один, наприклад, 8-й рівень. Про це свідчить і фактична велика відмінність у складності здобуття кваліфікацій (наукових ступенів) кандидата та доктора наук. У цьому переконуює опис у термінах компетентностей найвищих кваліфікаційних рівнів НРК.

У табл. 2.5. наведено порівняння структури вищої освіти в контексті запровадження трьох циклів EHEA.

Таблиця 2.5.

Структура вищої освіти

ISCED	EHEA	Закони України
Структура освіти включає: • вищу освіту	Структура вищої освіти включає (1 рік = 60 кредитів ECTS):	Структура освіти включає: • вищу освіту:
Рівень 5 • 2 роки • Для вступу потребує завершення рівня 3 або 4	Короткий цикл • 120 кредитів ECTS • Для вступу потребує завершення повної середньої освіти	Молодший спеціаліст • 1-2 роки • Для вступу потребує завершення неповної (повної) середньої освіти (9 років)
Рівень 6 • 3-4 роки • Потребує завершення рівня 3 або 4, інколи можливий вступ на основі рівня 5 • Відкриває доступ до рівня 7, зазвичай не дає доступу до рівня 8 • Підготовка дисертації необов'язкова • Надається університетами або еквівалентними закладами	Перший цикл • 180-240 кредитів ECTS • Потребує завершення повної середньої освіти, можливий вступ на основі короткого циклу • Відкриває доступ до другого циклу, зазвичай не дає доступу до третього циклу	Бакалавр • 4 роки • Потребує завершення повної середньої освіти, можливий вступ на основі короткого циклу • Відкриває доступ до програм спеціаліста, магістра • Підготовка дисертації необов'язкова • Забезпечують коледжі, інші вищі заклади освіти другого рівня акредитації
Рівень 7 • 1-3 роки, • довгих – 5+ років • Зазвичай потребує завершення рівня 6 або 7, для довгих програм – рівнів 3, 4 • Відкриває доступ до рівня 8, проте не завжди передбачає підготовку дисертації • Надається університетами або еквівалентними закладами	Другий цикл • 90-120 кредитів ECTS • Зазвичай потребує завершення першого циклу, для довгих програм – завершення повної середньої освіти • Відкриває доступ до третього циклу	Спеціаліст, магістр • 1-1,5 роки • Зазвичай потребує завершення бакалаврату • Забезпечують вищі заклади освіти третього і четвертого рівнів акредитації
Рівень 8 • 3+ роки • Потребує завершення рівня 7 • Передбачає підготовку дисертації, що заслуговує опублікування • Зазвичай здійснюється в дослідницькі орієнтованих вищих освітніх закладах таких, як університети	Третій цикл • Не визначено (3-4 роки) • Потребує завершення другого циклу • Передбачає підготовку дисертації, що заслуговує опублікування • Зазвичай здійснюється в дослідницькі орієнтованих вищих освітніх закладах таких, як університети	
		аспірантуру (магістратура, 3 роки) докторантуру (аспірантура, 3 роки)

2.5. Практичні рекомендації для вирішення виявлених правових суперечностей та ускладнень при запровадженні трициклової вищої освіти в Україні

Однією з головних умов приєднання України до Болонського процесу, інтеграція до Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА) є запровадження зрозумілої на ринку праці ступеневої освіти, яка узгоджується із форматом ступеневої освіти ЕНЕА – трициклова система підготовки фахівців із вищою освітою: бакалавр, магістр, доктор філософії (PhD).

Участь України в євроінтеграційних процесах потребує трансформації структури вищої освіти. Адже за багатьма ключовими параметрами вітчизняна вища школа та підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів не відповідають загальноєвропейським вимогам.

Для реалізації зазначеної схеми потребують зміни положення щодо структури вищої освіти Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», а також внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та низки інших нормативно-правових актів з урахуванням НРК. Структуру вищої освіти необхідно привести у відповідність до ISCED та положень Болонського процесу, ЕНЕА.

Запровадити третій цикл вищої освіти через законодавче віднесення до вищої освіти та трансформацію підготовки кандидатів наук (аспірантів).

Необхідно визначити статус молодшого спеціаліста. Якщо надати освітньо-кваліфікаційному рівню молодшого спеціаліста статус *короткого циклу вищої освіти*, то необхідно запровадити вимогу до вступників на навчання за програмами підготовки молодшого спеціаліста мати завершену повну середню освіту (11 років); вилучити положення про те, що особам, які завершили навчання в акредитованому вищому професійному училищі, центрі професійно-технічної освіти, може присвоюватись освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за відповідним напрямом (спеціальністю), з якого також здійснюється підготовка робітників високого рівня кваліфікації. Така зміна спричинена тим, що в Україні, крім ВНЗ I-II рівнів акредитації, готують молодших спеціалістів майже 200 вищих професійних училищ і центрів професійно-технічної освіти, а вища освіта може надаватися тільки в вищих навчальних закладах [5; 8; 14].

Якщо освітньо-кваліфікаційному рівню молодшого спеціаліста надати статус *повної професійної освіти (невищої)*, то програми короткого циклу вищої освіти можуть бути відсутні в Україні, а в майбутньому за необхідністю створюватися ВНЗ відповідно до НРК.

Висновки

Розвиток законодавчої бази про вищу освіту з метою імплементації трициклової системи вищої освіти відповідно до положень Болонського процесу має передбачати:

1. Доповнення законодавчо визначеної двоциклової системи вищої освіти органічно притаманними їй двома рівнями:

- доктора філософії, PhD (кандидата наук) як третього Болонського циклу вищої освіти;
- доктора наук як постдокторського циклу вищої освіти.

2. Змістова ідентифікація всіх трьох циклів вищої освіти через їх законодавче співвіднесення відповідно до кваліфікаційних рівнів НРК.

3. Інституціоналізація підготовки фахівців за найвищими рівнями вищої освіти шляхом створення докторських шкіл або інших структурних підрозділів. Надання інституційного статусу аспірантурі (докторантурі) та віднесення до основних структурних підрозділів вищих навчальних закладів.

4. Підготовка докторів філософії має здійснюватися на основі структурованих освітніх програм, які передбачають поглиблене навчання та оригінальні дослідження.

5. Враховуючи типову сумарну тривалість навчання на різних освітніх рівнях у країнах OECD, оптимальними освітніми періодами в Україні слід визнати такі: 3–4 роки – бакалаврський цикл, 1,5–2 роки – магістерський цикл, 3–4 роки – докторський цикл, до трьох років – постдокторський цикл вищої освіти.

Реалізація окреслених концептуальних положень дасть змогу еволюційно перейти до більш досконалої моделі підготовки кадрів, інтегрованої в європейські та світові простори вищої освіти та досліджень.

Список джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту» (2002 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/298414>.
2. Закон України «Про наукову і науковотехнічну діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/197712>.
3. Закон України «Про освіту». – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
4. Міністерство освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/563/564/>.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: 2011: стат. зб. [Текст] / Держкомстат України; відп. за вип. І. В. Калачова. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 306 с.
6. Національна рамка кваліфікації (НРК), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13412011%D0%BF>.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>.
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року. Стат. бюлетень [Текст] / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 188 с.
9. Положення про підготовку науковопедагогічних і наукових кадрів, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/30999%D0%BF/page2>.
10. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5672013%D0%BF/conv>.
11. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

12. Проект Закону України «Про професійну освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1381224620/>.
13. Проекти законів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10008&num_s=2&num=&date1=03.02.2003&date2=01.11.2013&name_zp=%CF%F0%EE+%E2%E8%F9%F3+%EE%F1%E2%B3%F2%F3&CB1=&out_type=1&id=
14. Статистичний щорічник України за 2011 рік [Текст] / Держстат України; за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. О. Е. Остапчук. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 560 с.
15. Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія [Текст] / Ж. В. Таланова. – К.: Міленіум, 2010. – 476 с.
16. «Модернізація України – наш стратегічний вибір»: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України (2011 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf.
17. «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році»: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України (2012 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/posl.pdf>.
18. Berlin Communiqué. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bolognaberlin2003.de/>.
19. Bergen Communiqué. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bolognabergen2005.no/>.
20. Bologna Policy Forum Statement. Vienna, March 12, 2010. [Electronic resource]. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/index.htm.
21. Budapest–Vienna Declaration on the European Higher Education Area, March 12, 2010 [Electronic resource]. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/documents/BudapestVienna_Declaration.pdf.
22. Conclusions and Recommendations: Bologna Seminar on «Doctoral Programmes for the European Knowledge Society» (Salzburg, 35 February 2005). [Electronic resource]. – URL: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Salzburg_Conclusions.1108990538850.pdf.
23. Education at a Glance 2009: OECD Indicators. – Paris: OECD Publications, 2009. – [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/document>.
24. Education at a Glance 2012: OECD Indicators. – Paris: OECD Publications, 2012. [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/document>.
25. European Commission. Growth and Jobs. Background. [Electronic resource]. – URL: <http://ec.europa.eu/growthandjobs/>.
26. European University Association. Doctoral programmes for the European Knowledge Society. [Electronic resource]. – URL: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Doctoral_programmes_Project_Report.1129278878120.
27. Focus on Higher Education in Europe: The Impact of the Bologna Process / European Commission. [Electronic resource]. – URL: <http://www.eurydice.org>
28. Global Education Digest 2009: Comparing Education Statistics Across the World. [Electronic resource]. – URL: <http://www.uis.unesco.org/>.
29. Global Education Digest 2012: Comparing Education Statistics across the World. [Electronic resource]. – URL: <http://www.uis.unesco.org>.
30. Human Development Report, 2011. – New York, USA, 2011. [Electronic resource]. – URL: <http://hdr.undp.org>.
31. International Standard Classification of Education. ISCED 2011 / UNESCO. [Electronic resource]. – URL: www.uis.unesco.org/en/pub/pub.
32. Shared 'Dublin' descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards. [Electronic resource]. – URL: http://www.unidue.de/imperia/md/content/bologna/dublin_descriptors.pdf.
33. The Academic Ranking of World Universities. Shanghai Jiao Tong University in China. [Electronic resource]. – URL: <http://www.arwu.org/>.
34. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 [Electronic resource]. – URL: <http://www.bologna2009benelux.org/>.
35. The Lisbon strategy for growth and jobs. [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/.
36. The Qualifications Framework of European Higher Education Area. [Electronic resource]. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/050218_QF_EHEA.pdf.
37. THE World University Rankings 2011. [Electronic resource]. – URL: <http://www.timeshighereducation.co.uk/>.
38. Turning Education Structures in Europe. [Electronic resource]. – URL: <http://tuning.unideusto.org>.

РОЗДІЛ 3.

ЄВРОПЕЙСЬКА КРЕДИТНА ТРАНСФЕРНО-НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА (ECTS)

Юрій РАШКЕВИЧ

3.1. Історія створення ECTS

ECTS була створена протягом 1989–1995 років Європейською Комісією в рамках пілотного проекту у тісній співпраці зі 145 ВНЗ із різних країн Західної Європи [1].

Основною метою створення ECTS було сприяння розвитку академічної мобільності студентів у рамках програми Еразмус шляхом розроблення спеціалізованого інструмента, який би забезпечив можливість порівняння періодів і результатів навчання в університетах різних країн.

Кінцевою метою створення ECTS було удосконалення процедур визнання результатів навчання за кордоном, яке у більшості випадків тривало 1-2 семестри.

На даному етапі ECTS виконувала функції трансферної системи і мала назву **Європейська кредитно-трансферна система**, а її основним завданням було служити містком для зв'язку різних освітянських систем і структур у Європі. При цьому ECTS забезпечувала усі три основні аспекти трансферу:

- трансфер змісту освіти;
- трансфер обсягу освітньої діяльності;
- трансфер результатів оцінювання.

Необхідно підкреслити, що в рамках програми Еразмус студентська мобільність реалізовувалася на основі білатеральних угод між університетами та факультетами, які, як правило, базувалися на попередньо встановлених наукових та освітянських контактах. А це означало, що, відряджаючи студента на навчання в інший університет за кордоном, в його рідному університеті мали досить повну інформацію щодо змісту навчальних дисциплін, які студент вивчав за кордоном, технологій навчання, культури оцінювання тощо.

Можна вважати, що на той час ECTS (її часто називають **ECTS 1**) була в основному інструментом організації міжнародної мобільності, формалізації відповідних процедур, забезпечувала певні гарантії як для студента, так і для обох університетів. Суттєвими перевагами ECTS були її простота та універсальність як на національному, так і на інтернаціональному рівнях.

Тому не випадково, що як в Сорбонській (1998 р.) [2], так і в Болонській (1999 р.) [3] деклараціях вико-

ристання кредитних систем типу ECTS розглядається як необхідний інструмент забезпечення прозорості та зрозумілості кваліфікацій вищої освіти та розвитку міжнародної академічної мобільності. А в Празькому комюніке (2001 р.) [4] практично фіксується на основі консенсусу, що саме ECTS повинна використовуватися в якості універсальної кредитної системи, а кредити ECTS повинні служити загальноприйнятими одиницями виміру студентського навчального навантаження¹.

Проте нові завдання Болонського процесу щодо забезпечення прозорості та зрозумілості навчальних програм, розвитку навчання впродовж життя, забезпечення студентам можливостей більш гнучкого вибору навчальних траєкторій поставили перед ECTS новий виклик – стати *системою не лише трансферу, але й накопичення кредитів*. Тобто кредити ECTS повинні характеризувати не лише обсяг навчального навантаження, але й бути контекстно-залежними від змісту освіти, що дає можливість акумулювання кредитів у рамках цілісної програми навчання з метою одержання студентом у кінці кінців академічної кваліфікації.

Нова філософія ECTS як Європейської кредитно-трансферно-накопичувальної системи (ECTS 2) була опрацьована на початку 2000-х років у рамках проекту Tuning (Tuning educational structures in Europe) [5], профінансованого Європейською Комісією з метою поєднання політичних цілей Лісабонської стратегії та Болонського процесу із потребами сектора вищої освіти².

Сьогодні ECTS є загальновизнаною не тільки в ЕНЕА, але й у багатьох країнах поза формальними межами Болонського процесу.

ECTS є:

- системою як перезарахування, так і накопичення кредитів;
- основою для побудови та реалізації навчальних програм;
- інструментом співставлення навчальних досягнень, здобутих у різних країнах та у різних оболонках формального і неформального навчання тощо.

3.2. Використання ECTS у ЕНЕА

Сучасна версія Довідника користувача ECTS [6] є модифікацією Довідника 2005 р. [7], в якій враховано³:

- новітні тенденції розвитку Болонського процесу;
- створені європейські рамки кваліфікацій;
- розвиток навчання впродовж життя;
- всезростаюче використання в освітянській практиці результатів навчання.

Визначення ECTS. Довідник визначає ECTS таким чином⁴: «Орієнтована на особу, що навчається, система накопичення і трансферу кредитів, яка ґрунтується на прозорості результатів навчання і навчального

процесу. Її метою є сприяння плануванню, наданню, оцінюванню, визнанню та підтвердженню кваліфікацій та окремих навчальних модулів, а також сприяння мобільності студентів. ECTS широко використовується у формальній вищій освіті та може застосовуватися для інших видів діяльності у навчанні впродовж життя» [7].

Орієнтація на особу, яка навчається, є концептуально важливою особливістю ECTS як системи накопичення кредитів, та визначає нову студенто-центровану (орієнтовану на кінцевий результат) парадигму навчання.

¹ Towards the European Higher Education Area. Communique of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education (Prague Communique). Prague, 19 May 2001.

² TUNING – Tuning Educational Structures in Europe: Universities' contribution to the Bologna process. 2nd edition. University of Deusto, Spain, 2008, 160 p.

³ ECTS User's Guide – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 64 p.

⁴ ECTS User's Guide. Directorate General for Education and Culture. – Brussels, 14 February 2005 – 50 p.

Особливістю цієї парадигми є наголос на профіль навчальної програми (сукупність компетентностей, які набуває студент упродовж навчального процесу шляхом оволодіння результатами навчання), який базується на виявленні та визначенні суспільних потреб у даній кваліфікації.

На практиці це відбувається за участю роботодавців, випускників, професійних організацій, державних органів та академічного співтовариства. Саме широким колом основних стейкхолдерів студенто-центрований підхід у побудові та реалізації навчальних програм істотно відрізняється від традиційного підходу, зорієнтованого на викладача (орієнтація на вхідні вимоги), при якому навчальні програми часто відображають комбінацію сфер інтересів і досвіду професорсько-викладацького персоналу.

3.3. Основні поняття ECTS

Основними поняттями, на яких ґрунтується ECTS, є:

- навчальне навантаження студента;
- кредит ECTS;
- результати навчання та компетентності.

Навчальне навантаження

Навчальне навантаження студента являє собою час, зазвичай потрібний середньому студенту для завершення усіх видів навчальної діяльності (таких як лекції, семінари, проекти, практичні заняття, самостійна робота та екзамени), необхідних для досягнення очікуваних результатів навчання.

При визначенні навчального навантаження навчальні заклади мають враховувати загальний час, необхідний студенту для досягнення бажаних результатів навчання.

Навчальна діяльність може варіюватися у різних країнах, закладах і предметних галузях, але зазвичай *передбачене навантаження складається із:*

- кількості контактних годин на освітній компонент (кількість контактних годин на тиждень помножена на кількість тижнів);
- часу, витраченого на самостійну чи групову роботу, необхідного для успішного завершення освітнього компонента (наприклад, підготовки заздалегідь та остаточного опрацювання матеріалів після відвідання лекції, семінару чи лабораторної роботи; збір та відповідних матеріалів; необхідні огляд, вивчення цих матеріалів; написання доповідей, проектів чи дисертацій; практична робота, наприклад, у лабораторії);
- часу, необхідного для підготовки та проходження процедури оцінювання (наприклад, екзаменів);
- часу, необхідного для проходження обов'язкових виробничих практик.

Іншими чинниками, що мають бути врахованими при визначенні навантаження студентів у різних видах діяльності є, наприклад:

- вхідний рівень студентів, для яких розроблена програма (або її компоненти);
- підхід до викладання і навчання та навчальне середовище (наприклад, семінари у малих групах студентів або лекції з великою кількістю студентів);
- тип доступного оснащення (наприклад, лінгвафонні класи або мультимедійні центри).

Оскільки навантаження є визначенням середнього часу, необхідного студентом для досягнення очікуваних результатів навчання, *справжній час*, витрачений окремим студентом, може варіюватися та бути відмінним від визначеного. Одні студенти засвоюють навчальний матеріал швидше, в той час як інші – більш повільно.

Оцінювання навчального навантаження студента, необхідного для засвоєння тієї чи іншої навчальної дисципліни, є непростою проблемою. Практика вирішення цієї задачі в різних університетах показує, що можна використовувати цілий ряд технологій:

- оцінювання викладачами;
- оцінювання студентами (дискусії в групах, індивідуальний опит);

Сучасна ECTS у сукупності із європейськими та національними рамками кваліфікацій:

- встановлює більш тісний зв'язок між освітніми програмами та вимогами ринку праці, покращуючи, таким чином, обізнаність у виборі студента;
- заохочує ширший доступ та участь у навчанні впродовж життя, роблячи програми більш гнучкими і сприяючи визнанню попередніх навчальних досягнень;
- сприяє мобільності всередині навчального закладу або країни, між навчальними закладами, між країнами, а також між різними напрямками освіти та контекстами навчання (наприклад, формальне, неформальне, неофіційне навчання).

- комбіноване оцінювання викладачами та студентами;
- детальний запис фактичного навчального навантаження в щоденниках;
- анкетування груп студентів наприкінці семестру (необхідно робити це неодноразово).

ECTS рекомендує процедуру оцінювання навчального навантаження проводити циклічно, постійно вдосконалюючи методiku та залучаючи до цього ширше коло учасників.

Кредит ECTS

Кредит ECTS є одиницею вимірювання навчального навантаження студента і базується на визначенні, що 60 кредитів ECTS відповідають навчальному навантаженню повного року формального навчання (стаціонарне навчання протягом навчального року) і асоційованим результатам навчання. 30 кредитів ECTS, зазвичай, виділяються на семестр, і 20 – на триместр.

У більшості країн Європи навчальне навантаження студента складає від 1500 до 1800 годин на навчальний рік, відповідно один кредит відповідає 25–30 годинам роботи над виконанням навчальної програми.

Призначення кредитів

Кредити призначаються кваліфікаціям або навчальним програмам у цілому, а також їх навчальним (освітнім) компонентам – елементам навчальної програми (таким як модулі, навчальні курси, дисертаційна робота, виробнича практика тощо).

Розподіл (призначення) кредитів – це процес призначення кількості кредитів кваліфікаціям/програмам або освітнім компонентам на основі навчального навантаження, необхідного для оволодіння результатами навчання програм у цілому, чи її відповідного елемента.

Кількість кредитів, призначених кваліфікації чи програмі в цілому, залежить від національних або інституційних регулятивних положень і відповідного циклу Болонської рамки. Наприклад, перші два цикли навчання в Болонській системі характеризуються наступними діапазонами кредитів ECTS:

- кваліфікації першого циклу, зазвичай, охоплюють 180–240 кредитів ECTS;
- кваліфікації другого циклу, зазвичай, охоплюють 90–120 кредитів ECTS, з мінімальною кількістю 60 кредитів ECTS на рівні другого циклу.

Національні рамки кваліфікацій можуть передбачати окремі додаткові рівні (або проміжні кваліфікації) всередині трьох Болонських циклів (наприклад, короткий цикл усередині першого циклу). Ці рівні дозволяють навчальним закладам на основі кредитів ECTS структурувати певну кваліфікацію та регулювати просування студента в напрямку здобуття кваліфікації за даною програмою.

Важливо пам'ятати, що кредити завжди описуються рівнем, на якому вони присвоюються, на основі рівня результатів навчання програми або її компонента. Тільки кредити, присвоєні на відповідному рівні, можуть накопичуватися для кваліфікації.

Призначення кредитів окремим освітнім компонентам здійснюється як частина розробки навчального

плану (програми) відповідно до національних рамок кваліфікацій, дескрипторів рівнів і кваліфікацій. Як правило, за це відповідають ВНЗ і викладацький склад, але в деяких випадках рішення може бути прийнято зовнішніми органами.

Перед призначенням кредитів окремим компонентам необхідно дійти згоди щодо профілю окремої програми навчання та пов'язаних з нею результатів навчання. На основі профілю кваліфікації штат викладачів розробляє навчальний план шляхом визначення результатів навчання та призначення кредитів компонентам програми.

Призначення кредитів освітнім компонентам ґрунтується на їхній питомій вазі в річному навантаженні студента, а їх кількість відображає середній необхідний час для досягнення результатів навчання у формальному (університетському) контексті за стаціонарною формою навчання.

Існують два основні підходи до призначення кредитів.

Перший підхід:

- Викладацький склад визначає результати навчання кожного компонента програми, описує навчальну діяльність і оцінює відповідне навантаження, необхідне для студентів, аби завершити цю діяльність.
- Пропозиції збираються, аналізуються та узгадальнюються, далі оцінене навантаження виражається у кредитах.

Застосовуючи цей підхід, до процесу призначення кредитів залучаються всі представники викладацького складу. Вони можуть надавати свої пропозиції щодо результатів навчання та оцінювати навантаження, необхідне для їх досягнення. Шляхом дискусії та визначення пріоритетів вони можуть дійти кінцевого висновку на основі загальної кількості доступних кредитів (60 на рік). У результаті цієї процедури окремим компонентам програми може призначатись різна кількість кредитів (наприклад, 3, 5, 8 тощо). Використовуючи цей варіант, навчальні заклади отримують максимальну свободу при розробці кожного компонента з урахуванням результатів навчання і відповідного навантаження.

З іншого боку, наявність у програмі навчальних компонентів різного розміру може створювати проблеми, особливо якщо йдеться про спільні програми чи мобільність.

Другий підхід:

- ВНЗ або факультет можуть вирішити спочатку стандартизувати обсяг освітніх компонентів (використати принцип модуляризації), надаючи кожному з них однакову кількість кредитів (наприклад 5), або кратну цій кількості (наприклад, 5, 10, 15), і, таким чином, заздалегідь визначити кількість кредитів, що призначаються кожному компоненту. У цьому випадку, компоненти (одиниці) навчальної програми часто називають «модулями».

- Викладацький склад визначає відповідні та здійснені (досяжні) результати навчання для кожного компонента та описує навчальну діяльність, виходячи із стандартного розміру компонентів.

- Передбачене навантаження обов'язково має бути співвідносним із кількістю кредитів, призначених цьому компоненту.

Стандартизуючи величину компонентів, навчальні заклади дозволяють упровадити більш гнучкі, мультидисциплінарні та міждисциплінарні траєкторії між програмами, полегшити реалізацію академічної мобільності студентів.

З іншого боку, визначення результатів навчання у межах компонента стримується заздалегідь визначеною кількістю кредитів, що апіорі визначає також навантаження для кожного компонента.

У будь-якому із варіантів рекомендується, щоб компоненти не були занадто малими з метою запобігання фрагментації програми.

Також бажано не робити компоненти занадто великими, адже це може ускладнити міждисциплінарні студії та обмежити можливість вибору в межах навчальних

програм. Дуже великі компоненти є проблематичними для мобільних студентів на всіх рівнях – інституційному, національному чи міжнародному.

Яким би не був метод призначення кредитів, *основним у визначенні кількості кредитів є оцінювання навантаження, необхідного для досягнення очікуваних результатів навчання.* Одна тільки кількість контактних годин *не може* бути використана як основа для призначення кредитів, оскільки контактні години є лише одним з елементів визначення навантаження студентів.

Належне призначення кредитів також має бути складовою частиною системи внутрішнього й зовнішнього забезпечення якості у вищому навчальному закладі.

Під час виконання навчальної програми необхідно здійснювати *регулярний моніторинг призначення кредитів* для визначення, наскільки реалістичним є підраховане навантаження. Затвердження та моніторинг призначення кредитів, як і інші аспекти використання кредитної системи, мають бути частиною процедури внутрішнього інституційного забезпечення якості.

Моніторинг може здійснюватись різними способами, проте яким би не був використаний метод, зворотний зв'язок зі студентами та викладацьким складом має становити суттєву складову перевірки та перегляду призначення кредитів. Інформація щодо часу завершення та результати оцінювання програм та їхніх компонентів також є частиною моніторингу призначення кредитів. Важливо також інформувати студентів та викладачів про цілі моніторингу та спосіб його виконання, забезпечуючи при цьому точні відповіді та високий рівень реагування на можливі запитання та рекомендації.

Якщо оцінювання виявить розходження між передбаченим навантаженням і часом, фактично витраченим більшістю студентів для досягнення очікуваних результатів навчання, перегляд навантаження, результатів і методів навчання стає необхідним. Цей перегляд, очевидно, має здійснюватися не під час поточного навчального року, а повинен стосуватися наступних навчальних років.

Присвоєння кредитів

Ще однією процедурою, пов'язаною із кредитами ECTS, є їх присвоєння студентам. Згідно із Довідником ECTS, *кредити присвоюються окремим студентам (повної/стаціонарної або неповної/заочної/дистанційної форми навчання) після завершення навчальної діяльності, яку передбачають формальна навчальна програма, або окремий освітній компонент, та успішного оцінювання досягнутих результатів навчання.*

Присвоєння кредитів засвідчує, що той, хто навчається, відповідає вимогам навчального компонента. Кількість кредитів, присвоєних особі, яка навчається, є такою ж, як і кількість кредитів, призначених компоненту.

Повна кількість кредитів завжди присвоюється, якщо студент отримав позитивну оцінку, вона ніколи *не коригується відповідно до рівня успішності особи*, яка навчається. Кредити ECTS не показують, наскільки успішно особа, що навчається, задовольняє вимоги щодо їх присвоєння. Рівень успішності особи, що навчається, виражається за допомогою інституційної або національної системи оцінок.

Окремим особам, які навчаються, може бути присвоєно більше або менше, ніж 60 кредитів за навчальний рік, якщо вони успішно виконують більше або менше освітніх компонентів, ніж це заплановано у навчальній програмі.

Накопичення кредитів

Кредити, які відповідають елементам навчальної програми, можуть накопичуватись з метою отримання підсумкової кваліфікації за рішенням закладу, який має право її присвоювати.

Накопичення кредитів документально фіксується в офіційній академічній довідці. Таким чином, особи, які навчаються, матимуть запис/зафіксоване підтвердження результатів, яких вони досягли на кожному етапі своєї освітньої траєкторії.

Якщо студент досягнув результатів навчання, відповідних даному навчальному компоненту, в інших навчальних контекстах або часових рамках (формальному, неформальному або інформальному), ці кредити можуть бути присвоєні після успішного оцінювання, підтвердження або визнання цих результатів навчання. При цьому кількість кредитів є такою ж, як і передбачена формальною університетською програмою, а університет має право використовувати форми оцінювання, що відрізняються від тих, що передбачені формальною програмою. У будь-якому випадку методи та форми оцінювання мають бути доступними публічно.

Трансфер кредитів

Кредити, присвоєні з однієї програми, можуть бути перенесені на іншу програму, запропоновану тим самим або іншим закладом. Такий трансфер може мати місце лише тоді, якщо заклад, що присвоює ступінь (кваліфікацію), визнає кредити і відповідні результати навчання.

Визнання кредитів є процесом, на основі якого даний навчальний заклад визнає, що певні результати навчання, отримані та оцінені в іншому навчальному закладі, задовольняють конкретні вимоги однієї із програм, які він пропонує.

Враховуючи розмаїття програм і ВНЗ, малоймовірно, що кількість кредитів і результати навчання окремого освітнього компонента в різних програмах збігатимуться. Тому рекомендується гнучкий підхід до визнання кредитів, отриманих в інших контекстах. Треба домагатися «справедливого визнання», а не «ідеального еквівалента». Таке «справедливе визнання» має ґрунтуватися на результатах навчання, тобто тому, що особа знає та здатна виконувати, а не тому, які формальні процедури призвели до завершення кваліфікації або її компонента.

Рекомендації щодо критеріїв і процедур оцінювання іноземних кваліфікацій, прийняті комітетом Лісабонської конвенції з визнання [8], визначають, що *іноземна кваліфікація має визнаватись, якщо не можна продемонструвати суттєву різницю між кваліфікацією, визнання якої запитується, та відповідною кваліфікацією держави, в якій запитується визнання*⁵. Такий же підхід необхідно використовувати при трансфері кредитів, які стосуються елементів навчальної програми.

При застосуванні даного принципу процедура оцінювання має зводитись до встановлення того, чи є різниця у результатах навчання між іноземною кваліфікацією (компонентом програми) і відповідною кваліфікацією (компонентом програми) країни, в якій запитується визнання, занадто суттєвою для того, щоб надати визнання іноземній кваліфікації (компоненту програми) відповідно до прохання заявника.

Визнання означає, що кількість кредитів, отриманих за необхідні результати навчання, досягнуті на відповідному рівні в іншому навчальному контексті, може замінити кількість кредитів, що признається за ці результати навчання у закладі, який надає кваліфікацію. Наприклад, компонент у 4 кредити ECTS в іншому навчальному закладі може замінити компонент у 5 кредитів ECTS навчального закладу, який надає кваліфікацію, якщо результати навчання є еквівалентними. Тоді студенту присвоюється 5 кредитів ECTS.

Рішення про визнання кредитів та їхній трансфер (перенесення) приймається закладом, що надає кваліфікацію, на основі достовірної інформації про досягнуті результати навчання, а також про засоби оцінювання та їх валідацію (підтвердження). Інформація про політику визнання у навчальних закладах має бути оприлюдненою і легкодоступною.

У ECTS визнання кредитів з метою їх накопичення і трансферу полегшується ключовими документами ECTS, такими, як каталог курсу, угода про навчання та академічна довідка.

У випадку узгодженої академічної мобільності студентів усі три залучені сторони – домашній навчальний заклад, приймаючий навчальний заклад та студент – мають підписати Угоду про навчання ще до початку періоду мобільності. У таких випадках повне академічне визнання кредитів домашнім закладом відбувається автоматично, якщо виконані всі умови, передбачені Угодою про навчання.

В Угоді про навчання повинні бути перераховані всі навчальні компоненти, що будуть виконуватися за кордоном. Якщо студент отримає кредити за навчальні компоненти, не вказані в угоді, то домашній заклад сам вирішує, зараховувати їх, чи ні. У випадку змін у програмі навчання за погодженням зі студентом до Угоди про навчання можуть бути внесені зміни, але такий варіант зі змінами має бути ще раз підписаний тими ж трьома сторонами в межах узгодженого періоду часу.

Визнання кредитів у межах спільних програм передбачається положенням про запровадження такої програми. У випадку спільних програм немає необхідності в Угоді про навчання, оскільки кредити, отримані в закладі-партнері, автоматично визнаються у випадку виконання всіх правил та умов спільної програми.

Заклади-партнери мають заздалегідь погодити визнання періодів навчання за кордоном.

Використання кредитів ECTS у системі навчання впродовж життя

Кредити ECTS також усе більше використовуються у системі навчання впродовж життя. Це посилює прозорість програм навчання та окремих навчальних досягнень не лише тоді, коли йдеться про основні ступені вищої освіти (бакалавр, магістр або доктор), але й стосовно усіх інших видів навчальної діяльності, або результатів навчання, які визнаються вищими навчальними закладами.

Той факт, що всі навчальні досягнення є задокументованими та отримали відповідні кредити ECTS, надає можливість особам, що навчаються, добитися визнання такого навчання з метою отримання кваліфікації.

Окрім цього, не всі особи, що навчаються, є студентами денної (повної) форми навчання, зарахованими на регулярні програми навчання. Все більше дорослих осіб займаються автономно підготовкою та підвищують свою кваліфікацію, не ставлячи за обов'язкову мету отримання нової кваліфікації. Тож перед ВНЗ все частіше постає вимога задоволення потреб дорослих осіб та/або роботодавців і забезпечення їх індивідуальними траєкторіями навчання.

При використанні ECTS для потреб безперервної освіти застосовуються аналогічні наведеним вище принципи призначення, присвоєння, трансферу та накопичення кредитів. Як і у випадку з кредитами, призначеними компонентам, що є частиною навчальних програм, кредити, що признаються у неперервній освіті, ґрунтуються на навантаженні, що зазвичай потрібно для досягнення очікуваних результатів навчання.

Кредити, присвоєні в неперервній освіті, можуть бути визнані та накопичені з метою отримання кваліфікації або ні, залежно від бажання того, хто навчається, та/або вимог для присвоєння кваліфікації. Деякі особи можуть бути зацікавлені тільки у проходженні певного освітнього компонента, не маючи бажання отримати окрему кваліфікацію.

Люди часто мають цінні компетентності, яких вони набули поза межами ВНЗ за допомогою інших видів навчальної діяльності, роботи або життєвого досвіду. Немає причини, чому нетрадиційні «студенти» не можуть отримати користь від прозорості та визнання, що можуть надати навчальні заклади, використовуючи ECTS.

Визнання неформального та інформального навчання відкриває можливості для досягнення кваліфі-

⁵ Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region The European Treaty Series, No. 165, Council of Europe – UNESCO Joint convention. – Lisbon, 11 April 1997.

кації вищої освіти для тих, хто не мав змоги або не бажав отримати її у традиційний спосіб. ВНЗ повинні мати право присвоювати кредити за результати навчання, отримані поза межами формального навчального контексту завдяки досвіду роботи, хобі або самоосвіті, за умови, що ці результати навчання відповідають вимогам їхніх кваліфікацій або навчальних компонентів.

Визнання неформального або інформального навчання має мати наслідком присвоєння кредитів ECTS у кількості, що призначається відповідній частині формальної програми. Кількість присвоєних кредитів має бути такою ж самою, як і кількість кредитів, призначених формальним освітнім компонентам із схожими результатами навчання.

Як і у випадку формальної освіти, присвоєнню кредитів передують оцінювання для підтвердження досягнення результатів навчання. Критерії оцінювання та пов'язані з ними методи повинні бути розроблені таким чином, аби виміряти досягнення очікуваних результатів навчання на відповідному рівні, без урахування специфіки навчальної діяльності. Наприклад, обговорення предмета дослідження в аудиторії більше не враховуватиметься при оцінюванні, в той же час відповідний результат навчання, що полягає у наданні аргументів під час взаємодії з групою, вважатиметься релевантним.

Навчальні заклади заохочуються до опублікування для загального доступу на своїх веб-сайтах інформації щодо своєї політики визнання та практик неформального чи інформального навчання. До цієї політики мають бути включені такі елементи, як зворотній зв'язок з особами, які навчаються, щодо результатів оцінювання, або можливість оскарження.

Навчальні заклади також заохочуються до створення «структур з оцінювання» для надання порад, консультацій та визнання неформального чи інформального навчання. Ці структури можуть бути різної форми, залежно від національних чи інституційних практик (наприклад, вони можуть існувати в межах одного вищого навчального закладу або як спільні центри для декількох закладів).

Через запровадження процедур визнання неформального та інформального навчання посилюється соціальний вимір ВНЗ. Таким способом навчальні заклади сприяють доступу на навчання осіб з професійного середовища та низки нетрадиційних навчальних середовищ, роблячи свій внесок у втілення ідеї навчання впродовж життя.

Слід підкреслити, що визнання неформального та інформального навчання є делікатною справою і приховує в собі очевидні загрози (корупція, зниження рівня вимог, якості отриманої кваліфікації тощо). Не дивно, що на сьогодні лише окремі країни (лідером тут є Франція) розробили та впровадили відповідні законодавчі та нормативні акти; ще менше країн використовують визнання неформального та інформального навчання на практиці.

Результати навчання та компетентності

При використанні ECTS як системи накопичення кредитів поряд із навчальним навантаженням та відповідними йому кредитами ECTS ключову роль відіграють результати навчання, завдяки яким визначається відповідність засвоєних навчальних досягнень профілю конкретної навчальної програми та можливість присвоєння кваліфікації.

ECTS визначає результати навчання як твердження, які можна перевірити, про те, що студент, який отримав певну кваліфікацію або завершив певну програму чи її окремий компонент, має знати, розуміти та бути здатним виконувати.

Тісно пов'язаними із результатами навчання є компетентності, які являють собою динамічне поєднання знань, розуміння, навичок/умінь і здатностей. Розвиток компетентностей є метою навчальних програм.

Компетентності формуються у різних навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах.

Tuning [5] визначає відмінність між результатами навчання та компетентностями в тому, що перші формулюються викладачами на рівні навчальної програми, а також на рівні окремої дисципліни, а компетентності набуваються особами, які навчаються⁶.

Необхідно підкреслити, що профіль програми описується як раз відповідним набором компетентностей. А от навчальна програма у частині змісту освіти описується набором результатів навчання, які:

- формулюються академічним середовищем;
- повинні чітко вимірюватися;
- служать основою для присвоєння студентам відповідних кредитів у випадку позитивних результатів оцінювання.

Фундаментальна єдність між цими поняттями проявляється у тому, що в багатьох документах ЕНЕА використовується об'єднане поняття – результати навчання/компетентності.

Класифікація компетентностей

Питання, що стосуються класифікації та формулювання результатів навчання/компетентностей безпосередньо не є предметом розгляду Довідника ECTS. Але, оскільки вони прямо стосуються змісту освіти, розроблення та реалізації навчальних програм, то, аналізуючи особливості використання ECTS як системи накопичення кредитів, доцільно зупинитися детальніше на цих проблемах.

На сьогодні у ЕНЕА завдяки напрацюванням у рамках згаданого вище проекту Tuning існує достатньо усталений підхід до класифікації компетентностей, який використовується у так званих програмах⁷ Євробакалавра, Євромагістра та Євродоктора [9].

У загальному випадку компетентності поділяються на дві групи:

- спеціальні (фахові);
- загальні.

До спеціальних відносяться компетентності, які:

- є специфічними для даної предметної області (галузі/напрямку/дисципліни);
- безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області;
- визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, істотно відмінною від інших програм.

Фахові компетентності, в свою чергу, поділяються на:

- знання з предметної області;
- когнітивні уміння та навички з предметної області;
- практичні навички з предметної області.

У рамках різноманітних європейських і національних проектів, тематичних професійних асоціацій і мереж напрацьовані певного роду стандарти компетентностей (опорні точки), за допомогою яких можна порівнювати навчальні програми різних університетів і країн.

Так, наприклад, у рамках проекту Tuning розроблені програми Євробакалавра та Євромагістра, а також ведеться розробка програм Євродоктора з дев'яти предметних областей⁸: бізнес, хімія, науки про землю, педагогіка, європейські студії, математика, фізика, історія, сестринська справа [10]. А в цілому проект Tuning розглядає 42 предметні області, для яких опрацьовані переліки фахових компетентностей/результатів навчання.

Подібні напрацювання здійснені Агенцією забезпечення якості вищої освіти Сполученого Королівства

⁶ TUNING – Tuning Educational Structures in Europe: Universities' contribution to the Bologna process. 2nd edition. University of Deusto, Spain, 2008, 160 p.

⁷ The Chemistry Quality Eurolabels Official Website. – URL: <http://www.chemistry-eurolabels.eu>.

⁸ Tuning Educational Structures in Europe: Subject areas. – URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas.html>.

(The Quality Assurance Agency for Higher Education – QAA): розроблені *Subject Benchmark Statements* (стандарти, опорні точки) для 58 навчальних програм бакалавра та 13 навчальних програм магістра [11].

Очевидно, що фахові компетентності, як основа університетських програм, є ключовими. Проте не менш важливими для формування фахівця, підвищення його перспектив працевлаштування є *загальні компетентності – знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер.*

Прикладами загальних компетентностей є знання мов, комп'ютерні навички, здатність до критики та самокритики, уміння працювати в команді тощо. Аналіз запитів працедавців і відгуків випускників показує, що в суспільстві, яке змінюється, запити якого мають тенденцію до постійного переформулювання, *роль загальних компетентностей стабільно зростає.*

Усі загальні компетентності можна поділити на три типи:

- інструментальні;
- міжособистісні;
- системні.

Інструментальні компетентності включають:

- когнітивні здатності, здатність розуміти і опрацювати ідеї та думки;
- методологічні здатності впливати на оточуюче середовище, організовувати час і стратегії навчання, приймати рішення або вирішувати проблеми;
- технологічні навички та вміння, пов'язані з використанням технологічних пристроїв, навички роботи з комп'ютером та управління інформацією;
- лінгвістичні навички, такі як усне і письмове спілкування або знання другої мови.

Найбільш затребуваними інструментальними компетентностями на ринку праці за даними масштабованого загальноєвропейського опитування працедавців та випускників [5] є:

- здатність до аналізу і синтезу;
- здатність до організації та планування;
- базові загальні знання;
- засвоєння основ базових знань з професії;
- усне і письмове спілкування рідною мовою;
- знання другої мови;
- елементарні комп'ютерні навички;
- навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел);
- розв'язання проблем;
- прийняття рішень.

Міжособистісні компетентності – особисті здатності, пов'язані зі спроможністю виражати власні почуття, здатність до критики та самокритики, навички спілкування, пов'язані з навичками міжособистісного спілкування, а також із соціальними чи етичними обов'язками. Ці компетентності полегшують процес суспільної взаємодії та співпраці.

Найбільш необхідними міжособистісними компетентностями за даними того ж опитування є:

- здатність до критики та самокритики;
- взаємодія (робота в команді);
- міжособистісні навички та вміння;
- здатність працювати в міждисциплінарній команді;
- здатність спілкуватися з експертами з інших галузей;
- позитивне ставлення до несхожості та інших культур;
- здатність працювати в міжнародному середовищі;

- етичні зобов'язання.

Системні компетентності – навички і здатності, які стосуються системи в цілому. Вони передбачають поєднання розуміння, сприйнятливості та знань, які дозволяють особі побачити, як співвідносяться частини цілого і як вони об'єднуються. Системні якості включають здатність планувати зміни для вдосконалення системи в цілому і для розробки нових систем. Вони вимагають попереднього надбання інструментальних і міжособистісних компетентностей як своєї основи.

Основні системні компетентності:

- здатність застосовувати знання на практиці;
- дослідницькі навички і уміння;
- здатність до навчання;
- здатність пристосовуватись до нових ситуацій;
- здатність породжувати нові ідеї (креативність);
- лідерські якості;
- розуміння культури та звичаїв інших країн;
- здатність працювати самостійно;
- планування і управління проектами;
- ініціативність і дух підприємництва;
- турбота про якість;
- бажання досягти успіху.

У 2012 році на своїй спеціалізованій сторінці [12] проєкт Tuning оприлюднив список *30 найбільш затребуваних на європейському ринку праці загальних компетентностей*⁹:

1. Здатність до аналізу та синтезу.
2. Уміння застосовувати знання на практиці.
3. Планування та розподіл часу.
4. Базові загальні знання сфери навчання.
5. Застосування базових знань професії на практиці.
6. Усне та письмове спілкування рідною мовою.
7. Знання другої мови.
8. Елементарні навички роботи з ПК.
9. Дослідницькі вміння.
10. Здатність до самонавчання.
11. Навички роботи з інформацією (вміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел).
12. Уміння самокритики та критики.
13. Здатність адаптуватися до нових ситуацій.
14. Здатність генерувати нові ідеї (творчість).
15. Розв'язання задач.
16. Прийняття рішень.
17. Робота в команді.
18. Міжособистісні вміння.
19. Лідерство.
20. Здатність працювати в команді фахівців із різних підрозділів (міжфункціональній).
21. Уміння спілкуватися з непрофесіоналами галузі.
22. Увага до відмінностей і впливу культури.
23. Уміння працювати в міжнародному контексті.
24. Розуміння культур і традицій інших країн.
25. Уміння працювати автономно.
26. Розробка та менеджмент проєкту.
27. Ініціативність і дух підприємництва.
28. Дотримання етикету.
29. Забезпечення якості.
30. Воля до успіху.

Підсумовуючи аналіз основних результатів навчання/компетентностей, необхідно ще раз підкреслити, що як при описі навчальної програми в цілому, так і її окремих компонентів, необхідно *чітко формулювати очікувані результати навчання, при засвоєнні яких студенти повинні оволодіти усіма необхідними фаховими та загальними компетентностями.*

⁹ Tuning Educational Structures in Europe: Competences / Generic competences. – URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/competences/generic.html>.

3.4. Ключові документи ECTS

Довідник ECTS визначає ряд ключових документів, які є корисними для осіб, що навчаються (включаючи мобільних і немобільних студентів), викладацького та адміністративного складу, роботодавців та інших зацікавлених сторін.

Цими документами є:

- Каталог курсів / Інформаційний пакет;
- Аплікаційна форма студента;
- Угода про навчання;
- Академічна довідка.

Використання цих уніфікованих для усього ЕНЕА документів:

- сприяє зрозумілості кваліфікацій і нострифікації документів про освіту;
- формалізує академічну мобільність;
- полегшує процедури накопичування кредитів тощо.

Каталог курсів / Інформаційний пакет

Першим ключовим документом є Каталог курсів / Інформаційний пакет. Він є основним довідником для всіх студентів, які навчаються у закладі.

Точний формат Каталогу встановлюється самим навчальним закладом.

Доцільніше відокремити загальну інформацію для студентів від академічної інформації. У будь-якому випадку вся інформація має бути детальною, доступною для користувача та найновішою.

Каталог повинен бути:

- опублікованим на веб-сайті ВНЗ, аби усі зацікавлені сторони мали зручний доступ до нього;
- оприлюднений завчасно, аби дати змогу студентам зробити свій вибір;
- доступним на веб-сайті не лише місцевою мовою, але й перекладений однією із широкоживаних іноземних мов (як правило, англійською).

Каталог повинен містити такі розділи:

- інформація про навчальний заклад;
- інформація про навчальні програми (складовими цього розділу є описи усіх навчальних компонентів);
- загальна інформація для студентів.

Інформація про навчальний заклад включає такі дані:

- Назва і адреса.
- Академічний календар.
- Адміністрація університету.
- Загальний опис університету (включаючи тип і статус).

- Перелік програм, які пропонує університет.
- Загальні вимоги до зарахування.
- Загальні положення (умови) про визнання попереднього навчання (формального, неформального, неофіційного).

- Загальні процедури реєстрації.
- Присвоєння кредитів ECTS на основі навчального навантаження, необхідного для досягнення очікуваних результатів навчання.

Інформація (положення) про консультативну допомогу студентам.

Інформація про навчальну програму включає такі дані:

- Кваліфікація, що присвоюється.
- Рівень кваліфікації.
- Спеціальні вимоги до зарахування.
- Спеціальні положення (умови) про визнання попереднього навчання (формального, неформального, неофіційного).

- Вимоги до кваліфікації та регуляторні процедури.
- Профіль програми.
- Ключові результати навчання.
- Професійні профілі випускників з прикладами.
- Доступ до подальшого навчання.
- Діаграма структури курсу в кредитах ECTS (60 на навчальний рік).

- Положення про екзамени, оцінювання і оцінки.
- Вимоги до випуску (закінчення навчання) на вчального закладу.
- Форма навчання (денна (повна), заочна, вечірня (часткова)).
- Директор програми або відповідна посадова особа.

Загальна інформація для студентів включає дані про:

- Вартість проживання.
- Житло.
- Харчування.
- Медичне забезпечення (послуги).
- Можливості для студентів з особливими потребами.

- Страхування.
- Фінансове забезпечення (підтримка) студентів.
- Відділ студентських справ.
- Умови для навчання.
- Міжнародні програми.
- Практична інформація для мобільних студентів.
- Мовні курси.
- Практика (стажування), інтернатура.
- Умови для занять спортом та дозвілля.
- Студентські організації.

Кожен навчальний компонент (модуль) описується за стандартною схемою:

- Назва модуля.
- Код модуля.
- Тип модуля (обов'язковий, факультативний).
- Рівень модуля (наприклад, першого, другого, третього циклу; підрівень, якщо необхідно).
- Рік навчання (якщо необхідно).
- Семестр/триместр, в яких викладається модуль.

- Кількість кредитів ECTS, що присвоюються.
- Ім'я лектора (викладача).
- Результати навчання модуля.
- Спосіб навчання (аудиторне, дистанційне навчання).

- Необхідні обов'язкові попередні та супутні модулі (пререквізити і кореквізити).
- Зміст навчальної дисципліни (курсу).
- Рекомендована література.
- Запланована навчальна діяльність та методи навчання.

- Методи і критерії оцінювання.
- Мова навчання.

Рекомендується, щоб усі навчальні компоненти, що пропонуються університетом (включаючи дисципліни для навчання впродовж життя), описувалися на основі вищенаведеної схеми.

Аплікаційна форма студента

Аплікаційна форма студента є документом для мобільних студентів, які відправляються на, як правило, одно-двосеместрове навчання за кордон.

Студенти, які мають намір завершити навчання в іншому навчальному закладі, мають зараховуватися за стандартною процедурою, що існує в даному навчальному закладі, і, відповідно, мають заповнити інші типи форм-заяв.

Аплікаційна форма студента містить усю необхідну інформацію про мобільного студента, яку потребує потенційний приймаючий заклад.

Якщо ВНЗ потребуватиме додаткову інформацію від студента, який поступає (наприклад, стосовно проживання, особливих вимог, пов'язаних зі станом здоров'я), він може вимагати її окремо.

Угода про навчання

Угода про навчання стосується, передусім, мобільних студентів, аби забезпечити для них обов'язкову угоду до початку мобільного етапу навчання.

Угода про навчання містить перелік компонентів курсу чи інших освітніх компонентів, які студент планує отримати в іншому навчальному закладі, а також кодний номер та кількість кредитів ECTS, призначених компонентам.

Угода про навчання ECTS укладається на семестр або навчальний рік та має бути підписана домашнім закладом, приймаючим закладом і студентом. Особи, які підписують угоду від імені цих двох навчальних закладів, повинні мати на це формальні повноваження, які дозволяють їм брати зобов'язання із сторони установи.

Зобов'язанням зі сторони приймаючої установи є реєстрація вступаючого студента на заплановані одиниці курсу (навчальні дисципліни/модулі) та забезпечення умов для навчальної діяльності. Для домашнього закладу – це гарантування визнання кредитів, отриманих в іншому навчальному закладі: студент не повинен вести переговори щодо академічного визнання з окремими представниками викладацького складу.

Угода про навчання разом з Академічною довідкою мають на меті гарантувати повне визнання домашнім навчальним закладом заздалегідь погодженої програми навчання, успішно виконаної студентом у приймаючому закладі.

Програма навчання може потребувати змін після прибуття мобільного студента. У таких випадках до Угоди про навчання якомога шкоро вносяться зміни, що затверджуються трьома сторонами: домашнім закладом, приймаючим закладом та студентом. Тільки таким чином можна повністю гарантувати збереження визнання мобільного періоду навчання.

ECTS пропонує стандартну форму та заповнений зразок Угоди про навчання, аби допомогти забезпечити надання усієї необхідної інформації. Навчальні заклади можуть за бажанням адаптувати стандартну форму (додаючи свій логотип або інші дані, пов'язані зі

специфікою закладу), але вони мають пересвідчитися, що адаптована форма містить усі компоненти, і що дотримується послідовність.

Схема Угоди про практичну підготовку є, в цілому, аналогічною. В Угоді про практику мають бути чітко зазначені:

- місце проходження практики;
  - її тривалість;
  - робота, що має бути виконана (опис робочого завдання);
  - права та обов'язки того, хто навчається;
  - очікувані результати навчання.
- Також у ній мають зазначатися:
- які види оцінювання та критерії оцінювання будуть використані при оцінюванні очікуваних результатів навчання;
  - хто буде відповідальним за практику, тобто роль роботодавця (того, хто надає базу практики);
  - роль (там, де можливо) приймаючої установи.

Академічна довідка

Академічна довідка є формальним документом, який засвідчує визнання навчальних досягнень студента та його прогрес у здобутті кваліфікації.

Для мобільних студентів домашній заклад спочатку видає Академічну довідку на кожного окремого мобільного студента та надсилає її до приймаючої установи до від'їзду з метою надання інформації про вже завершені студентом освітні компоненти, їхній рівень та отримані результати.

Відповідно, приймаюча установа видає свою Академічну довідку на кожного поступаючого студента та надсилає її до домашньої установи наприкінці кожного періоду навчання. Таким чином, вона формально підтверджує завершену студентом роботу, присвоєні кредити та отримані впродовж періоду мобільності оцінки за місцевою шкалою.

3.5. Додаткові інструменти ECTS

Окрім згаданих вище основних документів ECTS (Каталог курсів, Аплікаційна форма, Угода про навчання та Академічна довідка), які є базовими інструментами в процесі практичного використання ECTS для організації студентської мобільності, важлива роль також належить двом іншим інструментам – Шкалі оцінювання ECTS та Знаку ECTS.

Призначенням першого інструменту є коректний трансфер результатів оцінювання мобільного студента, які він отримав в іншому університеті, в домашній університет.

Знак ECTS уведений для заохочення університетів для повного та всебічного використання ECTS у всіх навчальних програмах.

Шкала оцінювання ECTS

У різних країнах ЕНЕА традиційно використовуються різні підходи до оцінювання, які глибоко укорінені в їхніх педагогічних та культурних традиціях. Варто зазначити, що в цих країнах існують не лише різні шкали оцінок, але й застосовують їх по-різному в різних навчальних закладах і предметних областях. Очевидно, що, розвиваючи загальноєвропейську студентську мобільність, важливо не тільки поважати ці традиції, але й також зробити їх прозорими та зрозумілими всередині ЕНЕА, так, щоб оцінки, прийняті в усіх країнах, навчальних закладах або предметних галузях могли бути правильно зрозумілими і, при потребі, порівняльними. Це є надзвичайно важливо для мобільних студентів, оскільки гранти на навчання чи інші пільги можуть залежати від рівня успішності студента. Прозорість рівнів успішності також важлива і для випускників, що влаштовуються на роботу, як у своїй, так і в будь-якій іншій країні.

Запровадження Європейською Комісією спільної шкали оцінювання ECTS аж ніяк не означає вимогу заміни національних шкал: кожна національна система

вищої освіти, а в деяких країнах – і кожен університет зокрема, самостійно вирішують, яку систему оцінювання навчальних досягнень студента застосовувати в тих чи інших навчальних програмах.

У процесі створення та запровадження загальноєвропейської системи оцінювання можна виділити два основних етапи:

- 2003–2008 роки – використання 5-рівневої Шкали оцінювання ECTS для позитивних оцінок і дворівневої шкали для негативних оцінок [7];
- з 2009 року – перехід на спрощену систему – Таблицю оцінок ECTS.

Для використання 5-рівневої Шкали оцінювання ECTS необхідно виконати такі кроки:

1. *Зібрати статистичні дані щодо результатів оцінювання в конкретному університеті.* Практика показує, що навіть в одному університеті в предметних галузях існує відмінність між культурою оцінювання: наприклад, викладачі французьких навчальних закладів більш послідовно використовують оцінки нижньої частини шкали, тоді як їхні італійські колеги більше використовують її верхню частину; дані з багатьох італійських закладів показали, що викладачі інженерного напрямку зазвичай виставляють нижчі оцінки, ніж викладачі гуманітарного профілю. Тому результати повинні збиратися для кожної предметної галузі для якнайбільшої групи студентів протягом принаймні двох-трьох років.

2. *Розподілити статистичну криву для кожної контрольної групи на п'ять сегментів (верхні 10%, наступні 25%, наступні 30%, наступні 25%, нижні 10%), які також називають А, В, С, D, Е, що можуть виступати засобом для прямого переведення оцінок за певною програмою у певній країні/навчальному закладі до аналогічної програми в іншій країні/навчальному закладі.*

Необхідно підкреслити, що 5-рівнева Шкала стосується лише позитивних оцінок. Для студентів, які не продемонстрували знань, необхідних для позитивного

оцінювання, Шкала оцінювання ECTS передбачає два види оцінок: FX – необхідно дещо доопрацювати для зарахування кредитів, F – необхідно ґрунтовне доопрацювання (зазвичай – повторне вивчення предмета).

Практика застосування Шкали оцінювання ECTS показала, що у країнах/університетах, які використовують 4 і менше позитивних оцінок, результати переведення за вищеописаною методикою не є ефективними. І тому, фактично, застосування її в європейських університетах є доволі обмеженим і стосується лише мобільних студентів.

У зв'язку з цим була запропонована для використання дещо спрощена схема, яка отримала назву Таблиці оцінок ECTS. Цей підхід фокусує основну увагу університетів лише на першому кроці – забезпечення статистичного розподілу (дистрибуції) своїх власних оцінок у вигляді стандартної форми-таблиці. Таким чином, Шкала оцінок ECTS, що ґрунтується на заздалегідь визначеній відсотковій структурі, має бути замінена простою статистичною таблицею, укладеною для кожної навчальної програми або групи однотипних програм предметної галузі (наприклад – інженерії, гуманітарних наук тощо). Ця Таблиця оцінок ECTS може бути розроблена для національної шкали оцінок будь-якого розміру (особливо легко її зробити для 100-бальної шкали оцінювання, яка сьогодні використовується багатьма українськими університетами) на основі даних, що стосуються конкретної контрольної групи, які є легко доступними в документації навчальних закладів. Якщо додати таку таблицю до академічної довідки та Додатку до диплома студента, вона сприятиме тлумаченню кожної отриманої ним оцінки і не потребуватиме додаткових розрахунків.

Таким чином, **для використання Таблиці оцінок ECTS необхідно виконати такі кроки:**

1. Визначити контрольну групу, для якої буде розрахований розподіл оцінок (зазвичай, ступенева навчальна програма, але в деяких випадках ширша або інша група студентів, як, наприклад, факультет або предметна галузь – наприклад, гуманітарні науки).
2. Зібрати усі оцінки, поставлені за період щонайменше двох академічних років для цієї визначеної контрольної групи.
3. Вирахувати розподіл оцінок у процентному відношенні для контрольної групи.
4. Включити відсоткову таблицю оцінок даної ступеневої програми до кожної Академічної довідки/Додатка до диплома.
5. При переведенні оцінок студента із однієї шкали оцінювання в іншу (чи із одного університету в інший), необхідно порівняти відсоткову таблицю навчальної програми іншого закладу зі своєю.

3.6. Основні учасники ECTS

Основними учасниками, відповідальними за впровадження ECTS у навчальному закладі, є:

- координатор ECTS на рівні навчального закладу;
- координатор ECTS на рівні факультету/кафедри;
- ECTS-консультант/радник.

Довідник користувача ECTS ставить завданням для кожного навчального закладу, що планує використання ECTS для широкого кола навчальних програм, введення посади координатора ECTS на рівні навчального закладу та координаторів ECTS на рівні кожного факультету чи департаменту.

Незважаючи на те, що конкретний розподіл обов'язків між координаторами може мати індивідуальний характер для кожного навчального закладу, в загальному випадку визначаються такі обов'язки для *координатора ECTS на рівні навчального закладу*:

- Забезпечення підтримки на рівні керівництва навчального закладу впровадження принципів і механізмів ECTS у контексті системи перезарахування та акумуляції кредитів.

Перші чотири кроки в цій процедурі стосуються усіх програм і є чисто адміністративною роботою. Викладач чи адміністративний працівник, відповідальний за переведення кредитів та оцінок, може бути залучений до виконання п'ятого кроку лише за умови, коли прийнято відповідне Положення щодо конвертації оцінок.

Необхідно особливо підкреслити, що Шкала оцінювання ECTS із вказаними відсотками для кожної групи оцінок використовується *лише для переведення* (трансферу) результатів оцінювання із одного університету/країни в інший. Вона *не може регламентувати* кількість тих чи інших оцінок, які виставляються студентам у конкретній групі, оскільки оцінювання завжди базується на абсолютних і об'єктивних результатах засвоєння конкретним студентом результатів навчання за даним предметом.

Знак ECTS (ECTS Label)

Знак ECTS присвоюється навчальним закладам, які успішно використовують ECTS у всіх навчальних програмах. Він уведений Європейською Комісією для морального заохочення університетів демонструвати досконалість у використанні принципів та інструментів ECTS, а також служити прикладом для інших університетів Європейського простору вищої освіти.

Вимогами для отримання Знаку ECTS є:

- Навчальний заклад повинен мати доступними (через Інтернет) – Інформаційні пакети/Каталоги курсів національною та англійською мовами.
- Належним чином оформляти особові справи мобільних студентів, які виїжджають на навчання в інші університети, а також студентів з інших університетів, що перебувають у даному університеті в рамках академічної мобільності.

Повна інформація про навчальний заклад подається для оцінювання незалежними експертами Європейської Комісії, і у випадку повної відповідності вимогам приймається рішення про присвоєння Знаку ECTS. Перелік володарів цього Знаку публікується на веб-сайті Комісії. Отримання цього Знаку не лише позитивно впливає на імідж університету, але й служить доказом того, що даний навчальний заклад є надійним партнером у міжнародному освітянському співробітництві.

Знак ECTS є чинним протягом 3-х років, після чого відповідні радники проводять моніторинг навчального закладу і приймають рішення про продовження дії чи зняття Знаку.

На сьогодні претендувати на отримання Знаку ECTS можуть лише університети із країн – членів EU, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії, Швейцарії, Хорватії та Туреччини [18]. Станом на кінець 2012 р. 65 університетів із 17 країн Європи володіють Знаком ECTS [19].

- Загальний нагляд за правильним використанням інструментів ECTS.
- Сумісна із координаторами на рівні факультету відповідальність за координацію підготовки, опублікування та поширення інформаційних пакетів.
- Сумісний контроль за правильністю та єдиним підходом до процесу перезарахування кредитів на всіх факультетах.

Координатор ECTS на рівні факультету/кафедри:

- Є контактною особою між викладачами та студентами факультету і займається академічними та практичними аспектами реалізації ECTS.
- Забезпечує для студентів, які потенційно братимуть участь в обмінних програмах, можливість доступу до Інформаційних пакетів партнерських університетів.
- Допомогає студентам правильно заповнювати Аплікаційні форми та Академічні угоди, а також розуміти вимоги процедур перезарахування.
- Забезпечує якісну підготовку опису навчальних досягнень як для студентів, які відправляються в партнерські заклади, так і для тих, що завершили своє навчання за кордоном.

- Може бути членом навчально-методичної комісії факультету, яка приймає рішення про розподіл кредитів між дисциплінами навчальної програми.

ECTS-консультант:

- Надає поради університетам та іншим ВНЗ країни з питань використання ECTS та Додатка до диплома.

- Здійснює оглядові візити до університетів країни та за кордоном, надає рекомендації щодо підготовки навчального закладу до отримання Знаку ECTS, використання ECTS для акумулювання кредитів і системи навчання впродовж життя.

ECTS-консультантами можуть бути представники системи вищої освіти, які мають власний практичний

досвід у даній області, здатні надавати фахові практичні поради викладачам у додаток до відповідних вказівок з боку міністерств, національних агенцій, конференцій ректорів тощо. Всі ECTS-консультанти є частиною широкої команди промоторів Болонського процесу, створеної в кожній із країн для допомоги у впровадженні всіх аспектів Болонського процесу, таких, як забезпечення якості навчання, реформи навчальних програм, взаємознання документів про освіту тощо.

В Україні консультації щодо запровадження та використання ECTS надаються членами Національної команди експертів із реформування вищої освіти, яка функціонує при Національному Темпус-офісі.

3.7. Болонський процес та ECTS

Як згадувалося вище, уже в Сорбонській та Болонській деклараціях підкреслюється необхідність використання кредитних систем, подібних до ECTS, для забезпечення прозорості та зрозумілості навчальних програм. А після 2001 р. (Празьке комуніке) ECTS стає єдиною рекомендованою для використання кредитною системою, перед якою ставиться амбітна *мета – перетворення у загальновибрану всеєвропейську систему трансферу та накопичення кредитів, що є одним із ключових інструментів для створення спільного ENEA.*

Основними завданнями нової ECTS повинні були стати:

- підтримка мобільності та перезарахування кредитів між різними секторами (університетський – неуніверситетський) на національному та міжнародному рівнях;

- підтримка процесів перезарахування кредитів між різними навчальними середовищами (дистанційне навчання, самонавчання, робоча практика);

- вдосконалення прозорості кваліфікацій і рівнів навчання (разом із Додатком до диплома);

- сприяння доступу на ринок праці.

Це завдання було реалізоване протягом 2000–2005 років, внаслідок чого Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система сьогодні успішно виконує обидві функції:

- кредитно-трансферну;
- кредитно-накопичувальну.

Як кредитно-трансферна система ECTS забезпечує:

- трансфер змісту освіти (шляхом використання узгоджених результатів навчання);
- трансфер обсягу навчальної діяльності (шляхом перезарахування відповідної кількості кредитів);
- трансфер результатів оцінювання (на основі ви-

користання шкали оцінювання ECTS).

Вона продовжує залишатися основним інструментом забезпечення академічної мобільності.

Як кредитно-накопичувальна система ECTS дає можливість:

- накопичування результатів навчання;
- накопичування кредитів.

Тим самим ECTS стала також основним інструментом навчання впродовж життя та забезпечення студентам нових можливостей для вільного вибору навчальних траєкторій.

Не можна також не відзначити важливу *роль ECTS у забезпеченні якості навчання.* У розроблених у 2005 р. Європейською асоціацією забезпечення якості у вищій освіті «Стандартах та рекомендаціях щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти» [13] зазначається, що¹⁰:

- Навчальні заклади повинні мати офіційний механізм затвердження, періодичного перегляду та моніторингу своїх навчальних програм і кваліфікацій (дипломів, ступенів).

- Передбачається, що забезпечення якості програм і кваліфікацій (дипломів, ступенів) включатиме:

- розробку й публікацію чітко сформульованих очікуваних результатів навчання;
- уважне ставлення до розробки навчальних планів, програм та їхнього змісту.

- Навчальні заклади повинні регулярно опубліковувати найсвіжішу, неупереджену й об'єктивну інформацію – як кількісну, так і якісну – про навчальні програми і кваліфікації, які вони пропонують.

Наведені рекомендації фактично вимагають від університетів якнайшвидшого та повного впровадження ECTS у всі сфери навчального процесу.

3.8. Упровадження ECTS в українських університетах: нормативно-правова та методична основа

Про використання ECTS у системі вищої освіти України почали говорити уже в 2003 р. у процесі створення та реалізації так званої Кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП). Незважаючи на те, що в основі КМСОНП є *модель організації навчального процесу*, в числі завдань про впровадження нової системи була «адаптація ідей ECTS до системи вищої освіти України для забезпечення мобільності студентів», а також КМСОНП використовувала частково термінологію та інструменти ECTS (кредит, модуль, Шкала оцінювання ECTS).

Формально Наказ Міністерства освіти і науки України «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» № 943 з'явився 16 жовтня 2009 р. [14]. На жаль, багато важливих і запланованих у вище зазначеному наказі заходів (проведення регіональних нарад-семініварів

координаторів ВНЗ, систематичне проведення семінарів з питань запровадження ECTS, моніторинг із запровадження ECTS в університетах України) так і не були виконані. У зв'язку з чим освітянська громадськість в основній своїй масі так і не звернула увагу на принципову відмінність між КМСОНП та ECTS у контексті запровадження останнього нового компетентнісного підходу до побудови та реалізації навчальних програм.

У підсумковому документі моніторингового дослідження входження національної системи вищої освіти України в ENEA та ERA, здійсненого вітчизняними фахівцями, щодо імплементації ECTS відзначено, що «ключовими перепонами на шляху реальної імплементації ECTS виступають відсутність усвідомлення неминучості змін в організації навчальної діяльності на інституційному рівні, а також зрозумілої та послідовної державної освітньої політики з цих питань» [15].

¹⁰ ENQA (2005). Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area. Helsinki: European Association for quality assurance in the higher education. – 41 p.

Чому так сталося? Чому в Україні ECTS є «народженою у понеділок»?

Основною причиною цього стали недостатня обізнаність чиновників від освіти усіх рівнів із суттю процесів реформування європейської системи освіти, інструментами, які для цього використовуються, а також властиве багатьом бажання «створити нове колесо». Як наслідок – замість вивчення та практичного впровадження ECTS (яка, до речі, на той час істотно модернізувалася) освітянська громадськість України була зайнята впровадженням КМСОНП.

Нормативно-правовою основою цього процесу стали:

- Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» (№ 48 від 23 січня 2004 р.), складовою якого було «Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців» (далі – Тимчасове положення);

- Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» (№ 774 від 30 грудня 2005 р.) із відповідними рекомендаціями щодо:

- структури та ведення індивідуального навчального плану студента;
- структури залікового кредиту;
- порядку оцінювання навчальних досягнень студента.

Незважаючи на те, що в Тимчасовому положенні декларується врахування засад ECTS, фактично КМСОНП концептуально відрізняється від ECTS, оскільки є системою організації навчального процесу (а не системою акумулювання та трансферу навчальних досягнень студента, як ECTS), а серед завдань КМСОНП до ECTS має відношення лише декларація намірів адаптувати ідеї останньої до системи вищої освіти України.

КМСОНП ввела цілий рід нових термінів, невластивих ECTS (заліковий кредит, змістовий модуль), один із ключовий термінів ECTS – модуль – почав широко трактуватися, як частина навчальної дисципліни, а часто на практиці – як частина навчального семестру.

У той же час КМСОНП передбачає використання у навчальних закладах ключових документів ECTS – Інформаційного пакета, Договору про навчання та Академічної довідки. При цьому Договір про навчання (який в ECTS є основним документом організації студентської мобільності) в КМСОНП інтерпретується як юридична угода між студентом та університетом по напрям його підготовки, джерела фінансування тощо.

Таким чином, КМСОНП фактично являє собою еkleктичну суміш Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ 1993 року [16] та певних інструментів і термінології ECTS. У той же час у процесі впровадження КМСОНП як на рівні МОН України, так і на рівні окремих університетів декларувалося запровадження в Україні ECTS строго у відповідності із «ідеями Болонського процесу».

У результаті у свідомості академічної та студентської спільноти укорінилася теза, що, використовуючи КМСОНП, ми використовуємо ECTS. Причому ця омана (чи самообман) охопила усю систему освіти: в англійських звітах МОН України 2007–2008 рр. про стан впровадження принципів та інструментів Болонського процесу стверджувалося, що ECTS в Україні впроваджена в повному обсязі (хоч, як згадано вище, наказ щодо впровадження ECTS з'явився лише у 2009 р.).

Нічого істотно не змінив, а на практиці – ще більше заплутовану ситуацію, і Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження ECTS» [14], оскільки в ньому нічого не було сказано про КМСОНП та її подальшу долю.

У результаті можна стверджувати, що на сьогодні серед освітянської спільноти (в першу чергу – серед керівників ВНЗ і викладацького складу) існує системне нерозуміння суті та ролі ECTS, що безпосередньо відображається на практиці. Доказом цього є аналіз відповідей на запитання, які були запропоновані учасникам Програми підвищення кваліфікації керівників ВНЗ у квітні-травні 2013 р. (див. Розділ 10):

- понад 80% респондентів неправильно розуміють поняття «результати навчання»;
- студенти практично ніде не залучаються до розроблення навчальних програм і визначення реального навчального навантаження з окремих дисциплін;
- Шкала оцінювання ECTS використовується як аргумент для обмеження числа оцінок (як правило, відмінних) у межах окремої групи студентів;
- значна частина університетів не має на своїх веб-сайтах англійської версії каталогів курсів тощо.

Щоправда, також не можна не відзначити і певні позитивні кроки в напрямку наближення вітчизняної вищої освіти до ЕНЕА. Це, в першу чергу, стосується розроблення та видання у 2011 році науково-методичного посібника «Національний освітній глосарій: вища освіта» [17].

У глосарії (створеному з ініціативи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та НАПН України, за активної участі Національної команди експертів із реформування вищої освіти та підтримки Національного Темпус-офісу в Україні) наведені адекватні європейському розумінню тлумачення основних освітянських термінів, у першу чергу тих, які відносяться до європейської та національної рамок кваліфікацій, ECTS, Додатка до диплома тощо.

Наявність такого глосарію дає можливість уніфікувати розуміння та використання ключових понять ECTS у системі вищої освіти України. На жаль, у зв'язку із відсутністю нормативного документа Міністерства освіти і науки України, який би привів у відповідність глосарію згадані вище нормативні документи, зобов'язував би усіх суб'єктів освітянської діяльності послуговуватися глосарієм, вплив якого на зміну ситуації, що склалася на сьогодні, є доволі незначним.

3.9. Упровадження ECTS в українських університетах: проблеми та пропозиції щодо їх вирішення

Аналіз ходу впровадження ECTS в Україні, наведений у попередньому розділі, показує, що, незважаючи на наявність необхідних нормативних і методичних документів (Наказ про запровадження ECTS, перекладений українською мовою сучасний Довідник користувача ECTS, глосарій термінів), процес імплементації ECTS у повному обсязі та у відповідності із його концептуальними засадами є в незадовільному стані у більшості ВНЗ та системі вищої освіти України в цілому.

Окреслимо основні проблеми із запровадженням ECTS у розрізі її основних функцій.

Проблеми використання ECTS як трансферної системи

Що стосується трансферу змісту освіти, то основними проблемами на сьогодні є:

- Створення та належне відображення на веб-сайтах університетів та в друкованому вигляді Каталогів курсів/Інформаційних пакетів. Необхідно усвідомлювати, що іноземні студенти, які планують провести семестрове чи річне включене навчання в українських університетах, як правило, самостійно здійснюють пошук відповідного навчального закладу. І єдиним джерелом інформації для них є власне Каталоги курсів. Тому

відсутність необхідної для гарантування трансферу змісту освіти (перезарахування навчальних предметів) інформації, особливо англійською мовою, є ключовою перешкодою для міжнародної академічної мобільності.

- Повнота та стиль відображення результатів навчання окремих модулів і програми в цілому.

- Невикористання при описі програми та модулів загально визначених формулювань (програми Євробакалавра та Євромагістра, матеріали QAA, OECD тощо).

Основними проблемами, пов'язаними із трансфером обсягу навчальної діяльності (кредитів ECTS) є:

- Некоректне оцінювання кредитного виміру модулів/дисциплін. Вище наведені результати анкетування керівників ВНЗ підтверджують практику методично неправильного підходу до визначення обсягу навчального навантаження, незалучення до цього процесу студентів, відсутність практики циклічного перегляду кредитного обсягу навчальних дисциплін. Практично всюди кредитний вимір дисциплін є результатом консенсусу між викладачами, які забезпечують дану навчальну програму, а не результатом глибоких і відповідальних досліджень.

- Вимоги повного співпадіння кредитного виміру модулів для перезарахування навчальних дисциплін. Дана проблема тісно пов'язана із проблемою трансферу змісту освіти: дуже часто при нострифікації документів про освіту, а також при перезарахуванні навчальних дисциплін, вимагається повне співпадіння як назви дисципліни, так і її кредитного виміру. У параграфі 3.1 ця ситуація проаналізована.

- Акцент на контактні години при визначенні кредитного виміру. Довідник ECTS прямо вказує, що кредити ECTS не можуть бути прив'язаними до контактних (аудиторних) годин. Проте у зв'язку із відсутністю на галузевому рівні відповідної методики, нерозумінню важливості аналізу перед призначенням кредитів ECTS реального навчального навантаження для засвоєння усіх запланованих у дисципліні навчальних результатів, практикою Міністерства освіти і науки України встановлювати норми тижневого аудиторного навантаження, не враховуючи специфіку навчальної програми та технології навчання, практично всюди (анкетування керівників ВНЗ це підтверджує) кредитний вимір дисципліни прив'язується до кількості аудиторних годин.

У процесі реалізації трансферу результатів оцінювання основні проблеми пов'язані із:

- Неправильним використанням Шкали оцінювання ECTS. У Довіднику користувача ECTS наведена методика використання шкали оцінювання ECTS для порівняння культури оцінювання в різних країнах, університетах і програмах. Підкреслюється, що дана шкала адекватно відображає результати оцінювання лише на великих вибірках: дослідження проводяться на великих потоках студентів на основі даних декількох років. Вона ніяк не може використовуватися як аргумент квотування оцінок, особливо в межах академічних груп. На жаль, у багатьох університетах України (за даними анкетування, зустрічей із студентськими лідерами) така практика є поширеною.

- Невизнання оцінок, отриманих за кордоном. Усупереч положенням ECTS у деяких університетах студентам після повернення із закордонного університету в рамках програми академічної мобільності не зараховують автоматично отримані оцінки, а примушують перездавати дисципліну.

- Перевід оцінок за нижньою шкалою прийнятого в університеті діапазону. Ця практика має місце в університетах, які використовують 100-бальну шкалу із переведенням у державну оцінку відповідно до визначених діапазонів оцінок. Вирішення зворотної задачі (переведення в 100-бальну шкалу на основі отриманих оцінок за кордоном у національній шкалі, чи у шкалі ECTS) проводиться не на користь студентів, які отримують оцінки за нижньою шкалою. Наприклад, студент, який отримав за кордоном оцінку А за шкалою ECTS, у своєму університеті отримує 90 балів (діапазон є 90–100). Це призводить до штучного заниження його рейтингу в рідному університеті.

Проблеми використання ECTS як системи накопичення кредитів

Використання в наших університетах ECTS як накопичувальної системи пов'язано із такими проблемами:

- Існуюче законодавство про вищу освіту не передбачає можливості отримання академічної кваліфікації на основі накопичення кредитів.

- Наявність нормативних дисциплін (строге визначення назви, змісту та кредитного виміру) в навчальних програмах українських університетів робить практично нереальним накопичення кредитів нормативних дисциплін шляхом їх вивчення за кордоном. Виняток тут складають лише програми подвійних дипломів, оскільки відповідне узгодження здійснюється уже на стадії проектування такої програми.

- В українських університетах не використовується загальноприйнята класифікація результатів навчання/компетентностей.

- Не опрацьована на рівні Міністерства освіти і науки України та Науково-методичних комісій класифікація предметних (спеціальних) компетентностей.

- Не опрацьовані рекомендації та приклади доброї практики щодо формулювання результатів навчання.

Узагальнюючи вищесказане, можна сформулювати основні проблеми, які існують на сьогодні в Україні щодо адекватного та повного **використання ECTS як цілісної системи**. Серед них:

- Нерозуміння нової сутності ECTS як системи накопичення кредитів, в основі якої є компетентнісний підхід у побудові та реалізації навчальних програм.

- Підміна запровадження ECTS осучасненням КМСОНП шляхом використання останньою деяких інструментів ECTS.

- Відстала нормативно-правова база щодо організації та змісту навчання (наявні освітянські стандарти, побудовані на застарілому підході, із використанням нормативних дисциплін).

- Відсутність системи та єдиного методичного підходу до підвищення кваліфікації координаторів ECTS університетів і факультетів.

- Проблеми зіставлення освітянської термінології, яка використовується в системі вищої освіти України, із сучасною термінологією ЕНЕА.

Вирішити означені проблеми можливо лише шляхом реалізації комплексу заходів, які включатимуть удосконалення нормативно-правової бази (як на загальнодержавному, так і на галузевому рівнях), розробку методичного забезпечення, створення ефективної системи підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення механізмів мотивації університетів щодо всебічного використання основних інструментів Болонського процесу.

Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 жовтня 2009 р. № 943 «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» повністю відповідає європейським стандартам і визначає усі необхідні документи для використання ECTS у вищих навчальних закладах України. З іншої сторони, як це відзначено в [15]: відсутність змін в організації навчальної діяльності на інституційному рівні, а також зрозумілої та послідовної державної освітньої політики з цих питань, відображеної, у тому числі, і на законодавчому рівні, гальмують процес повної та всебічної імплементації ECTS в українських університетах.

Пропозиції щодо удосконалення процесу впровадження ECTS

Нижче представлені деякі пропозиції щодо вирішення проблем із запровадженням та використанням ECTS у навчальному процесі різних рівнів і форм.

Нормативно-правове забезпечення (законодавчий рівень):

- Законодавче закріплення використання основних інструментів Болонського процесу (HPK, ECTS, Додаток до диплома європейського зразка) у вищій освіті України, як це зроблено у більшості країн ЕНЕА. Однак не у всіх законопроектах про вищу освіту, які знаходяться на розгляді у Верховній Раді України, це відображено.

- Законодавче закріплення нової концепції побудови державних стандартів освіти на основі компетентнісного підходу, що передбачає стандартизацію навчальних програм шляхом використання нормативних результатів навчання.

- Відмова від законодавчої вимоги щодо нормативного терміну навчання для здобуття певної кваліфікації та перехід на вимогу накопичення відповідної кількості ECTS кредитів і необхідних результатів навчання. Це уможливить зарахування студентів на індивідуальні програми навчання без прив'язки до року навчання (курсу) та повноцінне функціонування ECTS як накопичувальної системи.

- Внесення до освітнього законодавства можливості визнання неформального навчання.

Нормативно-правове забезпечення (удосконалення галузевої нормативної бази):

- Розроблення і запровадження нового Положення про організацію навчального процесу, узгодженого із ECTS (включаючи термінологічні питання).

- Розроблення Положення про зарахування студентів (включаючи іноземних громадян) на навчальні програми без прив'язки до року навчання (курсу) на основі ECTS як накопичувальної системи.

- Розроблення сучасної, прив'язаної до результатів навчання, методики визначення навчального навантаження студента та призначення кредитів ECTS компонентам навчальної програми.

Організаційно-методичне забезпечення:

- Створити систему підвищення кваліфікації координаторів ECTS університетів, а також спеціалізовану сторінку (форум) на веб-сайті МОН України.

- Доручити Науково-методичній комісії МОН України розроблення пропозицій щодо переліку нормативних результатів навчання.

- Розробити удосконалений варіант освітнього глосарію та затвердити його як термінологічну основу для розроблення нормативно-правових та організаційно-методичних документів у вищій освіті.

Інституційна підтримка:

- Включати об'єктивну інформацію щодо стану використання ECTS у число показників для рейтингування університетів.

- Запровадити з метою повного та всебічного використання університетами ECTS у всіх навчальних програмах український Знак ECTS.

- Розробити типовий формат представлення Інформаційного пакета/Каталогу курсів на веб-сайті університету.

Список джерел:

1. Erasmus – Changing lives, opening minds for 25 years. Luxembourg: Publication office for the European Union. – 2012. – 80 p.

2. Harmonization of the architecture of the European higher education system (Sorbonne Declaration). Paris, Sorbonne, 25 May 1998.

3. The European Higher Education Area. Joint Declaration of the European Ministers of Education (Bologna Declaration). Bologna, Italy, 19 June 1999.

4. Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education (Prague Communiqué). Prague, 19 May 2001.

5. TUNING – Tuning Educational Structures in Europe: Universities' contribution to the Bologna process. 2nd edition. University of Deusto, Spain, 2008. – 160 p.

6. ECTS User's Guide – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 64 p.

7. ECTS User's Guide. Directorate General for Education and Culture. – Brussels, 14 February 2005. – 50 p.

8. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region The European Treaty Series, No. 165, Council of Europe – UNESCO Joint convention. – Lisbon, 11 April 1997.

9. The Chemistry Quality Eurolabels Official Website. – URL: <http://www.chemistry-eurolabels.eu>.

10. Tuning Educational Structures in Europe: Subject areas. – URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas.html>.

11. QAA: Assuring standards and quality/Subject benchmark statements. – URL: <http://www.qaa.ac.uk/Assuring-StandardsAndQuality/subject-guidance/Pages/Subject-benchmark-statements.aspx>.

12. Tuning Educational Structures in Europe: Competences / Generic competences. – URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/competences/generic.html>.

13. ENQA (2005). Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area. Helsinki: European Association for quality assurance in the higher education. – 41 p.

14. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.10.2009 р. № 943 «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи».

15. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукових досліджень: моніторингове дослідження // Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики / Кер. авт. кол. Т. В. Фініков. – К.: Таксон, 2012. – 54 с.

16. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.06.1993 р. № 161 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах».

17. Національний освітній глосарій: вища освіта. – К.: Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

18. ECTS label, DS label: Guidelines for applicants. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/lp/support_measures_and_network/documents/2013/ects_ds/guidelines_2013_label_applications.pdf.

19. ECTS and Diploma Supplement Labels. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/lp/support_measures_and_network/ects_dsl_en.php.

РОЗДІЛ 4.

ВПРОВАДЖЕННЯ ДОДАТКА ДО ДИПЛОМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗРАЗКА

Андрій ГОЖИК

4.1. Історія запровадження Додатка до диплома європейського зразка в Україні

Реалізація заявленої Україною мети інтеграції в європейське освітнє співтовариство передбачала виконання широкого переліку заходів, у тому числі із запровадження в Україні ECTS та її ключових документів, одним із яких є Додаток до диплома (Diploma Supplement).

У 2006 році оптимістично настроєне тодішнє керівництво Міністерства освіти і науки України задекларувало («Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу», 14 грудня 2006 р, п. 16), що:

- в Україні вже розроблено рекомендації та здійснюються організаційні заходи щодо запровадження «Додатка до диплома за формою схваленою EU/CoE/UNESCO»;

- у 2008/2009 навчальному році кожен випускник в усіх без виключення ВНЗ України отримає Додаток до диплома нової форми виконаний «широко поширеною європейською мовою»;

- новий Додаток до диплома випускники отримуватимуть безкоштовно і автоматично.

У січні 2007 року прогрес України в питаннях запровадження Додатка до диплома був промовисто оцінений в «1» бал (сукупна оцінка виконання зобов'язань взятих Україною при приєднанні до Болонського процесу на той момент була значно вищою – 3,83 за 5-бальною шкалою). Найімовірніше, оцінка була настільки низькою через очевидну невідповідність даних наведених у Звіті справжньому стану справ – якщо рекомендації щодо впровадження Додатка вже розроблені, то що заважає видавати нові Додатки до диплома вже у 2007 чи 2008 роках?

З метою впорядкування зусиль Міністерства освіти і науки України, інших центральних органів виконавчої влади, НАПН України, ВНЗ із «подальшого розвитку національної системи освіти, забезпечення якості вищої освіти та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство» у липні 2007 р. Міністр освіти і науки України С. М. Ніколаєнко видає наказ «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» (№ 612 від 13.07.2007 р.).

Пункти 5.1 і 13.2 зазначеного Плану дій частково дезавуювали відповідний розділ Національного звіту України, оскільки передбачали що Міністерство освіти і науки України повинно «розробити рекомендації та провести організаційні заходи щодо запровадження Додатка до диплома європейського зразка» впродовж 2008–2009 рр., а у 2008 році повинні бути підготовлені проекти постанов Кабінету Міністрів України щодо запровадження Додатка до диплома європейського зразка та ECTS у вищу освіту України. Термін початку видачі Додатків до диплома нового зразка даним наказом не врегулювався, змін до взятих на себе зобов'язань Україна не вносила, тож чинним залишався раніше названий термін – 2009 р. Додатково зазначимо про абсолютну некоректність назви документа («Додаток до диплома європейського зразка»), яка запроваджена цим наказом і використовуватиметься надалі впродовж більш як шести років. В європейському контексті Diploma Supplement виступає у ролі загальноєвропейського Додатка до диплома, він є складовою

інструментарію академічного і професійного визнання освітніх кваліфікацій на міжнародному рівні.

Звісно, заплановані темпи впровадження нової форми документів були дуже високими (відведено було дещо більше двох років), але, за умови злагодженої роботи Міністерства освіти і науки України та ВНЗ, використання досвіду інших держав – посилюються. Для порівняння – в більшості європейських країн процес переходу на нову форму Додатків до диплома відбувався впродовж 3–5 років: після прийняття політичного рішення реалізовувались пілотні проекти в окремих ВНЗ, напрацьовані за цими проектами рекомендації оприлюднювались і широко обговорювались з метою формування єдиних підходів з адаптації рекомендацій EU до національних особливостей.

На жаль, перший проект нової форми Додатка до диплома і відповідні методичні рекомендації Міністерство освіти і науки України оприлюднило для обговорення лише в липні 2009 р., однак доступними для користувача на сайті Міністерства освіти і науки України ці документи були дуже нетривалий час.

У жовтні 2009 р., тобто за два з половиною місяці до завершення визначеного Планом дій і зобов'язаннями України терміну впровадження Додатка до диплома, Міністр освіти і науки України І. О. Вакарчук видає наказ «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» (від 16.10.2009 р., № 943), яким, зокрема, було проголошено запровадження у ВНЗ України, починаючи із 2009/2010 навчального року, «Додатка до диплома європейського зразка».

Додаток до цього наказу містить виключно переклад розробленої Європейською Комісією, Радою Європи і UNESCO/CEPES структури Додатка до диплома, в ньому відсутні будь-які рекомендації щодо змісту, порядку заповнення і видачі нового документа, що дозволяє вважати вище зазначений наказ не більш як декларацією про наміри. Єдиними доступними для українських ВНЗ методичними розробками були на той момент методичні рекомендації відповідальних за освіту структур Європейського Союзу, які, за виключенням Довідника користувача ECTS [1], опубліковані лише офіційними мовами Європейської Комісії, і абсолютно не враховували особливостей існуючої в Україні системи вищої освіти і практики щодо видачі дипломів про освіту.

Фактично ВНЗ України у справі видачі документів, які, за визначенням Європейського Союзу, є основним інструментом визнання кваліфікації власників дипломів, були залишені профільним міністерством напризволяще – випускникам були обіцяні нові документи, решту проблем мали вирішити ВНЗ. Відповідальні перед своїми випускниками провідні ВНЗ України могли б забезпечити виконання норм наказу № 943 виключно за умови реальної академічної автономії ВНЗ і випереджуючого запровадження ECTS (а не модульно-рейтингової чи кредитно-модульної системи), а також переходу до формування навчальних планів за результатами навчання.

Понад те, зазначений наказ входив у суперечність із чинною нормативною базою, згідно якої перелік документів про освіту визначається Кабінетом Міністрів України.

Першим кроком до нормативно-правового врегулювання питань упровадження DIPLOMA SUPPLEMENT в Україні стала *Постанова Кабінету Міністрів України № 265 від 02.03.2010 р.*, за якою перелік документів про освіту і вчені звання в Україні був доповнений позицією «Додаток до диплома про вищу освіту європейського зразка (DIPLOMA SUPPLEMENT)». Зразка нового DS затверджено не було, натомість було вказано що він видається за формою «затвердженою Європейською Комісією, Радою Європи і UNESCO/CEPES» (якщо розуміти даний пункт постанови буквально, то новий документ про освіту мав видаватися англійською мовою). Крім того, цим же документом Міністерству освіти і науки України було доручено у двомісячний строк затвердити порядок видачі Додатка до диплома про вищу освіту європейського зразка та його опис. Таким чином, термін початку видачі в Україні нових Додатків до диплома залишився без змін – кінець 2009/2010 навчального року.

Невирішеність цілої низки організаційних-методичних питань спонукала Міністерство освіти і науки України піти тим шляхом, яким слід було рухатись із самого початку – в кінці березня 2010 р. формується робоча група із представників ВНЗ, завданням якої стала розробка рекомендацій щодо видачі Додатка до диплома про вищу освіту європейського зразка у ВНЗ України (*Наказ № 275 від 30.03.2010 р.*). Оскільки ж ця робота була мала бути завершена (згідно Плану дій від 2007 р.) щонайпізніше у 2009 р., термін виконання для робочої групи був встановлений трохи більш як 3 тижні.

Звужували можливість робочої групи і вже згадані не зовсім вдалі формулювання Постанови Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 р. У будь-якому разі необхідно було запропонувати такі підходи до впровадження Diploma Supplement, завдяки яким новий Додаток:

- відповідав би рекомендаціям Ради Європи, Європейської Комісії, Europass і ENQA [2];
- містив всю інформацію звичну для українського користувача;
- сприяв підвищенню відповідальності вищих навчальних закладів за забезпечення якості освіти.

У зв'язку із кардинальною змістовною відмінністю між попередньою формою Додатка до диплома і новою було прийняте рішення про доцільність видачі єдиного двомовного (англо- і україномовного) документа. Таке рішення відповідало практиці більшості європейських країн (виключно англійськомовними є додатки до диплома у Ірландії, Кіпрі, Мальті, Норвегії, Сполученому Королівстві, Швеції). При виготовленні двомовних Додатків до диплома зростає трудомісткість і загальний обсяг документа, однак відповідає необхідності видавати додаткові документи про освіту національною мовою і зникає потенційна проблема встановлення автентичності двох (англійськомовного і національного) офіційно виданих документів. Робочою групою був запропонований дизайн Додатка до диплома, який в Європі традиційно є витриманим у межах країни і слугує, крім іншого, забезпеченню захищеності документа, що є одним із основних інструментів визнання кваліфікацій.

На жаль, виданий Міністерством освіти і науки України наказ (від 29.04.2010 р. за № 365) «Про затвердження Порядку замовлення, видачі та обліку Додатка до диплома про вищу освіту європейського зразка (DIPLOMA SUPPLEMENT) та його опису», залишив поза увагою пропозиції робочої групи щодо порядку видачі Diploma Supplement, зокрема щодо покладення відповідальності за змістове наповнення і видання Додатків до дипломів на ВНЗ. Останнє стимулювало б ВНЗ України як до розвитку внутрішніх систем контролю якості освіти, так і до співпраці в галузі забезпечення зовнішнього контролю якості з відповідними українськими та міжнародними організаціями.

Не врахованими в подальшому залишились і пропозиції щодо обов'язкової видачі Diploma Supplement без додаткової оплати (що, взагалі кажучи, зафіксовано в Берлінському Комюніке). Понад те, до ВНЗ навіть не були належним чином доведені розроблені робочою

групою «Методичні рекомендації для вищих навчальних закладів щодо заповнення Додатка до диплома» (іх в подальшому фрагментарно використовувало в роз'ясненнях для замовників і у форумах ІВС «ОСВІТА»).

Затверджений наказом Порядок замовлення, видачі та обліку Додатка до диплома про вищу освіту європейського зразка (DIPLOMA SUPPLEMENT) був зареєстрований у Міністерстві юстиції України. Зазначена реєстрація (№ 336/17631 від 19.05.2010 р.). Це автоматично зробило наказ, а відтак і Порядок, обов'язковими для виконання усіма ВНЗ незалежно від відомчого підпорядкування і форми власності).

Затверджений Порядок визначив, що:

- виготовлення та координація роботи з організації замовлення, видачі та обліку Додатків до дипломів про вищу освіту європейського зразка доручаються Державному підприємству «Державний центр прикладних інформаційних технологій» та інформаційно-технічному адміністратору інформаційно-виробничої системи «ОСВІТА» (на сьогодні – адміністратору Єдиної державної електронної бази з питань освіти ДП «Інфоресурс»);
- замовниками виготовлення Додатків до дипломів є ВНЗ, які формують замовлення (текст згідно із затвердженою формою) в електронному вигляді та подають його виконавцю не пізніше як за 15 днів до дати вручення;
- замовлення на виготовлення Додатків до диплома формується виключно для тих випускників, які виявили бажання отримати такий додаток.

Опис нового Додатка у вказаному наказі є надміру узагальненим, вся конкретна інформація полягає в тому що:

- використовується форма, затверджена Європейської Комісією, Радою Європи і UNESCO/CEPES;
- усі записи у Додатка виконуються українською та англійською мовами;
- друк здійснюється на бланках виготовлених на захищеному папері, при цьому використовуються графічні елементи захисту.

Навіть побіжний аналіз встановленого порядку вказував на те, що безумовно порушуються щонайменше три із базових рекомендацій європейських інституцій, тих самих рекомендацій, які Україна зобов'язалася дотримуватись ще у 2006 р., зокрема не відповідають європейським нормам такі положення:

- Додатки видаються не автоматично, а за окремою заявою;
- Додатки видаються не усім, а тільки тим, хто подав заяву;
- Додатки видаються не безкоштовно, а за додаткову плату.

Щодо останнього зазначимо, що виготовлення документів лише для частини випускників унеможливило для ВНЗ віднесення відповідних видатків на накладні витрати, а наявність зовнішнього виконавця, використання захищених бланків і засобів захисту при друку виключає можливість мінімізації вартості виготовлення додатків.

На першому етапі впровадження нового Додатка до диплома вказувалось, що випускники повинні будуть платити за цей документ тільки у 2010 р. (*Лист МОН України «Щодо запровадження Додатка до диплома Європейського зразка» від 10.06.2010 р. за № 1/9-409*), а недотримання обіцянки щодо безкоштовної видачі Додатка пояснювалось відсутністю відповідної статті видатків у Державному бюджеті і кошторисах ВНЗ на 2010 р. Наразі в наступні роки про можливість безкоштовної видачі Додатка до диплома органи виконавчої влади вже не згадували взагалі.

У результаті, ВНЗ, студенти яких виявили бажання отримати Додаток до диплома європейського зразка, повинні були:

- зареєструвати вузол ІВС «ОСВІТА»;
- стати користувачем послуг Центру сертифікації ключів ЗАТ «Науково-дослідний інститут прикладних інформаційних технологій» і отримати ключі електронно-цифрового підпису та ключі для роботи з новою програмою збору даних;

- заповнити для кожної кваліфікації реєстраційну форму;
- акредитувати вузол (вузли) збору даних у ІВС «Освіта»;
- сформувати в програмі «Education» і надати виконавцю замовлення у електронному вигляді;
- сплатити вартість виготовлення Додатків відповідно до договірної ціни.

Зазначена договірна ціна складає 103 грн 20 коп. за кожний Додаток. Із цієї суми: 33 грн 90 коп. отримує ДП «Інфоресурс» за виготовлення Єврододатків, а 69 грн 30 коп. отримує ПрАТ «Інфоресурс» за інформаційні послуги. Інформації щодо того, яким чином була обрахована вказана ціна виготовлення Додатків

до диплома, сайт ІВС «Освіта» не містить, а запитання щодо формування ціни на форумі цього сайту залишаються без відповіді¹. Абсолютно незрозуміло, зокрема, є плата за інформаційні послуги, вартість якої складає 2/3 від сукупної ціни виготовлення Додатка – адже укладання тексту, переклад англійською мовою і внесення даних до електронної бази здійснюється силами і коштом ВНЗ, а за використання програмних продуктів ВНЗ сплачує окремо. Не можна ж вважати інформаційними послугами відповіді на форумі щодо роботи в програмному забезпеченні виконавця або сформовані із Методичних рекомендацій згаданої вище робочої групи Міністерства освіти і науки України поради щодо формування тих чи інших пунктів Додатка².

4.2. Проблеми існуючої практики видачі Додатка до диплома європейського зразка

На жаль, вказані *недоліки* є не єдиними в існуючій практиці видачі Додатків до диплома європейського зразка. Назвемо лише ті з них, які *найбільше заважають визнанню документів про освіту українських ВНЗ і стримують впровадження нових Додатків*:

- присутність на Додатках до диплома логотипу Міністерства освіти і науки України та ІВС «Освіта»;
- відсутність у більшості ВНЗ Інформпакетів англійською мовою;
- чинний порядок замовлення Додатків.

Обґрунтуємо вище зазначені положення:

1. Присутність будь-якого логотипу, крім логотипу ВНЗ, на DS має бути свідченням перевірки якості освіти і покладає відповідальність на орган, який проставляє свій логотип. За повної відсутності контролю змісту Додатків до диплома, з якого Міністерства освіти і науки України (а такий контроль є неможливим у принципі) провідні ВНЗ України стають заложниками низької якості освіти, недостовірної інформації та неякісної підготовки документів у ВНЗ-аутсайдерах.

2. Незважаючи на всі інші чинники, Додаток до диплома не може навіть частково виконувати функції DS, якщо на сайті ВНЗ немає Інформаційного пакета англійською мовою, в якому були б описані основні риси кожної з програм підготовки і надані анотації всіх навчальних дисциплін, шифри яких мають відповідати (!!!) наведеним у Додатку до диплома.

3. Надзвичайно серйозним недоліком чинного порядку виготовлення Додатка до диплома є неможливість своєчасного виготовлення цього документа, оскільки замовлення має бути подане виконавцю в електронному вигляді не пізніше, як за 15 днів до дати вручення, і повинно містити як результати підсумкової державної атестації, так і серію та номер диплома. На практиці це означає, що раніше, як за місяць після дати випуску, отримати Додаток до диплома європейського зразка неможливо.

З урахуванням викладеного стає зрозумілим, чому Додатки до диплома європейського зразка майже не замовлялися іноземними громадянами, які здобували вищу освіту в Україні, і чому настільки незначною є кількість бажаючих отримати такий документ серед випускників за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, більшість з яких збирається відразу після випуску поступати на навчання за наступним ОКР³.

Та й за іншими освітньо-кваліфікаційними рівнями заяви на отримання Додатка до диплома європейсько-

го зразка зазвичай не перевищує 1% від випуску. Враховуючи те, що за даними опитування керівників ВНЗ України майже 80% студентів незадоволені неможливістю отримання DS одночасно з дипломом (кількість незадоволених необхідністю оплати додатка до Диплома значно менша – близько 50%), то існуючий порядок видачі Додатка до диплома слід вважати більш ніж невдалим.

Слід застерегти, що жодне технічне вдосконалення існуючого порядку при збереженні централізованого виготовлення Додатків до диплома не дозволить видавати ці документи одночасно, оскільки вони містять значні обсяги персоналізованої інформації, яка остаточно формується лише після підсумкової державної атестації. Підтвердженням тому є щорічні надзусилля ВНЗ і ДП «Інфоресурс» для забезпечення своєчасної видачі дипломів, заявки за якими подаються за 1-2 місяці до дати випуску, а після державної атестації здійснюється лише підтвердження друку.

У ВНЗ України також є підстави для стурбованості якістю своєї роботи – більш як 40% випускників висловлюють незадоволення якістю перекладу інформації, яка наводиться в Додатках. Це загалом співпадає із думкою керівників ВНЗ – більш як 2/3 опитаних ректорів і проректорів назвали переклад англійською мовою найбільшою проблемою при підготовці DS, на другому місці за складністю (майже 40%) виявився опис результатів навчання. Очікування керівництва частини ВНЗ на повномасштабну організаційну підтримку в цих питаннях з боку Міністерства освіти і науки України чи ІВС «Освіта» не можна назвати виправданими, оскільки програма підготовки в кожному дійсно вищому навчальному закладі є унікальною і має бути описана самим ВНЗ.

Ще однією проблемою, яка утруднює роботу ВНЗ із замовлення Додатків до диплома європейського зразка за чинним порядком, є необхідність укладання договору про інформаційні послуги з третіми особами (35% опитаних). Адміністратор Єдиної державної електронної бази з питань освіти, як не дивно, сам цих послуг не надає. Те, що більш як 30% ВНЗ нарікають на якість програмних продуктів видавника Додатка до диплома, викликано як недостатньою підготовкою персоналу у ВНЗ, так і неможливістю створення такого програмного продукту, який автоматично макетував би об'єктивно надзвичайно розмаїту за змістом і структурою інформацію щодо програм підготовки і персональних досягнень випускників.

¹ Наприклад, на форумі: <http://www.osvita.net/forum.php?msg=3452&forum=6&numpage=1&total=61>.

² Відповіді адміністраторів сайту на ті питання, які робочою групою не розглядалися, часто демонструють погане знайомство з чинною нормативною базою і організацією навчального процесу у ВНЗ, наприклад: <http://www.osvita.net/forum.php?msg=2907&forum=6&numpage=2&total=61>.

³ За результатами опитування, проведеного НАПН України у квітні-травні 2013 р. серед ректорів і проректорів ВНЗ України (участь в опитуванні взяли 110 осіб), у понад 65% ВНЗ випускники за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра не виявляли бажання отримати Додатки до диплома європейського зразка взагалі, або їх кількість не перевищувала 1% від кількості випускників.

Висновки та рекомендації

Постановою Кабінету Міністрів України № 655 від 4 вересня 2013 р. «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260» було скасовано одночасне існування в Україні двох додатків до диплома про вищу освіту і затверджено єдину нову форму Додатка до диплома, яка видається одночасно українською та англійською мовами і не тільки дуже подібна до DS за структурою, але й містить пряме посилання на нього: «ДОДАТОК до диплома про вищу освіту. DIPLOMA SUPPLEMENT». На жаль, укладачі документа все ж відійшли від форми DS. Ці відхилення є незначними (відсутня преамбула і код власника диплома), однак, безумовно, не сприятимуть визнанню національних документів про освіту. Таким чином, була нарешті виконана перша з рекомендацій робочої групи Міністерства освіти і науки України від 2010 р.

Попри це, запровадження єдиного Додатка до диплома слід вважати безумовним кроком уперед – відразу вирішується питання «обов'язкової, автоматичної» видачі сучасних документів про освіту всім випускникам. Потенційно, за умови наявності доброї волі Міністерства освіти і науки України та ВНЗ, можуть бути виконані також зобов'язання України щодо безкоштовної видачі цього документа. Наразі в цьому питанні надто багато невизначеності – попри те, що згадана вище Постанова Кабінету Міністрів України вступає в силу 1 січня 2014 р., на середину жовтня залишаєть-

ся невизначеним порядок виготовлення Додатків до дипломів, що є більш, ніж загрозливим для тих ВНЗ, у яких існують 1,5-річні та 3,5-річні програми підготовки.

Залишається тільки щиро сподіватися, що порядок видачі нових Додатків до диплома не буде централізованим, і що Міністерством освіти і науки України, за участі НАПН України та фахівців провідних ВНЗ, буде організована система регіональних семінарів для забезпечення методичної підтримки ВНЗ у питаннях формування нових документів про освіту та Інформаційних пакетів, без яких Додатки до диплома практично втрачають своє значення.

Список джерел:

1. Довідник користувача Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) / За редакцією. І. І. Бабина, В. А. Ликової. – Одеса: Видавництво Центру Міжнародної освіти, 2009. – 112 с.
2. Guide to The Diploma Supplement. – URL: http://ec.europa.eu/education/policies/rec_qual/recognition/ds_en.pdf.
3. Guidelines for completion of the Diploma Supplement. Europass. 2009. – URL: <http://www.europass.ie/europass/documents/DiplomaSupplementNationalGuidelines-August2009.pdf>.
4. Study on the Diploma Supplement as seen by its users / Guy Aelterman, Bruno Curvale, Armagan Erdogan, Emmi Helle, Susanna Kärki, Charlotte Miles, Françoise Profit / A project organised in joint co-operation between ENIC-NARIC. ENIC-NARIC & ENQA. – 2008. – 58 p.

РОЗДІЛ 5.

НАЦІОНАЛЬНА РАМКА КВАЛІФІКАЦІЙ

Вадим ЗАХАРЧЕНКО

5.1. Загальноєвропейські та національні рамки кваліфікацій

Усі країни-учасниці Болонського процесу зобов'язалися до 2010 року розробити національні рамки кваліфікацій, сумісні з всеохоплюючою рамкою кваліфікацій ЕНЕА (QF-ЕНЕА). Такі зобов'язання були взяті у 2005 р. та відображені у Бергенському комюніке [1]. Необхідність спрямування зусиль на розроблення та імплементацію національних рамок кваліфікацій була також підтверджена в 2007 р. у Лондонському комюніке [2].

Рамки кваліфікацій

Рамки кваліфікацій відіграють ключову роль у розвитку ЕНЕА, зокрема, вони сприяють:

- розвитку ступеневої системи освіти;
- розробленню програм вищої освіти (програм навчання) у ВНЗ;
- визнанню кваліфікацій;
- ці рамки є важливими для тих, хто користується кваліфікаціями, зокрема, – осіб, які навчаються, та роботодавців.

У цілому, будь-яка *рамка кваліфікацій являє собою цілісний структурований опис кваліфікаційних рівнів, через який можуть бути виражені та співвіднесені між собою в узгоджений спосіб усі кваліфікації.*

Рамки кваліфікацій:

- визначають, що особи, які навчаються, мають знати та розуміти, до чого здатні на базі конкретної кваліфікації. Іншими словами – вони визначають результати навчання (навчальні результати) для певної кваліфікації;
- ілюструють, як взаємодіють кваліфікації у системі освіти, або у системі вищої освіти, та як особа може поступово здобувати різні кваліфікації.

У зв'язку з цим, рамки кваліфікацій більше фокусуються на результатах навчання (навчальних результатах), ніж на процесі/процедурах.

Рамки кваліфікацій покликані бути інструментом для:

- осіб, які навчаються;
- розробників програм вищої освіти;
- компетентних національних органів.

Рамки кваліфікацій повинні допомагати учням (студентам) поступово здобувати кваліфікації в межах певної освітньої системи, так само, як і рухатись між різними системами. У цьому контексті рамки кваліфікацій покликані сприяти мобільності в межах певної системи освіти та на міжнародному рівні.

У ЕНЕА рамки кваліфікацій запроваджуються на двох рівнях:

- загальноєвропейському;
- національному.

Загальноєвропейські рамки кваліфікацій

На загальноєвропейському рівні запроваджено дві всеохоплюючі рамки:

- QF-ЕНЕА – рамка кваліфікацій ЕНЕА¹ прийнята міністрами, відповідальними за вищу освіту у країнах-учасницях Болонського процесу, у 2005 році [3];

- EQF-LLL – європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя², яка була формально прийнята Європейським Союзом у 2008 році [4].

Рамка кваліфікацій ЕНЕА охоплює кваліфікації вищої освіти та дійсна для усіх країн-учасниць ЕНЕА незалежно від того, чи є вони членами Європейського Союзу, чи ні. Вона репрезентує «обличчя» європейських кваліфікацій вищої освіти по відношенню до усього іншого світу.

Рамка кваліфікацій ЕНЕА встановлює загальні параметри, в межах яких кожна країна має розробити власну національну рамку кваліфікацій, яка має безпосередньо впливати на програми вищої освіти (програми навчання).

Рамка кваліфікацій ЕНЕА надає опис загальноприйнятих першого, другого та третього циклів вищої освіти на основі такого набору дескрипторів результатів навчання (навчальних результатів):

- знання та розуміння;
- застосування знань і розуміння;
- формування суджень;
- комунікація;
- уміння навчатися.

У пов'язаних із Рамкою кваліфікацій ЕНЕА документах, зокрема – у матеріалах Копенгагенської конференції з питань Рамки кваліфікацій ЕНЕА 2005 р. [5] та звіті Болонської робочої групи з питань рамок кваліфікацій 2005 р. [6], наведено також опис короткого циклу в межах першого циклу вищої освіти ЕНЕА на основі такого ж самого набору дескрипторів результатів навчання.

Рамка кваліфікацій ЕНЕА (оригінал англійською мовою) з урахуванням короткого циклу наведена у таблиці 5.1.

Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (EQF-LLL) охоплює всі рівні освіти та є дійсною для країн-членів Європейського Союзу, країн, що вступають до Європейського Союзу, та країн Європейського економічного простору. Рекомендації щодо впровадження Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя ухвалені Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу у 2008 р. [4].

Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя надає загальний опис восьми прийнятих у Європейському Союзі кваліфікаційних рівнів. Кожний із восьми рівнів визначений набором дескрипторів, що відображують результати навчання (навчальні результати), притаманні кваліфікаціям цього рівня, у термінах знань, умінь, автономності та відповідальності. Зіставлення вищих кваліфікаційних рівнів Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя з кваліфікаційними рівнями (циклами) Рамки кваліфікацій ЕНЕА задокументовано безпосередньо у дескрипторах Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя. Дескриптори Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя наведені у таблиці 5.2.

¹ The framework of qualifications for the European Higher Education Area. – URL: <http://www.ehea.info/Uploads/Documents/QF-EHEA-May2005.pdf>.

² Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2008. – C111/01. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.

Таблиця 5.1.

QF-EHEA – Рамка кваліфікацій EHEA з урахуванням короткого циклу (оригінал англійською мовою)

	Outcomes	ECTS Credits
Short cycle qualification (within or linked to the first cycle) qualification (developed by the Joint Quality Initiative as part of the Bologna process)	<p>Qualifications that signify completion of the higher education short cycle (within the first cycle) are awarded to students who:</p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon general secondary education and is typically at a level supported by advanced textbooks; such knowledge provides an underpinning for a field of work or vocation, personal development, and further studies to complete the first cycle; • can apply their knowledge and understanding in occupational contexts; • have the ability to identify and use data to formulate responses to well-defined concrete and abstract problems; • can communicate about their understanding, skills and activities, with peers, supervisors and clients; • have the learning skills to undertake further studies with some autonomy. 	Approximately 120 ECTS credits
First cycle qualification	<p>Qualifications that signify completion of the first cycle are awarded to students who:</p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon their general secondary education, and is typically at a level that, whilst supported by advanced textbooks, includes some aspects that will be informed by knowledge of the forefront of their field of study; • can apply their knowledge and understanding in a manner that indicates a professional approach to their work or vocation, and have competences typically demonstrated through devising and sustaining arguments and solving problems within their field of study; • have the ability to gather and interpret relevant data (usually within their field of study) to inform judgments that include reflection on relevant social, scientific or ethical issues; • can communicate information, ideas, problems and solutions to both specialist and non-specialist audiences; • have developed those learning skills that are necessary for them to continue to undertake further study with a high degree of autonomy. 	Typically include 180-240 ECTS credits
Second cycle qualification	<p>Qualifications that signify completion of the second cycle are awarded to students who:</p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding that is founded upon and extends and/or enhances that typically associated with the first cycle, and that provides a basis or opportunity for originality in developing and/or applying ideas, often within a research context; • can apply their knowledge and understanding, and problem solving abilities in new or unfamiliar environments within broader (or multidisciplinary) contexts related to their field of study; • have the ability to integrate knowledge and handle complexity, and formulate judgments with incomplete or limited information, but that include reflecting on social and ethical responsibilities linked to the application of their knowledge and judgments; • can communicate their conclusions, and the knowledge and rationale underpinning these, to specialist and nonspecialist audiences clearly and unambiguously; • have the learning skills to allow them to continue to study in a manner that may be largely self-directed or autonomous. 	Typically include 90-120 ECTS credits, with a minimum of 60 credits at the level of the 2nd cycle
Third cycle qualification	<p>Qualifications that signify completion of the third cycle are awarded to students who:</p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated a systematic understanding of a field of study and mastery of the skills and methods of research associated with that field; • have demonstrated the ability to conceive, design, implement and adapt a substantial process of research with scholarly integrity; • have made a contribution through original research that extends the frontier of knowledge by developing a substantial body of work, some of which merits national or international refereed publication; • are capable of critical analysis, evaluation and synthesis of new and complex ideas; • can communicate with their peers, the larger scholarly community and with society in general about their areas of expertise; • can be expected to be able to promote, within academic and professional contexts, technological, social or cultural advancement in a knowledge based society. 	Not specified

Таблиця 5.2.

Дескриптори кваліфікаційних рівнів Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя (оригінал англійською мовою)

Each of the 8 levels is defined by a set of descriptor indicating the learning outcomes relevant to qualifications at that level in any system of qualifications			
	Knowledge	Skills	Competence
	<i>In the context of EQF, knowledge is described as theoretical and/or factual</i>	<i>In the context of EQF, skills are described as cognitive (involving the use of logical, intuitive and creative thinking) and practical (involving manual dexterity and the use of methods, materials, tools and instruments)</i>	<i>In the context of EQF, competence is described in terms of responsibility and autonomy</i>

	Knowledge	Skills	Competence
Level 1 The learning outcomes relevant to Level 1 are	Basic general knowledge	Basic skills required to carry out simple tasks	Work or study under direct supervision in a structured context
Level 2 The learning outcomes relevant to Level 2 are	Basic factual knowledge of a field of work or study	Basic cognitive and practical skills required to use relevant information in order to carry out tasks and to solve routine problems using simple rules and tools	Work or study under supervision with some autonomy
Level 3 The learning outcomes relevant to Level 3 are	Knowledge of facts, principles, processes and general concepts, in a field of work or study	A range of cognitive and practical skills required to accomplish tasks and solve problems by selecting and applying basic methods, tools, materials and information	Take responsibility for completion of tasks in work or study adapt own behaviour to circumstances in solving problems
Level 4 The learning outcomes relevant to Level 4 are	Factual and theoretical knowledge in broad contexts within a field of work or study	A range of cognitive and practical skills required to generate solutions to specific problems in a field of work or study	Exercise self-management within the guidelines of work or study contexts that are usually predictable, but are subject to change supervise the routine work of others, taking some responsibility for the evaluation and improvement of work or study activities
Level 5 (*) The learning outcomes relevant to Level 5 are	Comprehensive, specialised, factual and theoretical knowledge within a field of work or study and an awareness of the boundaries of that knowledge	A comprehensive range of cognitive and practical skills required to develop creative solutions to abstract problems	Exercise management and supervision in contexts of work or study activities where there is unpredictable change review and develop performance of self and others
Level 6 (**) The learning outcomes relevant to Level 6 are	Advanced knowledge of a field of work or study, involving a critical understanding of theories and principles	Advanced skills, demonstrating mastery and innovation, required to solve complex and unpredictable problems in a specialised field of work or study	Manage complex technical or professional activities or projects, taking responsibility for decision making in unpredictable work or study contexts take responsibility for managing professional development of individuals and groups
Level 7 (***) The learning outcomes relevant to Level 7 are	Highly specialised knowledge, some of which is at the forefront of knowledge in a field of work or study, as the basis for original thinking and/or research critical awareness of knowledge issues in a field and at the interface between different fields	Specialised problem-solving skills required in research and/or innovation in order to develop new knowledge and procedures and to integrate knowledge from different fields	Manage and transform work or study contexts that are complex, unpredictable and require new strategic approaches take responsibility for contributing to professional knowledge and practice and/or for reviewing the strategic performance of teams
Level 8 (****) The learning outcomes relevant to Level 8 are	Knowledge at the most advanced frontier of a field of work or study and at the interface between fields	The most advanced and specialised skills and techniques, including synthesis and evaluation, required to solve critical problems in research and/or innovation and to extend and redefine existing knowledge or professional practice	Demonstrate substantial authority, innovation, autonomy, scholarly and professional integrity and sustained commitment to the development of new ideas or processes at the forefront of work or study contexts including research

Compatibility with the Framework for Qualifications of the European Higher Education Area.

The Framework for Qualifications of the European Higher Education Area provides descriptors for cycles.

Each cycle descriptor offers a generic statement of typical expectations of achievements and abilities associated with qualifications that represent the end of that cycle.

- (*) The descriptor for the higher education short cycle (within or linked to the first cycle), developed by the Joint Quality Initiative as part of the Bologna process, corresponds to the learning outcomes for EQF level 5.

- (**) The descriptor for the first cycle in the Framework for Qualifications of the European Higher Education Area agreed by the ministers responsible for higher education at their meeting in Bergen in May 2005 in the framework of the Bologna process corresponds to the learning outcomes for EQF level 6.

- (***) The descriptor for the second cycle in the Framework for Qualifications of the European Higher Education Area agreed by the ministers responsible for higher education at their meeting in Bergen in May 2005 in the framework of the Bologna process corresponds to the learning outcomes for EQF level 7.

- (****) The descriptor for the third cycle in the Framework for Qualifications of the European Higher Education Area agreed by the ministers responsible for higher education at their meeting in Bergen in May 2005 in the framework of the Bologna process corresponds to the learning outcomes for EQF level 8.

Зазначені дві всеохоплюючі європейські рамки кваліфікацій мають частково різну термінологію та різну систему дескрипторів (описів результатів навчання). У той же час, вони мають багато спільного і створюють підґрунтя для розроблення національних рамок кваліфікацій, які б узгоджувались як з Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя, так і з Рамкою кваліфікації ЕНЕА. Це було підкреслено міністрами, відповідальними за вищу освіту, у Лондонському комюніке ще у 2007 р. [2].

У сучасному світі рамки кваліфікацій стають інструментом публічної політики, що забезпечує реалізацію стратегії навчання впродовж життя та сприяє:

- формуванню суспільства, заснованого на знаннях;
- більш ефективній взаємодії систем освіти та ринку праці;
- розвитку мобільності як географічній, так і професійній контекстах;
- забезпеченню належної компетентності та конкурентної спроможності особистості впродовж життя та запобіганню ранньому виходу людей з ринку праці й активного життя.

Рамки кваліфікацій не покликані накладати адміністративні обмеження або робити національні системи освіти ідентичними. Навпаки, рамки кваліфікацій у Європі покликані бути інструментом для встановлення балансу між тим, що має бути спільним (загальним), та національною специфікою. У цьому контексті загальноєвропейські рамки кваліфікацій сприяють прозорості шляхом встановлення загальних основ (підходів) для різноманітності, яка є однією з переваг європейської вищої освіти та є інструментом, що сприяє розумінню цієї різноманітності.

Це означає, що національні рамки кваліфікацій повинні мати багато спільного, але не повинні бути повністю ідентичними.

Національні рамки кваліфікацій

Національні рамки кваліфікацій (NQF) повинні охоплювати усі освітні кваліфікації або усі кваліфікації вищої освіти (в залежності від політики конкретної країни) у національній системі освіти.

NQF повинні розроблятися компетентними уповноваженими державними органами, відповідальними за освіту у конкретній країні. Хоча відповідальність за розроблення NQF покладається на державні органи, уповноважені у сфері освіти, для того, щоб NQF мала успіх, необхідно є участь у її розробленні широкого кола зацікавлених сторін – ВНЗ, студентів, роботодавців. Окрім

цього, процес розроблення NQF має включати в себе широкі консультації.

Після розроблення NQF країна-учасниця Болонського процесу має провести її «самосертифікацію». Після закінчення процесу самосертифікації має бути опублікованим відповідний звіт про самосертифікацію, щоб партнери мали до нього доступ.

Процес розроблення NQF у загальному випадку може бути зведений до 10 найбільш важливих (типових) кроків:

1. Рішення про початок розроблення (приймається національним органом, відповідальним за вищу освіту).
2. Визначення порядку денного, цілей NQF.
3. Організація процесу – визначення зацікавлених сторін, створення робочої групи.
4. Проектування структури – структура рівнів, структура дескрипторів результатів навчання, кредитний вимір.
5. Консультації: національна дискусія та ухвалення проекту зацікавленими сторонами.
6. Ухвалення NQF відповідно до національного законодавства.
7. Адміністративне встановлення завдань з імплементації для уповноважених органів.
8. Імплементація на інституційному рівні – впровадження програм навчання, сформованих на основі результатів навчання (компетентнісного підходу).
9. Включення кваліфікацій до NQF (національної структури кваліфікацій), акредитація, або аналогічні процедури щодо забезпечення якості кваліфікацій.
10. Самосертифікація (верифікація сумісності з Рамкою кваліфікації ЕНЕА, співставлення з Болонськими циклами); Звіт про самосертифікацію; реалізація пілотних проектів.

Зазначимо, що перелічені нижче країни вже опублікували Звіти про самосертифікацію (верифікацію) сумісності національних рамок кваліфікацій з Рамкою кваліфікацій ЕНЕА [7]: у 2006 році – Ірландія, Шотландія; у 2009 році – Данія, Нідерланди, Німеччина, Сполучене Королівство, Англія, Уельс та Північна Ірландія.

Наступні країни опублікували звіти про співставлення національних рамок кваліфікацій з Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя [8]: у 2009 році – Ірландія, Сполучене Королівство; у 2010 році – Мальта, Франція; у 2011 році – Австрія, Данія; у 2012 році – Естонія, Латвія, Литва, Нідерланди; у 2013 році – Німеччина.

5.2. Розроблення НРК в Україні

Процес розроблення НРК в Україні формально розпочався у 2010 році з розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1727-р «Деякі питання розроблення Національної рамки кваліфікацій», в якому було встановлено доручення Міністерству освіти і науки України та Міністерству праці та соціальної політики України із залученням інших центральних органів виконавчої влади, що беруть участь у реалізації державної політики у сфері освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин, надати пропозиції щодо утворення міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження НРК.

Наступним формальним кроком на шляху розроблення НРК в Україні стало ухвалення постанови Кабінету Міністрів України від

29 грудня 2010 р. № 1225 «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження Національної рамки кваліфікацій». Цією постановою були затверджені положення про міжвідомчу робочу групу з питань розроблення та впровадження НРК та склад цієї робочої групи. Основними завданнями робочої групи були визначені:

- забезпечення взаємодії, координації та підвищення ефективності діяльності центральних органів виконавчої влади, установ та організацій, залучених до розроблення та впровадження НРК;
- підготовка рекомендацій стосовно визначення шляхів, механізму і способів розроблення та впровадження НРК;

• участь у розробленні нормативно-правових актів з питань формування національної системи кваліфікацій.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 3 листопада 2010 р. № 1054 «Про створення робочих груп із розроблення Національної рамки кваліфікацій» були утворені робочі групи з розроблення НРК за рівнями вищої освіти, за рівнями професійно-технічної освіти та за рівнями загальної середньої та дошкільної освіти. Зазначеним наказом була передбачена можливість залучення до участі у роботі робочих груп працівників інших центральних органів виконавчої влади, установ та організацій.

Фактично, прийняття зазначених трьох нормативно-правових актів можна асоціювати з реалізацією описаних вище перших трьох типових кроків процесу розроблення NQF.

У процесі розроблення проекту НРК робочими групами були запропоновані кількість рівнів, структура та зміст дескрипторів результатів на-

вчання. При цьому, були забезпечені широкі консультації та громадське обговорення проекту НРК і пропозицій до нього – на засіданнях робочих груп, на національних та міжнародних семінарах і конференціях. До участі у обговореннях і консультаціях залучалися представники як сфери освіти, так і сфери праці, національні та міжнародні експерти.

НРК в Україні була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій».

Затверджена НРК містить у собі опис десяти кваліфікаційних рівнів, які охоплюють усі рівні вітчизняної системи освіти. Система дескрипторів затвердженої НРК, у цілому, узгоджується як з Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя, так і з Рамкою кваліфікації ЕНЕА. Описи кваліфікаційних рівнів НРК України наведені у таблиці 5.3.

Таблиця 5.3.

Опис кваліфікаційних рівнів НРК України

Рівень	Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
0	<i>Здатність адекватно діяти у відомих простих ситуаціях під безпосереднім контролем. Готовність до систематичного навчання</i>			
	Елементарні загальні знання про себе та довкілля	Виконання елементарних завдань у відомих однотипних ситуаціях	Ситуативна взаємодія в обмеженому колі осіб за допомогою інших	Виконання завдань під безпосереднім контролем
	Розуміння найпростіших причинно-наслідкових та просторово-часових зв'язків		Реагування на прості усні повідомлення	
1	<i>Здатність виконувати прості завдання в типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання. Виконання завдань під безпосереднім керівництвом. Готовність до навчання на наступному рівні</i>			
	Елементарні фактологічні знання	Виконання простих завдань за визначеними правилами та інструкціями у типових ситуаціях з використанням простих інструментів	Інтеграція до соціальних груп	Виконання завдань під безпосереднім керівництвом
	Розуміння найпростіших понять про себе і довкілля, основ безпечної поведінки		Реагування на прості письмові та усні повідомлення	Обмежена індивідуальна відповідальність Формулювання елементарних суджень
2	<i>Здатність виконувати типові нескладні завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання. Виконання завдань під керівництвом з елементами самостійності</i>			
	Базові фактологічні знання, набуті у процесі навчання та/або трудової діяльності	Виконання типових нескладних завдань за визначеними правилами та інструкціями у різних типових ситуаціях з використанням інструментів	Взаємодія в колективі для виконання завдань	Виконання завдань під керівництвом з елементами самостійності
	Розуміння основних (загальних) процесів у навчанні та/або трудовій діяльності	Оцінювання результатів виконання завдань відповідно до установлених критеріїв, застосування аргументації	Продуктування деталізованих усних і письмових повідомлень	Індивідуальна відповідальність за результати виконання завдань у навчанні та/або трудовій діяльності

Рівень	Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
3	<i>Здатність виконувати виробничі або навчальні завдання середньої складності за визначеними алгоритмами за встановленими нормами часу і якості</i>			
	Загальні систематизовані знання у сфері освіти та/або професійної діяльності	Виконання типових завдань у різних ситуаціях шляхом вибору і застосування основних методів, інструментів, матеріалів та інформації	Здатність до ефективної роботи в команді. Сприйняття критики, порад і вказівок	Самостійне виконання завдань під мінімальним керівництвом
	Розуміння основних (загальних) принципів, процесів і понять у навчанні та/або професійній діяльності	Оцінювання результатів виконання завдань відповідно до критеріїв, які в основному заздалегідь обумовлені	Продуктування деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності	Відповідальність за результати виконання завдань у навчанні та/або професійній діяльності
4	<i>Здатність самостійно виконувати складні спеціалізовані виробничі чи навчальні завдання у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, зокрема в нестандартних ситуаціях</i>			
	Спеціалізовані фактологічні та теоретичні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності	Виконання складних спеціалізованих завдань, які передбачає прийняття рішень, у ситуаціях, що змінюються, зокрема в нестандартних ситуаціях	Здійснення наставництва, передавання досвіду	Самостійність у навчанні та/або професійній діяльності
	Розуміння принципів, методів, процесів у навчанні та/або професійній діяльності	Планування власної роботи та в обмеженому контексті організація, контроль, оцінювання та коригування роботи інших	Продуктування складних деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності	Відповідальність за результати навчання та/або професійної діяльності Обмежена відповідальність за навчання та результати роботи інших
5	<i>Здатність розв'язувати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування положень і методів відповідної науки і характеризується певною невизначеністю умов</i>			
	Широкі спеціалізовані фактологічні та теоретичні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності, розуміння (усвідомлення) рівня цих знань	Розв'язання типових спеціалізованих задач широкого спектра, що передбачає ідентифікацію та використання інформації для прийняття рішень	Взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, клієнти) для провадження професійної або навчальної діяльності	Здійснення обмежених управлінських функцій та прийняття рішень у звичних умовах з елементами непередбачуваності
		Планування, зокрема розподіл ресурсів, аналіз, контроль та оцінювання власної роботи та роботи інших осіб		Покращення результатів власної навчальної та/або професійної діяльності і результатів діяльності інших Здатність до подальшого навчання з деяким рівнем автономності
6	<i>Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов</i>			
	Концептуальні знання, набуті у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень	Розв'язання складних непередбачуваних задач і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів	Донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності	Управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах
	Критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у навчанні та професійній діяльності		Здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію	Відповідальність за професійний розвиток окремих осіб та/або груп осіб Здатність до подальшого навчання з високим рівнем автономності

Рівень	Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
7	<i>Здатність розв'язувати складні задачі та проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог</i>			
	Спеціалізовані концептуальні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи	Розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог	Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються	Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування
	Критичне осмислення проблем у навчанні та/або професійній діяльності та на межі предметних галузей	Проведення дослідницької та/або інноваційної діяльності	Використання іноземних мов у професійній діяльності	Відповідальність за розвиток професійного знання і практик, оцінку стратегічного розвитку команди Здатність до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним та самостійним
8	<i>Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики</i>			
	Найбільш передові концептуальні та методологічні знання в галузі науково-дослідної та/або професійної діяльності і на межі предметних галузей	Критичний аналіз, оцінка і синтез нових та складних ідей	Спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності	Ініціювання інноваційних комплексних проєктів, лідерство та повна автономність під час їх реалізації
		Розроблення та реалізація проєктів, включаючи власні дослідження, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язання значущих соціальних, наукових, культурних, етичних та інших проблем		Соціальна відповідальність за результати прийняття стратегічних рішень Здатність саморозвиватися і самовдосконаливатися протягом життя, відповідальність за навчання інших
9	<i>Здатність визначати та розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності, які є ключовими для забезпечення стійкого розвитку та вимагають створення нових системоутворювальних знань і прогресивних технологій</i>			
	Нові концептуальні та методологічні знання в певній та суміжних галузях науково-дослідної та/або професійної діяльності, які набуті на основі особистого комплексного дослідження та є основою для відкриття нових напрямів і проведення подальших досліджень	Критичний аналіз комплексних проблем, синтез нових складних ідей, зокрема у міждисциплінарних сферах розроблення та реалізація комплексних проєктів, як правило, у рамках власної дослідницької школи, які дають змогу глибоко переосмислювати наявне і забезпечувати вагомий приріст нового системного знання та/або модернізації професійної практики, та розв'язання складних соціально значущих проблем з використанням дослідницько-інноваційних методів	Лідерство, вільне компетентне спілкування в діалоговому режимі з широким колом фахівців, зокрема найвищої кваліфікації, та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності	Ініціювання оригінальних дослідницько-інноваційних комплексних проєктів, спрямованих на розв'язання складних соціально значущих проблем, лідерство та автономність під час їх реалізації Глибоке усвідомлення та відповідальність за наукове обґрунтування стратегічних рішень, достовірність прогнозування розвитку суспільства Безперервний саморозвиток і самовдосконалення, відповідальність за розвиток інших, зокрема в межах власної дослідницької школи

Прогнозне зіставлення кваліфікацій вищої освіти та рамок кваліфікацій

Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя	Рамка кваліфікацій ENEA	Національна рамка кваліфікацій (прогноз)	Кваліфікації вищої освіти (прогноз)
		Рівень 0	
Рівень 1		Рівень 1	
Рівень 2		Рівень 2	
Рівень 3		Рівень 3	
Рівень 4		Рівень 4	
Рівень 5	Короткий цикл	Рівень 5	Молодший спеціаліст
Рівень 6	Перший цикл	Рівень 6	Бакалавр
Рівень 7	Другий цикл	Рівень 7	Магістр
Рівень 8	Третій цикл	Рівень 8	Кандидат наук / доктор філософії
		Рівень 9	Доктор наук

Процес розроблення проекту НРК, його широке громадське обговорення та затвердження НРК Кабінетом Міністрів України можна асоціювати із реалізацією четвертого, п'ятого та шостого описаних вище типових кроків розроблення NQF.

При цьому, можна констатувати, що НРК в Україні:

- розроблена та ухвалена на державному рівні;
- створена як структурований опис кваліфікаційних рівнів;
- стає базою для забезпечення прозорості та порівняності вітчизняних кваліфікацій на національному та міжнародному рівнях;
- упроваджує результатний підхід (підхід, оснований на результатах навчання) до здобуття та присвоєння кваліфікацій.

Суттєвою перевагою НРК в Україні є її поширення як на освітні, так і на професійні кваліфікації.

Слід зауважити, що НРК в Україні розроблялась і затверджена саме як загальна структура, необхідна для опису та порівняння кваліфікацій (освітніх та професійних), і не містить у собі назв та опису конкретних кваліфікацій, зокрема – кваліфікацій вищої освіти.

Процес упровадження НРК в Україні формально розпочато спільним наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерства соціальної політики України від 20 квітня 2012 р. № 488/225 «Про затвердження Плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій».

Зазначений наказ передбачає реалізацію у 2012–2015 роках заходів з:

- організаційного, методичного, нормативно-правового, інформаційного та кадрового забезпечення впровадження НРК;
- організації співпраці з соціальними партнерами;
- залучення міжнародної технічної і фінансової допомоги;
- забезпечення міжнародного визнання НРК і реалізації пілотних проєктів.

Відповідно до цього наказу до реалізацію визначених заходів залучаються Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України, НАПН України, інші центральні органи виконавчої влади, всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, деякі інші установи.

Прийняття цього наказу можна асоціювати з сьомим типовим кроком розроблення NQF.

Виходячи із рекомендацій щодо розроблення NQF, наступними обов'язковими кроками повинні стати:

- розроблення та впровадження на інституційному рівні програм навчання, сформованих на основі результатів навчання;
- внесення кваліфікацій до національної структури кваліфікацій та забезпечення їх якості;
- самосертифікація (верифікація) сумісності вітчизняних кваліфікацій з загальноєвропейськими рамками кваліфікацій та публікація відповідного звіту.

Для реалізації цих завдань, у першу чергу, необхідним є формальне зіставлення вітчизняних освітніх кваліфікацій з кваліфікаційними рівнями НРК та ухвалення такого зіставлення відповідним нормативно-правовим актом. При цьому, враховуючи зобов'язання у рамках Болонського процесу, першочергову увагу у процесі впровадження НРК слід приділити саме кваліфікаціям вищої освіти. У зв'язку з цим, першочерговим завданням має бути зіставлення вітчизняних кваліфікацій вищої освіти з НРК.

Прогнозне зіставлення вітчизняних кваліфікацій вищої освіти з НРК та загальноєвропейськими рамками кваліфікації відображено у таблиці 5.4.

Слід ще раз зауважити, що наведене зіставлення на теперішній час є прогнозним та більше відображує сподівання, має бути доведеним і може набути чинності тільки за результатами відповідних процедур верифікації сумісності вітчизняних кваліфікацій вищої освіти з НРК та загальноєвропейськими рамками кваліфікацій.

5.3. Проблемні питання впровадження НРК у сфері вищої освіти України

Для ідентифікації проблемних питань і завдань із упровадження НРК, зокрема – у сфері вищої освіти, передусім відзначимо, що успішне впровадження НРК та верифікація сумісності вітчизняних кваліфікацій вищої освіти з європейськими рамками кваліфікацій будуть потребувати комплексних заходів, що стосуються структури, стандартів, змісту та забезпечення якості вищої освіти.

Перш за все, необхідно відзначити *неузгодженість*

термінології вітчизняних нормативно-правових актів і неврегульованість окремих базових питань на законодавчому рівні.

Так, у чинних вітчизняних нормативно-правових актах відсутнє чітке визначення поняття освітньої кваліфікації взагалі та кваліфікації вищої освіти зокрема. Кваліфікації вищої освіти на теперішній час повністю не ідентифіковані, не описані та не зіставлені з НРК.

На теперішній час відсутнім є перелік кваліфікацій вищої освіти за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями як складова державного стандарту вищої освіти, наявність якого передбачається статтею 11 чинного Закону України «Про вищу освіту».

У чинному Положенні про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затверженому Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65, зазначено, що особи, які успішно проходять державну атестацію після завершення програми підготовки за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобувають кваліфікацію молодшого спеціаліста або бакалавра, або спеціаліста, або магістра відповідно (пп. 24, 29, 35, 38 Положення). При цьому, фактично, залишається відкритим питання «співвідношення» освітньо-кваліфікаційних рівнів та кваліфікацій вищої освіти.

З іншого боку, описи освітньо-кваліфікаційних рівнів, що наведені у згаданому вище Положенні про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), не є порівняними з дескрипторами кваліфікаційних рівнів НРК.

До цього ж, стандарти вищої освіти традиційно базуються на «скороченому», у порівнянні з Рамкою кваліфікацій ЕНЕА та НРК, наборі характеристик – знаннях, уміннях та навичках. У зв'язку з цим, для забезпечення порівняності вітчизняних освітньо-кваліфікаційних рівнів (кваліфікацій вищої освіти) з НРК необхідним є невідкладне формування їх описів на основі дескрипторів НРК.

Проблемним питанням також є відповідність чинних вимог до ступенів сформованості інтелектуальних якостей осіб та їх здатності виконувати роботи певного рівня професійної діяльності за існуючими освітньо-кваліфікаційними рівнями (фактично, вимог до освітньо-кваліфікаційних рівнів, наявність яких передбачена статтею 11 чинного Закону України «Про вищу освіту») описам кваліфікаційних рівнів НРК.

На теперішній час загальні вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів встановлені у згаданому вище Положенні про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). У зазначеному Положенні (п. 20, п. 26, п. 31, п. 36) вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів сформульовані у вигляді вимог до рівня оволодіння спеціальними уміннями, спеціальними та/або фундаментальними знаннями та здатності вирішувати професійні завдання певної складності.

Порівняння цих вимог з описами кваліфікаційних рівнів НРК та описами циклів вищої освіти Рамки кваліфікацій ЕНЕА дозволяє констатувати:

- чинні вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста в цілому відповідають вимогам до 5-го кваліфікаційного рівня НРК та короткого циклу в ЕНЕА;
- чинні вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра не відповідають у повному обсязі вимогам до 6-го кваліфікаційного рівня НРК і першого циклу в ЕНЕА (фактично, є нижчими);
- чинні вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста більше відповідають вимогам до 6-го кваліфікаційного рівня НРК і першого циклу в ЕНЕА;
- чинні вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня магістра в цілому відповідають вимогам до 7-го кваліфікаційного рівня НРК та другого циклу в ЕНЕА (за винятком нормативного терміну навчання у вітчизняних ВНЗ, який у багатьох випадках на теперішній час становить один рік).

Звернемо увагу, що кваліфікація бакалавра у ЕНЕА асоціюється саме з першим циклом вищої освіти та 6-м рівнем Європейської рамки кваліфікації для навчання впродовж життя. З іншого боку, рівень бакалавра в Україні на теперішній час трактується як рівень базової вищої освіти, а кваліфікація бакалавра передбачає здатність до вирішення типових професійних завдань (так само, як і для кваліфікації молодшого спеціаліста). У той же час, 6-й рівень НРК передбачає здатність до вирішення складних професійних завдань і управління комплексними проектами.

У зв'язку з цим, для забезпечення зіставлення кваліфікації вітчизняного бакалавра з 6-м рівнем НРК і першим циклом вищої освіти в ЕНЕА (як це прогнозується), необхідними є суттєві зміни у концепції підготовки бакалаврів. Необхідно «позбавити» рівень бакалавра статусу рівня «базової вищої освіти», а результати навчання (дескриптори кваліфікації), встановлені для кваліфікації бакалавра, мають відповідати дескрипторам 6-го рівня НРК.

У той же час, слід враховувати, що такі зміни будуть потребувати і змін у змісті освіти та організації підготовки бакалаврів. Якщо вимоги до результатів навчання мають стати вищими за теперішні, то досягнути їх можна буде або за рахунок збільшення термінів навчання, або за рахунок підвищення «вхідних стандартів», тобто – вимог до рівня, який мають демонструвати вступники, що дасть можливість усунути дублювання у програмах вищої освіти змісту навчання, притаманного рівню середньої освіти.

Ще більш специфічне питання – позиціонування кваліфікації спеціаліста. Багато хто схиляється до її зіставлення з 7-м рівнем НРК, виходячи із того, що підготовка вітчизняного спеціаліста є «постбакалаврською» підготовкою (як і підготовка магістрів) і тому має вести до наступного кваліфікаційного рівня. Тобто, прогнози щодо зіставлення кваліфікації спеціаліста з 7-м рівнем ґрунтуються виключно на «процесному» підході, у той час, як встановлені для цієї кваліфікації результати навчання більше асоціюються саме з 6-м рівнем (орієнтація на вирішення складних професійних завдань).

Таким чином, з огляду на необхідність зіставлення кваліфікацій вищої освіти з НРК, верифікації сумісності з європейськими рамками, проблемними є питання позиціонування кваліфікації бакалавра та спеціаліста, а саме – питання фактичної відповідності результатів навчання, встановлених для цих кваліфікацій, описам кваліфікаційних рівнів НРК, з якими планується зіставляти ці кваліфікації. Передбачені чинними нормативно-правовими актами вимоги до цих кваліфікацій є нижчими, ніж ті, які є необхідними для зіставлення бакалавра з 6-м рівнем НРК та першим циклом вищої освіти в ЕНЕА, а спеціаліста – з 7-м рівнем НРК і другим циклом вищої освіти в ЕНЕА.

Співставлення вимог до результатів навчання, встановлених для кваліфікацій вищої освіти загальноєвропейськими і національною рамками кваліфікацій та чинними вітчизняними нормативно-правовими актами, ілюструється рисунком 5.1.

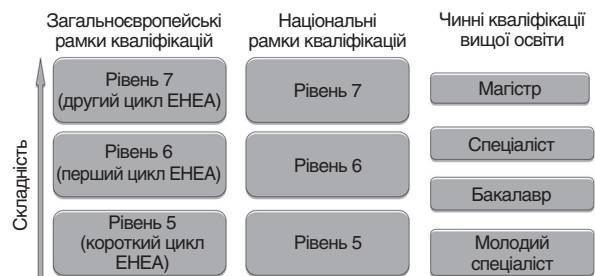

Рис. 5.1. Співставлення вимог до результатів навчання

Звернемо увагу, що майбутня доля освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста є предметом багаторічних дискусій у суспільстві та має бути вирішеною у новому Законі України «Про вищу освіту». Усі законопроекти, що розглядалися за останні роки, передбачають вилучення освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста із вітчизняної структури вищої освіти. У той же час, це питання є дуже дискусійним. Багато країн зберегли у структурі вищої освіти кваліфікації, орієнтовані на конкретні професії (так звані професійно-орієнтовані кваліфікації/ступені). Підготовка за програмами, які ведуть до таких кваліфікацій, здійснюється у терміни 4–6 років, але без присвоєння проміжного ступеня.

Як правило, власники таких кваліфікацій мають доступ до навчання за програмами третього циклу вищої освіти (докторськими програмами), так само, як і власники кваліфікації магістра.

Можливо, саме таким програмам мала б відповідати вітчизняна кваліфікація спеціаліста і така кваліфікація могла б бути асоційованою з 7-м рівнем НРК. У той же час, це також буде потребувати змін у змісті навчання та організації підготовки, а фактично – започаткування підготовки спеціаліста не на базі кваліфікації бакалавра, а на базі повної загальної середньої освіти.

Окреме питання – *вищі (докторські) кваліфікації*. На теперішній час докторські кваліфікації формально знаходяться «поза межами» вищої освіти (чинний Закон України «Про вищу освіту» не позиціонує їх у структурі вищої освіти) та відсутніми є описи цих кваліфікацій (існуюча нормативно-правова база надає опис порядку та процедур присвоєння цих кваліфікацій, але не наводить опис самих кваліфікацій у термінах компетентностей (результатів навчання)). Виходячи з цього, для формального зіставлення цих кваліфікацій із НРК та порівняння із Рамкою кваліфікацій ЕНЕА необхідним є формування та ухвалення описів цих кваліфікацій на основі дескрипторів НРК.

Питання *ідентифікації кваліфікацій вищої освіти* мають ще один аспект. Залишається неврегульованим питання зазначення кваліфікацій у документах про вищу освіту (дипломах і додатках до дипломів). Так, у Класифікаторі професій ДК 003 : 2010 зазначено, що у дипломи спеціаліста (молодшого спеціаліста) кваліфікація визначається через назву професії [9]. При цьому, взагалі нічого не йдеться про визначення кваліфікацій у дипломах бакалавра та магістра!

Фактично ж, пропонується у дипломах спеціаліста та молодшого спеціаліста зазначати професійні кваліфікації, які повинні присвоюватись уповноваженим органом на основі професійних стандартів (стандартів компетентності). У той же час, легітимне присвоєння таких кваліфікацій випускникам ВНЗ є проблемним, так як для значної кількості професій такі стандарти (роль яких на теперішній час у більшості випадків виконують кваліфікаційні характеристики професій працівників) залишаються неформованими.

Слід також зазначити, що для тих професій, для яких кваліфікаційні характеристики існують, вони не є порівнянними з дескрипторами НРК та не можуть бути обґрунтовано зіставленими з певним кваліфікаційним рівнем.

Окремо зауважимо, що *професійні стандарти мають бути основою для формування програм вищої освіти*, особливо – для формування професійно-орієнтованих програм.

Важливу роль у сприянні зрозумілості вітчизняних кваліфікацій вищої освіти на міжнародному рівні та верифікації їх сумісності з Рамкою кваліфікацій ЕНЕА буде відігравати класифікація вітчизняної системи освіти та її порівнянність із *Міжнародною стандартною класифікацією освіти (ISCED)*.

Чинна редакція ISCED³ ухвалена UNESCO у 2011 році [10]. У серпні 2013 року розроблено пропозиції щодо перегляду галузей освіти, які передбачається розглянути та ухвалити на 37-й сесії Генеральної Конференції UNESCO [11]. У запропонованій класифікації галузей освіти визначено 11 розширених груп (галузей) та 29 напрямів освіти, а також приблизно 80 спеціальностей. У той же час, чинні вітчизняні переліки напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка у ВНЗ і присвоюються кваліфікації вищої освіти, не узгоджуються з міжнародною класифікацією та не в повній мірі узгоджуються між собою.

У зв'язку з цим, розроблення сучасної Національної стандартної класифікації освіти (НСКО) є актуальним

завданням для України, яке має забезпечити порівнянність і визнання на міжнародному рівні вітчизняних кваліфікацій вищої освіти. Це, відповідно, буде потребувати змін у державному стандарті вищої освіти, а саме – у переліках напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою.

Висновки

Виходячи із викладеного вище, для забезпечення успішного впровадження НРК України у сферу вищої освіти та забезпечення верифікації сумісності вітчизняних кваліфікацій вищої освіти з європейськими всеохоплюючими рамками кваліфікацій необхідно вирішити такі питання:

- Визначити на рівні нормативно-правового акту поняття освітніх і професійних кваліфікацій та, зокрема, кваліфікацій вищої освіти.

- Сформувати сучасну структуру вищої освіти та визначитись із позиціонуванням кваліфікацій бакалавра, спеціаліста, а також докторських кваліфікацій (ступенів). Вирішення цих питань має здійснюватись шляхом внесення змін до Закону України «Про вищу освіту».

- Розробити сучасну Національну стандартну класифікацію освіти. Це питання може бути вирішеним шляхом затвердження Кабінетом Міністрів України Національної стандартної класифікації освіти (НСКО) на заміну чинним на теперішній час перелікам напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою.

- Сформувати та ухвалити описи кваліфікацій вищої освіти на основі системи дескрипторів НРК та формально зіставити ці кваліфікації з кваліфікаційними рівнями НРК. Вирішення цих питань може бути здійснено розробленням та ухваленням нормативно-правового акту на заміну Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65.

- Сформувати стандарти вищої освіти нового покоління (державні стандарти, галузеві стандарти, стандарти ВНЗ) на основі встановлених НРК результатів навчання. Вирішення цих питань може потребувати певного часу та має базуватись на встановленні обов'язковості формування стандартів на основі компетентнісного підходу в Законі України «Про вищу освіту» та у нормативно-правовому акті на заміну Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65. Слід взяти до уваги, що встановлена на теперішній час структура галузевих стандартів вищої освіти є надмірно зарегламентованою та ускладненою й обмежує можливості навчальних закладів щодо модернізації програм навчання відповідно до запитів ринку праці. Галузеві стандарти вищої освіти повинні встановлювати обов'язкові загальні та спеціальні (фахові) результати навчання, методи їх демонстрації та критерії оцінювання.

- Забезпечити фактичну відповідність результатів навчання за кваліфікаціями вищої освіти описам кваліфікаційних рівнів НРК, з якими вони зіставляються. Вирішення цього питання має базуватись на впровадженні компетентнісного підходу безпосередньо у програми навчання вищих закладів освіти та підтримуватись процедурами забезпечення якості освіти, зокрема – акредитації.

Доцільно також відзначити, що для забезпечення впровадження НРК в Україні у повному обсязі та налагодження ефективної взаємодії сфери освіти та сфери соціально-трудових відносин необхідним є великий обсяг роботи у сфері праці. Зокрема, обов'язковим є:

- формування професійних стандартів (стандар-

³ International Standard Classification of Education (ISCED 2011) / UNESCO Institute for Statistics, Montreal, Quebec H3C 3J7 Canada, 2012. – 86 p.

тів компетентності) на основі системи дескрипторів НРК;

- формальне зіставлення професійних кваліфікацій з кваліфікаційними рівнями НРК;
- визначення органів, уповноважених присвоювати професійні кваліфікації, та порядку їх присвоєння.

Список джерел:

1. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education «The European Higher Education Area – Achieving the Goals», Bergen, 19–20 May 2005. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf.
2. London Communiqué «Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world». – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/London_Communique18May2007.pdf.
3. The framework of qualifications for the European Higher Education Area. – URL: <http://www.ehea.info/Uploads/Documents/QF-EHEA-May2005.pdf>.
4. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2008. – C111/01. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.
5. Conference report from the 2005 Copenhagen conference on the Framework for Qualifications of

the European Higher Education Area, by Sjur Bergan «Bologna conference on qualifications framework». Kobenhavn/Strasbourg, January 18, 2005. – URL: http://www.bologna-bergen2005.no/EN/BoI_sem/Seminars/050113-14Copenhagen/050113-14_General_report.pdf.

6. A. Framework for Qualifications of the European Higher Education Area. The report by the Bologna Working Group on Qualifications Frameworks, February, 2005. – URL: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050218_QF_EHEA.pdf.

7. Published Self Certification Reports. National Qualifications Frameworks. – URL: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/qr/national.asp>.

8. Reports on the referencing of national qualifications frameworks to the EQF. – URL: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/eqf_en.htm.

9. Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003:2010». – Київ, Центр учбової літератури, 2011. – 360 с.

10. International Standard Classification of Education (ISCED 2011) / UNESCO Institute for Statistics, Montreal, Quebec H3C 3J7 Canada, 2012. – 86 p.

11. Revision of the International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training (ISCED-F) / UNESCO General Conference 37th Session, Paris, 2013. Doc. 37 C/53. – URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-37c-fos-review-222729e.pdf>.

РОЗДІЛ 6.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Володимир ЛУГОВИЙ

6.1. Актуалізація проблеми

В умовах глобалізації, євроінтеграції, зростання мобільності, змінності, конкурентності [14; 24; 49; 54; 55; 72; 77; 78; 91] провідною тенденцією світової, регіональної, національної, інституційної модальностей стає *забезпечення якості вищої освіти на системній основі*.

У межах Болонського процесу, до якого Україна офіційно приєдналася у 2005 р., із створення Європейського простору вищої освіти (EHEA) у тому ж році Бергенським коміюніке ухвалено «*Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти*» (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area¹) (далі – Європейські стандарти та рекомендації, ESG) [64; 87; 90]. У наступних болонських коміюніке (2007, 2009, 2010 і 2012 рр.) увага країн-учасниць до створення відповідних систем забезпечення якості на європейському і національному рівнях посилювалася [70; 76; 80; 86; 89].

Натомість створення такої системи на національному та інституційному рівнях в Україні відповідно до ESG не завершено. Водночас на останній Бухарестській міністерській конференції у квітні 2012 р. прийнято рішення з урахуванням досвіду запровадження ESG переглянути останні з метою їх вдосконалення [80]. Відтак виникає потреба в дослідженні стану забезпечення якості вітчизняної вищої освіти, його відповідності болонським вимогам, виявленні причин ускладнень і формулюванні пропозицій щодо виправлення становища. Насамперед, це стосується такої основи відповідної модернізації вітчизняної вищої школи як створення правових засад для реалізації ESG.

Щодо праць, публікацій, інформаційних матеріалів, присвячених розв'язанню проблеми, то спеціальний огляд ситуації, що склалася, здійснено у:

- Додатку 1 «Інформаційні матеріали Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо законодавчого забезпечення розвитку вищої освіти в Україні» до листа Міністерства Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 14 лютого 2013 р. № 1/10-649 [8]. Зазначений додаток оприлюднено на громадських слуханнях «Про стан та законодавче забезпечення розвитку вищої освіти», проведених Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти 27 лютого 2013 р.;

- Національному звіті щодо імплементації Болонського процесу в Україні у 2009–2012 рр. [82];

- Моніторинговому дослідженні «Входження національної системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження» (аналітичний звіт), виконаного під керівництвом Т. Фінікова у 2012 році на замовлення Міжнародного благодійного Фонду «Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики» [2].

Загальну оцінку та стратегічні орієнтири стосовно забезпечення якості в національній вищій освіті дано:

- у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році» [24];

- у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалений Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344 [49].

Водночас системність і значимість проблеми, важливість завдань, що містяться у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «*Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава*» [55], зумовлюють доцільність подальшого поглибленого фахового дослідження забезпечення якості вищої освіти з метою наукового обґрунтування пропозицій щодо реалізації болонських зобов'язань у повному обсязі.

Адже існує чимало безпосередніх і опосередкованих свідчень недостатньої якості та конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти [11–14; 17]. З-поміж них, зокрема, такі:

- відсутність українських закладів у переліках провідних міжнародних рейтингів «Таймс» і «Шанхайський»;

- незначна за міжнародними мірками частка іноземних студентів (близько 3%) та невелика присутність студентів західних країн і вітчизняній вищій школі;

- нарікання роботодавців на якість підготовки кадрів з вищою освітою та безробіття і робота не за фахом частини випускників вищої школи;

- подрібненість вищих навчальних закладів, їх недостатній дослідницько-інноваційний потенціал, слабе ресурсне забезпечення;

- останні 75 років українська вища школа не причетна до формування жодного лауреата Нобелівської премії (для порівняння, внесок одного Університету Кембриджа – близько 90 нобелівських лауреатів);

- пріоритет кількісних показників над якісними в характеристиці діяльності вищих навчальних закладів, низька культура оцінювання якості, розроблення засобів діагностики навчальних результатів тощо.

6.2. Основні терміни та їх визначення, поняття якості

З метою унормування вітчизняного поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти, приведення його в глобальну та європейську відповідність в Україні на початку 2011 р. опубліковано «*Національний освітній глосарій: вища освіта*» [16]. Серед 138 термінів глосарію безпосередньо стосуються забезпечення якості вищої освіти наступні.

Акредитація (Accreditation): Періодичне оцінювання і визнання уповноваженими державними та/або громадськими органами діяльності закладів вищої освіти/вищих навчальних закладів, освітніх/навчальних програм як таких, що відповідають встановленим вимогам, нормам, стандартам.

Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA): Європейський орган, який сприяє впровадженню кращої практики щодо забезпечення якості вищої освіти і як один з основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу входить до групи E4.

Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (European Quality Assurance Register for Higher Education, EQAR): Реєстр, що утворений Європейською асоціацією забезпечення якості вищої освіти, Європейською асоціацією університетів, Європейською

¹ Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20%282%29.pdf.

асоціацією закладів вищої освіти, Європейським союзом студентів (групою E4), і включає визнані європейські та національні агенції забезпечення якості вищої освіти. До EQAR вносяться агенції, які відповідають вимогам Європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти.

Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти (European Standards and Guidelines for Quality Assurance of Higher Education): Документ, що ухвалений на Болонському саміті в 2005 р. у Бергені (Норвегія) та містить стандарти і рекомендації для закладів та агенцій забезпечення якості вищої освіти. Стосується внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості вищої освіти (примітка: точна назва документу «Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (*Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*)).

Забезпечення якості (Quality assurance): Сукупність процедур, що застосовуються на інституційному (внутрішньому) та національному і міжнародному (зовнішньому) рівнях для якісної реалізації освітніх/навчальних програм і присудження кваліфікацій.

Контроль якості (Quality control): Процес оцінювання якості, який сфокусований на вимірюванні якості закладу вищої освіти/вищого навчального закладу або освітньої/навчальної програми. Включає певний набір методів, процедур, інструментів, що розроблені і використовуються для визначення відповідності реальної якості встановленим стандартам. Ключовим елементом контролю якості є система доказів правильності оцінки якості.

Ліцензування (Licensing): Процес, за яким урядовий орган надає офіційний дозвіл: 1) освітнім/навчальним програмам на реалізацію до отримання акредитації; 2) закладам освіти для виконання конкретних функцій. У національній практиці вищої школи ліцензування – процедура визнання уповноваженим органом спроможності закладу вищої освіти/вищого навчального закладу розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти, відповідних ступенів і кваліфікацій згідно з вимогами стандартів вищої освіти та державними вимогами щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Ранжування закладів вищої освіти (Ranking Higher Education Institutions): Процес і механізм порівняння показників діяльності закладів вищої освіти/вищих навчальних закладів (та/або освітніх/навчальних програм) за певними критеріями та визначення відповідних рейтингів. Серед авторитетних світових рейтингів – «Таймс» (Times-QS), який визначає 200 найкращих університетів та їм еквівалентних закладів, і «Шанхайський» (Академічний рейтинг університетів світу – ARWU), ранжує 500 університетів та еквівалентних закладів світового класу (примітка: з 2011 р. «Таймс» ранжує 400 закладів окремо від «QS»).

Стандарти (Standards): Положення (норми), що визначають певний рівень вимог до змісту, якості та умов її оцінювання. Стосовно закладів вищої освіти/вищих навчальних закладів стандарти містять визначення того, що має бути досягнуто цими закладами для акредитації чи сертифікації їх або їхніх освітніх/навчальних програм. Щодо освітніх/навчальних програм, то стандарти включають опис результатів навчання, необхідних для присудження кваліфікації.

Якість вищої освіти (Quality in Higher Education): Характеристика вищої освіти, що відображає відповідність результатів навчання, освітніх процесів та інституційних умов актуальним цілям розвитку особи і суспільства. Якість вищої освіти є ключовим поняттям Болонського процесу. З метою її забезпечення розроблено Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2005 р.), Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти (2005 р.), утворено Європейську асоціацію забезпечення якості

вищої освіти (2004 р.) та Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (2008 р.).

Крім того, поняття якості уточнено в публікаціях [11; 13]. Згідно з останніми 1) специфічна визначеність та 2) відповідність нормі чи стандарту сукупно становлять зміст категорії (загального поняття) якості. Відтак, з огляду на визначеність і відповідність слід тлумачити якість вищої освіти.

Для визначення вищої освіти як першого з указаних аспектів її якості передовсім послугуються Міжнародною та національними стандартними класифікаціями освіти (далі – ISCED, 2011 р. [79], національних стандартних класифікацій освіти (НСКО) [65]). За ISCED для ідентифікації вищої освіти використовують критерії складності, тривалості, орієнтації (академічної, прикладної, невизначеної), галузевої спеціалізації освітніх програм тощо. У національній вищій освіті сутнісні ознаки (сукупну тривалість попередньої освіти, складність програм і відповідних кваліфікацій, їхню орієнтацію) сповна не враховують, що утруднює її міжнародне розуміння та сприйняття. Також ISCED, крім рівневої, пропонує стандартизовану галузеву класифікацію на основі широкопрофільного підходу. Останньому суперечить український вузькопрофільний підхід до визначення освітніх галузей, напрямів (понад 150) і спеціальностей (понад 500) [31; 51], що погано узгоджується з галузями освіти ISCED і також перешкоджає міжнародному та європейському визнанню. У зв'язку з цим 31 жовтня 2013 р. Загальними зборами НАПН України запропоновано і в основному схвалено проект НСКО, сумісний з ISCED, з метою його подальшого доопрацювання спільно з Міністерством освіти і науки України та затвердження як національного класифікатора [11].

Ефективними інструментами ідентифікації якості вищої освіти з огляду як на визначення (сутність), так і на відповідність (придатність) слугують європейські та національні рамки кваліфікацій, зокрема Рамка кваліфікацій EHEA (2005 р.), Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (2008 р.), Національна рамка кваліфікацій (НРК, 2011 р.) [11; 13; 16; 30; 65]. По-перше, рамки кваліфікацій дають змогу проградувати вищу освіту згідно із складністю її програм і кваліфікацій/ступенів за рівнями (циклами) через опис останніх у термінах компетентностей (здатностей) особи. Тобто віднести до рамкових рівнів кваліфікації/ступені рівнів (циклів) вищої освіти. По-друге, зазначений компетентнісний підхід відкриває шлях і спонукає до побудови стандартів вищої освіти (за рівнями, циклами), також вираженими в компетентностях, та розроблення стандартизованих освітніх програм на основі початкових результатів (тобто спланованих для засвоєння чітко вимірюваних загальних і спеціальних компетентностей та їх компонентів) [11; 13; 16; 30; 93; 94]. Реальна відповідність рівневному або програмному стандарту характеризує такий аспект якості як придатність, відтак, і цінність та привабливість опанованої вищої освіти.

Запровадження ISCED та НСКО, європейських і національних рамок кваліфікацій зумовлює становлення нового напрямку освітньої науки (освітології) – *освітометрії*, у межах якої розвивається методологія та теорія, а також практичні застосування щодо «вимірювання якості». Адже лише вимірювану якість можна порівнювати, визнавати, удосконалювати [11; 13].

Щодо рівневої та програмної стандартизації вищої освіти в Україні здійснено перші важливі євроінтеграційні кроки. У 2011 р. затверджено НРК [30], а також опубліковано Національний освітній глосарій: вища освіта [16]. У 2012 р. прийнято План заходів щодо впровадження НРК [32], яким, зокрема, передбачено визначення переліку галузевих (міжгалузевих) сегментів для її реалізації, методичних рекомендацій стосовно створення стандартів вищої освіти на засадах компетентнісного підходу тощо.

6.3. Європейські стандарти та рекомендації: структура та зміст

Як зазначалося, *Європейські стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти* – це документ, що ухвалений на Болонському саміті в 2005 р. у Бергені (Норвегія), в остаточній редакції відомий як *Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти*² (*Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*) (скорочено – Європейські стандарти та рекомендації, ESG) і який містить стандарти та рекомендації для закладів і агенцій забезпечення якості вищої освіти. Стосується внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти [64; 87].

Основними розділами ESG як документу є такі:

1. Зміст, цілі та принципи.
2. ESG:
  - ESG щодо внутрішнього забезпечення якості у закладах вищої освіти;
  - ESG щодо зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
  - ESG для агенцій із зовнішнього забезпечення якості.
3. Система взаємної перевірки для агенцій із забезпечення якості.
4. Перспективи та труднощі.

Створенням і впровадженням ESG європейська вища освіта в умовах її інтернаціоналізації має намір продемонструвати серйозність ставлення до якості своїх навчальних (освітніх) програм і дипломів (кваліфікацій), до створення системи заходів, які забезпечать і продемонструють цю якість.

ESG ґрунтуються на ряді *основних принципів* внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти в ENEA, які є такими:

- заклади вищої освіти несуть основну відповідальність за якість наданих ними освітніх послуг і за те, як ця якість забезпечується;
- інтереси суспільства щодо якості і стандартів вищої освіти мають бути захищені;

- потрібно розвивати і вдосконалювати якість навчальних програм в інтересах студентів та інших бенефіціарів вищої освіти в ENEA;
- мають існувати ефективні та надійні організаційні структури, у межах яких академічні програми здійснюються та підтримуються;
- важливими є прозорість і використання зовнішньої фахової допомоги у процесах забезпечення якості;
- створення культури якості у закладах вищої освіти має отримати всіляку підтримку;
- необхідно розробити процеси, за допомогою яких заклади вищої освіти зможуть демонструвати свою відкритість та підзвітність, включаючи підзвітність за державні та приватні інвестиції;
- забезпечення якості, яке гарантує відкритість та підзвітність, повністю сумісне із процесами забезпечення якості задля підвищення ефективності роботи закладу;

- заклади освіти мають демонструвати свою якість як на національному, так і на міжнародному рівні;
- процеси, які застосовуються, не повинні обмежувати різноманіття та стримувати нововведення.

Призначення ESG:

- покращувати освіту, яку студенти отримують у закладах вищої освіти ENEA;
  - допомагати закладам вищої освіти забезпечувати і підвищувати якість діяльності та через якість стверджувати права на автономію;
  - визначити основу діяльності агенцій із забезпечення якості вищої освіти;
  - зробити зовнішнє забезпечення якості більш прозорим і зрозумілим для всіх, хто бере в цьому участь.
- Європейські стандарти і відповідні рекомендації із забезпечення якості попарно складають *три групи*:
- внутрішнього забезпечення якості у закладах вищої освіти;
  - зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
  - забезпечення якості у діяльності агенцій із зовнішнього забезпечення якості.

6.4. Європейські стандарти та рекомендації для внутрішнього забезпечення якості

Щодо *внутрішнього забезпечення якості*, то перелік ESG є таким [64; 87]:

- 1) політика закладу та процедури забезпечення якості;
- 2) затвердження, моніторинг і періодичний перегляд програм і дипломів;
- 3) оцінювання студентів;
- 4) забезпечення якості викладацького персоналу;
- 5) навчальні ресурси та підтримка студентів;
- 6) інформаційні системи;
- 7) публічність інформації.

1. *Політика закладу та процедури забезпечення якості*

Стандарт:

- заклади повинні визначити політику та пов'язані з нею процедури, які б забезпечували якість і стандарти навчальних програм і дипломів;
- заклади мають відкрито заявити про наміри створити атмосферу та практику, які б визнавали важливість якості та її забезпечення;
- заклади мають розробити і втілювати стратегію постійного підвищення якості;
- стратегія, політика та процедури повинні мати офіційний статус і бути доступними для широкого загалу;

- має передбачатися участь студентів та інших зацікавлених сторін у процесі забезпечення якості.

Рекомендації:

- офіційно визначені політика та процедури забезпечують загальну структуру, у межах якої заклад може розробляти систему забезпечення якості та відслідковувати її ефективність;
  - політика та процедури сприяють визнанню з боку громадськості права закладу на автономію;
  - політика містить заяву про наміри та основні засоби їх досягнення;
  - процедурні рекомендації можуть дати більш детальну інформацію про шляхи втілення політики і слугують орієнтиром для тих, хто має знати про практичні аспекти здійснення процедур.
- Очікується, що *програмна заява* включатиме:
- відношення між викладанням та дослідженнями в закладі;
  - стратегію закладу щодо якості та стандартів;
  - організацію системи забезпечення якості;
  - відповідальність кафедр, шкіл, факультетів, інших організаційних одиниць і персоналу за забезпечення якості;
  - залучення студентів до забезпечення якості;
  - способи втілення політики, її моніторингу та перегляду.

² Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/files/ESG%20in%20Ukrainian.pdf>.

2. Затвердження, моніторинг і періодичний перегляд програм і дипломів

Стандарт:

• заклади повинні мати офіційний механізм затвердження, періодичного перегляду та моніторингу своїх навчальних програм і дипломів.

Рекомендації:

• довіра до вищої освіти з боку студентів та інших зацікавлених сторін виникає та підтримується, насамперед, завдяки ефективній діяльності із забезпечення якості освіти, яка гарантує ретельність у розробці навчальних програм, регулярність моніторингу і періодичність перегляду цих програм, забезпечуючи тим самим їхню актуальність і попит.

Передбачається, що забезпечення якості програм включатиме:

- розроблення й публікацію чітко сформульованих очікуваних навчальних результатів;
- уважне ставлення до побудови освітньої програми – переліку дисциплін, їхньої організації та змісту;
- особливі вимоги до різних форм навчання (наприклад, денної, вечірньої, заочної, дистанційної, за допомогою електронних ресурсів), а також до різних типів вищої освіти (наприклад, академічної, прикладної, професійної);
- наявність відповідних навчальних ресурсів;
- формальні процедури затвердження програм органом, який не здійснює викладання за цією програмою;
- моніторинг успішності та досягнень студентів;
- регулярний періодичний перегляд програм (за участі зовнішніх експертів);
- регулярне спілкування з працедавцями, представниками ринку праці та іншими відповідними організаціями;
- участь студентів у діяльності із забезпечення якості.

3. Оцінювання студентів

Стандарт:

• оцінювання студентів передбачає послідовне використання оприлюднених критеріїв, правил і процедур.

Рекомендації:

- оцінювання студентів – це один із найважливіших елементів вищої освіти;
- результати оцінювання мають значний вплив на майбутню кар'єру студентів, тому важливо, щоб оцінювання завжди проводилося професійно і при цьому бралися до уваги існуючі знання про процеси тестування та екзаменування;
- оцінювання також дає важливу інформацію закладам про ефективність викладання та підтримки студентів.

Очікується, що процедури оцінювання студентів:

- будуть розроблені як такі, що здатні визначити міру досягнення запланованих навчальних результатів та інших цілей програми;
- відповідатимуть своєму призначенню, тобто забезпечуватимуть діагностичний, поточний або підсумковий контроль;
- матимуть чіткі й оприлюднені критерії виставлення оцінок;
- здійснюватимуться людьми, котрі розуміють роль оцінювання в набутті студентами компетентностей, пов'язаних із майбутньою кваліфікацією;
- де можливо, не покладатимуться на судження лише одного екзаменатора;
- братимуть до уваги всі можливі наслідки екзаменаційних правил;
- матимуть чіткі правила, які регулюють випадки відсутності студента через хворобу чи інші поважні обставини;
- гарантуватимуть належну безпеку процесу тестування і його відповідність задекларованим процедурам;
- підлягатимуть адміністративним перевіркам, що встановлюватимуть точність здійснення визначених процедур.

Крім того, студенти мають бути чітко поінформовані:

- про стратегію оцінювання щодо їхньої програми;
- про те, які екзамени чи інші методи оцінювання будуть застосовані;
- чого від них очікують;
- які критерії будуть використані при оцінюванні успішності.

4. Забезпечення якості викладацького персоналу

Стандарт:

- заклади повинні мати певні процедури та критерії, які б засвідчували, що викладачі мають відповідну кваліфікацію і високий фаховий рівень;
- ті, хто здійснюють зовнішню перевірку закладу, мають знати про ці процедури і критерії та оцінити їх у звіті про перевірку.

Рекомендації:

- викладачі являють собою найважливіший навчальний ресурс, доступний для студентів;
- важливо, щоб викладачі глибоко знали і розуміли свій предмет; мали необхідні вміння і досвід для ефективного передавання студентам своїх знань і розуміння, а також мали доступ до інформації про те, як інші оцінюють їхню роботу;
- заклади повинні використовувати процедури відбору та призначення на посаду, які дають змогу пересвідчитись, що новий викладач щонайменше володіє базовим рівнем компетентності;
- для викладачів повинні створюватись умови і можливості для вдосконалення фахової майстерності, а також атмосфера, у якій вони цінують свої професійні вміння;
- заклади мають надавати слабким викладачам можливість удосконалити свої професійні вміння до прийнятого рівня, а також мати механізми усунення з посад викладачів, які продовжують демонструвати професійну нездатність.

5. Навчальні ресурси та підтримка студентів

Стандарт:

• заклади повинні гарантувати, що наявні ресурси, які забезпечують навчання, є достатніми та відповідають програмам, які пропонує заклад.

Рекомендації:

- окрім викладачів, студенти покладаються на цілий спектр ресурсів, які допомагають навчанню;
- ці ресурси включають як бібліотеки і комп'ютери, так й індивідуальну консультаційну допомогу;
- навчальні ресурси та інші механізми підтримки повинні бути легкодоступними для студентів, розробленими з урахуванням їхніх потреб і чутливими до відгуків користувачів;
- заклади повинні постійно відслідковувати, переглядати і вдосконалювати ефективність служб підтримки, доступних для студентів.

6. Інформаційні системи

Стандарт:

• заклади гарантують збір, аналіз та використання відповідної інформації для ефективного управління програмами навчання та іншою діяльністю.

Рекомендації:

- самопізнання як відправна точка для ефективного забезпечення якості;
- важливо, щоб заклади володіли засобами збору й аналізу інформації про власну діяльність;
- без цього заклади не знатимуть, що працює добре, а що потребує уваги, або ж про результати інноваційної діяльності.

Інформаційна система, яка забезпечує моніторинг якості та відповідає потребам конкретного закладу, залежатиме від наявних умов, але очікується, що вона щонайменше відобразатиме:

- досягнення студентів та показники їхньої успішності;
- можливості випускників влаштуватися на роботу/результати працевлаштування;
- задоволення студентів програмами, які вони виконують;

- ефективність роботи викладачів;
- характеристику студентського складу;
- наявні навчальні ресурси та їхню вартість;
- ключові показники діяльності закладу.

7. Публічність інформації

Стандарт:

• заклади повинні регулярно публікувати найсвіжішу, неупереджену й об'єктивну інформацію – як кількісну, так і якісну – про програми і кваліфікації, котрі вони пропонують.

Рекомендації:

• при виконанні своєї суспільної ролі заклади несуть відповідальність за надання інформації про про-

поновані програми, очікувані результати, кваліфікації, котрі вони присвоюють, використані процедури викладання, навчання та оцінювання успішності, а також про навчальні можливості, які доступні студентам;

• оприлюднена інформація може включати відгуки від колишніх студентів та інформацію про їхнє працевлаштування, а також характеристику студентського контингенту, який навчається;

• інформація повинна бути точною, неупередженою, об'єктивною і доступною, не використовуватися лише як маркетинговий інструмент;

• заклад має перевіряти, чи відповідає вона сподіванням стосовно неупередженості та об'єктивності.

6.5. Європейські стандарти та рекомендації для зовнішнього забезпечення якості

Щодо **зовнішнього забезпечення якості**, то перелік ESG становить таку групу [64; 87]:

- 1) використання процедур внутрішнього забезпечення якості;
- 2) розроблення процесів зовнішнього забезпечення якості;
- 3) критерії для прийняття рішень;
- 4) процеси, що відповідають своєму призначенню;
- 5) звітування;
- 6) подальші процедури;
- 7) періодичні перевірки;
- 8) загальний аналіз системи.

1. Використання процедур внутрішнього забезпечення якості

Стандарт:

• процедури зовнішнього забезпечення якості повинні враховувати ефективність процесів внутрішнього забезпечення якості.

Рекомендації:

• стандарти внутрішньої оцінки якості складають важливу основу для процесу зовнішньої оцінки якості;

• важливо, щоб власна внутрішня політика та процедури закладів уважно оцінювалися у ході зовнішніх процедур для визначення, наскільки ці стандарти дотримуються;

• якщо заклад може продемонструвати ефективність процесів внутрішнього забезпечення якості й ці процеси належним чином забезпечують якість і стандарти, тоді зовнішні процеси можуть бути менш інтенсивними, і навпаки.

2. Розроблення процесів зовнішнього забезпечення якості

Стандарт:

• цілі та завдання процесів забезпечення якості визначаються всіма відповідальними сторонами (включаючи заклад) ще до розроблення самих процесів і мають бути опубліковані разом із процедурами, які будуть застосовуватися.

Рекомендації:

• для гарантії ясності цілей і прозорості процедур методи зовнішнього забезпечення якості мають розроблятися із залученням основних дійових осіб, включаючи заклади;

• остаточно погоджені процедури повинні публікуватися і мають містити чіткі заяви про цілі та завдання процесів, що будуть використовуватися, а також їхній опис;

• оскільки система зовнішнього забезпечення якості висуває вимоги до закладів, необхідно провести попередню оцінку можливого впливу, аби гарантувати, що процедури, які будуть схвалені, відповідають потребам і не заважають нормальній роботі закладу.

3. Критерії для прийняття рішень

Стандарт:

• будь-які офіційні рішення, прийняті в результаті діяльності із зовнішнього забезпечення якості, мають базуватися на чітко сформульованих оприлюднених критеріях, які послідовно застосовуються.

Рекомендації:

• офіційні рішення, прийняті агенціями із забезпечення якості, мають справляти значний вплив на заклади та програми, які оцінюються;

• в інтересах справедливості та надійності рішення повинні базуватися на опублікованих критеріях і тлумачитися послідовно і без протиріч;

• висновки мають ґрунтуватися на зафіксованих доказах, а агенції повинні мати у своєму розпорядженні процедури, які дають змогу пом'якшити висновки, коли це необхідно.

4. Процеси, що відповідають своєму призначенню

Стандарт:

• усі процеси зовнішнього забезпечення якості повинні розроблятися таким чином, щоб вони забезпечували досягнення саме тих цілей, які визначені для таких процесів.

Рекомендації:

• агенції із забезпечення якості в ЕНЕА застосовують різноманітні зовнішні процеси для різних цілей і у різний спосіб;

• у першу чергу, важливо, щоб агенції здійснювали процедури, які відповідають їхнім оприлюдненим цілям;

• як свідчить досвід, уже широко застосовуються декілька елементів у процесах зовнішньої перевірки, які не тільки забезпечують валідність, надійність і корисність цих процесів, але і створюють європейський вимір у забезпеченні якості вищої освіти.

Серед цих елементів на особливу увагу заслуговують такі:

• вимога, щоб експерти, котрі здійснюють зовнішнє забезпечення якості, мали належні вміння та були компетентними для виконання свого завдання;

• уважний підбір експертів;

• проведення належних інструктажів чи навчань експертів;

• використання міжнародних експертів;

• участь студентів;

• гарантія того, що процедури перевірки є достатніми для того, аби надати повну інформацію на підтвердження здобутих результатів і зроблених висновків;

• використання певної моделі перевірки: самооцінка – відвідання закладу – складання проекту звіту про перевірку – публікація звіту – подальші заходи;

• визнання важливості політики закладу щодо усунення недоліків та подальшого вдосконалення його роботи, яка становить базовий елемент процесу забезпечення якості.

5. Звітування

Стандарт:

• звіти мають публікуватися та бути написані в зрозумілому і доступному для цільової аудиторії стилі, організовані так, щоб було легко знайти будь-які рішення, схвальні зауваження чи рекомендації.

Рекомендації:

• щоб процеси зовнішнього забезпечення якості були максимально корисними, важливо, аби звіти відповідали визначеним потребами цільової аудиторії;

- звіти іноді призначаються для різних читацьких аудиторій, що вимагає уважного ставлення до структури, змісту, стилю і тону документа;
- звіти мають бути структуровані таким чином, щоб містили опис, аналіз (включаючи відповідні докази), висновки, схвальні зауваження та рекомендації;
- повинно бути достатньо попередніх пояснень, щоб невідготовленому читачеві було зрозуміло призначення цього критичного огляду, його форму, а також критерії, використані для прийняття рішень;
- читачеві має бути легко знайти основні результати перевірки, її висновки і рекомендації;
- звіти повинні публікуватися у форматі, яким легко користуватись;
- читачі та користувачі звітів (як у відповідних закладах, так і за їхніми межами) повинні мати можливість подавати свої коментарі щодо корисності звітів.

6. Подальші процедури

Стандарт:

процеси забезпечення якості, які містять рекомендації щодо дій, або які вимагають подальшого плану дій, повинні мати наперед визначену для цього процедуру, яка послідовно здійснюється.

Рекомендації:

- окремі ретельні зовнішні перевірки не вичерпують сутності процесу забезпечення якості, мета якого – реалізувати постійне намагання працювати краще;
- зовнішня перевірка не завершується публікацією звіту, але має включати етап структурованих подальших процедур, які гарантують, що надані рекомендації прийняті до виконання, а необхідний план дій складений і впроваджується в життя;
- може виникнути необхідність у додаткових зустрічах із представниками закладу і окремих програм;
- головне – це гарантувати, що робота у визначених сферах швидко покращується та стимулюється подальше зростання якості.

7. Періодичні перевірки

Стандарт:

зовнішнє забезпечення якості закладів та/або програм має здійснюватися на циклічній основі;

- тривалість циклу і процедур перевірки повинна бути чітко визначена й опублікована заздалегідь.

Рекомендації:

- забезпечення якості – це не статичний, а динамічний процес;
- цей процес повинен бути неперервним;
- він не закінчується після першої перевірки, або після здійснення подальшої формальної процедури, яка включає корегуючі та запобіжні дії;
- процес має періодично поновлюватися;
- наступні зовнішні перевірки повинні брати до уваги зміни, які відбулись від часу попередньої перевірки;
- агенція зовнішнього забезпечення якості має чітко описати процес перевірки, а її вимоги до закладу не повинні перевищувати ті, що є необхідними для досягнення закладом своїх цілей.

8. Загальний аналіз системи

Стандарт:

агенції забезпечення якості мають періодично готувати звіти з описом та аналізом узагальнених результатів, оцінок тощо стосовно здійснених перевірок.

Рекомендації:

- усі агенції зовнішнього забезпечення якості збирають велику кількість інформації, яка є матеріалом для структурованого загального аналізу цілих систем вищої освіти;
- такий аналіз може надати дуже корисну інформацію про зміни, тенденції, новий зразковий досвід і сфери постійних труднощів і недоліків, а також стати корисним інструментом для розроблення політики та забезпечення зростаючої якості;
- агенції мають розглянути можливість узяти на себе проектно-дослідницьку функцію, щоб максимально скористатися здобутками своєї роботи.

6.6. Європейські стандарти та рекомендації для агенцій зовнішнього забезпечення якості

Стосовно **агенцій зовнішнього забезпечення якості**, то перелік ESG є таким [64; 87]:

- 1) використання процедур зовнішнього забезпечення якості у вищій освіті;
- 2) офіційний статус;
- 3) діяльність;
- 4) ресурси;
- 5) програмна заява;
- 6) незалежність;
- 7) критерії та процеси зовнішнього забезпечення якості, які застосовуються агенціями;
- 8) процедури підзвітності.

1. Використання процедур зовнішнього забезпечення якості у вищій освіті

Стандарт:

зовнішнє забезпечення якості в роботі агенцій повинно враховувати наявність та ефективність процесів зовнішнього забезпечення якості.

Рекомендації:

- стандарти зовнішнього забезпечення якості складають важливу основу для процесу зовнішньої оцінки якості;
- ці стандарти відображають зразкову практику і досвід, отриманий завдяки розвитку зовнішнього забезпечення якості в Європі з початку 1990-х років;
- важливо, щоб ці стандарти були інтегрованими у процеси, які застосовуються агенціями із зовнішнього забезпечення якості по відношенню до закладів;
- стандарти зовнішнього забезпечення якості разом із стандартами, що описують роботу агенцій забезпечення якості, складають основу для професійного і надійного зовнішнього забезпечення якості закладів вищої освіти.

2. Офіційний статус

Стандарт:

агенції повинні бути офіційно визнані компетентними державними органами, які діють у ENEA, як такі, що відповідають за зовнішнє забезпечення якості;

- агенції також повинні мати повний юридичний статус і відповідати всім вимогам законодавства, у межах якого вони функціонують.

3. Діяльність

Стандарт:

агенції повинні регулярно здійснювати заходи із зовнішнього забезпечення якості (як на рівні цілого закладу, так і на рівні окремих програм).

Рекомендації:

- сюди можуть входити: аналіз якості, загальний аналіз, аудит, оцінювання, акредитація чи інша подібна діяльність. Ці види діяльності повинні бути частиною основних функцій агенції.

4. Ресурси

Стандарт:

агенції повинні мати достатні та збалансовані ресурси – як людські, так і фінансові, щоб мати змогу ефективно організувати та здійснювати процеси зовнішнього забезпечення якості, зберігаючи при цьому достатній ресурс для розвитку власних процедур і процесів.

5. Програмна заява

Стандарт:

агенції повинні мати чітко сформульовані цілі та завдання своєї діяльності, викладені в програмній заяві, яка відкрита для громадського загалу.

Рекомендації:

- заяви мають описувати цілі та завдання процесів забезпечення якості, котрі здійснюються агенціями,

розподіл праці поміж відповідними зацікавленими сторонами у сфері вищої освіти, зокрема закладами, а також культурний та історичний контекст їхньої діяльності;

- заяви повинні чітко демонструвати, що процес зовнішнього забезпечення якості – це основна діяльність агенцій, і що існує системний підхід до реалізації цілей і завдань;

- також повинна існувати документація, яка б демонструвала, як заяви перетворюються в чітку й зрозумілу політику і план організаційної діяльності.

6. Незалежність

Стандарт:

- агенції мають бути незалежними в тому, що нестимуть самостійну відповідальність за свої дії та що треті сторони, такі як заклади, міністерства чи інші учасники процесу, не впливатимуть на висновки та рекомендації їхніх перевірок.

Рекомендації:

агенція повинна буде продемонструвати свою незалежність за допомогою таких засобів:

- незалежність її діяльності від закладів і урядів гарантована офіційними документами (наприклад, документами про управління чи законодавчими актами);

- опис її процедур і методів та їхня реалізація, відбір та призначення незалежних експертів, а також визначення результатів її процесів із забезпечення якості відбуваються автономно й незалежно від урядів, закладів і органів політичного впливу;

- хоча у ході перевірки закладів різні групи учасників, включаючи студентів, висловлюють свої думки, які беруться до уваги, кінцеві висновки процесу перевірки якості залишаються на відповідальності агенції.

7. Критерії та процеси зовнішнього забезпечення якості, які застосовуються агенціями

Стандарт:

- процеси, критерії та процедури, котрі застосовуються агенціями, повинні визначатися наперед і бути доступними для широкого загалу.

Очікується, що ці процеси включатимуть:

- самооцінювання чи еквівалентну процедуру, яку здійснює суб'єкт діяльності із забезпечення якості;

- зовнішнє оцінювання, яке здійснює група незалежних експертів; за необхідності, залучаються представники студентства, та, за рішенням агенції, здійснюється відвідання об'єкту перевірки;

- публікацію звіту разом із будь-якими рішеннями, рекомендаціями чи іншими офіційними результатами;

- подальшу послідовність дій з метою пересвідчитися, що суб'єкт діяльності із забезпечення якості вжив необхідних заходів відповідно до рекомендацій, які зроблено у звіті за результатами перевірки.

Рекомендації:

- агенції можуть розробити й використовувати інші процедури та процедури для конкретних цілей;

- агенції мають уважно ставитися до задекларованих принципів і гарантувати професійний рівень управління своїми процесами та забезпечення своїх вимог; вони повинні також гарантувати, що їхні висновки та рішення приймаються послідовно та однаково, незважаючи на те, що це роблять різні групи людей;

- агенції, котрі приймають офіційні рішення з питань забезпечення якості чи роблять висновки,

які мають офіційні наслідки, повинні мати процедуру апеляції; сутність і форма процедури апеляції повинні визначатися відповідно до статуту кожної агенції.

8. Процедури підзвітності

Стандарт:

- агенції повинні мати процедури для власної звітності.

Рекомендації:

- ці процедури мають включати наступне:

- а) опубліковану політику забезпечення якості самої агенції, розміщену на її веб-сторінці.

- б) документацію, яка демонструє, що:

- процеси та результати діяльності агенції відображають її місію та цілі забезпечення якості;

- агенція має та постійно застосовує у роботі своїх зовнішніх експертів механізм, який гарантує відсутність конфлікту інтересів;

- агенція має надійний механізм, котрий гарантує якість будь-яких робіт чи матеріалів, які виконуються/складаються субпідрядниками за умов, коли виконання окремих або всіх елементів її процедури забезпечення якості передається за контрактом іншим сторонам;

- агенція має процедури внутрішнього забезпечення власної якості, котрі включають внутрішній механізм зворотного зв'язку (тобто засоби збору відгуків й оцінок своїх співробітників і ради директорів); внутрішній механізм реагування (тобто засоби реагування на внутрішні та зовнішні рекомендації з приводу покращення роботи); зовнішній механізм зворотного зв'язку (тобто засоби збору інформації від експертів та інспектованих закладів для майбутнього розвитку агенції); через ці механізми агенція збирає необхідну інформацію, на якій базується її подальший розвиток та покращення діяльності.

3. Обов'язковий циклічний зовнішній огляд діяльності агенції принаймні один раз на п'ять років.

ESG передбачають систему **взаємної перевірки** для агенцій забезпечення якості. Система незалежних перевірок для агенцій базується на принципі субсидіарності та ESG для агенцій зовнішнього забезпечення якості.

Основні принципи циклічних перевірок:

- Агенції зовнішнього забезпечення якості, які створені та офіційно визнані державою-учасницею Болонського процесу як національні агенції, повинні зазвичай проходити незалежну перевірку в межах своєї країни, навіть якщо вони здійснюють свою діяльність за її межами, тим самим стверджуючи принцип субсидіарності. З іншого боку, такі європейські національні агенції можуть замість внутрішньої перевірки у своїй країні обрати перевірку, організовану Європейською асоціацією забезпечення якості. Перевірки повинні включати оцінку того, чи агенції відповідають ESG для агенцій зовнішнього забезпечення якості.

- Агенції, які не були створені та офіційно визнані державою-учасницею Болонського процесу, можуть за власною ініціативою пройти перевірку на відповідність ESG для агенції зовнішнього забезпечення якості.

- Перевірки включають самооцінювання, роботу незалежної комісії експертів та опублікування звіту.

- Зовнішня перевірка, як правило, ініціюється на рівні держави чи агенції. Тому очікується, що перевірки агенцій впливатимуть із державних правил або внутрішніх процесів забезпечення якості, встановлених агенцією.

6.7. Європейська асоціація та реєстр забезпечення якості вищої освіти

У 2000 р. з метою сприяння європейському співробітництву у сфері забезпечення якості було утворено Європейську мережу забезпечення якості вищої освіти (ENQA³). У 2004 р. ця Європейська мережа трансформована в *Європейську асоціацію забезпечення якості вищої освіти* (ENQA), яка поширює і розвиває досвід щодо забезпечення якості та входить до групи чотирьох основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу [16; 73].

Асоціація об'єднує агенції та організації забезпечення якості вищої освіти. Ті з них, які задовольняють критеріям членства в ENQA, мають статус повних членів. На кінець 2013 р. повними членами асоціації були 38 національних агенцій та організації 22 європейських країн, а також дві європейські організації (див. *таблицю 6.1*). Крім того, Шведська агенція вищої освіти проходить перевірку щодо повного членства ENQA. Україна не представлена в цій асоціації [73].

³ ENQA [Electronic resource]. – URL : <http://www.enqa.eu/>.

Повні члени Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти [73]

National agencies and organisations	
Austria	AQ Austria – Agency for Quality Assurance and Accreditation Austria, Vienna
Belgium	AEQES – Agence pour l’Evaluation de la Qualité de l’Enseignement Supérieur organisé ou subventionné par la Communauté française, Brussels
	VLUHR – QAU – Flemish Council of Universities and University Colleges – Quality Assurance Unit, Brussels
	VLIR-QAU – Flemish Interuniversity Council Quality Assurance Unit, Brussels
Bulgaria	NEAA – National Evaluation and Accreditation Agency, Sofia
Croatia	ASHE – Agency for Science and Higher Education, Zagreb
The Czech Republic	Accreditation Commission Czech Republic, Prague 1
Denmark	EVA – Danish Evaluation Institute, Copenhagen
	The Danish Accreditation Institution, Copenhagen KT
Estonia	EKKA – Estonian Higher Education Quality Agency, Tallinn
Finland	FINHEEC – Finnish Higher Education Evaluation Council, Helsinki
France	AERES – Evaluation Agency for Research and Higher Education, Paris
	CTI – Commission des Titres d’Ingénieur, Neuilly-sur-Seine
Germany	ACQUIN – Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute, Bayreuth
	AHPGS – Accreditation Agency for Study Programmes in Health and Social Sciences, Freiburg
	AQAS – Agentur für Qualitätssicherung durch Akkreditierung von Studiengängen, Köln
	ASIIN e.V. – Accreditation Agency Specialised in Accrediting Degree Programmes in Engineering, Informatics, the Natural Sciences and Mathematics, Duesseldorf
	EVALAG – Stiftung Evaluationsagentur Baden-Wuerttemberg, Mannheim
	FIBAA – Foundation for International Business Administration Accreditation, Bonn
	GAC – German Accreditation Council, Bonn
	ZEVA – Central Evaluation and Accreditation Agency Hannover, Hannover
Hungary	HAC – Hungarian Accreditation Committee, Budapest
Ireland	QQI – Quality and Qualifications Ireland, Dublin 2
Lithuania	SKVC – Centre for Quality Assessment in Higher Education, Vilnius
The Netherlands	NVAO – Accreditation Organisation of the Netherlands and Flanders, The Hague
	QANU – Quality Assurance Netherlands Universities, Utrecht
Norway	NOKUT – Norwegian Agency for Quality Assurance in Education, Oslo
Poland	PKA – The Polish Accreditation Committee, Warsaw
Romania	ARACIS – Agency for Quality Assurance in Higher Education, Bucharest
Russia	NAA – National Accreditation Agency of the Russian Federation, Moscow
Serbia	CAQA – Commission for Accreditation and Quality Assurance, Belgrade
Spain	AAC – Agenci Andaluza del Conocimiento, Cordoba
	ACSUCYL – Quality Assurance Agency for the University System in Castilla y León, Valladolid
	ACSUG – Agency for Quality Assurance in the Galician University System, Santiago de Compostela
	ANECA – National Agency for Quality Assessment and Accreditation of Spain, Madrid
	AQU – Catalan University Quality Assurance Agency, Barcelona
Switzerland	OAQ – Swiss Center of Accreditation and Quality Assurance in Higher Education, Bern
UK	QAA – Quality Assurance Agency for Higher Education, Gloucester
European agencies and organisations	
	EUA – Institutional Evaluation Programme, Switzerland
	ECCE – The European Council on Chiropractic Education, UK
Full member agencies under review	
Sweden	UK-Ambetet – The Swedish Higher Education Authority, Stockholm

У 2008 р. задля підвищення прозорості якості європейської вищої освіти утворено Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (EQAR⁴), засновником якого стала група чотирьох основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу – Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Європейський союз студентів, Європейська асоціація університетів та Європейська асоціація закладів вищої освіти. Європейський реєстр управляє реєстром агенцій забезпечення якості, які сутнісно задовольняють Європейським стандартам і рекомендаціям, щоб

забезпечувати громадян ясною та реальною інформацією про агенції забезпечення якості вищої освіти, що діють у Європі [16; 74].

Нижче (див. *таблицю 6.2*) подано перелік агенцій забезпечення якості, що зареєстровані в Європейському реєстрі забезпечення якості вищої освіти станом на кінець 2013 р. (подано мовою оригіналу з сайту EQAR) [74].

Як видно з таблиці 6.2 усього в Європейському реєстрі представлено 30 агенцій з 15 країн, з-поміж яких України немає.

Таблиця 6.2.

Перелік агенцій забезпечення якості вищої освіти, що зареєстровані в Європейському реєстрі забезпечення якості вищої освіти [74]

<i>Назва організації</i>	<i>Країна</i>
AAC-DEVA – Andalusian Agency of Knowledge, Department of Evaluation and Accreditation	Spain
ACQUIN – Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute	Germany
ACSUCYL – Quality Assurance Agency for the University System of Castilla y León	Spain
ACSUG – Agency for Quality Assurance in the Galician University System	Spain
AEQES – Agence pour l'Evaluation de la Qualité de l'Enseignement Supérieur	Belgium
AERES – Evaluation Agency for Research and Higher Education	France
AHPGS – Accreditation Agency in Health and Social Sciences	Germany
ANECA – National Agency for the Quality Assessment and Accreditation of Spain	Spain
AQAS – Agency for Quality Assurance through Accreditation of Study Programmes	Germany
AQU – Catalan University Quality Assurance Agency	Spain
ARACIS – Romanian Agency for Quality Assurance in Higher Education	Romania
ASHE – Agency for Science and Higher Education	Croatia
ASIIN e.V.	Germany
CTI – Engineering Degree Commission	France
ECCE – European Council on Chiropractic Education	Germany
EKKA – Estonian Higher Education Quality Agency	Estonia
EVA – Danish Evaluation Institute	Denmark
evalag – Evaluation Agency Baden-Württemberg	Germany
FIBAA – Foundation for International Business Administration Accreditation	Germany
FINHEEC – Finnish Higher Education Evaluation Council	Finland
IEP – Institutional Evaluation Programme	Switzerland
NVAO – Accreditation Organisation of the Netherlands and Flanders	Netherlands
OAQ – Swiss Center of Accreditation and Quality Assurance in Higher Education	Switzerland
PKA – Polish Accreditation Committee	Poland
QAA – Quality Assurance Agency for Higher Education	United Kingdom
QANU – Quality Assurance Netherlands Universities	Netherlands
SKVC – Centre for Quality Assessment in Higher Education	Lithuania
SQAA – Slovenian Quality Assurance Agency	Slovenia
The Danish Accreditation Institution	Denmark
VLUHR QAU – Quality Assurance Unit of the Flemish Council of Universities and University Colleges	Belgium

⁴ EQAR [Electronic resource]. – URL : <http://www.eqar.eu/>.

6.8. Європейські стандарти та рекомендації: аналіз упровадження та подальше вдосконалення

Про фактичне утворення ЕНЕА було проголошено на Будапештсько-Віденській міністерській конференції в березні 2010 р. під час відзначення 10-ліття Болонського процесу [70]. З набуттям реальності ЕНЕА стратегічним завданням на наступне десятиліття до 2020 р. визначено консолідацію цього простору. У здійсненні такої стратегії важливу роль покликані відіграти європейська, національні та інституційні системи забезпечення якості вищої освіти, побудовані на основі ESG.

У Комюніке Бухарестської міністерської конференції (квітень 2012 р.) «Максимальне використання нашого потенціалу: консолідація Європейського простору вищої освіти» (Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area⁵), що є орієнтиром у діяльності до наступної конференції у 2015 р., зазначені майбутні пріоритети. У Комюніке констатується, що [80]:

- системи забезпечення якості сприяють зростанню довіри, більшому визнанню кваліфікацій вищої освіти;
- потрібно більшою мірою консолідувати зусилля, зокрема щодо вдосконалення забезпечення якості, включаючи визначення та оцінювання навчальних результатів;
- серед цілей на період 2012–2015 рр. – забезпечення якості вищої освіти для всіх.

У цьому ж документі:

- підтверджено, що забезпечення якості важливе для встановлення довіри та посилення привабливості пропозицій ЕНЕА;
- узято зобов'язання щодо підтримки як державної відповідальності за забезпечення якості, так і активного залучення до цього широкого кола зацікавлених сторін;
- висловлено наміри переглянути ESG з метою поліпшення їх зрозумілості, практичності та корисності, зокрема, у співпраці з Європейським реєстром забезпечення якості (EQAR).

На період 2012–2015 рр. установлено пріоритети дій, зокрема, такі:

- на національному рівні, разом із зацікавленими сторонами та особливо із закладами вищої освіти, –

дозволити включеним до Європейського реєстру забезпечення якості агенціям забезпечення якості здійснювати свою діяльність скрізь у ЕНЕА, дотримуючись національних вимог;

- на європейському рівні в ході підготовки до міністерської конференції 2015 р. розробити пропозиції щодо оновленої версії ESG з метою їх прийняття.

Аналіз упровадження та використання ESG здійснено в доповіді «*Mapping the implementation and application of the ESG (MAP-ESG project)*»⁶ 2011 р., підготовленої Наглядовою групою (Final report of the project Steering Group) [81]. У Доповіді, зокрема, зазначено, що з моменту прийняття ESG у Бергені у 2005 р. досягнуто суттєвого прогресу в їх імплементації та впливу.

Останніми роками європейський ландшафт із забезпечення якості суттєво змінився. Це засвідчено групою чотирьох організацій E4 (E4 organisations) у їх доповіді «Доповідь Лондонській конференції міністрів щодо Європейського реєстру агенцій забезпечення якості» («Report to the London conference of Ministers on a European Register of Quality Assurance Agencies») у 2007 р. [86] та у доповіді Європейської Комісії «Доповідь з прогресу в забезпеченні якості вищої освіти» («Report on progress in quality assurance in higher education») 2009 р. [85], у якій містилися рекомендації щодо уточнення ESG.

Наступна робота повинна полягати в подальшому підвищенні рівня розуміння та опанування ESG. Для цього важливо поліпшити ясність, практичність і корисність документу. Адже однією з ключових цілей Болонського процесу є підвищення якості ЕНЕА як способу досягнення привабливості та конкурентоспроможності цього простору, а також сприяння мобільності. Відтак, з моменту першого зазначення забезпечення якості у 2003 р. на Берлінській міністерській конференції воно розглядається як ключова лінія Болонського процесу і європейська рамка, європейський вимір забезпечення якості, стали важливими питанням порядку денного міністерських зустрічей [81; 84].

Purpose and scope of the ESG

It was generally concluded that it is essential to maintain the concept of the generic principle in order to ensure the continuing relevance of the ESG to all relevant stakeholders in the EHEA and to maintain their authority as the common reference point for QA in the EHEA. However, it is more difficult to come to any conclusion around the area of tension regarding the ESG as a developmental reference point and also as a compliance tool. In terms of the scope of the document, there was agreement that the current scope is generally appropriate but there is encouragement to reflect on the extent to which a revised ESG document should link to specific Bologna commitments and reflect overarching principles agreed among the Bologna signatories.

Clarity and usability

It was apparent that the ESG are widely used across different contexts and at all levels. However, it was also clear that the document could be improved by some further work to increase clarity of terminology and to ensure the removal of ambiguity both in terms of the language used and also with regard to the standards and guidelines themselves to ensure that they are as clear as possible.

Impact and implementation

It can generally be concluded that there is clear evidence that the ESG have been widely implemented and have impacted significantly on QA in the EHEA. Impact can be seen in processes for both internal and external QA and also at national and system level. However, further work could be done to raise awareness and ownership of the ESG even further, particularly amongst faculty staff directly involved in the student learning and teaching process.

Recommendation

Based on the findings of the project, “Mapping the implementation and application of the ESG” and the conclusions derived from the findings, ENQA, ESU, EUA and EURASHE recommend that ministers of the EHEA countries mandate the E4 organizations to carry out, in consultation with all relevant stakeholders, notably Education International, Business Europe, the Bologna Follow Up Group (BFUG) and EQAR, a careful revision of the ESG in order to improve their clarity, applicability and usefulness. This work would be carried out in the understanding that the current principles would be maintained. The report, with the revised document, would be referred to the BFUG.

The detailed work carried out in the MAP-ESG project brought into focus different views, perspectives, contexts and expectations with regard to the ESG and this is why the Steering Group recommends that some further work to revise the ESG should be carried out. Experience has shown that the success of the ESG lies in the fact that they were drafted in such a way as to reach consensus; any future edition will require the same level of consensus and the Steering Group wishes to ensure the input of as wide a range of relevant stakeholders as possible. E4 will suggest a timeline that allows for full consideration of all input, followed by detailed redrafting. The Steering Group does not underestimate the task of bringing together those different views and expectations into a revised and improved version of the ESG; the E4 organizations are willing to take up this challenge and are confident that, in co-operation with all stakeholders, it can be achieved.

⁵ Making the Most of Our Potential: Consolidating the EHEA. Bucharest Communiqué of EHEA Ministerial Conference, 26-27 April, 2012 [Electronic resource] – URL : http://www.enqa.eu/files/op_17_web.pdf.

⁶ Mapping the implementation and application of the ESG [Electronic resource]. – URL : http://www.enqa.eu/files/op_17_web.pdf.

Згідно з висновками доповіді 2011 р. щодо перегляду ESG [81] фокус має бути зроблено скоріше на поліпшенні формулювань, ніж на повному перегляді змісту принципів, що закладені в документі. Це стосується мети і меж, ясності та зручності, впливу та впровадження ESG. Відповідні положення оригінального документу подані вище⁷.

Таким чином, нинішні ESG визнані такими, що в цілому підтвердили свою актуальність та відповідність призначенню. Відтак до схвалення у 2015 році оновленої версії ESG вони мають і надалі виступати путівником для створення національних та інституційних систем забезпечення якості вищої освіти.

6.9. Політика реформ щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні

Поліпшення якості освіти є складовою одного з п'яти напрямів Стратегічних перетворень за *Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»* [55]. Серед причин невідповідності якості освіти сучасним вимогам зазначено відсутність єдиної системи управління якістю освіти та її моніторингу. Метою реформи системи освіти визнано «підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи української освіти в єдиний європейський освітній простір». Для досягнення цієї мети на період реформи поставлено відповідні завдання, зокрема – підвищити якість освіти. Щодо необхідних кроків, то для підвищення якості й конкурентоспроможності освіти з-поміж інших заходів передбачено розроблення національної системи оцінювання якості освіти.

Підвищення якості та доступності вітчизняної освіти, її інтеграції до європейського освітнього простору – визначено ключовим в Указі глави держави «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30 вересня 2010 р. № 926 [43].

Реалізація вищезазначеної Програми економічних реформ здійснюється на основі щорічних національних планів дій. Їх аналіз засвідчує увагу до проблеми забезпечення якості освіти. Зокрема:

- *Національним планом дій на 2011 рік* [46] передбачено надання провідним вищим навчальним закладам реальної автономії як засобу поліпшення якості вищої освіти;
- у *Національному плані дій на 2012 рік* [47] ставилося завдання запровадження порядку розроблення стандартів вищої освіти нового покоління та удосконалення діяльності Державної акредитаційної комісії;
- *Національним планом дій на 2013 рік* [48] заплановано супроводження у Верховній Раді України проекту Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), що сприятиме інтеграції України до ЄНЕА відповідно до принципів Болонського процесу. На даний час у Парламенті України зареєстровано п'ять подібних законопроектів, внесених різними суб'єктами законодавчої ініціативи [57–61]. У них унормовано відмінні концепції системи забезпечення якості вищої освіти.

У *Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році»* [24] на адресу вищої освіти висловлено настанову – пріоритети «незатребуваної кількості необхідно замінити пріоритетами гарантовано затребуваної якості» [24, с. 166].

Важливо підкреслити, що зазначений документ містить однозначну позицію щодо зв'язку автономії вищих навчальних закладів і механізмів забезпечення якості, а також констатує завдання створення незалежних агентств забезпечення якості вищої освіти: «Одним зі способів реформування вищої освіти є створення умов для реальної автономії університетів. Час довів неефективність надмірного централізованого управління зазначеними інтелектуальними осередками суспільства. Це стосується академічної, адміністративної, кадрової та фінансової автономії, всебічного розвитку

академічної свободи. Водночас забезпечити відповідальність закладів за результати діяльності можна лише в контексті їх змагальності не стільки за кількість, скільки за якість студентів, а також за кращих викладачів, державне замовлення. Останнє має стимулювати, заохочувати й коригувати. Цього можливо досягти завдяки оптимізації мережі вищих навчальних закладів. Потрібно також ефективно підвищувати якість підготовки студентів, усувати примітивні та спрощені схеми здобуття вищої освіти.

Починати треба з удосконалення інструменту ліцензування. Ліцензії мають надаватися кращим закладам з урахуванням їх профілю й досвіду, за наявності реальних практичних потреб і відповідних ресурсів. Адаптувати ситуація, коли у вищій школі для разового річного прийому є 2,4 млн ліцензованих місць, не сприяє ані інтелектуальному відбору вступників, ані конкуренції закладів за право готувати фахівців, ані оптимізації обсягу їхньої підготовки.

Крім того, ліцензування потрібно доповнити механізмами зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості. Важливо створити незалежні агенції із забезпечення якості вищої освіти, у яких мають бути зацікавлені насамперед вищі навчальні заклади. Це відповідатиме принципам Болонської модернізації вищої школи з метою створення привабливого й конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти, невід'ємним складником якого має стати українська вища освіта» [24, с.167–168].

У *Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року* (схваленої Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344) питання забезпечення якості освіти присвячено окремий розділ «VII. Національний моніторинг та оцінка системи освіти», у якому зазначається наступне: «Ефективність реалізації управління у сфері освіти значною мірою залежить від того, наскільки система моніторингу та оцінки якості освіти відповідає цілям і завданням державної політики у цій сфері та наскільки управлінські рішення, що приймаються, адекватні результатам і рекомендаціям моніторингових досліджень» [49].

До перспективних напрямів забезпечення моніторингу та оцінювання якості освіти в Україні віднесено, зокрема:

- удосконалення системи зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, здійснення оплати праці працівників, залучених до проведення зовнішнього незалежного оцінювання;
- розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, які відображають умови, процеси та освітні результати;
- проведення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів і результатів.

Отже, здійснений огляд основних стратегічних документів, що визначають державну політику України у сфері освіти, засвідчує, що питання забезпечення якості вищої освіти є одним із ключових для подальшого прогресу та європейської інтеграції української держави.

⁷ Термін «забезпечення якості» у даному звіті включає такі процеси як оцінювання якості, акредитація та аудит.

6.10. Законодавчі акти України, що регулюють питання якості вищої освіти

В Україні питання якості вищої освіти регулюються системою відповідного, певною мірою застарілого, законодавства. До неї насамперед належать:

- Закон України «Про освіту» [6];
- Закон України «Про вищу освіту» [5].

Крім того, останнім часом прийнято низку важливих урядових постанов:

- Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [30];
- Про внесення змін до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах та Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг [22];

• Про затвердження Порядку розроблення, затвердження та внесення змін до галузевих стандартів вищої освіти [40];

• Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260 (щодо затвердження Додатку до диплома про вищу освіту та Додатку до диплома молодшого спеціаліста/спеціаліста) [23];

• Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника [39] та ін.

У Законі України «Про освіту» (1991, 1996 рр. із змінами) [6] на забезпечення якості спрямовані такі статті:

• Стаття 5. Державний нагляд (контроль) за діяльністю навчальних закладів;

• Стаття 12. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади;

- Стаття 15. Державні стандарти освіти;
- Стаття 18. Умови створення навчальних закладів.

У Законі України «Про вищу освіту» (2002 р. із змінами) [5] забезпечення якості вищої освіти унормовується наступними розділом і статтями:

- Розділ III. Стандарти вищої освіти (статті 11–15);
- Стаття 18. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, інших центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади;

• Стаття 19. Державний нагляд (контроль) у галузі вищої освіти;

• Стаття 28. Ліцензування освітньої діяльності, акредитація напрямів, спеціальностей та вищих навчальних закладів;

• Стаття 31. Забезпечення державою діяльності вищих навчальних закладів.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» визначено систему стандартів вищої освіти, яку складають:

- державний стандарт вищої освіти;
- галузеві стандарти вищої освіти;
- стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів.

Стандарти вищої освіти є основою оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Порядок розроблення стандартів вищої освіти та внесення змін до них, а також здійснення контролю за їх дотриманням визначається Кабінетом Міністрів України [40].

Державний стандарт вищої освіти містить складові:

- перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями;

- вимоги до освітніх рівнів вищої освіти;
- вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти.

Галузеві стандарти вищої освіти містять складові:

- освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників вищих навчальних закладів;
- освітньо-професійні програми підготовки;
- засоби діагностики якості вищої освіти.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників вищих навчальних закладів затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин.

Освітньо-професійна програма підготовки визначає нормативний термін та нормативну частину змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти й професійної підготовки фахівця. Освітньо-професійні програми підготовки затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Засоби діагностики якості вищої освіти використовуються для встановлення відповідності рівня якості вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів містять складові:

- перелік спеціалізацій за спеціальностями;
- варіативні частини освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів;
- варіативні частини освітньо-професійних програм підготовки;
- варіативні частини засобів діагностики якості вищої освіти;
- навчальні плани;
- програми навчальних дисциплін.

Перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України [37] за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин.

Перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями [31; 51], затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Зміст варіативних частин освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів, освітньо-професійних програм підготовки, засобів діагностики якості вищої освіти, навчальних планів, програм навчальних дисциплін визначається вищим навчальним закладом у межах структури та форми, встановлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти.

Навчальні плани та програми навчальних дисциплін розробляються вищим навчальним закладом відповідно до освітньо-професійних програм підготовки і затверджуються керівником вищого навчального закладу.

Науково-методичне забезпечення вищої освіти здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти, іншими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, науково-методичними установами та вищими навчальними закладами.

6.11. Національні органи, до компетенції яких віднесено визначення, формування та реалізацію політики щодо якості у сфері вищої освіти

Органи, які визначають державну політику у сфері вищої освіти, зокрема щодо освітньої якості та конкурентоздатності:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Президент України.

Верховна Рада України (парламент) як єдиний орган законодавчої влади приймає закони, постанови, резолюції, інші акти, проводить парламентські та комітетські слухання, за результатами яких ухвалює відповідні рекомендації, що містять норми та положення, зокрема стосовно якості вищої освіти.

Президент України як глава держави та гарант дотримання Конституції України підписує закони, подає законопроекти, видає укази та розпорядження, готує щорічні та позачергові послання до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, зокрема в частині, що стосується якості та конкурентоспроможності вищої освіти, утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.

Основні функції безпосереднього управління якістю вищої освіти, формування й реалізації відповідної політики на національному рівні здійснюють:

- 1) Кабінет Міністрів України.
- 2) Центральні органи виконавчої влади:
  - Міністерство освіти і науки України;
  - Державна інспекція навчальних закладів України.
- 3) Акредитаційна комісія – постійно діючий колегіальний орган.
- 4) Атестаційна колегія – дорадчий орган Міністерства освіти і науки України.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади виконує закони України і акти Президента України, зокрема забезпечує проведення політики у сфері освіти, розвиток інноваційного потенціалу держави, вирішення питань державного управління у сфері освіти та науки; здійснює підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає обов'язкові для виконання акти – постанови та розпорядження.

Міністерство освіти і науки України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Відповідно до покладених на нього завдань Міністерство [18]:

- розробляє державні стандарти освіти;
- визначає стратегію моніторингу якості освіти та забезпечує його проведення;
- здійснює в установленому порядку ліцензування та акредитацію вищих навчальних закладів;
- формує та забезпечує функціонування системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

Державна інспекція навчальних закладів України (далі – Інспекція) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра освіти і науки України.

Інспекція відповідно до покладених на неї завдань [33]:

- здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням вимог стандартів вищої освіти, державне інспектування;
- аналізує роботу навчальних закладів щодо дотримання ними нормативно-правових актів у галузі освіти, дає оцінку відповідності їхньої діяльності державним стандартам і вимогам, вносить пропозиції

щодо усунення негативних і поширення позитивних тенденцій у розвитку освіти;

- здійснює контроль та бере участь у моніторингу якості підготовки учнів та студентів.

Спрямовує та координує діяльність Інспекції міністр освіти і науки України. Інспекцію очолює голова, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій міністра, та звільняється з посади Президентом України.

Акредитаційна комісія є постійно діючим колегіальним органом, який забезпечує додержання вимог до ліцензування, атестації та акредитації вищих, професійно-технічних навчальних закладів і закладів післядипломної освіти, підприємств, установ та організацій за напрямками (спеціальностями) та професіями підготовки і перепідготовки фахівців післядипломної освіти.

Серед основних завдань Акредитаційної комісії:

- участь в організації ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів, професій і напрямків (спеціальностей) підготовки фахівців;
- розгляд і прийняття рішень з питань ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів відповідно до законодавства.

Акредитаційну комісію очолює голова, яким за посадою є міністр освіти і науки України. До складу комісії входять представники міністерства, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади (за погодженням з їх керівниками), організацій роботодавців, вищих навчальних закладів незалежно від форми власності та здобувачів вищої освіти. Персональний склад Акредитаційної комісії затверджує Кабінет Міністрів України [41]. Рішення атестаційної колегії затверджується наказом МОН України.

Пунктом 2 Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [50] ініційовано процедуру ліквідації Вищої атестаційної комісії України та передачу її функцій новоствореному Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України.

Наказом МОНмолодьспорту від 14 вересня 2011 р. № 1059 затверджене *Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України* [4]. Метою утворення атестаційної колегії є виконання повноважень щодо підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, покладених на МОНмолодьспорт (нині – МОН України).

Згідно з цим Положенням атестаційна колегія є дорадчим органом МОН України, що утворюється з метою виконання повноважень щодо підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Основним завданням атестаційної колегії є участь у:

- забезпеченні функціонування системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- прийнятті рішень щодо діяльності аспірантури, ад'юнктури, докторантури у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації, закладах післядипломної освіти III і IV рівнів акредитації, наукових установах (за винятком наукових установ Національної академії наук України);
- формуванні мережі спеціалізованих вчених рад;
- затвердженні рішень спеціалізованих вчених рад про присудження наукового ступеня доктора наук і кандидата наук;
- присвоєнні вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора науковим і науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації, закладів післядипломної освіти III і IV рівнів акредитації та наукових установ.

Атестаційна колегія утворюється у складі голови атестаційної колегії, його заступника, двох учених секретарів та членів колегії. Головою атестаційної колегії є міністр освіти і науки України. Заступника призначає голова атестаційної колегії з числа членів колегії. Ученими секретарями атестаційної колегії є керівники відповідних структурних підрозділів МОН України. Членами атестаційної колегії є керівники та провідні вчені вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації або

закладів післядипломної освіти III і IV рівнів акредитації, наукових установ та представники національних академії наук. *Персональний склад атестаційної колегії затверджується наказом МОН України.*

Таблиця 6.3 ілюструє розподіл повноважень у прийнятті актів національних органів (державного управління, колегіального та дорадчого) у системі забезпечення якості вищої освіти та підготовки кадрів вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук).

Таблиця 6.3.

Акти органів державного управління, колегіального та дорадчого органів у системі забезпечення якості вищої освіти та підготовки кадрів вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук) в Україні

<i>№</i>	<i>Орган, акт</i>
1	Верховна Рада України та Президент України
	<i>Закони, зокрема:</i>
	Про освіту (1991, 1996 рр.)
	Про вищу освіту (2002 р.)
	Про наукову і науково-технічну діяльність (1991 р.)
2	Верховна Рада України (та Кабінет Міністрів України)
	<i>Законопроекти, зокрема:</i>
	Про вищу освіту (2011-2013 рр.)
	Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (2009, 2010, 2012 рр.)
3	Президент України
	<i>Укази, зокрема:</i>
	Про Положення про національний заклад (установу) України (2004 р.)
	Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади (2010 р.)
	Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України (2011 р.)
	Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади (2012, 2013 рр.)
	Питання Міністерства освіти і науки України (2013 р.)
	Про керівників напрямів реформ (2013 р.)
4	Кабінет Міністрів України
	<i>Постанови, зокрема:</i>
	Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) (1998 р.)
	Про запровадження ліцензії єдиного зразка для певних видів господарської діяльності (2000 р.) [27]
	Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (2006 р.)
	Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (2010 р.)
	Про затвердження Положення про дослідницький університет (2010 р.)
	Про затвердження Порядку проведення моніторингу та оцінки якості освіти (2011 р.)
	Про затвердження Порядку розроблення, затвердження та внесення змін до галузевих стандартів вищої освіти (2012 р.)
	Про затвердження складу Акредитаційної комісії (2012 р.)
	Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника (2013 р.)
	Про внесення змін до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах та Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг (2013 р.)
5	Міністерство освіти і науки України
	<i>Накази, зокрема:</i>
	Про затвердження Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи (2002 р.)
	Порядок здійснення контролю за дотриманням Ліцензійних умов (2003 р.)
	Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи (2003 р.)

№	Орган, акт
	Деякі питання експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (2011 р.)
	Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань (2011 р.)
	Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти (2011 р.)
	Положення про спеціалізовану вчену раду (2011 р.)
	Про затвердження Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів (2011 р.)
	Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу (2012 р.)
	Про затвердження Змін до Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (2012 р.)
	Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1112 («Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук») (2012 р.)
	Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (2012 р.)
	Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1112 («Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук») (2013 р.)
	Про затвердження Положення про порядок створення та організацію роботи державної екзаменаційної комісії у вищих навчальних закладах України (2013 р.) [38]
	Про затвердження орієнтовних критеріїв оцінювання діяльності вищих навчальних закладів (2013 р.)
	Про затвердження уніфікованих форм актів (2013 р.) [42]
	<i>Інші акти (дії), зокрема:</i>
	Затверджує зразок сертифіката про акредитацію закладу (спеціальності) і додатка до нього
	Виконує функції органу ліцензування у сфері вищої освіти, розглядає на відповідність подані документи, утворює експертну комісію, за висновком Акредитаційної комісії приймає остаточне рішення про видачу (відмову у видачі) ліцензії, яке оформлюється наказом, здійснює контроль за дотриманням умов ліцензування
	Проводить попередню експертизу поданих акредитаційних документів, утворює експертну комісію, затверджує рішення Акредитаційної комісії щодо акредитації. Утворює апеляційну комісію, остаточно затверджує рішення Акредитаційної комісії щодо апеляції з питань акредитації
	Затверджує списки голів державних екзаменаційних комісій у вищих навчальних закладах
	Затверджує складові галузевого стандарту вищої освіти – освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ), освітньо-професійні програми (ОПП) та засоби діагностики (ЗД)
	Затверджує пріоритетні напрями роботи Державної інспекції навчальних закладів України (далі – ДІНЗ України)
	Затверджує уніфікований акт перевірки додержання суб'єктами господарювання, що надають послуги у сфері вищої освіти, вимог законодавства про вищу освіту
	Спрямовує та координує діяльність ДІНЗ України
6	Державна інспекція навчальних закладів України (ДІНЗ України)
	Здійснює контроль за дотриманням умов ліцензування
	Здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням вимог стандартів вищої освіти, державне інспектування
	Здійснює контроль та бере участь у моніторингу якості підготовки учнів та студентів
	Затверджує за погодженням з міністром схвалені на засіданні колегії річний план роботи ДІНЗ України, заходи щодо реалізації основних напрямів та пріоритетних цілей її діяльності відповідно до визначених завдань
	Вносить пропозиції міністру щодо кандидатур на посади своїх заступників
	Призначає на посади та звільняє з посад за погодженням з міністром керівників і заступників керівників структурних підрозділів апарату ДІНЗ України
	Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції ДІНЗ України, обговорення найважливіших напрямів її діяльності в ДІНЗ України утворюється колегія у складі голови ДІНЗ України (голова колегії), першого заступника та заступника голови ДІНЗ України за посадою, визначених посадових осіб міністерства. У разі потреби до складу колегії ДІНЗ України можуть входити керівники структурних підрозділів ДІНЗ України, а також у встановленому порядку інші особи

№	Орган, акт
7	Акредитаційна комісія
	Приймає попереднє рішення з питань ліцензування для остаточного рішення МОН України про видачу (відмову у видачі, анулювання, продовження) ліцензії
	Розглядає результати розгляду апеляції до органу ліцензування (МОН України) щодо рішень Атестаційної комісії, пов'язаних з відмовою у видачі ліцензії або її анулюванням
	Приймає рішення про акредитацію (або відмову в акредитації) для наступного затвердження МОН України
	Розглядає рекомендації апеляційної комісії, утвореної МОН України, і приймає рішення щодо апеляції, яке після затвердження МОН України, є остаточним
	Розглядає експертні висновки експертних рад за результатами проведення ліцензійної, атестаційної або акредитаційної експертизи, приймає рішення про можливість надання ліцензій, свідоцтв про атестацію, сертифікатів про акредитацію
	Затверджує положення щодо порядку створення і діяльності експертних рад
	Оформлює протоколами рішення, які затверджуються наказами МОН України
8	Атестаційна колегія МОН України
	Бере участь у:
	<ul style="list-style-type: none"> • прийнятті рішень щодо діяльності аспірантури, ад'юнктури, докторантури у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації, закладах післядипломної освіти III і IV рівнів акредитації, наукових установах (за винятком наукових установ Національної академії наук України); • формуванні мережі спеціалізованих вчених рад; • затвердженні рішень спеціалізованих вчених рад про присудження наукового ступеня доктора наук і кандидата наук; • присвоєнні вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора науковим і науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації, закладів післядипломної освіти III і IV рівнів акредитації та наукових установ
	Оформляє протоколом рішення, що підписуються головою та учасниками секретарями і затверджуються наказом МОН України

6.12. Характеристика зовнішнього забезпечення якості вищої освіти в Україні

Поданий далі текст є частиною Національного звіту 2012 року щодо реалізації Болонського процесу в Україні⁸ та констатує офіційну оцінку стану зо-

внішнього забезпечення якості вищої освіти в країні (подано мовою оригіналу з інформаційного сайту ENEA) [82].

1. CHARACTER OF EXTERNAL QUALITY ASSURANCE SYSTEM

1.1. Which situation applies in your country?

1.1.1. Please explain the main elements of your external quality assurance system. Which ministry or government-dependent agency is responsible for quality assurance? How is this responsibility managed in practice? If there are external evaluations of institutions and/or programmes, by whom are these evaluations undertaken, how often, and how are the outcomes of evaluation used?

The responsibility for the national system of quality assurance in Ukraine rests with the Ministry of Education and Science, Youth and Sport, the State Accreditation Commission, the State Inspectorate of HEIs, and the Higher (Supreme) Attestation Board. External evaluations of institutions and programmes are done every 5 years by the Ministry of Education and Science, Youth and Sport through the State Accreditation Commission. The Ministry has the power to permit or refuse programmes and/or institutions to operate on the basis of the results of evaluation

1.10. Please provide any additional relevant comments for consideration regarding your external Quality Assurance system.

The national system of quality assurance in Ukraine is realized by means of licensing and accreditation procedures. All HEIs must be licensed before they offer tertiary level educational programmes. To be granted a licence a HEI must meet the required standards set by the Ministry. The licensing procedure is carried out by the Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine. To have an educational programme accredited a HEI must meet the requirements of the HE standards. Students will graduate with a state-recognized degree and qualifications only after having completed an accredited programme of study. The accreditation procedure is carried out by the State Accreditation Commission.

2.2. Which conditions apply to the choice of a quality assurance agency from another country?

A HEI can apply any quality assurance agency from outside the country it chooses, but at the same time it is obliged to be accredited by the State Accreditation Commission of Ukraine if it issues state recognised degrees.

3. EVALUATION OF THE EXTERNAL QUALITY ASSURANCE SYSTEM AGAINST THE STANDARDS AND GUIDELINES FOR QUALITY ASSURANCE IN THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA (ESG)

Has the agency been evaluated against the European Standards and Guidelines?

Yes, for the purpose of ENQA membership

Yes, for an application to EQAR

Yes, independently of ENQA/EQAR

Such an evaluation is planned but has not yet taken place

No

⁸ National Report regarding the Bologna Process implementation 2009-2012. Ukraine [Electronic resource]. – URL : <http://www.ehea.info>.

Is there a formal requirement that students are involved in any of the following? For each answer, please specify the relevant source.

Student involvement in governance structures of national quality assurance agencies

As full members in external review teams

As observers in external review teams

In the preparation of self evaluation reports

In the decision making process for external reviews

In follow-up procedures

Other, please specify

There is no formal requirement that students be involved in external quality assurance procedures

4.2. Is there a formal requirement that international peers/experts are involved in any of the following:

In governance structures of national QA agencies

As full members in external review teams

As observers in external review teams

In the decision making process for external reviews

In follow-up procedures

Other (please specify)

4.3. Is there a formal requirement that academic staff are involved?

In governance structures of national QA agencies

As full members in external review teams

As observers in external review teams

In the preparation of self evaluation reports

In the decision making process for external reviews

In follow-up procedures

Other (please specify)

4.4. Are there any formal requirements regarding the involvement of employers in external QA processes.

There may be representatives of employers involved in external QA processes if proposed by enterprises

4.5. Please provide any additional relevant comments for consideration regarding the involvement of stakeholders in external QA.

Involvement of stakeholders (e.g. representatives of central and local authorities, HEIs and research bodies, employers, etc.) in external QA is foreseen in the 'Regulation on Expert team and licensing expertise' as of 24.12.2003 N 847, and 'Regulation on Expert team and accreditation expertise' as of 14.01.2002 N 16., and also by the 'Regulation on the State Accreditation Commission'.

18 вересня 2013 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах та Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» [22; 45]. Постановою прийнято на виконання підпункту 36.3 Національного плану дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [48] з метою забезпечення якості вищої освіти під час акредитації.

Постановою:

- визначено правові підстави для прийняття рішення про акредитацію напряму підготовки, спеціальності з певними умовами (обмеженнями) з метою забезпечення якості підготовки фахівців з вищою освітою;
- урегульовано питання проходження акредитації вищим навчальним закладом за певним рівнем;
- у процедурі акредитації встановлено можливість подання навчальним закладом апеляції щодо необ'єктивності змісту висновку або порушення комісією порядку проведення експертизи; забезпечено повноцінне виконання Державною освітньою установою «Навчально-методичний центр з питань якості освіти» своїх функцій, встановлених нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України щодо організації роботи Акредитаційної комісії шляхом надання послуг організаційного характеру, пов'язаних з проведенням ліцензування, атестації та акредитації.

Порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг (далі – Порядок) встановлює загальні вимоги до ліцензування діяльності з надання освітніх послуг та визначає процедуру оцінки спроможності суб'єктів освітньої діяльності щодо надання освітніх послуг, проведення ліцензійної експертизи, прийняття рішень та їх оформлення, видачі і переоформлення ліцензій, видачі їх дублікатів, а також прийняття рішень про обмеження діяльності суб'єктів у сфері освіти.

Органом ліцензування, який здійснює ліцензування у сфері вищої освіти, є Міністерство освіти і науки України. Орган ліцензування має право перевіряти законність та обґрунтованість прийнятих експертними комісіями, експертними радами Акредитаційної комісії та Акредитаційною комісією рішень із питань ліцензування.

До органу ліцензування навчальним закладом подаються заява та відповідні документи, у яких, зокрема,

містяться відомості про кількісні показники кадрового, матеріально-технічного, навчально-методичного, інформаційного забезпечення освітньої діяльності, наявність бібліотеки та обсяг її фондів.

Спроможність навчального закладу надавати освітні послуги підтверджується результатами ліцензійної експертизи, для проведення якої орган ліцензування розглядає на відповідність подані документи та утворює експертну комісію. Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи затверджується МОН України [19].

Орган ліцензування передає висновок експертної комісії разом із заявою та документами до відповідної експертної ради Акредитаційної комісії, яка розглядає документи, готує і вносить для розгляду на засіданні Акредитаційної комісії проект рішення щодо спроможності (неспроможності) надавати навчальним закладом, фізичною особою – підприємцем заявлену освітню послугу. Органом ліцензування приймається остаточне рішення про видачу (відмову у видачі) ліцензії, яке оформлюється його наказом. Порядком передбачена можливість повторного ліцензування та право апеляції.

Ліцензія визначає загальний обсяг навчального закладу та ліцензований обсяг освітньої послуги та видається на строк від 3 до 12 років включно, але не менше як на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування. За результатами проведення акредитаційної експертизи на підставі рішення МОН України про акредитацію напряму підготовки (спеціальності) строк дії ліцензії продовжується на строк дії сертифікату про акредитацію. Оплата витрат, пов'язаних із проведенням ліцензування, здійснюється заявником, зокрема через рахунок Державної освітньої установи «Навчально-методичний центр з питань якості освіти».

Ліцензійні умови надання освітніх послуг визначають нормативи кадрового, навчально-методичного, інформаційного, матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів, необхідних для ліцензування, і затверджуються МОН України [9].

Контроль за дотриманням ліцензійних умов здійснює орган ліцензування, Державна інспекція навчальних закладів, міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, що мають у підпорядкуванні навчальні заклади, і власники навчальних закладів шляхом проведення планової та позапланової перевірки. Планова перевірка

проводиться не частіше, ніж один раз на рік. Порядок здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов затверджує МОН України [21]. За результатами перевірки орган ліцензування має право: видавати розпорядження про усунення фактів порушення ліцензійних умов; анулювати ліцензію.

Навчальний заклад може подати до органу ліцензування апеляцію щодо рішень Акредитаційної комісії,

пов'язаних із відмовою у видачі ліцензії або її анулювання. Рішення органу ліцензування про відмову у видачі ліцензії або її анулювання може бути оскаржене до суду.

Нижче наведені Ліцензійні умови [9], які визначають загальні вимоги та мінімальні нормативи забезпечення навчальних закладів науково-педагогічними та педагогічними кадрами, матеріально-технічною, навчально-методичною та інформаційною базою (див. таблицю 6.4).

Таблиця 6.4.

**Нормативи та вимоги для підготовки фахівців з вищою освітою
відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів (денна форма навчання)**

Назва показника (нормативу)	Значення показника (нормативу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями			
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
1. Загальні вимоги				
1.1. Концепція діяльності за заявленим напрямом (спеціальністю), погоджена з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, областю, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями	+	+	+	+
1.2. Заявлений ліцензований/і обсяг (денна форма навчання/заочна форма навчання)				
2. Кадрове забезпечення підготовки фахівців заявленої спеціальності				
2.1. Частка науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, які забезпечують викладання лекційних годин соціально-гуманітарного циклу дисциплін навчального плану спеціальності (% від кількості годин)	–	75	85	95
у тому числі, які працюють у даному навчальному закладі за основним місцем роботи		50	50	50
2.2. Частка науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, які забезпечують викладання лекційних годин фундаментального циклу дисциплін навчального плану спеціальності (% від кількості годин) (за винятком військових навчальних дисциплін)	–	75	85	95
у тому числі, які працюють у даному навчальному закладі за основним місцем роботи		50	50	50
з них: докторів наук або професорів (при розрахунку частки докторів наук або професорів дозволяється прирівнювати двох кандидатів наук, доцентів, які мають стаж безперервної науково-педагогічної роботи в даному навчальному закладі не менше 10 років, а також є авторами (співавторами) підручників, навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України або монографій, до одного доктора наук або професора)		10	20 але не менше, ніж 1 доктор наук або професор на 25 осіб ліцензованого обсягу	40 але не менше, ніж 1 доктор наук або професор на 25 осіб ліцензованого обсягу
2.3. Частка науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, які забезпечують викладання лекційних годин фахових дисциплін навчального плану спеціальності (% від кількості годин)	–	75	85	95
у тому числі, які працюють у даному навчальному закладі за основним місцем роботи		50	50	50
з них: докторів наук або професорів (при розрахунку частки докторів наук або професорів дозволяється прирівнювати двох кандидатів наук, доцентів, які мають стаж безперервної науково-педагогічної роботи в даному навчальному закладі не менше 10 років, а також є авторами (співавторами) підручників, навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України або монографій, до одного доктора наук або професора)		10	20 але не менше, ніж 1 доктор наук або професор на 25 осіб ліцензованого обсягу	40 але не менше, ніж 1 доктор наук або професор на 25 осіб ліцензованого обсягу

Назва показника (нормативу)	Значення показника (нормативу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями			
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
2.4. Частка педагогічних працівників вищої категорії, які викладають лекційні години дисциплін навчального плану спеціальності та працюють у даному навчальному закладі за основним місцем роботи (% від кількості годин для кожного циклу дисциплін навчального плану)	25	–	–	–
2.5. Наявність кафедри (циклової комісії) з фундаментальної підготовки	+	+	+	+
2.6. Наявність кафедри зі спеціальної (фахової) підготовки, яку очолює фахівець відповідної науково-педагогічної спеціальності:	–	+	+	+
доктор наук або професор				+
кандидат наук, доцент			+	
3. Матеріально-технічна база				
	–	75	85	95
3.1. Забезпеченість лабораторіями, полігонами, обладнанням, устаткуванням, необхідними для виконання навчальних програм (у % від потреби)	100	100	100	100
3.2. Забезпеченість студентів гуртожитком (у % від потреби)	70	70	70	70
3.3. Кількість робочих комп'ютерних місць на 100 студентів (крім спеціальностей, які належать до галузей знань 0102 "Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини" і 0202 "Мистецтво", крім спеціальності "Дизайн")	6	12	12	12
3.4. Кількість робочих комп'ютерних місць на 100 студентів (для спеціальностей, які належать до галузей знань 0102 "Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини" і 0202 "Мистецтво", крім спеціальності "Дизайн")	3	6	6	6
3.5. Наявність пунктів харчування	+	+	+	+
3.6. Наявність спортивного залу	+	+	+	+
3.7. Наявність стадіону або спортивного майданчика	+	+	+	+
3.8. Наявність медичного пункту	+	+	+	+
4. Навчально-методичне забезпечення				
4.1. Наявність освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця (у тому числі варіативної компоненти)	+	+	+	+
4.2. Наявність освітньо-професійної програми підготовки фахівця (у тому числі, варіативної компоненти)	+	+	+	+
4.3. Наявність навчального плану, затвердженого в установленому порядку	+	+	+	+
4.4. Наявність навчально-методичного забезпечення для кожної навчальної дисципліни навчального плану (% від потреби):	100	100	100	100
4.4.1. Навчальних і робочих навчальних програм дисциплін				
4.4.2. Планів семінарських, практичних занять, завдань для лабораторних робіт (% від потреби)	100	100	100	100
4.4.3. Методичних вказівок і тематик контрольних, курсових робіт (проектів)	100	100	100	100

Назва показника (нормативу)	Значення показника (нормативу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями			
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
4.5. Наявність пакетів контрольних завдань для перевірки знань із дисциплін соціально-гуманітарної, фундаментальної та фахової підготовки (% від потреби)	100	100	100	100
4.6. Забезпеченість програмами всіх видів практик (% від потреби)	100	100	100	100
4.7. Наявність методичних указівок щодо виконання дипломних робіт (проектів), державних екзаменів	+	+	+	+
4.8. Дидактичне забезпечення самостійної роботи студентів (у тому числі з використанням інформаційних технологій) (% від потреби)	100	100	100	100
4.9. Наявність критеріїв оцінювання знань і вмій студентів	+	+	+	+
5. Інформаційне забезпечення				
5.1. Забезпеченість студентів підручниками, навчальними посібниками, наявними у власній бібліотеці (% від потреби)	100	100	100	100
5.2. Співвідношення посадкових місць у власних читальних залах до загальної чисельності студентів (% від потреби)	3	5	5	5
5.3. Забезпеченість читальних залів фаховими періодичними виданнями	3	4	4	8
5.4. Можливість доступу викладачів і студентів до Інтернету як джерела інформації: наявність обладнаних лабораторій, наявність каналів доступу	+	+	+	+

3-поміж вимоги для підготовки фахівців із вищою освітою відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів такою такі:

- Забезпечення навчальною літературою вважається 100% за наявності одного підручника (посібника) за списком літератури, рекомендованим робочою програмою дисципліни, на трьох студентів.

- Наявні приміщення (навчальні, навчально-виробничі, побутові, спортивні тощо) повинні відповідати санітарним нормам і правилам, державним будівельним нормам України ДБН В2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів», затвердженим наказом Держкоммістобудування України від 27 червня 1996 р. № 11.

- Для вищих навчальних закладів II-IV рівнів акредитації кількість лекційних годин на одного викладача не може перевищувати 250 на рік при загальній кількості дисциплін не більше 5.

- За наявності в навчальному закладі заочної форми навчання матеріально-технічне забезпечення розраховується з коефіцієнтом 0,2 відносно нормативів для денної форми навчання. Методичне забезпечення повинно бути 100% з розрахунку один комплект методичних матеріалів з кожної дисципліни на одного студента.

Положенням про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи унормовано наступне [19].

Експертна комісія (уповноважений представник) – це сформована (призначена) органом ліцензування група експертів (експерт), яка (який) проводить ліцензійну експертизу з метою встановлення відповідності кадрового, науково-, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчального закладу державним вимогам (Ліцензійним умовам надання освітніх послуг). Експерти – це провідні фахівці, які мають відповідну освіту та кваліфікацію, практичний

досвід роботи та виявили бажання здійснювати ліцензійну експертизу навчальних закладів і які включені до списку експертів. Список експертів формує і затверджує орган ліцензування. Склад експертної комісії та її голову (уповноваженого представника) для проведення ліцензійної експертизи конкретного навчального закладу затверджує (призначає) орган ліцензування. Експерти, які підписали недостовірний експертний висновок ліцензійної експертизи, приховали факти порушень чи наявності недостовірних відомостей у документах, поданих для отримання ліцензії, виключаються зі складу експертів та несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Відповідно до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах (далі – Положення) [22] акредитація проводиться з ініціативи навчального закладу. Акредитація вищого навчального закладу – це державне визнання його статусу (рівня акредитації). Акредитація спеціальності в навчальному закладі – це державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців з цієї спеціальності державним вимогам до напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу, затвердженим МОН України.

Для цього проводиться акредитаційна експертиза, яка здійснюється експертною комісією, яку формує МОН України. Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи затверджує МОН України [35]. Рішення про акредитацію (або відмову в акредитації) приймає Акредитаційна комісія. Зазначене рішення через два тижні з дня прийняття затверджується МОН України. Зразок сертифіката про акредитацію закладу (спеціальності) і додатка до нього затверджується МОН України. Строк дії сертифіката про акредитацію закладу (спеціальності) для вищих навчальних закладів, які мають статус національного,

становить 10 років, інших навчальних закладів та відокремлених структурних підрозділів – п'ять років, або в разі виявлення порушень ліцензійних умов – до дати завершення навчання існуючого контингенту студентів за спеціальністю та приймається рішення про припинення набору на навчання.

Навчальний заклад, який заявив про акредитацію спеціальності, подає до МОН України, зокрема, звіт про свою діяльність за спеціальністю, що акредитується, в якому підтверджується відповідність кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення ліцензійним умовам надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, а також відповідність якісних характеристик підготовки фахівців державним вимогам; зазначаються перелік зауважень (приписів) органів, що здійснюють контроль за дотриманням ліцензійних умов, а також відомості про скарги юридичних і фізичних осіб щодо освітньої діяльності навчального закладу за спеціальністю, що акредитується, за період підготовки (перепідготовки) фахівців, заходи щодо їх усунення та інформація про здійснення таких заходів.

Навчальний заклад, який заявив про акредитацію за певним рівнем, подає до МОН України, зокрема, звіт про результати освітньої та наукової діяльності навчального закладу за підписом керівника, скріпленим печаткою навчального закладу, який з-поміж іншого включає:

- загальні відомості про кадрове і матеріально-технічне забезпечення;
- загальну кількість студентів, їх розподіл за напрямками підготовки, спеціальностями та формами навчання;
- результати діяльності аспірантури і докторантури за останні п'ять років (для вищого навчального закладу IV рівня акредитації);
- дані про міжнародні зв'язки з навчальними закладами та освітніми організаціями;
- відомості щодо видання і підготовки до видання підручників та навчальних посібників, у тому числі з грифом МОН України, за останні п'ять років.

Після отримання від навчального закладу матеріалів щодо акредитації МОН України протягом 20 днів

проводить їх попередню експертизу. За умови відповідності поданих матеріалів нормативно-правовим актам МОН України утворює експертну комісію, яка проводить акредитаційну експертизу. МОН України передає висновок експертної комісії щодо акредитації спеціальності разом із заявою та документами до відповідної експертної ради Акредитаційної комісії. Висновок про акредитацію закладу разом із документами передається безпосередньо до Акредитаційної комісії.

Навчальний заклад після затвердження МОН України позитивного рішення Акредитаційної комісії щодо акредитації спеціальності має право:

1) видавати випускникам, які навчалися за відповідної спеціальності, документи про освіту державного зразка;

2) на продовження строку дії ліцензії на строк дії сертифіката про акредитацію спеціальності.

Акредитаційна експертиза здійснюється за рахунок навчального закладу. Кошти, зокрема, зараховуються на рахунок Державної освітньої установи «Навчально-методичний центр з питань якості освіти».

Навчальний заклад може подати апеляцію до МОН України щодо рішень Акредитаційної комісії. У цьому разі МОН України утворює апеляційну комісію, яка після розгляду апеляції навчального закладу готує рекомендації для чергового засідання Акредитаційної комісії. Рішення Акредитаційної комісії щодо апеляції після його затвердження МОН України є остаточним.

Чинні *Державні вимоги до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу*, затверджено наказом МОН України від 13 червня 2012 р. № 689 [28]. Державні вимоги є критеріями, які визначають мінімальні нормативи забезпечення вищих навчальних закладів науково-педагогічними та педагогічними кадрами, матеріально-технічною, навчально-методичною, інформаційною базою, якісні характеристики надання освітніх послуг, вимоги до освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу, виконання яких є підставою для прийняття рішення про акредитацію напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу (див. таблицю 6.5).

Таблиця 6.5.

Державні вимоги до акредитації напряму підготовки та спеціальності

Назва показника (нормативу)	Значення показника (нормативу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями			
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
Якісні характеристики підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів				
1. Умови забезпечення державної гарантії якості вищої освіти				
1.1. Виконання навчального плану за показниками: перелік навчальних дисциплін, години, форми контролю, %	100	100	100	100
1.2. Підвищення кваліфікації викладачів постійного складу за останні 5 років, %	100	100	100	100
1.3. Чисельність науково-педагогічних (педагогічних) працівників, що обслуговують спеціальність і працюють у навчальному закладі за основним місцем роботи, які займаються вдосконаленням навчально-методичного забезпечення, науковими дослідженнями, підготовкою підручників та навчальних посібників, %	100	100	100	100
2. Результати освітньої діяльності (рівень підготовки фахівців), не менше %				
2.1. Рівень знань студентів з гуманітарної та соціально-економічної підготовки:				
2.1.1. Успішно виконані контрольні завдання, %	90	90	90	90
2.1.2. Якісно виконані контрольні завдання (оцінки «5» і «4»), %	50	50	50	50

Назва показника (нормативу)	Значення показника (нормативу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями			
	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
2.2. Рівень знань студентів з природничо-наукової (фундаментальної) підготовки:				
2.2.1. Успішно виконані контрольні завдання, %	90	90	90	90
2.2.2. Якісно виконані контрольні завдання (оцінки «5» і «4»), %	50	50	50	50
2.3. Рівень знань студентів зі спеціальної (фахової) підготовки:				
2.3.1. Успішно виконані контрольні завдання, %	90	90	90	90
2.3.2. Якісно виконані контрольні завдання (оцінки «5» і «4»), %	50	50	50	50
3. Організація наукової роботи				
3.1. Наявність у структурі навчального закладу наукових підрозділів	–	–	+	+
3.2. Участь студентів у науковій роботі (наукова робота на кафедрах та в лабораторіях, участь в наукових конференціях, конкурсах, виставках, профільних олімпіадах тощо)	–	–	+	+

Державні вимоги до акредитації вищого навчального закладу наступні:

- Для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку (перепідготовку) фахівців за спеціальностями одного напрямку підготовки, – наявність акредитації усіх ліцензованих спеціальностей за рівнем, не нижчим за заявлений рівень акредитації вищого навчального закладу.

- Для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку (перепідготовку) фахівців за спеціальностями різних напрямів підготовки, – наявність акредитації не менше двох третин усіх ліцензованих спеціальностей за рівнем, не нижчим за заявлений рівень акредитації вищого навчального закладу.

При акредитації вищого навчального закладу за IV рівнем акредитації додатковими вимогами є:

- рівень показників діяльності аспірантури або докторантури вищого навчального закладу не нижчий від середнього для даної галузевої групи або типу вищого навчального закладу.

- видання підручників (навчальних посібників) з грифом МОН України або монографій за останні 5 років не менше ніж п'ять відсотків загальної кількості науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу, які працюють у ньому за основним місцем роботи.

Згідно з Положенням про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи експертна комісія – це сформована МОН України група експертів. Список експертів формує і затверджує МОН України. Склад експертної комісії та її керівника для проведення акредитаційної експертизи конкретного навчального закладу визначає і затверджує МОН України. Експерти, які підписали недостовірний експертний висновок акредитаційної експертизи, виключаються зі складу експертів та несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Положення про національний заклад (установу) України затверджено Указом Президента України від 16 червня 1995 р. із наступними змінами [53]. Статус національного надається закладу (установі) України, який досяг найвищих показників у своїй діяльності щодо використання інтелектуального потенціалу нації, реалізації ідеї національного відродження і розвитку України, запровадження державної мови і є провідним серед галузевої групи закладів (установ) гуманітарної сфе-

ри. Статус національного закладу (установи) України може бути надано одному або декільком закладам (установам) залежно від їх кількості у відповідній групі, але не більш як трьом.

Підставами для надання закладу (установі) України статусу національного є:

- загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності закладу (установи);
- розроблення і практична реалізація ним найважливіших державних програм у гуманітарній сфері;
- наявність у закладі (установі) визнаних на загальнодержавному або світовому рівні фахівців та їх авторських шкіл чи фахівців з високим рівнем професійної кваліфікації та великим досвідом практичної роботи, що забезпечують вагомі результати в діяльності закладу, а також наявність сучасної матеріально-технічної бази;
- перспектива дальшого його розвитку.

Національний заклад (установа) України має право в межах фонду заробітної плати за рахунок коштів, виділених із Державного бюджету України, та власних коштів установлювати підвищені посадові оклади, стипендії та інші заохочувальні виплати відповідно до законодавства України.

Статус національного закладу (установи) України надається указом Президента України. Заклад (установу) може бути позбавлено статусу національного указом Президента України в разі, якщо заклад (установа) втрачає показники діяльності, передбачені Положенням.

Остаточна редакція Положення про дослідницький університет [34] визначена постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р.

Дослідницький університет – національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм. Статус надається зазначеному закладу з метою підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових

досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних галузях економіки.

Основними завданнями дослідницького університету є:

- 1) у навчальній діяльності:
  - розроблення та впровадження в навчальний процес новітніх інформаційних технологій і засобів навчання з метою підготовки фахівців з питань інноваційного розвитку;
  - реалізація інноваційних програм підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів для університетів, наукових установ, наукоємних виробництв;
  - створення умов для обміну студентами, аспірантами, докторантами, науковими і науково-педагогічними працівниками;
  - забезпечення участі студентів у здійсненні наукових і науково-технічних досліджень та впровадженні в практику результатів досліджень як необхідної складової навчального процесу;
  - підвищення кваліфікації працівників підприємств, установ та організацій, які впроваджують у практику результати прикладних наукових досліджень університету;

- 2) у науковій та інноваційній діяльності:
  - здійснення разом із Національною та галузевими академіями наук фундаментальних і прикладних наукових досліджень за визначеними пріоритетними напрямками наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;
  - реалізація інноваційних проектів розроблення, впровадження та виробництва нової високотехнологічної продукції;
  - інтеграція освіти та науки з виробництвом шляхом створення навчально-науково-виробничих об'єднань, базових кафедр, лабораторій разом із інститутами Національної та галузевих академій наук і підприємствами, установами та організаціями;
  - випуск та реалізація експериментальних зразків нової техніки, технологій та малосерійної наукоємної продукції;
  - забезпечення охорони об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема інноваційних розробок університету;

- 3) у міжнародній діяльності:
  - участь у реалізації міжнародних проектів і програм, у науково-практичних конференціях, семінарах та виставках;
  - створення спільних з іноземними партнерами наукових центрів, інститутів, інших об'єднань для виконання освітніх і науково-дослідницьких програм із видачею студентам, аспірантам та докторантам відповідних документів про освіту.

Дослідницький університет відповідно до законодавства у галузі освіти і науки має право:

- визначати тематику та проводити за рахунок власних коштів фундаментальні та прикладні наукові дослідження за новими науковими і технічними напрямками;
- розробляти наукові, науково-технічні, соціально-економічні прогнози розвитку галузей економіки за найважливішими напрямками;
- здійснювати за рахунок бюджетних і власних коштів трансфер технологій, розроблених університетом;
- використовувати кошти, отримані в результаті здійснення трансферу технологій, для розвитку власних наукових досліджень, модернізації наукової матеріально-технічної бази, захоплення наукових і науково-педагогічних працівників університету;
- випускати та реалізувати, в тому числі за кордоном, власну наукоємну продукцію, отриману за результатами наукових і науково-технічних досліджень;
- здійснювати за рахунок коштів державного бюджету і власних коштів капітальне будівництво, реконструкцію та облаштування баз практики, які належать університету, створювати машини, устаткування, матеріали, прилади;

- установлювати у передбаченому законодавством порядку нормативи співвідношення чисельності студентів, аспірантів і докторантів та науково-педагогічних працівників університету;
- установлювати нормативи забезпечення структурних підрозділів університету матеріальними цінностями та ресурсами;
- підвищувати в межах бюджетного фінансування розмір оплати праці наукових і науково-педагогічних працівників університету шляхом встановлення подвійних посадових окладів і ставок заробітної плати, у тому числі погодинної;
- зберігати статус неприбуткової установи;
- визнавати дипломи про здобуту в зарубіжних університетах кваліфікацію магістра, доктора філософії, доктора наук та вчені звання доцента, професора для призначення на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника в установленому законом порядку;
- направляти щороку наукових і науково-педагогічних працівників для стажування, а студентів, аспірантів і докторантів – для навчання до зарубіжних університетів і навчально-наукових центрів в установленому законом порядку у визначеній для університету кількості в межах бюджетних коштів, передбачених на зазначену мету.

Фінансування наукових досліджень і розробок дослідницького університету здійснюється відповідно до програм розвитку університету у розмірі не менш як 25 відсотків бюджетних коштів, що виділяються на його утримання. Програми розвитку дослідницького університету фінансуються протягом перших п'яти років його діяльності за рахунок коштів державного бюджету. Подальше фінансування дослідницького університету, в тому числі наукових досліджень, розробок і програм розвитку університету, здійснюється за умови забезпечення університетом надходжень до спеціального фонду державного бюджету у розмірі не менш як 50 відсотків обсягу бюджетних коштів, передбачених на наукові дослідження і розробки.

Для надання університету статусу дослідницького (підтвердження або позбавлення такого статусу) МОН України утворює комісію з числа працівників Міністерства, інших центральних органів виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні національні університети, Національної та галузевих академій наук, ВАК, відповідних громадських організацій (за згодою).

Надання статусу дослідницького університету здійснюється в установленому законом порядку Кабінетом Міністрів України за поданням МОН України у разі відповідності університету критеріям діяльності, викладеним у додатку. Строк, на який університету надається статус дослідницького, становить п'ять років. Підтвердження статусу дослідницького університету здійснюється в установленому законом порядку Кабінетом Міністрів України кожні п'ять років за поданням МОН України на підставі висновків комісії. Позбавлення університету статусу дослідницького здійснюється в порядку, що передбачений цим Положенням для надання такого статусу.

Університет протягом шести місяців від дня надання йому статусу дослідницького розробляє на підставі затверджених МОН України загальних вимог програми розвитку дослідницького університету, які затверджує комісія. Дослідницький університет щороку подає МОН України звіт про стан виконання програм розвитку університету.

До *Положення* додаються такі критерії діяльності університету, за якими надається (підтверджується) статус дослідницького:

1. Отримання не менш як двох премій міжнародного та національного рівня за останні десять років (за списком МОН).
2. Захист не менш як 300 кандидатських дисертацій за останні п'ять років.
3. Захист не менш як 50 докторських дисертацій за останні п'ять років.
4. Видання не менш як 200 наукових монографій та підручників з грифом МОН України за останні п'ять років.

5. Наявність не менш як 150 штатних докторів наук у середньому за останні п'ять років.
6. Наявність не менш як 500 штатних кандидатів у середньому за останні п'ять років.
7. Отримання не менш як 50 патентів і ліцензій за останні п'ять років.
8. Наявність не менш як одного наукового об'єкта, що становить національне надбання.
9. Наявність не менш як 20 міжвідомчих (галузевих) наукових структурних підрозділів.
10. Функціонування не менш як одного науково-навчального центру університету.
11. Функціонування не менш як одного центру колективного користування наукоємним обладнанням.
12. Наявність не менш як 300 штатних наукових працівників університету.
13. Опублікування у середньому протягом року не менш як 150 статей у фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних (Web of Science, SCOPUS), за останні п'ять років.
14. Здійснення підготовки кандидатів і докторів наук не менш як за 70 науковими спеціальностями.
15. Здійснення підготовки не менш як 500 аспірантів та докторантів.
16. Наявність не менш як одного видавництва.
17. Функціонування не менш як 15 спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій.
18. Створення книжкового фонду наукової бібліотеки в обсязі не менш як 1 млн примірників.
19. Функціонування не менш як одного інтернет-центру.
20. Облаштування не менш як одного комп'ютерного навчального місця для трьох студентів денної форми навчання.
21. Наявність не менш як десяти видань, що входять до переліку фахових видань, затвердженого Вищою атестаційною комісією, у тому числі не менш як одного фахового наукового журналу.
22. Функціонування не менш як 20 загальноосвітніх навчальних закладів, що входять до навчально-наукових комплексів університету.
23. Проведення на базі університету не менш як десяти міжнародних, всеукраїнських та регіональних студентських олімпіад і конкурсів студентських наукових робіт протягом року.
24. Проведення на базі університету не менш як десяти міжнародних, всеукраїнських та регіональних студентських науково-практичних конференцій протягом року.
25. Проходження стажування у вітчизняних та зарубіжних університетах і наукових центрах не менш як 50 студентами, аспірантами і молодими вченими протягом року.
26. Отримання молодими вченими не менш як п'яти державних премій, премій та грантів Президента України, премій Кабінету Міністрів України, премій Національної та галузевих академій наук України за останні п'ять років.
27. Навчання не менш як 50 іноземних громадян за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра та в аспірантурі.
28. Участь не менш як в одній міжнародній або європейській асоціації університетів чи участь у Великій хартії університетів.
29. Функціонування не менш як одного технопарку, наукового парку.
30. Отримання протягом року бюджетних призначень у розмірі не менш як 20 млн. гривень для проведення університетом та його структурними підрозділами науково-дослідних робіт.
31. Отримання протягом року бюджетних призначень спеціального фонду державного бюджету в розмірі, що становить не менш як 50 відсотків обсягу бюджетних призначень, передбачених у загальному фонді для проведення науково-дослідних робіт.

Постановою Кабінету Міністрів від 24 липня 2013 р. № 567 оновлено *Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника* [39].

Розгляд і вирішення питань атестації наукових кадрів здійснює МОН України за участю атестаційної колегії, яка діє відповідно до затвердженого ним положення. Наукові ступені доктора і кандидата наук присуджують спеціалізовані вчені ради за результатами прилюдного захисту дисертацій. МОН України затверджує рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів і видає дипломи доктора та кандидата наук.

Спеціалізовані вчені ради (докторські, кандидатські) утворюються за рішенням МОН України у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації, науково-дослідних, науково-технічних установах, що проводять фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, за клопотанням центральних органів виконавчої влади, у сфері управління яких є вищі навчальні заклади та наукові установи, Національної академії наук та національних галузевих академій наук, а також вищих навчальних закладів та наукових установ, що належать до сфери управління МОН України.

Порядок утворення, функціонування і діяльності спеціалізованих вчених рад визначається *Положенням про раду*, яке затверджує МОН України [20]. Спеціалізована вчена рада несе відповідальність за обґрунтованість прийнятих нею рішень і забезпечує високий рівень вимогливості під час розгляду дисертацій та проведення їх захисту. У разі порушення спеціалізованою вченою радою вимог нормативно-правових актів з питань присудження наукових ступенів доктора або кандидата наук МОН України вживає відповідних заходів аж до скасування рішення ради. Персональну відповідальність за дотримання спеціалізованими вченими радами вимог нормативно-правових актів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, науковий рівень захищених у радах дисертацій несуть керівники рад.

У МОН України розглядаються документи атестаційних справ здобувачів наукових ступенів та проводиться експертиза дисертацій з метою здійснення контролю за дотриманням спеціалізованими вченими радами вимог нормативно-правових актів з питань атестації наукових кадрів, про що готується висновок, який подається на розгляд атестаційної колегії міністерства. МОН України може надсилати дисертацію та атестаційну справу здобувача для додаткового розгляду (колективного рецензування) до іншої спеціалізованої вченої ради в установленому МОН України порядку або до вищого навчального закладу чи наукової установи. Додатковому розгляду (колективному рецензуванню) обов'язково підлягає докторська дисертація, яка за рішенням МОН України подана спеціалізованій вченій раді раніше п'ятирічного строку після здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Контроль за науковим рівнем дисертацій, роботою спеціалізованих вчених рад МОН України здійснює за участю експертних рад з питань проведення експертизи дисертацій. Порядок утворення, функціонування та діяльності експертних рад з питань проведення експертизи дисертацій визначається *Положенням про експертну раду*, яке затверджує МОН України [3; 29]. Експертні ради проводять експертизу захищених дисертацій, розглядають питання, що належать до їх компетенції, готують експертні висновки про відповідність встановленим вимогам і відповідають за якість та об'єктивність підготовлених ними висновків.

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукових ступенів доктора або кандидата наук набирає чинності з дати набрання чинності наказом МОН України про затвердження рішення спеціалізованої вченої ради та видачу відповідного диплома на підставі рішення атестаційної колегії.

Визнання кваліфікаційних документів державного зразка, які видані громадянам України органами атестації інших держав, здійснюється у процесі переатестації вченого або нострифікації диплома про науковий ступінь згідно з міжнародними угодами та конвенціями. Переатестація вчених, яким присуджено науковий ступінь в інших державах, або нострифікація дипломів про науковий ступінь, виданих громадянам України в інших державах,

проводиться за дорученням МОН України спеціалізованими вченими радами за клопотанням з основного місця роботи вченого або за його особистою заявою з поданням документів відповідно до переліку, який визначає МОН України. Власники дипломів про науковий ступінь, виданих органами атестації інших держав, набувають прав на державні гарантії, встановлені законодавством України для наукових працівників, після проходження перееатестації і нострифікації з дати прийняття МОН України рішення про видачу диплома державного зразка України.

Створенню системи забезпечення якості освіти та освітніх кваліфікацій слугує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341 [30]. Наці-

ональна рамка кваліфікацій (НРК) має стати основою для запровадження результатного (компетентного) підходу в діяльність вищої школи, розроблення стандартів вищої освіти нового покоління. З метою впровадження НРК робочою групою МОН України розроблено проект Стратегії розвитку національної системи кваліфікацій, Положення про кваліфікації (ступені) вищої освіти, проект Національної стандартної класифікації освіти, які винесено на публічне обговорення в он-лайнному режимі.

На забезпечення та визнання якості вищої освіти спрямовано запровадження урядовою постановою нового зразка *Додатка до диплома про вищу освіту* та затвердження *Додатка до диплома молодшого спеціаліста/спеціаліста* [23].

6.13. Рейтинги як інструмент забезпечення якості вищої освіти

Указом глави держави «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30 вересня 2010 р. № 926 [43] доручено здійснити комплекс заходів із забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, зокрема входження провідних університетів України до числа вищих навчальних закладів, визнаних у світі.

У *Національному плані дій на 2012 р.* [47] ставилося завдання щодо впровадження національної системи рейтингового оцінювання діяльності навчальних закладів з метою стимулювання підвищення якості вищої освіти, її конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг і ринку праці та часті вищих навчальних закладів України у міжнародних рейтингах університетів.

Важливість рейтингового оцінювання для забезпечення якості вищої освіти визнано Європейською асоціацією університетів (EUA) – одним з чотирьох основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу. З метою проведення першого пан-європейського дослідження по наслідках та впливу рейтингів на заклади вищої освіти EUA, нещодавно розпочато новий проект під назвою «Рейтинги в стратегіях та процесах закладів» [75].

Міністерством освіти і науки України запроваджено систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів відповідно до Берлінських принципів ранжування [1; 15; 36]. Результати рейтингового оцінювання за *Національною системою рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів*, яка загалом оперує 101 показником, у 2013 р. представлено на офіційному веб-сайті Міністерства, а також опубліковано в газетах «Освіта України» (№ 27, 8 липня 2013 р.) та «Освіта» (3-10 липня 2013 р.) [15].

Оприлюднено також черговий рейтинг вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації України у 2013 р. «*Топ 200 Україна*» [67], що складається за підтримки UNESCO (Газета «Дзеркало тижня» № 19, 1 червня 2013 р.). У цьому рейтингу діяльність закладів оцінюється за допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі 21 індикатора прямого вимірювання (80%), експертного оцінювання якості підготовки випускників представниками роботодавців і академічного співтовариства (15%), а також із використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%). Інтегральний індекс представлено трьома складниками: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчання, міжнародне визнання. Цього року додатково враховувалася участь у таких європейських програмах, як *Seventh Framework Programme* та *Tempus*.

За час роботи проекту, незважаючи на ротацію, зумовлену загостренням конкуренції у сфері надання освітніх послуг, університети, які входять до першої десятки і першої двадцятки, майже не залишали меж своїх груп. Їх характеризують активна позиція в системі вищої освіти, постійне прагнення до розвитку і до опанування нових форм роботи, що чітко простежується за динамікою зміни індикаторів та оцінок експертів. «Слабкою ланкою» багатьох наших університетів

залишаються їхня інформаційна закритість, небажання надавати громадськості інформацію про свою діяльність (слабке, неповне, невчасне наповнення сайтів університету, відсутність їх англійських версій), що суперечить болонським принципам функціонування європейських університетів.

Рейтинг українських вищих навчальних закладів за рівнем задоволеності освітою «Компас» ініційовано фінансово-промисловою групою України «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ) у рамках програми «Сучасна освіта» [63]. Ідея проекту знайшла підтримку Світового Банку (World Bank) й інших українських і міжнародних організацій. Рейтинг «Компас» став першим загальнонаціональним рейтингом, що відображає задоволеність освітою випускників і потенційних роботодавців. Проект спрямовано на визначення закладів, навчання в яких має найбільшу практичну цінність і відповідає реальному сектору економіки, а також гарантує випусникам надійні перспективи працевлаштування. В основу ранжування покладені дані комплексу соціологічних досліджень за такими напрямками спеціалізації закладів:

- бізнес/економічні спеціальності;
- правознавство;
- інженерні/технічні спеціальності;
- інформаційні технології (ІКТ);
- архітектура/будівництво.

Упродовж 2009–2013 рр. методологія рейтингу за залишалася незмінною.

Загалом у світі зростає увага до ранжування закладів вищої освіти як інструменту забезпечення якості. Зокрема, учасники Глобального форуму «Рейтинг і оцінювання якості вищої освіти – сильні та слабкі сторони» (16-17 травня 2011 г., штаб-квартира UNESCO, Париж) обговорювали систему ранжування університетів з огляду на їх вплив на політику й прийняття рішень на інституційному, національному та регіональному рівнях. Форум, проведений у співпраці з Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) і Світовим Банком. У форумі взяли участь, з одного боку, фахівці відомих та визнаних у цій сфері інституцій, а з другого боку, політичні та громадські діячі, а також провідні представники бізнесу, зацікавлені в якості вищої освіти. Рейтинг університетів обговорювався в контексті методів оцінювання, що застосовуються з метою підтримання та підвищення освітньої якості. Розглядалися методи, що спираються на різні критерії і методології такі, як система управління якістю, управління на основі порівняння з прикладами передового досвіду, оцінювання якості навчання, акредитація, ліцензування та аналіз ефективності [7; 69].

Європейським Союзом у Дубліні офіційно започаткована нова система рейтингів університетів «*U-Multirank*». Перші результати будуть оприлюднені на початку 2014 року. Для участі в рейтингу зареєструвалися понад 650 закладів, у тому числі 8 вітчизняних [95].

Щодо визнаних міжнародних рейтингів, то до переліків провідних з них «Таймс» (ранжує 400 закладів) та

«Шанхайський (500 закладів) українські вищі навчальні заклади не входять [10; 88; 92].

До переліку 700 найкращих закладів вищої освіти світу міжнародного рейтингу «QS» (*QS World University Rankings*) у 2013 р. увійшли два українські університети: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (441–450 місця) і Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (601–650 місця). Також Донецький національний університет та Національний технічний університет «Харківський політехнічний університет» представлені у групі місць «700+» [83].

У серпні 2013 р. на офіційному сайті рейтингу «Webometrics» [10], який оцінює популярність універ-

ситетів в Інтернет-просторі, опубліковано результати чергового рейтингу 2013 р. Загалом у рейтингу представлено 21250 закладів вищої освіти світу. Українські заклади дещо втратили свої позиції в порівнянні з початком року. Київський національний університет імені Тараса Шевченка (перший з українських закладів) посідає 838 місце. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» займає 1006 місце. Також у першу п'ятірку українських закладів за цим рейтингом входять Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна – 1876 місце, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова – 2019 місце, Національний університет біоресурсів і природокористування України – 2180 місце.

6.14. Перспективи реформування національної системи забезпечення якості вищої освіти (огляд законопроектів про вищу освіту)

Проект Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), внесений народними депутатами М. П. Сорокою, С. В. Ківаловим, Г. М. Калетніком (реєстр. № 1187 від 28 грудня 2012 р.) [58].

У статтях 19, 20 визначено статус Громадської ради з якості освіти як постійно діючого органу при Міністерстві, який відповідає за забезпечення якості вищої освіти, додержання вимог до ліцензування, атестації та акредитації вищих, професійно-технічних навчальних закладів і закладів післядипломної освіти, підприємств, установ та організацій. Крім цього, закріплено повноваження Громадської ради з якості освіти, основними з яких є формування пропозицій щодо вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, аналіз якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів, підготовка висновку щодо можливості видачі ліцензії на здійснення освітньої діяльності та пропозицій до методології розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти тощо.

У новій статті 21 «Незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти» визначено право недержавної установи, що акредитована Громадською радою з якості освіти здійснювати акредитаційну експертизу з метою вироблення рекомендацій для прийняття рішень під час акредитації спеціальності. Такі установи матимуть змогу видавати вищим навчальним закладам власні сертифікати про недержавну акредитацію окремих спеціальностей.

Проект Закону України «Про вищу освіту», зареєстрованого народними депутатами України О. Арсенюком, В. Кличком, О. Тягнибоком, Л. Гриневич, Л. Орбець, Р. Павленком, П. Розенком, О. Сичем та І. Фаріон № 1187-1 від 11 січня 2013 р. [59].

До головних завдань законопроекту віднесено створення громадсько-державної системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог Болонського процесу. Законопроект пропонує добровільну акредитацію вищого навчального закладу задля отримання підвищення статусу закладу чи отримання доступу до бюджетного фінансування.

Законопроект містить окремий розділ III, присвячений системі забезпечення якості вищої освіти із статтями:

- Стаття 17. Державні стандарти у сфері вищої освіти.
- Стаття 18. Державні стандарти освітньої діяльності у сфері вищої освіти.
- Стаття 19. Державні стандарти змісту вищої освіти.
- Стаття 20. Національна система професійних кваліфікацій.
- Стаття 21. Оцінювання якості вищої освіти:

1. Забезпечення якості вищої освіти в Україні включає внутрішнє та зовнішнє оцінювання якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

2. У вищих навчальних закладах створюються системи внутрішнього оцінювання якості вищої освіти.

3. Зовнішнє оцінювання якості вищої освіти у вищому навчальному закладі здійснюється агентствами зовнішнього забезпечення якості освіти за результатами навчання осіб, які здобувають чи здобули відповідні освітні чи освітньо-наукові ступені, рівні професійної кваліфікації, за результатами наукової роботи та іншими показниками діяльності вищих навчальних закладів.

4. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти різних форм власності здійснюють зовнішнє оцінювання результатів навчання осіб, які здобувають вищу освіту, якість навчального процесу у вищому навчальному закладі та надають за їх результатами рекомендації вищим навчальним закладам щодо поліпшення якості навчального процесу.

5. За результатами оцінювання результатів навчання осіб, які здобувають вищу освіту, що проводяться в обсягах державних стандартів змісту освіти, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки може вносити Національній комісії регулювання освіти і науки України письмову пропозицію щодо анулювання ліцензії вищого навчального закладу у відповідній галузі знань, за напрямом підготовки чи спеціальністю.

6. Результати зовнішнього оцінювання результатів навчання, рівня професійної кваліфікації використовуються при акредитації вищого навчального закладу.

7. Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки може замовляти дослідження якості вищої освіти на конкурсних засадах.

8. Щороку центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки готує і подає Верховній Раді України доповідь про стан та перспективи розвитку вищої освіти і науки.

9. Інформація про результати зовнішнього оцінювання якості вищої освіти є відкритою та публікується упродовж одного місяця після завершення оцінювання у засобах масової інформації і на офіційному сайті вищого навчального закладу. Обсяг та порядок оприлюднення встановлюється Національною комісією регулювання освіти і науки. Відповідальність за публікацію результатів зовнішнього оцінювання якості вищої освіти покладається на керівників вищих навчальних закладів.

- Стаття 22. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти:

1. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти різних форм власності здійснюють зовнішнє оцінювання результатів навчання осіб, які здобувають вищу освіту, якість навчального процесу у вищому навчальному закладі та надають за їхніми результатами рекомендації вищим навчальним закладам щодо поліпшення якості навчального процесу.

2. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти є неприбутковими організаціями державної чи приватної форми власності.

3. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти державної форми власності створюються Кабінетом Міністрів України для оцінювання якості вищої освіти у галузях знань та спеціальностях, що мають пріоритетне значення для захисту прав громадян, державного суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки тощо.

4. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти приватної форми власності засновуються юридичними особами приватного права та фізичними особами.

5. Одним із співзасновників агенцій зовнішнього забезпечення якості освіти приватної форми власності має бути вищий навчальний заклад.

6. Фінансування діяльності агенцій зовнішнього забезпечення якості освіти може здійснюватися за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, внесків вищих навчальних закладів та з інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

7. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти державної форми власності не можуть бути підпорядковані органам управління освітою.

8. Порядок діяльності агенцій зовнішнього забезпечення якості освіти державної форми власності визначається Кабінетом Міністрів України.

9. Керівники, штатні й позаштатні працівники, експерти агенцій забезпечення якості освіти не можуть бути включені до складу органів управління та громадського самоврядування вищих навчальних закладів.

10. Агенції забезпечення якості освіти мають право здійснювати свою діяльність після проходження акредитації в Національній комісії регулювання освіти і науки. Порядок проходження акредитації агенцій забезпечення якості вищої освіти визначається Національною комісією регулювання освіти і науки.

11. Агенції забезпечення якості освіти, які протягом трьох років не здійснюють діяльність з оцінювання якості освіти, втрачають акредитацію.

Проект Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), внесений народним депутатом В. І. Балогою (реєстр. № 1187-2 від 21 січня 2013 р.) [57].

З-поміж головних новацій цього законопроекту порівняно з чинним Законом України «Про вищу освіту» є запровадження Національного агентства з якості вищої освіти та незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Проектом пропонується запровадити Національне агентство, визначити його статус (стаття 17), повноваження (стаття 18), склад (стаття 19), діяльність та фінансування (статті 20, 22) та створити галузеві експертні ради цього агентства (стаття 21).

За змістом частини першої статті 17 проекту (якою визначається статус цього агентства), воно є «незалежною саморегулювальною організацією, членами якої є всі вищі навчальні заклади України незалежно від форми власності, та якій цим Законом державою делеговано повноваження щодо формування та впровадження у вищих навчальних закладах (наукових установах) процедури і правила забезпечення якості вищої освіти та атестації наукових здобутків наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації» і визначається як «юридична особа» (частина друга статті 17 проекту).

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту (щодо адаптації системи вищої освіти до європейських вимог)», внесений народним депутатом Л. М. Гриневич (реєстр. № 2297а-1 від 12 липня 2013 р.) [60].

Конкретизовано поняття державного стандарту вищої освіти як сукупності результатів навчання особи.

Визначені механізми зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості освіти, передбачено створення незалежних агенцій зовнішнього забезпечення якості освіти.

Удосконалено процедури ліцензування і акредитації, усунуено їх дублювання.

Новаціями цього законопроекту порівняно з чинним Законом України «Про вищу освіту» є:

- запровадження системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, гармонізованої з практикою Болонського процесу;
- включення до системи вищої освіти агенцій зовнішнього забезпечення якості освіти.

Агенція зовнішнього забезпечення якості освіти визначена як установа державної або приватної форми власності, яка здійснює оцінювання якості освітньої діяльності вищого навчального закладу, зокрема зовнішнє оцінювання результатів навчання, виробляє рекомендації та надає допомогу в організації системи забезпечення якості, готує звіти та інформує громадськість й усі зацікавлені сторони про якість вищої освіти в країні.

Стаття 19. Забезпечення якості вищої освіти визначає:

1. Забезпечення якості вищої освіти в Україні включає внутрішнє та зовнішнє оцінювання якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

2. У вищих навчальних закладах створюються системи внутрішнього оцінювання якості вищої освіти.

3. Зовнішнє оцінювання якості вищої освіти у вищому навчальному закладі здійснюється агенціями зовнішнього забезпечення якості освіти за результатами навчання осіб, які здобувають чи здобули відповідні освітні чи освітньо-наукові ступені, рівні професійної кваліфікації, за результатами наукової роботи та іншими показниками діяльності вищих навчальних закладів.

4. Агенції зовнішнього забезпечення якості освіти різних форм власності (резиденти та нерезиденти) здійснюють зовнішнє оцінювання результатів навчання осіб, які здобувають вищу освіту, якість навчального процесу у вищому навчальному закладі та надають за їх результатами рекомендації вищим навчальним закладам щодо поліпшення якості навчального процесу.

5. Результати зовнішнього оцінювання результатів навчання, рівня професійної кваліфікації використовуються при акредитації вищого навчального закладу.

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо адаптації системи вищої освіти до європейських вимог), зареєстрованого народним депутатом України О. І. Кулінічем за № 2297а від 13 червня 2013 р. [61].

Питання забезпечення якості вищої освіти в законопроекті безпосередньо не розглядаються.

У порядок денний сесії Верховної Ради України на 2 квітня 2014 р. включено розгляд у другому читанні проект Закону України «Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації», внесений народними депутатами В. М. Литвином, (Д. В. Табачником), В. С. Курилом, Ю. В. Каракаєм (реєстр. № 5267 від 22 жовт. 2009 р., прийнятий у першому читанні 2 липня 2010 р. Пропозиція вважати зазначений законопроект від імені народних депутатів В. М. Литвина, В. С. Курила, Ю. В. Каракаєв перехідним для Верховної Ради України сьомого скликання внесена Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти 6 грудня 2012 р. [56].

Законопроект пропонує для атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації утворити окремий центральний орган виконавчої влади – Вищу атестаційну комісію України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Однак зазначена законодавча пропозиція вступає в суперечність із проведеною Президентом України адміністративною реформою в межах конституційних повноважень, згідно з якими подібні до ВАК органи утворюються виключно главою держави [25; 26; 50].

Загалом доцільність незалежної агенції забезпечення якості вищої освіти в статусі центрального органу виконавчої влади або надання відповідних функцій (із певною трансформацією) Державній інспекції навчальних закладів України потребує подальшого зваженого обговорення.

Висновки та рекомендації

Із вищевикладеного випливають такі висновки.

1. Суб'єкти політико-правової діяльності в Україні в цілому одноставні в необхідності створення національної системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до ESG, згідно з якими під забезпеченням якості розуміють оцінювання якості, акредитацію, аудит.

2. Чинна національна система зовнішнього забезпечення якості вищої освіти не повною мірою відповідає ESG і в нереформованому вигляді відповідні агенції (органи), навряд чи, стануть повноправними членами Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти. Крім того, національне законодавство не вимагає обов'язкового створення у вищих навчальних закладах внутрішніх систем забезпечення якості, відтак останні залишаються індивідуально-ініціативною справою.

3. З-поміж різних груп розробників концепцій і моделей системи забезпечення якості більш реалістичними виглядають прибічники збереження з урахуванням національних традицій сильного державного контролю за якістю вищої освіти на основі державних стандартів, державних документів про освіту та кваліфікації (ступені) за допомогою державного (державно-громадського) управління.

4. Серед існуючих органів управління щодо зовнішнього забезпечення якості вищої освіти (МОН України, Державна інспекція навчальних закладів України, Атестаційна комісія, атестаційна колегія) лише Державна інспекція за своїм статусом може певною мірою задовольняти базовому критерію незалежності ESG, однак її функції не відповідають повному комплексу цілей і завдань із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти.

5. В українському суспільстві відбувається непростий еволюційний процес, який ще не завершено, переходу від адміністративно-командного державного до державно-громадського управління, становлення структур громадянського суспільства. Нині фактично всі остаточні рішення щодо ліцензування, акредитації чи атестації у сфері вищої освіти нині приймає МОН України. Така централізація та концентрація повноважень щодо забезпечення якості в перспективі уявляється недоцільною, хоч би з огляду на необхідність підвищення інституційної та громадської відповідальності до якості та адміністративного розвантаження профільного міністерства. У міру розвитку громадянського суспільства слід сприяти формуванню мережі недержавних фахових організацій, спроможних узяти на себе роль і відповідальність незалежних агенцій, третьої сторони в оцінці якості.

6. Різноманітні законодавчі пропозиції щодо створення незалежних агенцій із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти здебільшого залишаються декларативними, оскільки системно не опрацьовані щодо їх правового статусу, повноважень, компетентності та відповідальності, офіційного визнання компетентними державними органами, кадрових і фінансових ресурсів, організації діяльності тощо згідно з вимогами національного правового поля їх формування і функціонування, відтак, потребують обговорення й доопрацювання.

7. Національне ранжування вищих навчальних закладів як інструмент забезпечення якості слід визнати недосконалим, оскільки спирається на надто подрібнену систему показників (понад 100), що не орієнтує заклади на досягнення головних кінцевих цілей якісної і конкурентоспроможної діяльності та обмежує інституційну ініціативу.

8. Система зовнішнього забезпечення якості вищої освіти не передбачає сильної спонукальної мотивації (критичних організаційно-правових наслідків) для вищих навчальних закладів щодо необхідності безперервного підвищення якості діяльності, не спирається на відповідальні інституційні системи внутрішнього забезпечення якості.

9. Загалом не створено Національних стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти,

які б враховували як європейську базову методологію забезпечення якості (незалежні агенції, самооцінювання, візити, публічне звітування), так і національну специфіку, були унормовані законодавчо та відповідали б Європейським стандартам та рекомендаціям (ESG).

10. Не передбачається систематичної підготовки і оприлюднення для практичного використання, зокрема для розроблення освітньої політики, аналітичної узагальнюючої інформації щодо стану якості вищої освіти (із чітким зазначенням як досягнень, так і проблем, їхніх причин і шляхів розв'язання) та обґрунтованих рекомендацій стосовно його поліпшення з відображенням змін, тенденцій, нового зразкового досвіду і сфери постійних труднощів та недоліків.

Здійснений аналіз дає підстави для формулювання наступних рекомендацій для практики.

1. Відповідальному координатору за здійснення реформ у сфері вищої освіти [44] Міністерству освіти і науки України необхідно продовжити зусилля щодо формування та реалізації системної, сильної, послідовної державної політики з модернізації національної вищої школи з огляду на необхідність підвищення її якості та конкурентоспроможності. Ключовим елементом такої політики має стати створення національної системи зовнішнього і внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

2. Оновлений Закон України «Про вищу освіту» повинен повною мірою унормувати національну систему забезпечення якості вищої освіти, що відповідає принципам Болонського процесу і Стандартам та рекомендаціям щодо забезпечення якості в ENEA. В Україні мають бути створені Національні стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти, узгоджені з ESG.

3. Аби бути прийнятою до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти, національна агенція із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти повинна відповідати критеріям незалежності, фаховості, надійності, об'єктивності, корисності, офіційного визнання компетентними державними органами, мати повний юридичний статус, відповідати всім вимогам вітчизняного законодавства. Ураховуючи найбільш наближений до цих вимог статус Державної інспекції навчальних закладів України, а також переважно державницький підхід до створення стандартів вищої освіти, ліцензування, акредитації та контролю якості, можливо відповідні функції надати цьому або еквівалентному центральному органу виконавчої влади. За приклад можна взяти розв'язання схожої проблеми Федеральним законом Російської Федерації «Про освіту в Російській Федерації» від 29 грудня 2012 р. [68]. Цим законом державна регламентація освітньої діяльності (ліцензування, державна акредитація, державний контроль і нагляд) покладені на федеральний орган виконавчої влади, що здійснює функції з контролю і нагляду у сфері освіти, з доповненням незалежною оцінкою якості освіти та громадською, професійно-громадською акредитацією і відвідними інформаційними системами в освіті (статті 90-98).

4. У процесі модернізації національної системи забезпечення якості вищої освіти доцільно здійснити децентралізацію, деконцентрацію та роздержавлення низки функцій (включаючи відповідальність) щодо забезпечення якості, доповнення критеріально-адміністративного механізму забезпечення якості конкурсно-конкурентним, сприяти формуванню та залученню відповідних структур громадянського суспільства. Останні є потужним незадіяним резервом підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти. Адже в такому разі одновекторна відповідальність (перед єдиним переважаним центром) буде трансформована в різновекторну збалансовану відповідальність перед усіма зацікавленими сторонами.

5. За прикладом Росії [62; 66] можна за результатами моніторингу, оцінювання і аудиту вищих навчальних закладів запровадити їх поділ на ефективні та неефек-

тивні на основі 5-6 ключових критеріїв якісної діяльності з наступними наслідками організаційно-правового характеру. Запровадженню механізму серйозної мотивації закладів щодо безперервного і системного підвищення якості має слугувати і вдосконалена Національна система рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів шляхом прийнятні трикратного зменшення індикаторів такого оцінювання.

6. Відповідно до Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки, затвердженої Указом Президента України, та Плану заходів щодо її реалізації в 2013 році [52; 54], необхідно розгорнути системну роботу з навчання керівників вищих навчальних закладів із питань зовнішнього і внутрішнього забезпечення якості вищої освіти в процесі євроінтеграції.

7. З метою утворення зразкових центрів високоякісної і конкурентоспроможної вищої освіти в Україні необхідно прийняти державну цільову програму виведення кількох провідних вітчизняних вищих навчальних закладів на рівень топ-закладів світового класу за авторитетними міжнародними рейтингами «Таймс» і «Шанхайський» як найбільш об'єктивними з-поміж інших рейтингів.

8. Діяльність із забезпечення якості вищої освіти має супроводжуватися системним і періодичним аналізом стану вітчизняної вищої школи, її змін, тенденцій, нового зразкового досвіду і сфери постійних труднощів та недоліків з відповідним оприлюдненням результатів і рекомендацій з метою корегування державної політики і практики у сфері вищої освіти.

Таким чином, **формування національної системи забезпечення якості вищої освіти потребує політичної підтримки і законодавчого оформлення як пріоритетний напрям модернізації вітчизняної вищої школи на засадах Болонського процесу, Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в ЕНЕА.**

Список джерел:

1. Берлінські принципи ранжирування вузів [Електронний ресурс]: <http://euroosvita.net/?category=1&id=437>.
2. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт [Текст] / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. – К.: Таксон, 2012. – 54 с.
3. Деякі питання експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: наказ МОНмолодьспорту України від 14 верес. 2011 р. № 1058 [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1167-11>.
4. Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: наказ МОНмолодьспорту України від 14 верес. 2011 р. № 1059 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1169-11>.
5. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
6. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Євроосвіта [Електронний ресурс]: <http://euroosvita.net>.
8. Інформаційні матеріали Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо законодавчого забезпечення розвитку вищої освіти в Україні [Текст]: Додаток 1 до листа Міністерства Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 14 лютого 2013 р. № 1/10-649.
9. Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти: затверджено наказом Мін. освіти і науки України від 29 лист. 2011 р. № 1377 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0075-04>.
10. Луговий В. І. Використання міжнародних рейтингів вищих навчальних закладів для ідентифікації найвищого університетського потенціалу [Текст] / В. І. Луговий, О. М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова // Вища освіта України. – Додаток 2 до № 3, том І (26). – 2011 р. – Тематичний випуск «Вища освіта України

у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 700 с. – С. 296–308.

11. Луговий В. І. Національна та галузеві (секторні) рамки кваліфікацій як інструмент забезпечення і визнання якості в Європейському просторі вищої освіти [Текст] / Луговий В. І., Таланова Ж. В. // Вища освіта: проблеми і шляхи забезпечення якості: зб. праць X Всеукр. наук.-метод. конф., 28-29 листопада 2013 р., Київ / М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін.-т». – Електрон. дані. – К.: НТУУ «КПІ», 2013. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 21–25.

12. Луговий В. І. Якість вищої освіти: виклик для України [Текст] / Луговий В. І., Таланова Ж. В. // Вища освіта України: Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». У 2-х т. Т. 1. – 2012. – № 3 (додаток 2). – 134 с. – С. 5–9.

13. Луговий В. І. Якість вищої освіти в Україні: проблеми забезпечення та визнання [Текст] / Луговий В. І., Таланова Ж. В. // Вища освіта України: Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». – 2013. – № 3 (додаток 2). – 256 с. – С. 6–10.

14. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) [Текст] / Нац. акад. пед. наук України; [авт.: В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Пед. думка, 2011. – 304 с. – Бібліогр. с. 149–167. – (До 20-річчя незалежності України).

15. Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів. – 2013 [Текст] // Освіта. – 3-10 лип. – 2013. – с. 4–6.

16. Національний освітній глосарій: вища освіта [Текст] / авт.-укл.: І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

17. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року. Стат. бюлетень [Текст] / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 188 с.

18. Питання Міністерства освіти і науки України: Указ Презид. України від 25 квіт. 2013 р. № 240 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/240/2013>.

19. Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи: затверджено наказом Мін. освіти і науки України від 24 груд. 2003 р. № 847 [Електронний ресурс]: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0077-04>.

20. Положення про спеціалізовану вчену раду: затверджено наказом Мін. освіти і науки, молоді та спорту України від 14 верес. 2011 р. № 1059 [Електронний ресурс]: <http://detut.edu.ua/ukr/news/426>.

21. Порядок здійснення контролю за дотриманням Ліцензійних умов надання освітніх послуг: затверджено наказом Мін. освіти і науки, молоді та спорту України від 24 груд. 2003 р. № 847 (із змінами) [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0076-04>.

22. Про внесення змін до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах та Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг: постанова Каб. Мін. України від 18 верес. 2013 р. № 692 [Електронний ресурс]: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/692-2013-%D0%BF>.

23. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260: постанова Каб. Мін. України від 4 верес. 2013 р. № 655 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/655-2013-%D0%BF>.

24. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Текст] – К.: НІСД, 2013. – 576 с. – С. 149–184.

25. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Презид. України від 24 груд. 2012 р. № 726 [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.

26. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Презид. України від 28 лют. 2013 р. № 96 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/96/2013>.

27. Про запровадження ліцензії єдиного зразка для певних видів господарської діяльності: постанова Каб. Мін. України від 20 лист. 2000 р. № 1719 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1719-2000-%D0%BF>.

28. Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу: наказ Мін. освіти і науки, молоді та спорту України від 13 черв. 2012 р. № 689 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1108-12>.

29. Про затвердження Змін до Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: наказ Мін. освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 р. № 689 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1053-12>.

30. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова Каб. Мін. України від 23 лист. 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

31. Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра: постанова Каб. Мін. України від 27 серп. 2010 р. № 787 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF>.

32. Про затвердження Плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій: наказ Мін. освіти і науки, молоді та спорту, Мін. соц. політики № 488 / 225 від 20 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]: <http://osvita.ua/legislation/other/29034/>.

33. Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України: Указ Презид. України від 8 квіт. 2011 р. № 438 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/438/2011>.

34. Про затвердження Положення про дослідницький університет: постанова Каб. Мін. України від 17 лютого 2010 р. № 163 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF>.

35. Про затвердження Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи: наказ Мін. освіти і науки України від 14 січ. 2002 р. № 16 [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0081-02>.

36. Про затвердження Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів: наказ Мін. освіти і науки, молоді та спорту від 20 груд. 2011 р. № 1475 [Електронний ресурс]: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/higher-education>.

37. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): постанова Каб. Мін. України від 20 січ. 1998 р. № 65 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF>.

38. Про затвердження Положення про порядок створення та організацію роботи державної екзаменаційної комісії у вищих навчальних закладах України: наказ Мін. освіти і науки України від 24 трав. 2013 р. № 584 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0955-13/print1377683092084110>.

39. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника: постанова Каб. Мін. України від 24 лип. 2013 р. № 567 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF>.

40. Про затвердження Порядку розроблення, затвердження та внесення змін до галузевих стандартів вищої освіти: постанова Каб. Мін. України від 5 вересня 2012 р. № 847 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2012-%D0%BF>.

41. Про затвердження складу Акредитаційної комісії: постанова Каб. Мін. України від 31 трав. 2012 р. № 490 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/490-2012-%D0%BF/print1385973744929735>.

42. Про затвердження уніфікованих форм актів: наказ Мін. освіти і науки України від 20 трав. 2013 р. № 560 [Електронний ресурс]: <http://www.minjust.gov.ua/news/43713>.

43. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні: Указ Презид. України від 30 верес. 2010 р. № 926 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/926/2010>.

44. Про керівників напрямів реформ: Указ Презид. України від 16 січ. 2013 р. № 18 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2013. – 19 січня. – № 12.

45. Про ліцензування освітніх послуг: постанова Каб. Мін. України від 29 серп. 2003 р. № 1380 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-%D0%BF/paran21#n21>.

46. Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Презид. України від 27 квіт. 2011 р. № 504 [Електронний ресурс]: http://www.president.gov.ua/docs/283_1.pdf.

47. Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Презид. України від 12 берез. 2012 р. № 187 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2012. – 28 берез. – № 13.

48. Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Презид. України від 12 берез. 2013 р. № 128 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>.

49. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Презид. України від 25 черв. 2013 р. № 344 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2013. – 4 липня. – № 117.

50. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Презид. України від 9 груд. 2010 р. № 1085 (із змінами) [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

51. Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра: постанова Каб. Мін. України від 13 груд. 2006 р. № 1719 [Електронний ресурс]: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF>.

52. Про План заходів щодо реалізації у 2013 році положень Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки: Указ Презид. України від 23 квіт. 2013 р. № 229 [Електронний ресурс]: <http://www.president.gov.ua/documents/15665.html>.

53. Про Положення про національний заклад (установу) України: в редакції Указу Презид. України від 2 лист. 2004 р. № 1334 [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/451/95>.

54. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки: Указ Презид. України від 1 лют. 2012 р. № 45 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>.

55. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]: http://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf.

56. Проект Закону України «Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації», внесений народним депутатом В. М. Литвином, (Д. В. Табачником), В. С. Курилом, Ю. В. Караєм (реєстр. № 5267 від 22 жовт. 2009 р., прийнятий у першому читанні 2 лип. 2010 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45098.

57. Проект Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), внесений народним депутатом В. І. Балогою (реєстр. № 1187-2 від 21 січ. 2013 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=164.
58. Проект Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), внесений народними депутатами М. П. Сорокою, С. В. Ківаловим, Г. М. Калетніком (реєстр. № 1187 від 28 груд. 2012 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=164.
59. Проект Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), внесений народним депутатом А. П. Яценюком, В. В. Кличком, О. Я. Тягнибоком, Л. М. Гриненком, Л. Ю. Оробець, Р. М. Павленком, П. В. Розенком, О. М. Сичем, І. Д. Фаріон (реєстр. № 1187-1 від 11 січ. 2013 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=164.
60. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо адаптації системи вищої освіти до європейських вимог), внесений народним депутатом Л. М. Гриневич (реєстр. № 2297а-1 від 12 лип. 2013 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=164.
61. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо адаптації системи вищої освіти до європейських вимог), внесений народним депутатом О. І. Кулінічем (реєстр. № 2297а від 13 черв. 2013 р.) [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=164.
62. Протокол засідання Межведомственной комиссии по проведению мониторинга деятельности государственных образовательных учреждений в целях оценки эффективности их работы и реорганизации неэффективных государственных образовательных учреждений, Минобрнауки России от 17 октября 2012 г. № ДА-7/05-пр. [Текст].
63. Рейтинг українських вищих навчальних закладів за рівнем задоволеності освітою «Компас» [Електронний ресурс]: www.bestuniversities.com.ua.
64. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с. [Електронний ресурс]: <http://www.enqa.eu/files/ESG%20in%20Ukrainian.pdf>.
65. Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія [Текст] / Ж. В. Таланова. – К.: Міленіум, 2010. – 476 с.
66. Указ Президента Российской Федерации «О мерах по реализации государственной политики в области образования и науки» от 7 мая 2012 года № 599 [Текст].
67. Університетські рейтинги за проектом ЮНЕСКО «Топ 200 Україна» 2010 (2010-2013) роки [Електронний ресурс]: <http://www.euroosvita.net/index.php?category=28&id=1095>.
68. Федеральный закон Российской Федерации от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» [Электронный ресурс]: <http://www.rg.ru/printable/2012/12/30/obrazovanie-dok.html>.
69. Форум ЮНЕСКО «Рейтинг и оценка качества высшего образования – сильные и слабые стороны» (май, 2011) [Электронный ресурс]: <http://euroosvita.net/?category=7&id=995>.
70. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area, March 12, 2010. [Electronic resource]. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Budapest-Vienna_Declaration.pdf.
71. ECTS Users' Guide [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/ects/guide_en.pdf.
72. Education at a Glance 2013: OECD Indicators. – Paris: OECD Publications, 2013 [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/document>.
73. ENQA [Electronic resource]. – URL: <http://www.enqa.eu/>.
74. EQAR [Electronic resource]. – URL: <http://www.eqar.eu/>.
75. European University Association [Electronic resource]. – URL: <http://www.eua.be>.
76. Focus on Higher Education in Europe: The Impact of the Bologna Process / European Commission [Electronic resource]. – URL: <http://www.eurydice.org>.
77. Global Education Digest 2012: Comparing Education Statistics across the World [Electronic resource]. – URL: <http://www.uis.unesco.org>.
78. Human Development Report, 2013. – New York, USA, 2013 [Electronic resource]. – URL: <http://hdr.undp.org>.
79. International Standard Classification of Education. ISCED 2011 / UNESCO [Electronic resource]. – URL: www.uis.unesco.org/en/pub/pub.
80. Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area. Bucharest Communiqué of EHEA Ministerial Conference, 26–27 April, 2012 [Electronic resource]. – URL: <http://www.ehea.info>.
81. Mapping the Implementation and application of the ESG [Electronic resource]. – URL: http://www.enqa.eu/files/op_17_web.pdf.
82. National Report regarding the Bologna Process implementation 2009–2012. Ukraine [Electronic resource]. – URL: <http://www.ehea.info>.
83. QS World University Rankings [Electronic resource]. – URL: QS World University Rankings.
84. Realising the European Higher Education Area. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003 [Electronic resource]. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf.
85. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on progress in quality assurance in higher education. Brussels, 21.9.2009. COM(2009) 487 final. [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/report09_en.pdf.
86. Report to the London conference of ministers on a European Register of Quality Assurance Agencies [Electronic resource]. – URL: http://www.eqar.eu/uploads/media/ENQA_occasional_papers_13.pdf.
87. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Electronic resource]. – URL: http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20%282%29.pdf.
88. The Academic Ranking of World Universities. Shanghai Jiao Tong University in China. [Electronic resource]. – URL: <http://www.arwu.org/>.
89. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 [Electronic resource]. – URL: <http://www.bologna2009benelux.org/>.
90. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005 [Electronic resource]. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf.
91. The Global Competitiveness Report 2013–2014 / World Economic Forum [Electronic resource]. – URL: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>.
92. THE World University Rankings [Electronic resource]. – URL: <http://www.timeshighereducation.co.uk/>.
93. Tuning Education Structures in Europe [Electronic resource]. – URL: <http://tuning.unideusto.org>.
94. Tuning Guide to Formulating Degree Programme Profiles Including Programme Competences and Programme Learning Outcomes [Electronic resource]. – URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/Tuning_Guide_Degree_programme_profiles.pdf.
95. U-Multirank [Electronic resource]. – URL: <http://www.umultirank.org/>.

РОЗДІЛ 7.

ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

Ірина ЗАРУБІНСЬКА

7.1. Визнання кваліфікацій у ЕНЕА

Необхідною умовою інтеграції України до ЕНЕА є взаємне визнання кваліфікацій, присвоєних ВНЗ.

Лісабонська конвенція

Документом, який урегулює це питання, є «Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні» [1], розроблена й прийнята під егідою Ради Європи та UNESCO 11 квітня 1997 р. у Лісабоні (Лісабонська конвенція¹). Лісабонська конвенція містить угоди про:

- визначення основних термінів:
  - доступ;
  - прийом;
  - оцінка ВНЗ і програм;
  - оцінка індивідуальних кваліфікацій;
  - повноважний орган з питань визнання;
  - вища освіта;
  - ВНЗ;
  - програма вищої освіти;
  - період навчання;
  - кваліфікація:
    - кваліфікація вищої освіти;
    - кваліфікація, що дає доступ до вищої освіти;
  - вимоги:
    - загальні вимоги;
    - особливі вимоги;
- компетенцію державних органів;
- основні принципи оцінки кваліфікацій;
- визнання кваліфікацій, що дають доступ до вищої освіти;
  - визнання періодів навчання;
  - визнання кваліфікацій вищої освіти;
  - визнання кваліфікацій біженців, переміщених осіб та осіб, що знаходяться у становищі біженців;
- інформацію про оцінку ВНЗ і програм;
- інформацію з питань визнання;
- механізми здійснення;
- заключні положення.

Головна ідея, зафіксована в Лісабонській конвенції, є такою:

- «... Велике розмаїття систем освіти в європейському регіоні відображає його культурну, соціальну, політичну, філософську, релігійну й економічну різноманітність, яка становить виняткове надбання, що потребує усякої поваги» [1];
  - прагнення країн-підписантів полягає у тому, щоб «... надати всім людям цього регіону можливість повною мірою користуватися цим джерелом різноманітності, полегшивши доступ жителям кожної держави й учням навчальних закладів до освітніх ресурсів інших держав, зокрема шляхом сприяння їхнім зусиллям, спрямованим на продовження своєї освіти чи на закінчення певного періоду навчання у вищих навчальних закладах на території інших європейських країн» [1];
- У Лісабонській конвенції зазначається, що справедливе визнання кваліфікацій є ключовим елементом права на освіту та обов'язком суспільства, що, у свою чергу, визначає необхідність пошуку спільних рішень практичних проблем визнання в європейському регіоні.

Кваліфікація з вищої освіти розглядається як будь-яке звання, диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом і засвідчує успішне закінчення програми з вищої освіти.

Програма з вищої освіти – курс навчання, визнаний компетентним органом Сторони як такий, що належить до її системи вищої освіти, після закінчення якого слухачу присуджується кваліфікація з вищої освіти.

Визнання – формальне підтвердження компетентним органом якості іноземної освітньої кваліфікації для цілей доступу до навчання і (або) здійснення фахової діяльності.

Тобто вже з самого визначення термінів випливає той факт, що визнання іноземних кваліфікацій навіть серед країн Європейського Союзу не є автоматичним, а є результатом застосування певної формальної процедури.

Проаналізуємо те, як такі процедури відбуваються в європейських країнах.

Залежно від країни, компетенція вирішувати питання визнання може:

- належати центральним органам влади (наприклад, профільному міністерству або його структурам);
- делегуватися:
  - певним незалежним структурам (Сполучене Королівство, NARIC);
  - складовим частинам країни (наприклад, окремим землям, як це робиться в Німеччині, де іноземні кваліфікації визнаються кожною землею окремо (таке рішення діяло тільки на її території до 2011 року, після внесення змін у законодавство рішення приймається відповідними органами землі, але його дія розповсюджується на всю країну);
  - окремим ВНЗ (наприклад, процедура підтвердження вченого звання кандидата та доктора наук на території Польщі).

Визнання іноземних кваліфікацій може бути двох типів:

1. Підтвердження еквівалентності (за умови наявності міждержавної угоди про взаємне визнання еквівалентності документів про освіту);
2. Визнання дійсності іноземного документа про освіту.

Формальною процедурою визнання іноземного документа про освіту є його нострифікація.

Нострифікація – це процедура визнання іноземних документів про освіту, що здійснюється шляхом встановлення відповідності академічних, професійних прав та освітніх, освітньо-кваліфікаційних рівнів іноземних документів про освіту (кваліфікації) державним стандартам освіти країни подання документів з метою забезпечення прав громадян, які здобули освіту в іноземних державах, на продовження освіти та професійну діяльність у країні подання і здійснюється в індивідуальному порядку.

Процедура нострифікації є більш-менш однаковою в усіх європейських країнах.

Результатом нострифікації може бути:

- висновок про повну відповідність отриманої за кордоном кваліфікації;

¹ Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_308.

- висновок про умовну відповідність, що передбачає складання додаткових іспитів, опанування додаткових курсів, продовження навчання протягом певного додаткового терміну;

- відмова.

На чому ґрунтується і чим обумовлюється прийняття того чи іншого рішення?

Перш за все, на тій інформації, яка міститься у наданих документах про освіту та наявній в Національному центрі інформації (створення таких передбачено Лісабонською конвенцією).

Визнання іноземних сертифікатів і дипломів є важливим, якщо іноземець хоче продовжувати навчання у країні подання документів, і у випадку, коли йому необхідно переконливо довести свою попередню здобуту освіту при працевлаштуванні.

Тому, залежно від мети, слід розглядати два типи визнання:

- академічне визнання;
- професійне визнання.

Академічне визнання – це визнання курсів, кваліфікацій або дипломів одного (національного або іноземного) ВНЗ іншим.

Необхідне як основа для доступу до нового подальшого навчання в іншому навчальному закладі (кумулятивне визнання) або як визнання, що дозволяє певне звільнення від необхідності наново вивчати елементи програми (визнання виконання навчального плану).

Наступним типом академічного визнання є визнання навчання в якому-небудь іншому ВНЗ, яке заміщує аналогічний період навчання у попередньому закладі освіти.

Професійне визнання – це право працювати за фахом і згідно з професійним статусом відповідного власника кваліфікації.

У Європейському Союзі визнання за професійними якостями є легальним актом, яким компетентний орган країни, котра приймає, визнає (підтверджує), що кваліфікації, одержані претендентом в іншій країні – учасниці ЕУ, підходять для здійснення на її території професійної діяльності, що регулюється законом.

Здебільшого на рівні Європейського Союзу не існує єдиних вимог до професійного визнання дипломів: працевластувачі в кожній державі здійснюють таке визнання за своїм бажанням. Визнання таких дипломів регулюється самим ринком праці в кожній країні. Це відповідає принципам вільного руху осіб, надання послуг і заснування компаній.

Однак із цього правила є винятки, що стосуються певних професій, які потребують спеціальної процедури визнання дипломів – інакше особа не матиме права здійснювати професійну діяльність в іншій державі, яка належить до Європейського Союзу.

Перелік таких професій визначається Директивами Європейського Союзу про визнання дипломів і включає професії лікаря, адвоката, судді та ін. Щодо таких професій існують спеціальні вимоги в Директивах Європейського Союзу про визнання дипломів та необхідне проходження певних процедур у країні-члені ЕУ, де особа вирішила займатися відповідною діяльністю.

Такими процедурами можуть бути здійснення практики з певної професії у країні прибуття впродовж визначеного періоду та проходження кваліфікаційних іспитів (наприклад, щодо адвокатської діяльності).

Щодо таких професій не існує автоматичного визнання кваліфікації. У кожному окремому випадку спеціальні уповноважені органи країни визначають,

чи допускати особу до відповідної професійної діяльності. Визнання кваліфікації означає, що особа має право проводити професійну діяльність на таких самих умовах, що й громадяни країни прийняття. Однак, це не означає, що її диплом рівнозначний національному диплому цієї країни.

Між Україною та Європейським Союзом не існує угод, що регулювали б здійснення професійної діяльності у тих галузях, щодо яких у Європейському Союзі діє спеціальна процедура професійного визнання дипломів. Тому громадяни України не мають права практикувати ці спеціальності у країнах-членах Європейського Союзу без виконання додаткових умов.

Щодо решти професій, здійснення яких не врегульовано на рівні Європейського Союзу, визнання дипломів українських навчальних закладів відбувається відповідно до нормативних актів країн-членів і згідно з бажанням працевластувачів.

Взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання здійснюється також на підставі двосторонніх міжурядових угод, і хоча Україна має такі угоди з 24 країнами світу, серед них європейських країн лише шість: Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, та Франція (лише щодо визнання наукових і вчених ступенів).

Для того, щоб краще зрозуміти необхідність подальших кроків для спрощення процедури визнання українських дипломів у європейських країнах і навпаки, звернемо увагу на перелік документів, які подає випускник іноземного ВНЗ для визнання своєї кваліфікації, наприклад, у Чеській республіці:

1. Письмова заява.

2. Оригінал або завірена копія диплому, сертифікату або аналогічного документа про належне закінчення навчання, виданого іноземним вузом.

3. Завірена копія переліку складених іспитів або додаток до диплому (Diploma Supplement).

4. Офіційний переклад обох документів на чеську мову (у документів англійською мовою переклад не вимагається).

5. Письмова довіреність, якщо заяву подає особа, інша ніж випускник.

6. Рішення про надання статусу біженця, якщо заяву подає особа, якій був наданий цей статус.

Як бачимо, відсутність такого документа як Додаток до диплома не виключає можливості визнання українського диплома, але значно ускладнює його, як засвідчує практичний досвід.

Висновок

Процедура визнання іноземних кваліфікацій у країнах Європейського Союзу не є уніфікованою та однозначною. Її характер та відповідальні органи залежать від типу документа про освіту, країни його походження та мети.

Оскільки кожна держава-член Європейського Союзу сама вирішує, яким чином організувати свою систему освіти, та встановлює вимоги до якості навчальних програм, на рівні Європейського Союзу визнання дипломів не відбувається.

Дипломи визнають на рівні університетів. Тобто може йти не просто про визнання кваліфікацій, присвоєних в Україні, а кваліфікації, присвоєної в Україні певним навчальним закладом. Саме така постановка питання сприятиме спрямуванню зусиль університетів на забезпечення якості навчання.

7.2. Процедура визнання іноземних кваліфікацій в Україні

Нормативну базу, на якій ґрунтується така процедура визнання іноземних кваліфікацій в Україні, складають:

- Лісабонська Конвенція 1997 р. (Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні) [1];

- Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» [2];

- Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [3];

- Закон України «Про освіту» [4];

- Закон України «Про вищу освіту» [5];
- двосторонні угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання;
- Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаазька конвенція, 1961 р.) [6];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про документи про освіту та вчені звання» (від 12 листопада 1997 р. № 1260) [7];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» (від 29 серпня 2003 р. № 1380) [8];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» (від 27 серпня 2010 р. № 787) [9];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Питання національного інформаційного центру академічної мобільності» (від 31 серпня 2011 р. № 924) [10];
- Наказ Міністерства закордонних справ України «Про затвердження інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном» (від 4 червня 2002 р. № 113) [11];
- Наказ Міністерства освіти і науки України «Деякі питання нострифікації та апостилювання» (від 26 жовтня 2010 р. № 1012) [12];
- Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р. № 632) [13].

Слід справедливо відзначити, що за останні три роки Міністерством освіти і науки України проведено значну роботу на шляху реалізації Лісабонської конвенції, як щодо правового врегулювання такої діяльності, так і її практичної реалізації. *На сьогоднішній день процедура визнання іноземних кваліфікацій в Україні формально мало відрізняється від такої у країнах ЕУ.*

Стандарт надання адміністративної послуги з визнання і встановлення еквівалентності документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав

Зазначений Стандарт затверджено *наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р. № 632)* [13]. Цим Стандартом визначено:

- порядок (опис етапів) отримання означеної адміністративної послуги;
- перелік категорій одержувачів;
- перелік документів, необхідних для надання адміністративної послуги;
- склад і послідовність дій одержувача та адміністративного органу, опис етапів надання послуги;
- вимоги до строків прийняття рішення та надання відповідних документів;
- перелік підстав для відмови;
- опис результату, який має отримати заявник та ін.

Порядок визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав

Зазначений Порядок затверджено *наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р.*

№ 632) [13]. Документом визначаються правові та організаційні засади визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав, з метою забезпечення прав громадян, які здобули освіту в навчальних закладах інших держав, на продовження навчання та провадження професійної діяльності відповідно до законодавства України.

У результаті визнання, власник іноземних документів про освіту отримує свідоцтво, яким підтверджується його право на продовження освіти або працевлаштування за фахом в Україні. Видача такого свідоцтва здійснюється на підставі рішення уповноваженого органу – Міністерства освіти і науки України, а саме ДП «Інформаційно-іміджевий центр».

Процедура визнання документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав, включає в себе, по суті, дві окремі юридичні дії, а саме:

- перевірку автентичності поданих для визнання документів – факту навчання та видачі документів;
- встановлення еквівалентності кваліфікації, зазначеної в документі про освіту, освітньо-кваліфікаційному рівню, що відповідає нормам освітньої системи України.

Встановлення еквівалентності освітньо-кваліфікаційного рівня, зазначеного в іноземних документах про освіту, здійснюється шляхом проведення відповідної експертизи. Експертиза являє собою співставлення навчальних програм за змістом і обсягом.

Для країн, з якими Україною укладено міжнародні угоди, що встановлюють еквівалентність документів про освіту та вчені звання, визначення освітньо-кваліфікаційного рівня здійснюється Міністерством освіти і науки України на підставі відповідних міжнародних угод. Такі міжнародні угоди спрощують процедуру визнання, але не відмінюють її.

При обсязі відмінностей до 810 академічних годин або 22,5 кредитів ECTS фахово-необхідних дисциплін передбачається проходження додаткового навчання, тестування на компетентність із дисциплін, щодо яких порівняльним аналізом визначено академічні відмінності у навчальних програмах в Україні та у країні видачі документа про освіту, без компенсації яких визнання кваліфікації власника документа про освіту неможливе.

Привертає увагу той факт, що якщо в європейському законодавстві чітко розмежовуються терміни «встановлення еквівалентності» і «визнання іноземної кваліфікації» та підкреслюється їх різниця, то в українських документах вони вживаються синонімічно (*наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р. № 632)* [13]).

На сьогоднішній день процедура подачі документів з метою визнання іноземних кваліфікацій в Україні, їх перелік, діяльність структури, на яку покладено це завдання, практично приведені у відповідність до європейських норм і положень. Однак, є ще цілий ряд завдань, які необхідно вирішити, щоб успішно долучитися до Європейського простору вищої освіти.

Аналіз законодавчих актів та практики визнання іноземних освітніх кваліфікацій у країнах Європейського Союзу та в Україні засвідчує, що зазначену проблему потрібно вирішувати у двох напрямках:

- діяльність, спрямована на забезпечення визнання, кваліфікацій, присвоєних ВНЗ України в країнах Європейського Союзу;
- діяльність, що сприятиме спрощенню процедури визнання кваліфікацій, присвоєних європейськими ВНЗ, в Україні.

7.3. Визнання кваліфікацій: завдання, що потребують вирішення

Завдання, які слід розв'язати на шляху входження України до єдиного ЕНЕА, мають вирішуватися як на державному, так і на інституційному рівнях.

Завдання, що потребують вирішення на державному рівні

1. *Поширити дворічний термін навчання в магістратурі, що відповідатиме періоду підготовки магістрів у європейських ВНЗ, і дасть можливість привести у відповідність до європейського рівень теоретичної та практичної підготовки українських магістрів.*

2. Враховуючи, що рішення про визнання ґрунтується на знаннях і навичках, які підтверджують кваліфікацію з вищої освіти, а кожна Сторона визнає присуджену іншою стороною кваліфікацію з вищої освіти, якщо вона суттєво не відрізняється від відповідної кваліфікації на її території, слід *розробити чіткі Кваліфікаційні характеристики для тих спеціальностей, які присвоюються в Україні та по можливості привести їх у відповідність до європейських кваліфікаційних характеристик.*

Необхідність такого кроку є імперативом Статті ІХ.1 Лісабонської конвенції: «Для сприяння визнанню кваліфікацій з вищої освіти Сторони зобов'язуються запровадити прозорі системи вичерпного опису кваліфікацій, що присуджуються».

3. Оскільки, відповідно до вимог Лісабонської Конвенції, кожна Сторона зобов'язана надавати належну інформацію про будь-який заклад, що належить до її системи вищої освіти, а також про будь-яку програму, що існує у таких закладах з метою встановлення, чи виправдовує якість присуджених цим закладом кваліфікацій їхнє визнання на території Сторони, в якій запитується визнання, необхідно *розробити систему офіційної оцінки ВНЗ та освітніх програм (у т. ч. методи такої оцінки, опис результатів, стандарти якості).*

4. *Чітко прописати у нормативних актах процедуру надання інформації на запити органів і служб, які займаються визнанням іноземних кваліфікацій.* Так, після введення у дію Закону України «Про захист персональних даних» [14], університети не мають права надавати детальну інформацію про своїх випускників, періоди їхнього навчання, присвоєні кваліфікації та успішність на пряме звернення іноземних агенцій з оцінки, третіх осіб, або навіть на звернення власника кваліфікації за відсутності належним чином оформлених документів (письмової згоди на обробку персональних даних, відповідно завіреної).

5. Порівняльний аналіз навчальних програм здійснюється акредитованими в Україні навчальними закладами, які проводять підготовку фахівців відповідного освітнього або освітньо-кваліфікаційного рівня за відповідним або суміжним напрямом (спеціальністю) (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р. № 632) [13]. Практика засвідчує, що для виконання такого порівняльного аналізу на клопотання ВНЗ, у якому збирається продовжити навчання аплікант, залучається як експерт інший ВНЗ. Такий навчальний заклад керується у своїй діяльності власними навчальними планами та програмами, які часто є відмінними від тих, які збирається опановувати аплікант. Результатом такого аналізу може бути занижена оцінка документа про освіту. Вирішенням такої проблеми було б залучення до експертної оцінки саме того ВНЗ, у якому продовжуватиме навчання власник іноземного документа про освіту та за навчальними планами і програмами якого він хоче навчатися.

6. *Активізувати діяльність з підписання міждержавних угод з країнами Європейського Союзу про взаємне визнання документів про освіту.*

7. Очевидним фактором гальмування процесу визнання країнами Європейського Союзу українських кваліфікацій з вищої освіти є занадто велика, деформована мережа ВНЗ, що склалася за роки незалежності країни без урахування реальних можливостей і потрібної доцільності. За таких умов важко, або навіть і неможливо, гарантувати високу якість вищої освіти на рівні держави. Це призводить до того, що провідні ВНЗ змушені не просто самотужки доводити якість своїх освітніх послуг, а починати з додання несприятливих стереотипів щодо якості української вищої освіти.

Завдання, що потребують вирішення на інституційному рівні

1. Активізувати діяльність вищих навчальних закладів з видання Додатка до диплома європейського зразка англійською мовою (Diploma Supplement).

2. *Українські заклади освіти мають задовольняти будь-який розумний запит суб'єктів оцінки освітніх кваліфікацій зарубіжних країн щодо інформації, необхідної для такої оцінки кваліфікацій, отриманих у цих закладах та чітко визначити термін такої відповіді (у Лісабонській конвенції йдеться про «розумний строк», «відповідну інформацію», «розумний запит»).*

3. Між Україною та Європейським Союзом не існує угод, що регулювали б здійснення професійної діяльності в тих галузях, щодо яких у Європейській Союз діє спеціальна процедура професійного визнання дипломів. *Варто спрямувати зусилля на забезпечення, підготовку та підписання відповідних міждержавних Угод.* Одним з кроків на цьому шляху могло б стати *приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність із вимогами загальноновизнаних міжнародних організацій, що здійснюють сертифікацію знань фахівців-практиків відповідного профілю (наприклад, CFA – сертифікований фінансовий аналітик, CPA – сертифікований бухгалтер-практик).* Упровадження такої системи зовнішньої незалежної сертифікації автоматично сприятиме підняттю іміджу української освітньої системи, що готує спеціалістів-практиків.

4. Відповідно до Статті ІІІ 2 Лісабонської конвенції, кожна сторона має забезпечити прозорість, узгодженість та надійність процедур і критеріїв, які застосовуються під час оцінки та визнання кваліфікацій. *В українському законодавстві на сьогодні визначені узгоджені з європейськими процедури та чітко вписані критерії, за якими приймається рішення. Аналіз страхів, нарікань і проблем свідчить про те, що переважно вони спричиняються неволодінням відповідною інформацією. Тому дуже важливо сприяти донесенню цієї інформації до користувачів відповідних послуг.*

5. Опитування, проведені серед студентів низки українських ВНЗ, засвідчують низький рівень їх інформаційного забезпечення щодо можливості й умов навчання у вищих навчальних закладах ВНЗ Європи, процедури визнання їхніх документів про освіту.

Тому важливим завданням є діяльність з інформування студентів щодо можливостей, які відкриваються перед ними з долученням України до Болонського процесу. Обґрунтованою є необхідність *введення відповідного спецкурсу до навчальних планів і програм підготовки бакалаврів у ВНЗ, який би вивчався протягом другого року навчання, та мав на меті ознайомлення з європейською системою освіти, українським та європейським законодавством, спрямованим на створення єдиного освітнього простору.*

6. Існує проблема взаємної відповідальності та взаємної довіри до якості навчання у ВНЗ країн, що долучилися до Лісабонської конвенції. Її практично неможливо розв'язати лише одними директивними методами, тому що ніякі конвенції та угоди не зможуть гарантувати однаково високий, порівняно з європей-

ським, стандарт якості освіти як у столичних, так і регіональних ВНЗ України різних форм власності.

Вихід з положення може бути знайдено у площині *добровільних інтеграційних процесів на рівні самих ВНЗ*. Тільки взаємна довіра до конкретного бренда дозволить прискорити інтеграційні процеси в освітньому просторі та підтримувати на досить високому рівні внутрішню мотивацію самих ВНЗ до підвищення якісних параметрів освіти, а не виключно кількісних показників.

7. *Оновлення вітчизняного законодавства про вищу освіту має відбуватися на основі узгодженої національної концепції якісної вищої освіти, сумісної з освітою країн Європейського Союзу.*

Інакше виникає реальна небезпека прийняття неякісного суперечливого законодавства; до того ж сам процес законотворчості буде хаотичним, ускладненим та уповільненим. Тобто до *формулювання частинно конкретних законодавчих норм необхідно визначитися із загально концептуальними положеннями щодо вищої освіти.*

Список джерел:

1. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_308.

2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1273-14>.

3. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

4. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

5. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.

6. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаазька конвенція, 1961 р.).

[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_082.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про документи про освіту та вчені звання» (від 12 листопада 1997 р. № 1260). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1260-97-%D0%BF>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» (від 29 серпня 2003 р. № 1380). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-%D0%BF>.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» (від 27 серпня 2010 р. № 787). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF>.

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання національного інформаційного центру академічної мобільності» (від 31 серпня 2011 р. № 924). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/924-2011-%D0%BF>.

11. Наказ Міністерства закордонних справ України «Про затвердження інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном» (від 4 червня 2002 р. № 113). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0535-02>.

12. Наказ Міністерства освіти і науки України «Деякі питання нострифікації та апостилювання» (від 26 жовтня 2010 р. № 1012). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v1012290-10>.

13. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (від 28 травня 2012 р. № 632). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0959-12>.

14. Закон України «Про захист персональних даних». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

РОЗДІЛ 8.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Олена КОЗІЄВСЬКА

8.1. Актуальність проблеми

Система і практика правового регулювання освіти в Україні проходить не тільки під впливом змін, що відбуваються в державно-політичному і соціально-економічному житті країни, а і в контексті тенденції світового розвитку, глобалізації та інтернаціоналізації, пов'язаних із переходом від суспільства індустріального до суспільства інформаційного, заснованого на знаннях та інноваціях. Інтеграційні процеси проявляються, насамперед, через поширення транснаціональної освіти та стрімкий розвиток академічної мобільності.

У наш час досить помітно прискорилось зростання рівня інтернаціоналізації вищої освіти. За останні три десятиріччя різко зросла кількість студентів, які отримують вищу освіту за межами своїх країн: з 600 тис. осіб у всьому світі в 1975 році до 4,1 млн у 2012 р., тобто майже у 7 разів [28]. Експерти по-різному оцінюють можливе збільшення кількості студентів, які будуть навчатися за кордоном у 2025 р.: у соціологічних дослідженнях цифри коливаються від 4,9 млн до 8 млн осіб.

Попри всі переваги процес академічної мобільності у країнах Європи ще не набрав більш-менш значних обертів і масштабів. На сьогоднішній день рівень

мобільності в Західній Європі залишається досить низьким і становить лише 5-10% від загальної кількості студентів, хоча в окремих країнах він значно вищий, як наприклад, у Фінляндії – 30% студентів [10].

Низький рівень академічної мобільності спричинюється об'єктивними факторами, які перешкоджають її реалізації як найбільш розвиненої форми інтернаціоналізації освіти. Здебільшого *проблеми академічної мобільності класифікуються за такими ознаками:*

- фінансові (відсутність коштів для її реалізації);
- мовні (низький рівень знання іноземних мов);
- організаційні (недостатній рівень організації академічних обмінів);
- нормативно-правові (недосконалість нормативно-правової бази для здійснення різних форм академічної мобільності, зокрема пов'язаних із візовою підтримкою, дозволом на роботу, визнанням документів про освіту тощо).

Дослідження нормативно-правового забезпечення академічної мобільності є актуальним у світлі суспільної потреби *розвитку академічної мобільності як чинника, що сприяє входженню національної системи вищої освіти в світовий та європейський освітні простори.*

8.2. Зміст поняття «академічна мобільність»

У науковій літературі можна зустріти безліч визначень поняття «академічна мобільність». Найчастіше академічну мобільність розглядають як:

- складову сучасної системи освіти;
- базовий принцип Болонського процесу;
- важливий чинник освітньої євроінтеграції тощо.

Наразі відсутня офіційна та загальноприйнята дефініція терміну «академічна мобільність».

В офіційних і наукових джерелах переважно користуються визначенням, поданим у *Рекомендаціях R(95)8 Комітету Міністрів Ради Європи (м. Страсбург, 2 березня 1996 р.) щодо академічної мобільності*¹ (далі – Рекомендації). Ці Рекомендації стосуються виключно питань академічної мобільності та призначені для країн-членів Ради Європи та інших країн-учасниць Європейської культурної конвенції. Відповідно до Рекомендацій під *академічною мобільністю* розуміється «*період навчання, викладання та дослідження в іншій країні, ніж країна проживання того, хто навчається, або адміністративного працівника (надалі «рідна країна»)*» [14].

Академічна мобільність передбачає перетин кордону фізичною особою з метою здобуття знань і компетентностей протягом певного періоду у ВНЗ країни, в якій ця особа не проживає і не має статусу громадянина, з обов'язковим поверненням після закінчення вищезазначеного періоду до рідної країни. Болонські документи не містять обмежень на кількість поїздок за програмами мобільності, проте рекомендують проводити щонайменше один семестр в університеті іншої країни [31], після чого суб'єкт мобільності повинен повернутися до рідної країни. Дисципліни, які вивчаються в іншому ВНЗ за програмою академічної мобільності, повинні відповідати спеціальності, курсу навчання, науково-теоретичному рівню вивчення відповідної дисципліни

в базовому закладі вищої освіти. Термін «академічна мобільність студентів» жодним чином не пов'язується з еміграцією.

Варто відзначити, що *стажування студентів, науковців, дослідників у закордонному університеті не вважається академічною мобільністю, якщо воно передбачає працевлаштування. У таких випадках мобільність студентів, науковців і дослідників вважається професійною.*

Болонські документи націлюють на доступність академічної мобільності в ЕНЕА: вона повинна бути не виключенням, а стати правом. Пріоритетними вважаються освітні програми, що ведуть до отримання спільних або подвійних дипломів. Відповідно відбулося наповнення значення поняття «академічна мобільність», розширилися межі його трактування щодо суб'єктів, тривалості перебування в іншому навчальному закладі.

У вітчизняній науковій літературі робляться поодинокі спроби дати визначення поняттю «академічна мобільність». «Національний глосарій: вища освіта» [45] визначає *поняття мобільності як ключовий принцип формування європейського простору вищої освіти і досліджень, що передбачає різноманітні можливості для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів у цих просторах з метою академічного і загальнокультурного взаємозбагачення, слугує забезпеченню цілісності зазначеного європейського простору.*

На наш погляд, для того, щоб визначити поняття академічної мобільності, потрібно, у першу чергу, дати відповідь на питання, *хто є суб'єктом академічної мобільності*. У визначенні, поданому в Рекомендаціях (див. вище), суб'єкти академічної мобільності не вказуються. Враховуючи мету поїздки за програмами академічної мобільності – «навчання, викладання та

¹ Council of Europe (1995), "Recommendation No. R(95)8 of the Committee of Ministers to Member States in academic mobility", Strasbourg, accessed 2 March 1996. – URL: <http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/resources/mobility.pdf>.

дослідження», припускаємо, що до них можуть належати студенти, аспіранти, докторанти, наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники.

Програмні документи, які супроводжують Болонський процес, містять вказівку на тих, хто здійснює академічну мобільність. Якщо у Сорбонській декларації (1998 р.) [31] це лише студенти та викладачі, то вже у Болонській декларації [2] їх коло збільшується – студенти, викладачі, науковці та управлінський персонал. Із розвитком пріоритетів процесу створення ENEA по-різному розставлялись акценти щодо суб'єктів академічної мобільності. У Лондонському комюніке (2007 р.) [6] йшлося про підтримку мобільності академічного персоналу, студентів і тих, хто отримав вищу освіту. У Комюніке в Льовені та Лувен-ла-Ньов (2009 р.) [7] наголошується на важливості розвитку мобільності студентів, молодих дослідників та академічного персоналу як засобу підвищення якості освітніх програм і продуктивності наукових досліджень. Отже, в цих документах порівняно з визначенням академічної мобільності, поданим у Рекомендаціях, розширюється перелік її суб'єктів.

Усі без винятку болонські документи пов'язують академічну мобільність із тими, хто здобуває вищу освіту, тобто із студентами. Різне розуміння **поняття мобільного студента** ускладнює аналіз стану та перспектив розвитку міжнародної академічної мобільності. Наприклад, згідно із визначенням Британської Ради, мобільними студентами є ті студенти, які відповідають положенням Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС), тобто ті, які їдуть у країну – постачальника освітніх послуг із метою навчання або стажування [8]. На сайті міжнародного проекту «Атлас» (Project Atlas), у рамках якого досліджуються світові міграційні потоки студентської молоді, подане інше визначення: «*міжнародними (або міжнародними мобільними) студентами називаються студенти, які частково або повністю здобувають вищу освіту в зарубіжній країні*» [24]. Отже, як бачимо, для визначення мобільного студента застосовують різні критерії, відмінні від поданих у Рекомендаціях. Визначення чітких критеріїв поняття «мобільного студента» як суб'єкта академічної мобільності має прикладне значення для отримання реальної картини міжнародної академічної мобільності.

Міжнародна академічна мобільність «вимірюється» кількістю здійснених академічних обмінів і представлена у вигляді статистичних даних міжнародних статистичних організацій. Застосування різних критеріїв для підрахунку кількості мобільних студентів призводить до різниці даних щодо міжнародної академічної мобільності, які надаються міжнародними статистичними організаціями. Для прикладу розглянемо такі дані. Так, згідно з опублікованими у 2009 р. Інститутом статистики UNESCO [35] узагальненими показниками академічної мобільності 153-х країн у 2007 р. понад 2,8 млн мобільних студентів навчалися поза межами країни свого походження. Організація економічної співдружності та розвитку (OECD) у щорічному звіті з питань освіти по країнам OECD і партнерів «Education at a Glance. OECD Indicators» за 2008 рік [27] навела статистичні дані щодо академічної мобільності у 2006 р. – більше 2,9 млн студентів отримали вищу освіту в країні, де вони не мають статус громадянина. Очевидно, що некоректно робити висновки про динаміку академічної мобільності за період 2006–2007 рр., спираючись тільки на дані цих міжнародних організацій, оскільки, по-перше, вони використали різні критерії для визначення «мобільного студента». Показник мобільності буде вищим, якщо за основу визначення мобільного студента буде взята лише країна його походження без урахування даних щодо його постійного місця проживання, наявності статусу резидента тощо. По-друге, OECD не вказала кількість країн, які надали свої статистичні відомості.

Застосування країнами різних критеріїв академічної мобільності для статистичних підрахунків пояснюється жорсткою конкуренцією на ринку освітніх послуг. За даними UNESCO, на міжнародному ринку освітніх послуг діють ВНЗ 129 країн, здатні запропонувати конкурентоспроможні освітні продукти та технології. Навчання, у першу чергу іноземців, перейшло до ряду високорентабельних сфер бізнесу. На думку науковців, є підстави стверджувати, що найближчими роками загальний обсяг прибутків від експорту та імпорту освітніх послуг перевищить 100 млрд дол. США [42]. Намагаючись залучити якомога більше студентів на навчання у ВНЗ, уряди цих країн використовують технології маніпулювання статистичними показниками щодо кількості мобільних студентів у сторону їх збільшення. Можливість «жонглювати» статистичними даними в той чи інший бік пов'язана з тим, що статистичні агенції беруть інформацію з різних джерел і вкладають різний зміст у предмет досліджуваного явища.

Головним критерієм визначення належності до категорії мобільного студента вважалась наявність чи відсутність громадянства тієї країни, де студент мав намір навчатися. В англійській мові для визначення мобільного студента використовують два терміни, які відповідають цьому критерію – «foreign student» (іноземний студент) та «international student» (міжнародний студент).

Семантично поняття «foreign student» значно ширше за «international student». Ним називають також тих студентів, які перебувають у країні навчання на правах постійного резидента або іммігранта. Як зазначає N. Clark [12], у європейських країнах 33% іноземних студентів – це постійні резиденти або ті, хто довго проживає у цих країнах. Наприклад, у Франції кількість постійних резидентів складає 20% загальної кількості іноземних студентів. У більшості з них немає французького громадянства. Проте вони виростили та здобули освіту у Франції. Тому якщо застосовувати «foreign student» у розширеному значенні, то в країнах із високим ступенем імміграції рівень академічної мобільності буде невинувато високий за рахунок саме іноземних студентів-постійних резидентів – і не буде відповідати дійсності.

Неоднозначність трактування поняття «мобільного студента», відсутність загальноприйнятих критеріальних меж його застосування, ускладнює для міжнародних статистичних організацій науковий порівняльний аналіз статистичних відомостей щодо академічної мобільності, який би відповідав дійсному стану експорту/імпорту освітніх послуг. Тому виникла потреба в упорядкуванні термінології та стандартизації дефініцій щодо академічної мобільності.

У 2006 р. Інститут статистики UNESCO та OECD закріпили розмежування понять «міжнародний студент» та «іноземний студент» та зобов'язали національні статистичні агенції внести відповідні зміни до звітних відомостей. Було визначено, що до категорії мобільного студента належать особи, які відповідають двом критеріям – не мають статусу постійного резидента в країні, де вони мають намір навчатися, та отримали попередню кваліфікацію у ВНЗ країни свого постійного перебування.

OECD вважає, що критерій місця постійного проживання підходить для підрахунку академічної мобільності тих країн, які видають візу для в'їзду в країну з метою навчання.

Окрім мобільності студентів виділяють **мобільність науковців і викладацького складу**, яка вважається другою з точки зору важливості формою інтернаціоналізації вищої освіти. Так, в одному з останніх важливих документів, який регулює питання академічної мобільності, – «*Стратегії мобільності ENEA 2020 "Мобільність для удосконалення навчання"*»², прийнятому під час

² ENEA Ministerial Conference (2012). Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA). Bucharest, 2012. – URL: [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf).

Бухарестської конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту, та третього Болонського політичного форуму «Поза Болонським процесом: створення та взаємозв'язок національного, регіонального та міжнародного просторів вищої освіти» [17] перед ВНЗ поставлене завдання забезпечити справедливе формальне визнання компетентностей, набутих за кордоном, надати заохочуючі стимули для їх більш активної участі в ініціативах щодо розвитку інтернаціоналізації та мобільності, а також забезпечити гідні умови праці для мобільного персоналу.

Відсутність єдиного розуміння, хто є суб'єктом здійснення цього виду мобільності, ускладнює дослідження цього феномену, формування цілісного бачення сучасного стану і перспектив розвитку наукової мобільності. У болонських документах, окрім студентів, наголошується на *мобільності академічного персоналу (academic staff)*. Це поняття охоплює широке коло осіб, втім жоден із документів не містить їх вичерпного переліку. До цього поняття належать: ті, хто переважно викладає; науковці (scientists), більшою мірою залучені до наукових досліджень; докторанти тощо.

Існує тенденція розмежовувати академічний персонал як суб'єктів третинної освіти та науковців і дослідників, причетних виключно до наукової сфери. Таке розмежування та визначення тих, хто входить до цих груп, різняться залежно від країни. Так, в окремих країнах *докторанти* вважаються частиною академічного персоналу, якщо вони працюють тільки над дисертацією. В інших – приналежність до цієї категорії визна-

чається наявністю в них контракту, який би передбачав обов'язкове викладання та проведення досліджень. Частина країн відносить докторантів виключно до студентської когорти. По-різному, оцінюється належність до академічного персоналу *управлінців* (реktorів, деканів тощо): в окремих країнах вони не розглядаються як академічний персонал.

Міжнародні освітні організації робили непоодинокі спроби, аби уніфікувати підходи до визначення поняття «науковці» та виробити загальноприйнятну класифікацію. Зокрема, OECD разом із міжнародними агенціями розробила документ Frascati Manual, який визначає методологію збору статистичних даних щодо наукових досліджень [26]. У цьому документі подані визначення, що стосуються фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі визначаються поняття «дослідник», «допоміжний науковий персонал» тощо. Визначення, наведені у Frascati Manual, були прийняті багатьма урядами та служать у якості спільної мови для обговорення науково-технічної політики і політики економічного розвитку, широко використовуються різними міжнародними організаціями. Очевидно, що розуміння наукової мобільності ускладнюється розмаїттям її форм від короткотривалих візитів і відряджень до довгострокового виїзду за кордон за контрактом із метою проведення наукових досліджень або викладання в університеті.

Отже, актуальним залишається питання вироблення єдиних підходів до визначення поняття «наукової мобільності» та її суб'єктів.

8.3. Види академічної мобільності

У науковій літературі мобільні студенти і науковці розглядаються як гомогенна спільність, що на практиці не відповідає дійсності. *Мобільних студентів можна класифікувати за різними ознаками.*

По-перше, мобільний студент є подвійним агентом: він може розглядатися з протилежних позицій – як особа, яка виїхала зі своєї країни до іншої з метою навчання, та як особа, яка вїхала до країни з метою отримання нових знань у зарубіжному ВНЗ.

У науковій літературі відповідно розрізняють *експортну мобільність або зовнішню мобільність* (з точки зору країни-постачальника студента) та *імпортовану мобільність або вхідну мобільність* (з точки зору країни-донора), об'єднані поняттям *міжнародної академічної мобільності*. Переміщення іноземних громадян із метою навчання або проведення досліджень у свою країну отримало назву *зворотної мобільності*. Відповідно *пряма мобільність* – це переміщення студентів, аспірантів, викладачів зі своєї країни за кордон. Таке розмежування типів мобільності важливе для аналізу політики країн щодо академічної мобільності.

У рамках Болонського процесу академічна мобільність розглядається у двох площинах – вертикальній (навчання студента в іншому ВНЗ, після закінчення якого він отримує ступінь) і горизонтальній (навчання в іншому ВНЗ протягом певного періоду часу – семестру, навчального року, після якого передбачається повернення до університету та продовження навчання). Відповідно розрізняють поняття «*ступенева мобільність*» (*diploma/degree mobility*) як навчання, яке закінчується отримання ступеню, та «*кредитна мобільність*» (*credit/temporary mobility*) як навчання з накопиченням кредитів.

Кредитна мобільність розрахована на короткий термін навчання або стажування за кордоном (до 1 року). Передбачається, що базовий ВНЗ може визнати еквівалентними та зарахувати кредити, здобуті під час навчання (стажування) в закордонному ВНЗ. Як правило, кредитна мобільність здійснюється у рамках програм академічних обмінів. Відповідно результатом ступеневої мобільності повинно стати присудження закордонним закладом вищої освіти академічного ступеню або кваліфікації

8.4. Форми академічної мобільності

У вище згаданих Рекомендаціях [14] щодо академічної мобільності зазначається, що *академічна мобільність може бути реалізована* через створені з цією метою програми, урядові угоди та інституційні угоди щодо академічного обміну, а також з ініціативи конкретних індивідуумів («вільні схеми пересування»). Відтак, із метою запровадження необхідних процедур і документів, регламентуючих академічну мобільність, *розрізняють індивідуальну академічну мобільність та академічну мобільність у рамках угод і спільних програм між ВНЗ.*

Стрімкий розвиток академічних обмінів і збільшення попиту на вищу освіту «спровокував» появу нових форм академічної мобільності. Окрім мобільності студентів, викладачів, науковців та адміністративного персоналу (фізичної мобільності), що здійснюється з освітньо-науковою метою і підтримується в рамках Болонського процесу, аналіз наукової літе-

ратури дозволив виділити інші *форми прояву інтернаціоналізації у сфері вищої освіти* [29]:

1. *Конвергенція систем вищої освіти та інструменти міжнародного взаємознання (ECTS і Додаток до диплома).* Це структурно-організаційні зміни в національних освітніх системах європейських країн із метою транспарентності, гармонізації та приведення їх у відповідність із загальноєвропейськими параметрами, які забезпечують можливість інтеграції різних освітніх систем та збереження їх національно-культурної ідентичності. Намагання європейських країн гармонізувати свої національні системи вищої освіти в рамках створення ЕНЕА та регулювати світовий ринок освітніх послуг правовими інструментами наднаціонального рівня офіційно оформились у програмних документах Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (1997 р.) та Болонській декларації (1998 р.). Ці документи є

законодавчою та політичною базою інтернаціоналізації вищої освіти.

2. *Інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру й освітніх стандартів, так звана «внутрішня інтернаціоналізація»*, яка дає можливість сформувати міжкультурні навички у студента, коли він отримує освіту, не виїжджаючи на навчання за кордон. Вимога Болонської декларації запроваджувати «європейський вимір» здійснюється, зокрема, шляхом включення в навчальні плани наукові дисципліни, вивчення яких сприяє формуванню міжкультурної комунікації (культурологія, іноземні мови, порівняльна педагогіка тощо).

3. *Інституційна та програмна мобільність*. Це нові форми інтернаціоналізації, які виникли приблизно 15 років тому назад і співвідносяться з категорією транснаціональної освіти. До *транснаціональної вищої освіти*, за визначенням, прийнятим експертами Європейського центру вищої освіти UNESCO, Ради Європи та Європейської Комісії під час Ризького саміту (6 червня 2001 р.), належать усі види програм вищої освіти чи навчальних курсів, або освітніх послуг, включаючи дистанційну освіту. При цьому студенти, які навчаються за цими програмами, знаходяться в іншій країні, а не в тій, де розташовані ВНЗ, що присвоює кваліфікацію. Програми можуть належати освітній системі іноземної країни, або реалізовуватися незалежно від будь-якої національної системи освіти [15]. Важливо, що студент

здобуває вищу освіту в іноземному університеті, не перетинаючи кордон, а проживаючи у своїй країні. Програми навчання «проникають» крізь кордони шляхом дистанційних форм навчання.

У рамках інституційного партнерства відбувається створення стратегічних освітніх альянсів і міжнародних освітніх корпорацій, таких як Universitas 21, Coimbra Group, EUROPAEUM, Ліга європейських дослідницьких університетів (League of European Research Universities, LERU), Мережа світових університетів (Worldwide Universities Network, WUN), Міжнародний альянс дослідницьких університетів (International Alliance of Research Universities, IARU).

Поява вищезазначених видів мобільності (дистанційних програм, віртуальних університетів, відкритих університетів) пов'язана з початком глобальної інформатизації людства, використанням мережевих інформаційних технологій, зокрема Інтернету, у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі у сфері професійної освіти.

Варто підкреслити, що згідно з *Болонськими документами і рекомендаціями академічна мобільність, у першу чергу, пов'язується з мобільністю фізичною, яка передбачає проживання та навчання студента в закордонному ВНЗ*. «Віртуальна мобільність» не може бути заміною фізичної мобільності, а є лише суттєвим її доповненням і розширенням доступу до вищої освіти.

8.5. Міжнародна нормативно-правова база забезпечення академічної мобільності

Аналіз структури нормативно-правового забезпечення академічної мобільності дозволяє виділити такі складові: міжнародну, національну та інституційну. Кожна з них, у свою чергу, об'єднує в собі декілька груп правових актів, які різняться за кількістю діючих суб'єктів (для міжнародних актів), правовою ієрархією (для національних актів) і колом питань, які вони регулюють.

Європейська політика та відповідні програмні європейські документи, спрямовані на гармонізацію ЕНЕА, є надзвичайно важливими інструментами підтримки національних дій і заходів для розвитку академічної мобільності.

Загальний принцип академічної мобільності як свободи пересування індивідів був покладений в основу європейських інтеграційних процесів з моменту підписання Договору про заснування Європейської економічної спільноти в 1957 р. Усунення перешкод на шляху вільного пересування товарів, фізичних осіб, послуг і капіталу між країнами-членами мало сприяти створенню загального ринку та наближенню економічної політики цих країн. Інтеграційні зусилля європейських країн знайшли своє втілення в нормативно-правових документах, зокрема в деклараціях, конвенціях, пактах, угодах тощо, які складають систему міжнародного права з питань освіти.

Законодавцями у сфері освіти, починаючи з другої половини ХХ ст., на міжнародному рівні виступила – UNESCO, а на регіонально-європейському – Рада Європи. Їх зусиллями були створені нормативно-правові документи, які регулюють питання мобільності викладачів і студентів ВНЗ, а також питання визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти.

Міжнародні акти, що стосуються академічної мобільності, регулюють переважно питання створення європейського освітнього простору та визнання документів про освіту. До них належать:

- регіональні акти UNESCO;
- акти Ради Європи про академічну мобільність та академічне визнання;
- спільний акт UNESCO та Ради Європи «Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні», більш відомий як Лісабонська конвенція (м. Лісабон, 1997 р.);

- двосторонні або багатосторонні угоди про визнання.

Під егідою UNESCO розроблені та прийняті:

- Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (14 грудня 1960 р.);
- Регіональна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів у державах Латинської Америки і Карибського басейну (19 липня 1974 р.);
- Міжнародна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів в арабських і європейських державах басейну Середземномор'я (17 грудня 1976 р.);
- Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів в арабських державах (22 грудня 1978 р.);
- Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів у державах регіону Європи (21 грудня 1979 р.);
- Регіональна конвенція про визнання навчальних курсів, свідчень, дипломів, наукових ступенів та інших кваліфікаційних документів у системі вищої освіти у державах Африки (5 грудня 1981 р.);
- Регіональна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та наукових ступенів у державах Азії і Тихого океану (16 грудня 1983 р.)

Починаючи з 50-х років минулого століття, Рада Європи прийняла цілу низку документів, які заклали правовий фундамент для співпраці європейських країн у сфері вищої освіти і внесли позитивний вклад до вирішення проблеми академічної мобільності та визнання документів про освіту та вчених звань, зокрема таких як:

- Європейська культурна конвенція (грудень, 1954 рік, ETS № 18), спрямована на сприяння «мобільності та обміну»;
- Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів (грудень, 1953 р., ETS № 015) та протокол до неї (червень, 1964 р., ETS № 49). Згідно з Конвенцією студентам, які успішно закінчили навчання у середній школі в одній із країн Європейського співтовариства, мають бути надані усі можливості для вступу в університет в іншій країні;

- Європейська конвенція про еквівалентність періодів навчання в університетах (грудень, 1956 р., ETS № 021), спрямована на сприяння загальноєвропейським інтеграційним процесам і вирішення проблеми нестачі висококваліфікованих спеціалістів. Зокрема, у Конвенції зазначалось, що сторони брали на себе обов'язок визнати період навчання, проведений студентом в університеті іншої країни-учасниці Ради Європи, як еквівалентний аналогічному періоду навчання в національному університеті за умови, що керівництво першого видає студенту сертифікат, який підтверджує його успішне закінчення цього періоду навчання.

- Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (грудень, 1959 р., ETS № 032);

- Європейська угода про виплату стипендій студентам, які навчаються за кордоном (грудень, 1968 р., ETS № 069);

- Європейська конвенція про загальну еквівалентність періодів навчання в університетах (листопад, 1990 р., ETS 138).

Варто зазначити, що розвиток академічної мобільності став у центрі уваги європейської освітньої політики, починаючи з 1976 року, коли Рада міністрів освіти прийняла першу **Програму дій у сфері освіти** [18], яка визначила шість освітніх пріоритетів:

- освіта дітей робочих-мігрантів;
- інтенсифікація обміну інформацією;
- удосконалення викладання іноземних мов;
- рівні можливості;
- наближення освітніх систем в Європі шляхом університетського співробітництва.

Програма передбачала:

- розвиток співпраці між інституціями вищої освіти;
- обмін професорсько-викладацьким складом та адміністраторами;
- розвиток спільних освітніх програм між університетами;
- розробку загальної політики прийому студентів до ВНЗ країн-членів;
- підготовку пропозицій з розвитку національних програм мобільності.

Програма заклала фундамент для університетської співпраці, яка була практично неможлива в умовах відсутності законодавчої бази та обмежених ресурсів європейського співтовариства, і фактично стимулювала появу наприкінці 80-х років ключових для розвитку академічної мобільності рекомендацій Ради Європи:

- **Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R(84)13 стосовно ситуації з іноземними громадянами (червень, 1984 р.)**. Документ визначив загальні академічні, організаційні та фінансові принципи прийому на навчання іноземних громадян. Зокрема:

- визначено оптимальний термін навчання за кордоном, умови прийому іноземних студентів до університетів, рекомендації щодо збору інформації стосовно іноземних студентів;
- пропонується, що термін навчання за кордоном може тривати від одного до двох років залежно від навчального курсу;
- рекомендовано, щоб спочатку студент навчався в рідній країні протягом двох років;
- не рекомендується брати на навчання студентів, які не можуть бути зараховані на навчання в рідній країні, а також тих, хто не володіє іноземною мовою, на якій відбувається навчання, на достатньому для опанування навчальної програми рівні.

- Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(85) 21 (жовтень, 1985 р.) стосовно мобільності академічного персоналу.

- Рекомендації R(89)10 щодо еквівалентності професійних і технічних кваліфікацій (вересень, 1989 р.).

- Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(90)15 з метою посилення мобільності науковців (червень, 1990 р.).

- Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(95) 8 по академічній мобільності (березень, 1996 р.).

Розуміючи усі переваги та значення академічної мобільності для зростання конкурентоздатності європейських ВНЗ та європейської освіти, розвитку єдиного ринку праці, уряди європейських країн і європейські організації спрямовували свої зусилля на підтримку вільного руху всіх учасників навчального процесу. Відтак, Рада Європи розробила та підтримала на засіданні у грудні 2000 р. у Ніцці **План заходів розвитку мобільності та умінь** [19], який у цілому був спрямований на сприяння порівнянності систем вищої освіти у ЕНЕА та офіційного визнання знань, умінь і кваліфікацій. Планом були поставлені три основні цілі:

- Чіткіше визначити концепцію мобільності та зробити її більш демократичною.

- Розвинути відповідні форми фінансування академічної мобільності.

- Збільшити академічну мобільність та покращити для неї умови.

Структурно документ складається з 42 заходів, згрупованих у 4 розділи, кожен із яких визначає проблему та заходи щодо її вирішення. План передбачав низку дій європейських соціальних партнерів (Європейської Комісії, країн-членів європейського соціального партнерства, національних агентств реалізації європейських програм мобільності), спрямованих на:

- підвищення рівня мобільності (у тому числі через розвиток мовної компетентності та доступу до надійної і корисної інформації);

- підвищення рівня доступності мобільності через фінансові механізми, зокрема фінансування з різних джерел;

- диверсифікацію та підвищення якості мобільності шляхом запровадження нових форм академічної мобільності, підвищення якості навчальних програм та інформаційного забезпечення, забезпечення необхідного відповідного статусу людей, задіяних у мобільності;

- оптимізацію результатів мобільності через забезпечення еквівалентності періодів навчання та практики, у першу чергу через розвиток у рамках Європи загальної системи еквівалентності освіти, кваліфікацій та ступенів, зокрема використання ECTS, Додатка до диплома, створення інфраструктури підтримки – мережі національних інформаційних центрів (NARIC) та центрів мобільності та визнання (ENIC).

З метою виконання Плану заходів із розвитку мобільності, а також у контексті загального висновку **Лісабонської резолюції (European Council in Lisbon)** [25], прийнятої у березні 2000 р. щодо нагальної необхідності усунення перешкод на шляху мобільності громадян ЄУ і наявності таких перешкод (нерівний доступ до інформації, фінансові та адміністративні перешкоди), Радою Європи були прийняті **Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи (10 червня 2001 р.)** [20], які містять пропозиції щодо підвищення мобільності у країнах європейського співтовариства для студентів, учнів, викладачів, учителів. Цим документом запропоновано низку заходів з метою усунення перешкод на шляху розвитку мобільності студентів, волонтерів, учителів, зокрема шляхом приведення у відповідність до європейських стандартів норм національного законодавства, що стосуються питань працевлаштування, соціального забезпечення, усунення подвійного оподаткування студентів, учнів, вчителів.

Заходи, запропоновані Рекомендаціями, структуровані відповідно до суб'єктів мобільності. Щодо розвитку мобільності студентів запропоновано:

- спрощення визнання періодів освіти, отриманої у країнах ЄУ;

- розвиток ECTS, що базується на прозорості навчальних планів;

- адекватні заходи для сприяння тому, щоб рішення компетентних органів у сфері академічного визнання були обґрунтованими та могли бути предметом адміністративного та/або судового оскарження;

- заходи, що заохочували б європейські ВНЗ видавати Додаток до диплома, а студентів навчатися певний час в іншій країні;
- спрощення процедури подачі студентами документів про платоспроможність або страховий поліс для отримання дозволу на проживання;
- створення умов для інтеграції (академічної та психологічної) іноземних студентів в освітню систему країни, де вони навчаються, а також їх повернення додому.

Наприкінці 80-х років минулого століття ЕУ формує загальну стратегію гармонізації систем вищої освіти європейських країн, у якій головна роль надається вільному пересуванню студентів, науковців і викладачів у рамках загальної простору вищої освіти. Починають активно розвиватись загальноєвропейські програми, започатковані з метою посилення академічних обмінів: SOCRATES, LINGUA, TEMPUS, LEONARDO, ERASMUS-MUNDUS. Ці програми стали важливим інструментом реалізації мети «стати найбільш конкурентоздатною та динамічною заснованою на знаннях економікою світу, спроможною забезпечити стійке економічне зростання, робочі місця найкращої якості та соціальну згуртованість суспільства» [25]. *Реалізація зазначених програм, спрямованих на підвищення якості освіти, формування та розвиток європейського виміру в освіті, забезпечення прозорості у визнанні кваліфікацій і періодів навчання, ліквідації перешкод для мобільності студентів, викладачів, науковців і залучення висококваліфікованих викладачів, вимагала заходавчих інструментів міжнародного рівня.*

У *Великій хартії університетів (Magna Charta Universitatum) (Болонья, 18 вересня 1988 р.)* [9] академічна мобільність визнається як одна з найважливіших цінностей університетських традицій і фундаментальний принцип, яким мають керуватись університети, щоб забезпечити розвиток освіти та інноваційний рух у швидко змінюваному світі.

Ідея академічної мобільності як можливість вільного необмеженого руху студентів і викладачів у рамках єдиного ЕНЕА була закладена у *Спільній декларації «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» (Сорбонська декларація, травень 1998 р.)* [31].

У *Болонській декларації (19 червня 1999 р.)* одним із її незаперечних пріоритетів вважається академічна мобільність, що забезпечує цілісність ЕНЕА та ЕРА, який виходить за рамки ЕУ та охоплює усіх учасників Болонського процесу. Сприяння мобільності студентів і викладачів визначено одним із ключових завдань: «... мобільність потрібно заохочувати шляхом подолання перешкод на шляху до ефективного пересування, приділяючи особливу увагу студентам – доступу до освітніх закладів і відповідних послуг; викладачам, науковим співробітникам, адміністративному персоналу – визнання періодів, проведених у європейських країнах з метою наукових досліджень, викладання та перепідготовки, не порушуючи їх статусу і законних прав» [2].

Працьке комюніке конференції міністрів вищої освіти (2001 р.) [3] відзначило соціальне значення мобільності, розширення можливостей для учасників академічної мобільності щодо багатств ЕНЕА, освітніх і наукових надбань, демократичних цінностей, розмаїття культур, мов і систем вищої освіти. Поряд з основними цілями Болонського процесу, були визначені нові напрями співробітництва, зокрема реалізація спільних програм і нові перспективи транснаціональної освіти.

У *Берлінському комюніке (2003 р.)* [4] міністри вищої освіти наголосили на важливості академічної мобільності як головного інструменту формування загальноєвропейського освітнього простору, підготовки якісно нових трудових ресурсів для національних економік і закликали до зростання мобільності кандидатів і докторів наук.

Бергенське комюніке (2005 р.) [5] закликала міністрів, відповідальних за вищу освіту, «направити свої зусилля на подолання перешкод на шляху розвитку мобільності шляхом прискорення процедури видачі віз і дозволів на роботу, заохочення участі в програмах мобільності».

Бергенське комюніке і Лондонське комюніке (2007 р.) визнали академічну мобільність не тільки стрижневим елементом Болонського процесу, а й фактором, що сприяє особистісному зростанню, розвитку міжнародного співробітництва, підвищує якість вищої освіти та наукових досліджень, вкладає реальне життя в поняття європейського простору. Адже головні суб'єкти Болонського процесу – студенти та викладачі, перебуваючи за кордоном у європейських ВНЗ, отримують унікальні можливості ознайомитись з іншими системами навчання, працювати у кращих бібліотеках Європи, встановити горизонтальні зв'язки з іноземними колегами, засвоїти навички володіння іноземною мовою і тим самим підвищити свою інтензоздатність на ринку праці.

У *наступному Комюніке (Льовен/Лувен-ла-Нев, 2009 р.)* [7] порівняно з попередніми комюніке були визначені цілі академічної мобільності до 2020 року. Зокрема, вони передбачали створення умов на усіх трьох циклах навчання у структурі програм на здобуття ступеня; сприяння мобільності викладачів, молодих учених та адміністративного персоналу; збалансованості потоків вхідної та вихідної мобільності студентів у всьому просторі європейської вищої освіти. Також була сформульована амбітна мета мобільності до 2020 року – 20% усіх випускників вищої школи з досвідом навчання за кордоном до 2020 року.

Будапештсько-Віденської декларації (Будапешт-Вена, 12 березня 2010 р.) [8] ознаменувало новий етап у створенні ЕНЕА. Відтак, офіційний запуск ЕНЕА потребував постановку нових цілей і нових завдань. Було прийняте рішення підготувати та прийняти в рамках Бухарестської конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту та третього Болонського політичного форуму «Поза Болонським процесом: створення та взаємозв'язок національного, регіонального та міжнародного просторів вищої освіти» («Beyond the Bologna process: Creating and connecting national, regional and global higher education spaces») *Стратегію мобільності в ЕНЕА до 2020 року «Мобільність для кращого навчання» (Бухарест, 2012)* [17].

Стратегію мобільності у ЕНЕА до 2020 року «Мобільність для кращого навчання»³ (Бухарест, 2012)

Стратегія [17] не тільки підтвердила раніше сформульовані у комюніке та конкретизувала і доповнила цілі мобільності. Зокрема, було зазначено, що вимірюванню підлягає лише фізична мобільність на усіх трьох циклах вищої освіти Болонського процесу. У якості цільового індикатору мобільності були прийняті періоди навчання за кордоном протягом будь-якого з трьох циклів (кредитна мобільність не менше 15 кредитів або три місяці), а також перебування за кордоном, яке завершується отриманням ступеню (ступенева мобільність). Такий підхід цілком підтверджується практикою. Зокрема, у доповіді, підготовленій Академією вищої освіти (НЕА) та Британською Радою «Ставати мобільними: інтернаціоналізація, мобільність та Європейський простір вищої освіти» [30] зазначається, що за загальною сукупністю різних форм академічних обмінів Сполучене Королівство вже досягло 20%-вої позначки. Втім, лише у 2% студентів Великобританії період навчання за кордоном складав не менше 3-х місяців.

З метою визначення ступеню привабливості європейської вищої освіти країн, окрім *вихідної мобільності* як показника мобільності, була включена *вхідна мобільність* у ЕНЕА. Для виявлення загальних трендів академічної мобільності й отримання повної картини її сучасного стану було доручено Євростату розробити

³ ENEA Ministerial Conference (2012). Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA). Bucharest, 2012. – URL: [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf).

та зібрати показники щодо різних видів мобільності (ступеневої, кредитної, у тому числі короткотермінової – менше 15 кредитів або трьох місяців), а також ступеневої та кредитної видів мобільності до або з країн, розташованих за межами ЕНЕА. Крім того, було рекомендовано країнам ЕНЕА разом із Європейською Комісією та Eurostudent зібрати дані щодо мобільності дослідників-початківців, викладачів і співробітників ВНЗ.

Більшість європейських країн зацікавлена у вхідній ступеневій мобільності, зокрема, у тій, яка завершується отриманням ступенів магістра або доктора, і розглядає її як інструмент посилення внутрішнього інтелектуального потенціалу. Така політика країн-крупних провайдерів освітніх послуг призводить до так званого явища «відтоку мозків», порушення балансу потоків вхідної-вихідної академічної мобільності для цілої низки країн. Стратегія поставила завдання досягти збалансованої мобільності в ЕНЕА, у першу чергу ступеневої мобільності, та усунути пов'язані з нею ризики, а також запропонувала інструменти підтримки такого балансу: спільні навчальні програми, літні школи, регіональні форми співробітництва, запровадження системи заохочень з метою повернення випускників на батьківщину у вигляді грантів повернення, привабливих умов для праці тощо.

Стратегія визначила комплекс заходів, які повинні усунути перешкоди на шляху до вільного пересування з метою отримання освіти за кордоном:

- збільшення та розширення за рахунок національного й регіонального рівнів джерел і форм фінансування мобільності;
- обмін позитивним досвідом;
- імплементація принципів Лісабонської конвенції національним законодавством країн;
- ліквідація адміністративних проблем, пов'язаних з видачею віз, проживанням і дозволом на роботу;
- розширення мовної компетенції, починаючи навчання іноземними мовами з середньої школи.

Не залишилися поза уваги Стратегії проблеми соціальної захищеності мобільних співробітників, зокрема їх пенсійного забезпечення. Документ містить низку заходів, спрямованих на інтенсивне співробітництво в сфері забезпечення якості освіти з регіонами та поза межами Європи.

Ухвалена Радою Європи Стратегія покладає успішність її реалізації на діяльність ВНЗ, які повинні затвердити та запровадити власну стратегію інтернаціоналізації та просунення мобільності відповідно до свого профілю за участю зацікавлених сторін (особливо студентів, молодих дослідників, викладачів тощо), що особливо актуальне й для українських університетів; надавати справедливе та формальне визнання компетенціям, набутих за кордоном; створити структури для мобільності за кордоном, розширити можливості для мобільності, у тому числі для віртуальної мобільності.

Розширюючи повноваження і відповідальності університетів, Стратегія передбачає обмеження національного державного рукування навчальних курсів до мінімуму, що створює більше можливостей, зокрема для запровадження університетами спільних програм, яким відводиться важливе місце як інструменту інтернаціоналізації вищої освіти. З метою зменшення бюрократичних бар'єрів, що заважають їх розвитку, Стратегія задекларувала наміри підтримувати спільні зусилля уповноважених органів і агентств забезпечення якості працювати над створенням спільних процесів зовнішньої гарантії якості. Одна акредитаційна процедура, що замінює усі національні акредитаційні процедури, повинна відповідати різним національним цілям усіх партнерів.

Підсумовуючи, зазначимо:

- Міжнародні правові документи, що регулюють відносини у сфері освіти (за винятком Лісабонської конвенції [37] та Європейської конвенції про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів (ETS № 015) [13]) мають більшою мірою регулятивний характер, виконання яких передбачається, однак не є обов'язковим.
- Документи наднаціонального рівня лише напрацьовують загальні підходи, принципи, цінності та закладають можливість для їх реалізації на національному рівні з врахуванням національних, культурних, соціально-економічних особливостей, а тому потребують зусиль міністерств, університетів тощо.
- Розвиток академічної мобільності в цілому покладається на кожну країну і залежить від її державної політики та стратегії розвитку вищої освіти, зорієнтованих на національні пріоритети.

8.6. Лісабонська конвенція

Важливо підкреслити, що нормативно-правове забезпечення академічної мобільності розвивалось у нерозривному зв'язку з питанням взаємного визнання періодів навчання та академічних кваліфікацій. *Освітнє законодавство європейських країн, яке регулює питання взаємного визнання освітніх документів, переважно складається з норм Лісабонської конвенції, національного законодавства та двосторонніх або багатосторонніх угод про визнання.*

В умовах збільшення попиту на вищу освіту суттєві розбіжності між системами вищої освіти європейських країн створювали додаткові перешкоди для реалізації академічної мобільності. Визріла необхідність коректування міжнародних актів відповідно до нових умов, які вимагали створення єдиного правового поля для реалізації академічної та професійної мобільності. Важливим кроком на шляху вирішення питання про взаємне визнання документів про освіту стало прийняття Генеральною конференцією UNESCO на своїй 27 сесії рішення щодо розробки з Радою Європи спільної конвенції про академічну мобільність та визнання документів про освіту. Такий міжнародний акт **«Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні»**, відомий під назвою **Лісабонська конвенція**, був прийнятий у 1997 р. (м. Лісабон). Він по суті увібрав у себе цілу низку попередніх документів і у такий спосіб сформував правове підґрунтя для

врегулювання проблеми визнання кваліфікаційних документів. Конвенцію підписали більше 50 країн, у тому числі Україна ратифікувала Конвенцію⁴ у 1999 р. [37]. У рамках Болонського процесу вона стала ключовим інструментом формування ЕНЕА.

Головною метою Лісабонської конвенції було спонукати країни до того, щоб максимально спростити та по можливості зблизити наявні в різних країнах національні критерії та процедури визнання; зробити їх зрозумілими і відкритими. Її виняткова значущість полягає у тому, що:

- По-перше, інтеграційний процес у сфері освіти був переведений у площину формування єдиного європейського простору.
- По-друге, Конвенція та тексти, що її доповнюють, стали нормативно-правовою базою здійснення академічної мобільності, оскільки регулюють питання академічного визнання для максимально широкого кола кваліфікацій (дипломів): кваліфікацій, що надають доступ до вищої освіти; кваліфікацій з вищої освіти, періодів навчання; кваліфікацій біженців, переміщених осіб та осіб у ситуації біженців.

Російський учений Г. Лукічов проаналізував Лісабонську конвенцію та визначив **принципи, покладені в її основу** [41].

Принцип взаємної довіри між країнами, який передбачає здійснення міжнародного співробітництва у сфері

⁴ Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» від 03.12.1999 р. № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 51. – С. 459.

вищої освіти на основі взаємної довіри до державних освітніх систем та європейських ВНЗ. Свідомо використання в назві Конвенції терміну «європейський регіон» на відміну від запроваджененого UNESCO «регіон Європи» передбачає розширення сфери застосування цього документи та подальше поступове приєднання до нього країн з інших регіонів. Тому вищезазначений підхід є надзвичайно важливим з огляду на колосальні відмінності в освітніх системах країн світу.

Принцип визнання кваліфікаційних документів у разі, якщо відсутня істотна різниця між освітніми програмами. В основу визнання іноземної кваліфікації положеннями Лісабонської конвенції був покладений принцип визначення «суттєвої різниці» в розглянутих іноземних кваліфікаціях у порівнянні з аналогічними національними кваліфікаціями. Згідно з Конвенцією визнання академічних кваліфікацій означає офіційне підтвердження державним компетентним органом вартості закордонної кваліфікації з вищої освіти для отримання права її володарем на продовження навчання та/чи виконання фахової діяльності на території країни, де відбулося таке визнання. Якщо до 1980-х рр. визнання академічних кваліфікацій передбачало процедуру порівняння програм навчання на предмет подібності та тотожності їх основних кількісних параметрів, тобто їх еквівалентність, то з кінця 80-х рр. поняття «еквівалентності» було замінено більш ширшим поняттям «визнанням». Це означає, що ступені та періоди навчання можуть визнаватися, навіть якщо програми для отримання цих ступенів не рівноцінні. Відповідно до статті VI.1 Конвенції «рішення про визнання ґрунтується на знаннях і навичках, які підтверджуються кваліфікацією з вищої освіти. Кожна Сторона визнає присуджену іншою Стороною кваліфікацію з вищої освіти, якщо кваліфікація, визнання якої запитується, суттєво не відрізняється від відповідної кваліфікації на території Сторони, в якій запитується визнання». Отже, основний акцент робиться на рівноцінності кваліфікацій, одержаних у результаті виконання цих програм, тобто порівнянні сукупності знань заявника з точки зору його готовності продовжувати подальше навчання або здійснювати професійну діяльність.

Концепція суттєвих відмінностей є однією з ключових характеристик Лісабонської конвенції про визнання. **Суттєві відмінності** – це відмінності між іноземною кваліфікацією та національною кваліфікацією, які настільки значні, що найвірогідніше не дозволять заявнику досягти успіху в бажаній діяльності, такий як подальше навчання, дослідницька діяльність чи працевлаштування. Відтак, тлумачення суттєвих відмінностей значною мірою пов'язане з загальним результатом кваліфікації, програми та/або компонентів програми, оскільки визначає, чи достатньо підготовлений заявник для бажаної діяльності. Різниця, що стосується лише вихідних критеріїв (таких як навантаження та структура програми) навряд чи матиме безпосередній вплив на можливість кандидата, отже, не може автоматично вважатися суттєвою відмінністю.

Загальний принцип взаємного визнання кваліфікацій з метою подальшого навчання на основі рівності підходів в оцінці документів про освіту відповідно до якого оцінка враховує «лише набуті позивачами (аплікантами) знання і вміння» (п. 2, ст. III.1, розділ III)

і здійснена за допомогою прозорих, послідовних (узгоджених) і надійних процедур та критеріїв.

Принцип прозорості забезпечує одержання заявниками якомога більш точної, чіткої та надійної інформації щодо процедур і критеріїв визнання, яких дотримуються в Україні, що приймає рішення. Це передбачає справедливий розгляд для всіх заявників. Прозорість має скеровувати роботу оцінювачів дипломів з моменту, коли вони одержують заяву, протягом всього процесу оцінки і до моменту прийняття остаточного рішення. З іншого боку, необхідно завжди забезпечувати захист персональних даних заявників.

Критерії та процедури, що використовуються для оцінки іноземних кваліфікацій, мають бути однаковими незалежно від країни походження заявників. Хоча оцінка кваліфікацій передбачає індивідуальне оцінювання, треба дотримуватися ідентичних процедур, а остаточне рішення завжди має бути раціональним і таким, щоб його можна було чітко пояснити заявникам.

Наступним принципом – *повне покладення обов'язку по визнанню кваліфікацій на відповідальний орган тієї країни, де знаходиться ВНЗ.* Це означає так звану презумпцію компетентності, тобто якщо документ не визнається в певній країні, то не громадянин, який звернувся, а ця країна повинна доводити, що його диплом не можна визнати. Компетентний орган з визнання повинен порівняти іноземну кваліфікацію з релевантною національною кваліфікацією (або набором кваліфікацій), що вимагається для бажаної діяльності. Ця національна кваліфікація передбачає широкий набір результатів, від чисто теоретичних знань до практичних навичок. Майже в усіх випадках іноземна кваліфікація охоплює інший набір результатів. Компетентний орган з визнання визначає, чи результати іноземної кваліфікації достатньою мірою відповідають основним вимогам для здійснення бажаної діяльності. Мається на увазі, що не всі результати відповідної національної кваліфікації повинні мати відповідників серед результатів іноземної кваліфікації, а лише ті, що необхідні для успішного виконання бажаної діяльності. Отже, тягар доведення суттєвої відмінності покладається на компетентний орган з визнання країни, що приймає таке рішення.

Хоча Лісабонська конвенція зобов'язує будь-яку країну, яка підписала даний документ, визнавати документ про освіту громадян інших країн-учасниць угоди, на жаль, її положення є рамочними, тобто не мають обов'язкової сили і, по суті, є рекомендацією. Тому підписання Лісабонської конвенції не позбавляє громадян будь-якої країни від проходження додаткових процедур на предмет визнання їх дипломів, ступенів тощо в інших країнах. Отже, незважаючи на досягнутий прогрес, однією з найбільших перешкод для визнання документів про освіту, яка має бути усунена, наразі залишається відмінність між практиками визнання в різних країнах. Іншими словами, незважаючи на те, що було досягнуто стабільної згоди відносно того, що треба робити, провідна практика не завжди впроваджується, або ж інакше тлумачиться. Тому, як справедливо відмічає В. Галактіонов [36], у сфері формальних міжнародних норм складається очевидна тенденція переносу акценту з визначення ступенів і дипломів, які визнаються у країні, на процедури та критерії визнання іноземних свідоцтв.

8.7. Національні політики щодо академічної мобільності

Переважно академічна мобільність на національному рівні не регулюється окремим спеціальним актом, а визначається різними документами, які різняться своїм статусом і органом, що їх видав. Діапазон таких документів досить широкий – від законів, урядових актів і національних стратегій до двосторонніх угод і програм співробітництва в галузі освіти між країнами.

Національні стратегії

Франція посилається на цілу низку документів, які регулюють питання академічної мобільності. Серед

них «Закон про автономію університетів», прийнятий у 2007 році (так званий «LRU-law», скорочено від «Свободи та відповідальності університетів»), який серед інших визначив мету розширення академічної мобільності, у першу чергу на магістерських і докторських програмах.

Оскільки інтернаціоналізація освіти стає цілеспрямованою політикою країн, найбільш розповсюдженим типом документу є стратегія або програма інтернаціоналізації вищої освіти країни, в яких академічна мобільність визначається як пріоритет освітньої політики [10].

Прикладом такого документу є:

- Стратегія Федерального Уряду Німеччини щодо інтернаціоналізації науки і досліджень (2008 р.);
- Стратегія навчання протягом життя в Туреччині (2009 р.);
- Урядова програма інтернаціоналізації вищої освіти Литви на 2011–2012 роки;
- Стратегія розвитку вищої освіти Мальти.

У документах такого типу питання розвитку академічної мобільності обмежується загальними цілями, результатом яких є покращення рівня академічної мобільності.

Аналіз національних звітів щодо імплементації Болонського процесу у 2009–2012 рр.⁵ засвідчує, що до країн, які прийняли повноцінні стратегії розвитку академічної мобільності належать: Естонія, Фінляндія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія (Англія та Уельс). У 2012 р. до цього переліку долучилася і Республіка Казахстан, яка прийняла відповідну Стратегію, у якій охарактеризувала сучасний стан, перешкоди, завдання розвитку академічної мобільності на 2012–2020 роки та очікувані кінцеві результати.

За визначенням експертів [29], будь-яка повноцінна національна стратегія розвитку академічної мобільності повинна:

- розрізняти види академічної мобільності;
- визначати цілі та завдання відповідно до вхідної та зовнішньої, ступеневої та кредитної мобільності студентів;
- диференціювати академічну мобільність за різними рівнями вищої освіти;
- визначати цілі академічної мобільності (навчання, стажування тощо);
- встановлювати підходи до фінансування внутрішньої та міжнародної мобільності;
- визначати геополітичну спрямованість мобільності;
- формувати кінцеві результати щодо кожного з видів академічної мобільності в кількісних вимірах;
- визначала інструменти досягнення цілей та ін.

В ідеалі стратегія розвитку академічної мобільності повинна формуватись у контексті інтернаціоналізації вищої освіти та стати частиною загальної стратегії розвитку країни.

Підтримка різних видів мобільності

У більшості національних доповідей [10] цілями студентської мобільності є зовнішня горизонтальна (навчання в іншому ВНЗ протягом певного періоду часу – семестру, навчального року, після якого передбачається повернення до університету та продовження навчання) та вхідна вертикальна мобільність (навчання студента у ВНЗ, після закінчення якого він отримує ступінь). Горизонтальна мобільність отримала назву «дипломна/рівнева мобільність» (diploma/degree mobility) та вертикальна відповідно «кредитна мобільність/тимчасова» (credit/temporary mobility). Менше 1% з 49 країн підтримує обидва види мобільності.

Орієнтир «20% усіх випускників вищої школи з досвідом навчання за кордоном до 2020 року» (визначений Комюніке міністрів, Льовен/Лувен-ла-Нев, 2009 р.) [7] по різному відображено у національних стратегіях, що пояснюється комплексом причин, у першу чергу нерівністю економічного розвитку [10]:

- Декілька країн (Франція, Мальта, Данія) внесли цей показник до власних стратегій розвитку вищої освіти, який вони застосовують як до усіх видів мобільності, так і до окремих її видів. При цьому Франція визначила цей показник лише для зовнішньої кредитної мобільності.
- Частина країн встановила навіть більшу планку:
  - Австрія – 50% усіх випускників за програмами зовнішньої кредитної мобільності;
  - Нідерланди – збільшення показника зовнішньої кредитної мобільності до 25% у 2013 р.;

- Фінляндія – досягти до 2015 р. 6% для університетів та 8% для політехнічних ВНЗ. Якщо взяти до уваги, що це річний показник, то в перекладі на показники за певний період він означає рівень мобільності 25-30%.

• Естонія зазначила, що зовнішня академічна мобільність до 2015 р. повинна становити 4-5%. Для студентів, які здобувають ступінь доктора, обов'язковим є перебування в закордонному університеті протягом одного семестру.

• Данія встановила 20%-й орієнтир зовнішньої академічної мобільності у 2020 р.

Варто зазначити, що документи більшості країн, навіть вказуючи цілі в кількісних (відсоткових) показниках, не дають відповіді, що саме вони означають – чи загальну кількість студентів, які навчаються за кордоном або, у випадку з вхідною академічною мобільністю, приїхали з інших країн, чи кількість студентів, які навчаються в закордонному університеті за певними програмами (бакалаврськими, магістерськими, докторськими). Також не конкретизовані часові межі перебування за кордоном.

Також у документах країн практично не вказуються цілі вхідної академічної мобільності. Виняток становлять лише деякі країни [10]:

- Показник щорічної вхідної кредитної мобільності в Литві повинен становити не менше 400 студентів.
- Чітко визначила орієнтири мобільності Фінляндія – у 2015 р. рівень мобільності повинен становити 20 тис. осіб або 7% вхідної ступеневої мобільності іноземних студентів та 20% за докторськими програмами. Показники річного рівня вхідної кредитної мобільності у дзеркальному відображенні повторюють показники зовнішньої кредитної – 6% для університетів та 8% для політехнічних ВНЗ.

• Мальта сформульована цілі виключно щодо студентів із країн-нечленів EU – 5 тис. осіб за період до 2020 р.

• Естонія вирішила досягнути кількості 2 тис. іноземних студентів у 2015 р. за програмами вхідної ступеневої мобільності, у тому числі 10% їх загальної кількості повинні становити студенти на докторських програмах.

• Франція визначила такі цілі щодо вхідної ступеневої мобільності у 2013 р. – частка іноземних студентів на магістерських програмах повинна складати 17% (у тому числі 3,1% студентів із країн OECD); на докторських програмах – 33% (у тому числі 9% студентів із країн OECD), утім залишила поза увагою бакалаврські програми.

Крім того, у документах, які визначають політику країн у сфері вищої освіти, прямо або опосередковано вказані географічні уподобання щодо конкретних регіонів, на які спрямована політика залучення іноземних студентів. Майже кожна країна визначає своїм пріоритетом EU. Частина країн у визначенні територіальних пріоритетів керується політикою сусідства.

Як вже зазначалось, кожна країна підтримує зовнішню або вхідну академічну мобільність залежно від обраної стратегії інтернаціоналізації, яка спрямована на оптимізацію потоків академічної мобільності залежно від потреб держави. Державне регулювання цих потоків відбувається шляхом вирішення низки завдань, серед яких:

- підтримка балансу між експортом та імпортом освітніх послуг;
- розвиток академічної мобільності власних громадян;
- підвищення якості та привабливості національної вищої освіти;
- забезпечення доступності вищої освіти як для студентів-іноземців, так і для студентів-громадян країни тощо.

З метою реалізації визначених завдань країни вдаються до різних заходів. Аналіз свідчить, що їх спектр настільки великий, що важко говорити про наявність єдиних підходів у вирішенні поставлених завдань.

⁵ Bologna Secretariat, National Report regarding the Bologna Process implementation 2009-2012. – URL: <http://www.ehea.info/article-details.aspx?ArticleId=86>.

Дослідження освітнього законодавства різних країн демонструє, що *кожна країна по-своєму вирішує питання нормативно-правового регулювання академічної мобільності на національному рівні*. Як правило, їх вирішення залежить від організаційної моделі вищої освіти, яка функціонує в конкретній країні. На відміну від України в більшості зарубіжних країн (за винятком країн СНД, Норвегії, Італії, Китаю, Фінляндії) питання прийому та навчання іноземних громадян не регулюються на рівні національного освітнього законодавства:

- Відповідальність за їх вирішення покладається на університети, яким надані широкі права автономії.
- ВНЗ самостійно встановлюють правила прийому на навчання іноземних громадян.
- У законах «прописані» лише загальні умови доступу до вищої освіти як для власних громадян, так і для іноземців. Як правило, вони є універсальними для більшості країн і передбачають наявність документу про освіту, який підтверджує успішне закінчення повної середньої освіти, а також для іноземців є обов'язковим підтверджуючий документ про знання мови країни перебування, на рівні, достатньому для опанування освітньої програми.

Найбільш очевидним способом підтримки, більшою мірою, зовнішньої академічної мобільності в різних країнах є *система державних кредитів і позик*. Втім, держава встановлює певні обмеження на їх отримання за різними ознаками (соціально-економічними, територіальними, щодо часових рамок перебування, щодо рівнів навчання та навчальних програм).

З метою залучення іноземних студентів на навчання та підтримки певних категорій іноземних студентів більшість країн своїми нормативно-правовими актами заохочують університети запроваджувати англійську мову навчання. Втім, у документах підкреслюється, що *викладання англійською мовою не виключає знання мови країни, де навчаються іноземні студенти*. Її вивчення дозволяє студентам з інших країн якнайшвидше інтегруватися в іншомовне середовище. Більшість країн вказують на незнання іноземної мови, у першу чергу англійської, як на суттєву перешкоду здійснення як вхідної, так і зовнішньої академічної мобільності, а відтак вдаються до різних заходів з метою заохочення студентів до її вивчення.

Привабливість освіти за кордоном є комплексною компонентою, яка включає в себе *ефективну візову політику, створення можливостей для працевлаштування під час навчання, а також для подальшого працевлаштування за обраною спеціальністю* [10]:

- Австрія вважає проблеми з отриманням візи головною законодавчою перешкодою для здійснення академічної мобільності студентів і академічного персоналу.
- Типовим прикладом є Португалія, яка запровадила так звані «швидкий шлях» отримання візи для студентів з країн не EU.

- У Німеччині іноземні студенти працюють навіть без дозволу на роботу. Однак для негромадян країни EU існують обмеження – 90 днів на рік або 180 днів на рік неповний робочий день.

Мобільність науковців і викладачів

Аналіз нормативно-правових актів країн EU, які регулюють мобільність науковців і викладачів, дозволяє виділити дві категорії таких документів:

- До першої належать ті, що стосуються тимчасової зовнішньої мобільності академічного персоналу з метою викладання, навчання або стажування. У таких документах академічний персонал не виокремлюється, а розглядається як частина академічної мобільності студентів, тому вони не містять кількісних показників зовнішньої мобільності науковців, викладачів тощо. Переважно зовнішня академічна мобільність академічного персоналу підтримується на національному рівні в рамках програм ЕС (Erasmus, Marie Curie та ін.).

Інша частина документів, переважно у вигляді стратегій, є практичним утіленням політики країни, орієнтованої на залучення, тимчасове або довгострокове, іноземних фахівців з метою посилення її наукового потенціалу та створення інноваційного середовища всередині країни. Як правило, вони стосуються міграційних проблем і питань фінансування та перебування іноземних фахівців, більшою мірою науковців, ніж викладачів, на території приймаючої країни.

На відміну від зовнішньої мобільності академічного персоналу документи, які регулюють його вхідну академічну мобільність, містять цілі такої мобільності у кількісних показниках. Наприклад [10]:

- Естонія визначила для себе мету досягти до 2015 р. рівня 3% іноземних викладачів і 10% іноземних науковців, які навчаються на докторських програмах або мають наукову ступінь доктора філософії.
- Словенія намагається досягнути 10% іноземних викладачів від загальної кількості викладачів у країні та подвоїти кількість іноземних учених до 2015 р.

З метою усунення перешкод для вхідної академічної мобільності іноземних науковців країни імплементують у національне законодавство положення:

- Директиви Ради Європи «Про умови допуску громадян третіх країн з метою навчання, участі в обмінній діяльності, неоплачуваної професійної підготовки або волонтерської діяльності» (2004/114/ЕС від 13 грудня 2004 р.) [21];
- Директиви Ради Європи «Про спеціальну процедуру допуску громадян третіх країн з метою наукових досліджень» (2005/71/ЕС від 12 жовтня 2005 р.) [22].

Законодавчими перешкодами здійснення мобільності академічного персоналу є переважно неврегульованість візових проблем, питань оподаткування.

8.8. Нормативно-правові акти України, які регулюють питання академічної мобільності

Правову основу реалізації академічної мобільності в Україні становлять:

- Конституція України;
- Закони України:
  - «Про освіту»;
  - «Про вищу освіту»;
  - «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання»;
  - «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;
- міжнародні договори, що стали частиною національного права України:
  - Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаазька конвенція, 1961 р.);
  - Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні (Лісабонська Конвенція, 1997 р.), ратифікована Законом

України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» № 1273 від 3 грудня 1999 р.

- Кодекс законів про працю України (регулює питання академічної мобільності співробітників ВНЗ);
- Міжнародні двосторонні угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання. На сьогоднішній день підписано 23 міжурядові угоди про взаємне визнання документів про освіту і наукові ступені та 8 про атестацію наукових кадрів.

Конкретні питання реалізації академічної мобільності регулюються цілою низкою **підзаконних актів**, а саме такими:

- *Указ Президента України* від 02.04.1994 р. № 94 «Про Консульський статут України» (ст. 54);

- *Постанови Кабінету Міністрів України:*
  - від 26.02.1993 р. № 136 «Про навчання іноземних громадян»;
  - від 04.03.1996 р. № 287 «Про затвердження Положення про умови матеріального забезпечення осіб, направлених за кордон на навчання та стажування»;
  - від 12.11.1997 р. № 1260 «Про документи про освіту та про вчені звання»;
  - від 13.12.2006 р. № 1719 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра»;
  - від 27.08.2010 р. № 787 «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста та магістра»;
  - від 02.02.2011 р. № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів»;
  - від 13.04.2011 р. № 411 «Питання навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном»;
  - від 16.05.2011 р. № 546 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для навчання, стажування, підвищення кваліфікації студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників за кордоном»;
  - від 01.06.2011 р. № 567 «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію»;
  - від 31.08.2011 р. № 924 «Питання національного інформаційного центру академічної мобільності»;
  - від 26.12.2011 р. № 1340 «Про внесення змін до Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію та визнання такою, що втратила чинність, Постанови Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1125»;
- від 15.02.2012 р. № 150 «Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України»;
- від 28.03.2012 р. № 251 «Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983»;
- від 11.09.2013 р. № 684 «Деякі питання набору для навчання іноземців та осіб без громадянства»;
- *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 27.08.2010 р. № 1728-р «Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року»;
- *Наказами центральних органів виконавчої влади:*
  - Наказ Міністерства освіти України і Міністерства охорони здоров'я від 06.06.1996 р. № 191/153 «Про затвердження Положення про академічні відпустки та повторне навчання у вищих навчальних закладах освіти»;
  - Наказ Міністерства закордонних справ України від 04.06.2002 р. № 113 «Про затвердження інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном»;
  - Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.10.2010 р. № 1012 «Деякі питання нострифікації та апостилювання»;
  - Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 28.05.2012 р. № 632 «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав»;
  - Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.05.2013 р. № 635 «Щодо затвердження Примірного положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України»;
  - Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.04.2012 р. № 363 «Про затвердження Порядку розгляду заяв іноземців та осіб без громадянства про продовження строку перебування на території України»;
- Нормативними документами ВНЗ і наукових установ (статутами, положеннями, інструкціями тощо).

8.9. Проблеми нормативно-правового регулювання процесів академічної мобільності в Україні в контексті європейської інтеграції вищої освіти

Нормативно-правова база в Україні, яка регулює реалізацію академічної мобільності, в цілому характеризується внутрішньою суперечливістю правових норм і неповнотою правового регулювання. У сукупності ці недоліки створюють системні перешкоди на шляху інтеграції національної системи вищої освіти до ЕНЕА, не сприяють зміцненню експортного потенціалу системи освіти України. Зазначимо основні з наявних проблем.

Застаріла доктрина міжнародного співробітництва

Як відомо Україні приєдналася до Болонського процесу у травні 2005 р., підписавши Болонську декларацію на Бергенській конференції. Вища освіта на той момент і по даний час функціонує на основі таких базових документів як Закон України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Ці законодавчі акти (прийняті ще в 90-х рр. минулого століття та на початку теперішнього відповідно) не відповідають сучасним реаліям і європейським викликам реформування національної системи вищої освіти, оскільки є зорієнтованими на внутрішній ринок

і застарілу доктрину, яка значно обмежує міжнародну діяльність ВНЗ. Зокрема:

- Ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» [38] задекларувала принцип «інтеграції системи вищої освіти у світову систему вищої освіти при збереженні і розвитку досягнень і традицій української вищої школи» як один із принципів державної політики у галузі вищої освіти. Поряд із цим норми цього Закону не передбачали гармонізації вищої освіти України з європейськими системами освіти.

- Ст. 64 розділу V Закону України «Про освіту» та ст. ст. 66–68 розділу XII «Міжнародне співробітництво» Закону України «Про вищу освіту» визначають основи реалізації міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти України, які обмежуються участю у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного академічного обміну; проведенням спільних наукових досліджень, організацією міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів тощо. «За кадром» залишилися, зокрема, питання організації спільних освітніх програм, включеного навчання тощо.

Відсутність системного підходу на рівні стратегічних документів

Державні документи, які визначали перспективи розвитку вищої освіти в контексті приєднання України до Болонського процесу, декларували принцип її входження до ЕНЕА, втім не розглядали академічну мобільність як потужний інструмент такої інтеграції та не забезпечували системного підходу до правового регулювання цього явища. Зокрема:

- Ст. 10 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [39] встановлює, що однією із засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері є реформування та розвиток вітчизняної системи вищої освіти і науки, забезпечення їх інтеграції в європейський та світовий освітній і науковий простір, запровадження принципів і стандартів Болонського процесу у ВНЗ.

- Зазначений принцип констатується і в Указі Президента України від 30.08.2010 р. № 926 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» [56] як необхідність інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій.

- У Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» індикатором успіху інтеграції вищої освіти до світового освітнього простору визначена присутність ВНЗ України в основних міжнародних рейтингах найкращих університетів.

- «Стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [55] також констатує інтеграцію національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір, а також відносить до основних завдань цього процесу – забезпечення мобільності вітчизняних педагогів і викладачів з вищою освітою на європейському просторі.

Аналіз засвідчує, що жоден із вищезазначених документів не розглядає міжнародну академічну мобільність як механізм реалізації прагнення України ввійти до ЕНЕА та ERA. Як наслідок, заходи щодо реалізації академічної мобільності в Україні, які передбачені в інших нормативно-правових актах, мають точковий, несистемний характер, а відтак суттєво не впливають на її розвиток.

Термінологічна неузгодженість

З моменту приєднання України до Болонського процесу до цього часу не відбулися зміни у термінологічно-поняттєвому апараті функціонування та розвитку національної вищої освіти (які на сьогодні визначені Законом України «Про вищу освіту»). Досі в чинному законодавстві не знайшли свого місця визначення Болонського процесу й інших супутніх понять, які є ключовими для його реалізації.

Визначення поняття «академічна мобільність» уперше з'явилось у проекті нової редакції Закону України «Про вищу освіту» (розробленому робочою групою під керівництвом М. Згуровського) [47]. У законопроекті запропоновано визначати **академічну мобільність** як здійснення на постійній основі заходів, що забезпечують право та можливість для учасників навчально-виховного процесу на викладання, навчання чи стажування в іншому ВНЗ (науковій установі) на території України чи поза її межами для опанування освітньої програми або її частини та/або провадження наукової діяльності тощо.

Примірне положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України

У 2013 р. Наказом МОН України № 635 від 29.05.2013 р. [43] затверджено «Примірне положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України», яке регламентує:

- діяльність ВНЗ України щодо організації академічної мобільності студентів і встановлює загальний порядок організації різних програм академічної мобільності студентів на території України і за кордоном;

- зовнішню академічну мобільність, під якою розуміється навчання, включаючи проходження практик, студентів вищих навчальних закладів України у ВНЗ за кордоном протягом певного періоду;

- внутрішню академічну мобільність – навчання, включаючи проходження практик, студентів ВНЗ України у ВНЗ України протягом певного періоду.

На наш погляд, більш доцільним є розмежування регламентації цих видів мобільності за різними документами, оскільки їх реалізація потребує різних умов. Оскільки умови міжнародних академічних обмінів визначаються, як правило, переговорним шляхом із закордонними інституціями, які керуються іншою законодавчою базою, очевидно, вищезазначене положення може регламентувати виключно діяльність ВНЗ України.

Пункт 4.8. зазначеного Положення визначає, що на час навчання у ВНЗ-партнері студенту за його заявою надається академічна відпустка або індивідуальний план навчання, затверджений в установленому порядку. Європейська практика реалізації програм академічних обмінів розглядає навчання студентів у рамках таких програм як включене навчання. **Включене навчання передбачає, що академічна мобільність є інтегрованою частиною навчання студента за бакалаврськими або магістерськими програмами, а відтак не потребує призупинення навчання і оформлення академічної відпустки, адже студент має право у такому випадку навчатися згідно з індивідуальним планом.**

Окремі норми міграційного законодавства України сприяють асиметричності академічної мобільності в Україні:

1. Зокрема, у Рекомендаціях № R(95)8 Рада Європи рекомендувала країнам застосовувати більш ліберальні правила видачі віз та інші адміністративні засоби управління для в'їзду на їх територію тих, хто навчається. Разом із тим нормативно-правова база, яка регулює коло питань, пов'язаних з перебуванням студентів-іноземців в Україні протягом періоду навчання, стримує розвиток зворотної міжнародної академічної мобільності. Так, існують суттєві нормативно-правові перепони, які не дозволяють повною мірою реалізувати експортний потенціал вищої освіти України, зокрема процедури та механізми запрошення, реєстрації та навчання іноземців в Україні. Система первинного запрошення іноземного студента на навчання в Україні є складною та бюрократизованою. Порядок видачі запрошень на навчання в Україні передбачає, що запрошення на навчання іноземець може отримати особисто або через фірму посередника. Втім, не передбачена можливість відправлення такого запрошення поштою або в інший зручний спосіб.

2. Однією з нагальних проблем, що потребує невідкладного вирішення, є продовження терміну дії посвідки на тимчасове проживання іноземного студента в Україні з метою його подальшого навчання за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 р. № 251 «Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983» посвідка на тимчасове проживання у випадку, передбаченому част. 12 ст. 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», видається на період навчання, який зазначається в документі, що підтверджує факт навчання в Україні, яким є наказ про зарахування на навчання такого студента. Втім, наказ не містить вказівку на період навчання, передбачений для отримання ступеню бакалавра або магістра. Відтак, органи Державної міграційної служби України вимагають від іноземних студентів щорічного продовження терміну дії такої посвідки, що змушує як студентів, так і ВНЗ витратити значні матеріальні та часові ресурси.

3. Ріслі терміни реєстрації в органах Державної міграційної служби України іноземних громадян, які

закінчили підготовчий факультет/відділення ВНЗ або отримали освіту певного ОКР і бажають продовжувати навчання на наступних рівнях створюють напружену ситуацію як для студентів, так і для ВНЗ, на якій покладена відповідальність у разі порушення іноземним студентом законодавства України. На здійснення такої процедури Закон України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання» надає іноземним студентам лише 10 календарних днів. У випадку недотримання зазначених термінів, що практично відбувається, посвідка на тимчасове проживання скасовується та іноземець змушений виїздити на батьківщину, знову отримувати запрошення вищого навчального закладу і ще раз візу в Україну типу Д.

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 р. № 684 «Деякі питання набору для навчання іноземців та осіб без громадянства» [46], зокрема пункт 1, передбачає, що оригінал запрошення на навчання (стажування) встановленого зразка видає ВНЗ України. Натомість, вимога завіряти оригінал запрошення в Міністерстві освіти і науки України зберігає централізований підхід до вирішення цього питання.

Проблеми організаційного плану

Проблеми, які виникають під час здійснення академічної мобільності, можна класифікувати на 2 напрямки.

Проблеми, що виникають під час виїзду українських студентів, викладачів з метою навчання, стажування, практики тощо до закордонних університетів:

1. Постанова Кабінету Міністрів від 04.03.1996 р. № 287 «Про затвердження Положення про умови матеріального забезпечення осіб, направлених за кордон на навчання та стажування» жорстко регламентує терміни перебування студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників з метою навчання та стажування за кордоном за рахунок приймаючої країни. Така регламентація виглядає досить дивно для приймаючої сторони, яка оплачує таке перебування. Тому варто передати функцію визначення таких термінів ВНЗ.

2. Реалізацію академічної мобільності під час реалізації програм подвійних дипломів ускладнюють різні терміни магістерської підготовки. Так, в Україні нормативні терміни магістерської підготовки становлять рік, за окремими спеціальностями 1,5 роки. У країнах ЄУ за цими спеціальностями – переважно 2 роки. Різниця тривалості українських і європейських магістерських програм призводить до того, що вітчизняні ВНЗ змушені, відповідно до чинного законодавства, відраховувати українських студентів, які за обміном навчаються в закордонному університеті. Відтак, українські університети втрачають для себе таких студентів, а разом з ними і бонуси за програму обміну студентами з закордонними партнерами. Така ситуація підштовхує українських студентів, які залишаються навчатися в закордонних університетах, маючи на руках диплом рідного ВНЗ, взагалі не повертатися на Батьківщину.

3. На часі зміни, продиктовані потребою приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄУ, зокрема в частині фінансових процедур виконання спільних міжнародних проектів. Такі зміни передбачають зняти обмеження на ліміт добових на відрядження студентів, аспірантів, наукових, науково-педагогічних працівників ВНЗ, з метою навчання, стажування та виконання планових робіт у ВНЗ і наукових установах за кордоном за рахунок міжнародних проектів, які фінансуються з коштів програм міжнародної технічної допомоги (грантів), отриманих державними ВНЗ із метою їх цільового використання.

4. Успішний розвиток академічної мобільності на сьогоднішній день ускладнюється вимогою Бюджетного кодексу України тримати кошти спеціального фонду ВНЗ в установах Державного казначейства України. Зокрема, затримка з боку Державного казначейства України коштів грантів міжнародної технічної допомоги, що надходять на рахунки спеціального фонду ВНЗ, які беруть участь у міжнародних проектах, призводить до зриву строків виконання міжнародних зобов'язань.

З метою дотримання міжнародних угод і своєчасного виконання міжнародних проектів потрібно дозволити бюджетним установам тримати кошти міжнародної технічної допомоги в комерційних банках і розпоряджатися ними відповідно до взятих на себе зобов'язань.

Проблеми, що виникають під час приїзду до України іноземних студентів, аспірантів, викладачів тощо.

1. Питання оплати навчання іноземними студентами під час участі в таких програмах. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 р. № 136 «Про навчання іноземних громадян» визначає, що навчання громадян іноземних держав (крім держав-учасниць СНД) у навчальних закладах України здійснюється переважно на компенсаційній основі. Разом із тим, більшість угод між ВНЗ-партнерами щодо програм академічної мобільності передбачає, що студент сплачує за навчання університету, в якому він навчається. Це означає, що іноземний студент, який приїжджає до українського ВНЗ за програмою академічних обмінів, не зобов'язаний нічого йому платити.

2. У зв'язку із скасуванням Постанови Кабінету Міністрів України № 1238, яка регламентувала порядок набору і навчання іноземних студентів, актуальним є визначення умов і порядку вступу іноземних громадян на навчання у ВНЗ.

3. Через недостатнє нормативне забезпечення не використовується весь спектр форм навчання у ВНЗ. В Україні навчається близько 55 тис. іноземців лише на стаціонарі, і практично відсутні заочна, дистанційна, поєднані форми навчання та навчання за спільними програмами з іноземними університетами-партнерами. Повільно розвивається післядипломна освіта, частка якої у провідних країнах – 30-35% від загального обсягу підготовки іноземців.

4. Західні країни намагаються створювати умови для поєднання навчання та роботи для іноземних студентів. Відповідно до чинного законодавства України статус, який отримують студенти-іноземці, не дозволяє їм займатися трудовою діяльністю. Таке обмеження стримує потенційних закордонних студентів-іноземців, які бажають поєднати навчання із трудовою діяльністю для того, щоб підтримати себе фінансово. Це стосується, в першу чергу, громадян країн колишнього Радянського Союзу, у яких відсутній мовний бар'єр і які легко адаптуються в українському середовищі.

5. Цілоком очевидно, що навчання іноземних студентів в Україні може розглядатися як канал для нелегальної міграції іноземних громадян, що може становити загрозу для безпеки країни. Ситуацію ускладнює відсутність чіткого механізму депортації, який на сьогоднішній день до кінця не відпрацьований.

6. Залучення іноземних викладачів на нетривалий період до викладання у ВНЗ України практично неможливе через низьку оплату їх праці та складну процедуру оформлення на роботу, яка вимагає значних часових і матеріальних ресурсів.

7. Серед факторів, які стримують розвиток академічної мобільності, проблема з визнанням документів про освіту. Правовою основою її вирішення вважається «Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні» (Лісабонська конвенція). Ст. 18 (п. 1) Закону України «Про вищу освіту» фактично встановлює централізований підхід у процесі визнання документів про освіту. Цю функцію покладено на Міністерство освіти і науки України. Положення цієї статті розширюються і конкретизуються «Порядком визнання і становлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав» (затвердженням Наказом Міністерства від 28.05.2012 р. № 632). Ключовими поняттями, які вживаються в українських нормативно-правових актах, є «еквівалентність», «нострифікація» та «визнання». Відсутність визначень цих понять, узгоджених між собою та із європейськими документами, породжує термінологічну плутанину. Зокрема, «еквівалентність» та «визнання», які фігурують у логічному взаємозв'язку,

замінюються синонімічним висловом «встановлення відповідності» (п. 1 ст. 18 Закону України «Про вищу освіту»). Закон України «Про освіту» (п. 3 ст. 64) покладе на міністерства і відомства, яким підпорядковані ВНЗ, обов'язок установлювати еквівалентність атестатів і дипломів. Незрозумілим видається формулювання ще однієї функції цих органів, пов'язаної з «міжнародним визнанням навчальних курсів, кваліфікацій».

Вище зазначене засвідчує актуальність питання розробки в Україні нормативно-правових документів, які визначають умови і фінансові засади здійснення академічної мобільності.

Міжнародні договори

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про вищу освіту» у разі невідповідності норм законів та нормативно-

правових актів міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, пріоритет залишається за правилами міжнародних договорів.

Україна заключила 23 двосторонні угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені ступені. Оскільки окремі міждержавні угоди були підписані досить давно, вони не враховують зміни, які відбулися в національних освітніх системах, зокрема у зв'язку із формуванням ЕНЕА та реалізацією положень Болонської декларації. Відтак, потрібно переглянути вищезазначені двосторонні міждержавні угоди про взаємовизнання документів про освіту з метою їх удосконалення або денонсування у випадку невідповідності сучасним системам освіти, критеріям Лісабонської конвенції та умовам Болонської декларації.

8.10. Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання процесів академічної мобільності в Україні

Правове регулювання розвитку міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти в Україні потребує подальшого удосконалення відповідно до міжнародних освітніх стандартів і потреб освітньої галузі. У контексті підписання Угоди про асоціацію України та ЄУ, підготовки нової редакції Закону України «Про вищу освіту», а також запровадження та участі України у Програмі ЄС «Еразмус+» *першочерговими завданнями повинні стати:*

- розроблення Стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України;
- вдосконалення нормативно-правової бази, що регламентує міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, задля забезпечення повноправної та ефективної участі вітчизняних ВНЗ на міжнародному ринку освітніх послуг;
- удосконалення механізму взаємодії органів державної влади, діяльність яких пов'язана з міжнародним співробітництвом;
- здійснення низки заходів з метою поширення в інформаційному просторі іноземних країн відомостей щодо переваг отримання вищої освіти в Україні.

Оптимальні умови розвитку академічної мобільності в Україні можуть бути створені за умови наявності єдиної державної політики, яка повинна формуватися відповідно до пріоритетів країни та спиратися на взаємодію усіх гілок і рівнів влади. *На часі розробка та прийняття стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, яка би заклала підґрунтя для створення довгострокової державної програми розвитку академічної мобільності.* Така програма передбачає наявність законодавчо-правового та ресурсного (фінансово-організаційного) забезпечення.

Розвиток і реалізація міжнародної академічної мобільності потребує внесення змін до:

- чинного законодавства України з метою закріплення права іноземних громадян, які здобувають освіту у ВНЗ України за кошти фізичних або юридичних осіб, на працевлаштування; вирішення питання щодо умов оплати праці іноземних викладачів;
- *Бюджетного кодексу України*, надавши право ВНЗ і науковим установам розміщувати кошти міжнародної технічної допомоги на рахунках комерційних банків і розпоряджатися ними відповідно до взятих на себе зобов'язань із метою дотримання міжнародних угод і своєчасного виконання міжнародних проектів;
- *Закону України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання»*, якими передбачити збільшення встановленого терміну реєстрації для іноземних громадян (10 календарних днів), які закінчили підготовчий факультет/відділення, отримали освіту певного освітньо-кваліфікаційного рівня та бажають продовжити навчання на наступних рівнях;
- *Постанови Кабінету Міністрів від 4 березня 1996 р.*

№ 287 «Про затвердження Положення про умови матеріального забезпечення осіб, направлених за кордон на навчання та стажування», якими скасувати жорстке регламентування термінів перебування студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників з метою навчання та стажування за кордоном за рахунок приймаючої країни, передавши функцію визначення таких термінів ВНЗ;

- *Постанови Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів»*, які передбачають зняти встановлені вищезазначеною Постановою обмеження на ліміт добових на відрядження студентів, аспірантів, наукових, науково-педагогічних працівників ВНЗ із метою навчання, стажування та виконання планових робіт у ВНЗ і наукових установах за кордоном за рахунок міжнародних проектів, які фінансуються з коштів програм міжнародної технічної допомоги (грантів), отриманих державними вищими навчальними закладами з метою їх цільового використання. Пропонується затвердити суми добових витрат на відрядження для вищезазначених осіб на рівні, визначеному в абзаці четвертому підпункту 140.1.7 пункту 140.1 статті 140 Податкового кодексу України.

Окрім того, вбачаються доречними такі заходи:

1. Необхідно переглянути двосторонні міждержавні угоди про взаємовизнання документів про освіту з метою їх удосконалення або денонсування у випадку невідповідності положенням Лісабонської конвенції та умовам Болонської декларації, а також активізувати укладання угод про міжнародне співробітництво у сфері освіти, насамперед із тими країнами, звідки приїжджає в Україну найбільша кількість іноземних студентів.

2. Потребує нормативного врегулювання *можливості подовження строку навчання на магістерських програмах в Україні до 2-х років* для студентів-магістрантів, які за програмами міжнародних обмінів направлені на навчання до магістратури закордонного навчального закладу, а також направлення студентів, які навчаються у ВНЗ України, за програмами міжнародних освітніх обмінів на навчання у закордонних ВНЗ на термін більше одного року на підставі наказів про направлення таких студентів на навчання за кордон.

3. Необхідно внести зміни до нормативних документів, що регулюють порядок в'їзду на навчання іноземних громадян та їх реєстрацію на період навчання в Україні, зокрема:

- передбачити оформлення кожним іноземним громадянином страхового міграційного полісу;
- внести зміни до передбаченого чинним за-

конодавством адміністративного порядку прийняття рішень про депортацію іноземних громадян при порушенні ними міграційного законодавства, передбачивши їх матеріальну відповідальність.

Підсумовуючи сказане, потрібно зазначити, що вирішення усього складного комплексу проблем розвитку академічної мобільності в країні (організаційних, фінансових, нормативно-правових, мовних тощо) неможливе лише в межах освітньої сфери. Воно повинно стати одним з національних пріоритетів у рамках політики та стратегії розвитку нашої держави.

Перехід України на якісно новий рівень відносин із EU та виконання зобов'язань у рамках нової посиленої Угоди про асоціацію потребує фінансових, людських та інших ресурсів. Асоційований статус у Рамковій Програмі EU може стати одним із таких інструментів. Як результат, країна отримує допомогу в процесі адаптації до норм і стандартів EU, можливість перейти на «одну мову» з функціонерами EU, а також стати повноправним членом ERA і отримувати користь від однакових прав, обов'язків та умов для діяльності з країнами-членами EU.

Список джерел:

1. Böhm A., M. Follari, A. Hewett, S. Jones, N. Kemp, D. Meares, D. Pearce, K. Van Cauter (2004). Vision 2020. Forecasting International student mobility. UK perspective. British Council. Available. – URL: http://www.britishcouncil.org/eumd_-_vision_2020.pdf.
2. Bologna Declaration: The European Higher Education Area, Joint declaration of the European ministers of education, Bologna, June 19, 1999. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf.
3. Bologna Secretariat (2001), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Prague, accessed 19 May 2001. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/PRAGUE_COMMUNIQUE.pdf.
4. Bologna Secretariat (2003), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Berlin, accessed 19 September 2003. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/Berlin_Communique1.pdf.
5. Bologna Secretariat (2005), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005, accessed 8 September 2005. – URL: www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.
6. Bologna Secretariat (2007), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, London, 17–18 May 2007, accessed 8 September 2007. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/London_Communique18May2007.pdf.
7. Bologna Secretariat (2009), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/LEUVEN/Leuven_Lou-vain-la-Neuve_Communique%20C3%A9_April_2009.pdf.
8. Bologna Secretariat (2010), Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Budapest-Vienna, accessed 12 March 2010. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/documents/Budapest-Vienna_Declaration.pdf.
9. Bologna Secretariat, Magna Charta Universitatum, Bologna, Italy, accessed 18 September 1988. – URL: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/880918_Magna_Charta_Universitatum.pdf.
10. Bologna Secretariat, National Report regarding the Bologna Process implementation 2009–2012. – URL: <http://www.ehea.info/article-details.aspx?ArticleId=86>.
11. Central European Exchange Program for University Studies (CEEPUS). – URL: <http://www.ceepus.info/>.

12. Clark N. (2009), «What Defines an International Student? A Look Behind the Numbers», World Education News & Reviews, September 2009, Vol. 22, Issue 7. – URL: <http://www.wes.org/ewenr/09sept/feature.htm>.

13. Council of Europe (1953), «European Convention on the Equivalence of Diplomas leading to Admission to Universities (ETS № 015)», Paris, accessed 11 December 1953. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/015.htm>.

14. Council of Europe (1995), «Recommendation No. R (95) 8 of the Committee of Ministers to Member States in academic mobility», Strasbourg, accessed 2 March 1996. – URL: <http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/resources/mobility.pdf>.

15. Council of Europe (2001). Code of Good Practice in the Provision of Transnational Education (adopted by the Lisbon Recognition Convention Committee at its second meeting, Riga, 6 June 2001), Strasbourg, 31 January 2002. – URL: http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/recognition/code%20of%20good%20practice_EN.asp.

16. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (Eurydice) (2010), Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process, February 2010, Brussels. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/thematic_reports/122EN.pdf.

17. EHEA Ministerial Conference (2012). Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA). Bucharest, 2012. – URL: [http://www.ehea.info/Uploads/\(1\)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf](http://www.ehea.info/Uploads/(1)/2012%20EHEA%20Mobility%20Strategy.pdf).

18. European Commission (1976), «Resolution of the Council and of the Ministers of Education, meeting within the Council, of 9 February 1976 comprising an action programme in the field of education», Official Journal, No C 38, 19.2.1976, p. 1–5. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41976X0219:EN:NOT>.

19. European Commission (2000), «Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 14 December 2000, concerning an action plan for mobility» // Official Journal. – No C371, 23.12.2000. – URL: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11048_en.htm.

20. European Commission (2001), «European Parliament and Council Recommendation 2001/613/EC of 10 July 2001 on mobility within the Community for students, persons undergoing training, volunteers, teachers and trainers» // Official Journal of the European Communities. – No L215/30, 09.08.2001. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:215:0030:0037:EN:PDF>.

21. European Commission (2004), «Council Directive 2004/114/EC of 13 December 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service» // Official Journal. – No L375/12, 23.12.2004. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:375:0012:0018:En:PDF>.

22. European Commission (2005), «Council Directive 2005/71/EC of 12 October 2005 on a specific procedure for admitting third-country nationals for the purposes of scientific research» // Official Journal. – No L289/15, 3.11.2005. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:289:0015:0022:EN:PDF>.

23. German Academic Exchange Service. Quality through Internationality – The DAAD Action Programme 2008–2011. – URL: http://www.daad.de/presse/de/aktionsprogramm_englisch.pdf.

24. Institute of International Education. Open Doors FAQs. – URL: <http://www.iie.org/en/Research-and-Publications/Open-Doors/FAQ>.

25. Lisbon European Council (2000), Presidency Conclusions – Lisbon European Council, accessed 5 March 2008. – URL: http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-rl.en0.htm.

26. OECD (2002), Frascati Manual 2002. Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development, OESD, Paris. – URL: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati.pdf.

27. OECD (2008), Education at a Glance: OECD Indicators 2008, OECD, Paris.

28. OECD (2013), Education at a Glance: OECD Indicators 2013, OECD, Paris.

29. Santiago, P., K. Trembley, E. Basri and El. Arnal (2008), Tertiary Education for the Knowledge Society. Special Features: Equity, Innovation, Labour Market, Internationalisation, Vol. 2, OECD, 2008.

30. Simon Sw. (2012), Going Mobile: Internationalisation, mobility and the European Higher Education Area, published with support from the European Commission and the Higher Education Academy. – URL: http://www.britishcouncil.org/going_mobile_brochure_final.pdf.

31. Sorbonne Joint Declaration (1998) Joint declaration on the harmonisation of the architecture of the European higher education system. Paris, the Sorbonne, May 25, 1998. – URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/SORBONNE_DECLARATION1.pdf.

32. Teichler Ullr., Irina Ferencz and Bernd Wdchter. Mapping mobility in European higher education. Overview and trends, Vol. I, Directorate General for Education and Culture of the European Commission, Brussels, accessed June 2011, pp. 27–28. – URL: http://ec.europa.eu/education/more-information/doc/2011/aca_en.pdf.

33. The Ministry of Education in Dutch (2009), Stepping up study and internship abroad – a strategy for enhanced outbound mobility in the academy profession and professional bachelor education programmes. – URL: <http://www.uvm.dk/service/Publikationer/Publikationer/Videre-gaaende%20uddannelser/2010/Stepping%20up%20study%20and%20internship%20abroad.aspx>.

34. The Nordic Council of Ministers. The Nordplus Framework Programme 2012–2016. – URL: http://www.viaa.gov.lv/eng/international_cooperation/nordplus/about_nordplus/.

35. UNESCO Institute for Statistics (2009), Global Education Digest. 2009. Comparing Education Statistics across the World, Montreal. – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183249e.pdf>.

36. Галактионов В. В. Международная практика взаимного признания документов об образовании и профессиональных квалификаций // Высшее образование в России. – 2004. – № 2. – С. 28–40. – URL: <http://www.russia.edu.ru/information/met/850/>.

37. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» від 03.12.1999 р. № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 51. – С. 459.

38. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 20. – С. 134.

39. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 01.07.2010 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40. – С. 527.

40. Кодекс Республики Беларусь об образовании № 243-3 от 13 января 2011 г. – URL: http://kodeksy-by.com/kodeks_ob_obrazovanii_rb.htm.

41. Лукичев Г. А. Значение Лиссабонской конвенции о признании для международной интеграции в сфере образования. Москва, 2012. – URL: <http://conf.rudn.ru/vice-rector-2012/data/lukichev.pdf>.

42. Матвіїв М. Формування міжнародного ринку виробництва знань в Україні // Журнал європейської еко-

номіки. – Т. 8 (№ 2). – Червень, 2009 р. – С. 217–229.

43. Наказ Міністерства освіти і науки України № 635 від 29.05.2013 р. «Щодо затвердження Примірного положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України». – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/main>.

44. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 632 від 28 травня 2012 р. «Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав».

45. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/publikacii/262-glossariy-a5-v-6.html>.

46. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 р. № 684 «Деякі питання набору для навчання іноземців та осіб без громадянства». – URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

47. Проект Закону України «Про вищу освіту» (реєстр. №1187-2 від 21.01.2012 р.), поданий народним депутатом України В.Балоогою. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512.

48. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. №1728-р «Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1728-2010-%D1%80>.

49. Стратегия академической мобильности в Республике Казахстан на 2012–2020 годы. – URL: <http://paric-kazakhstan.kz/ru/akademicheskaya-mobilnost/strategiya-mobilnosti-do-2020-goda>.

50. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту і вчені звання від 18 травня 2001 р. – URL: http://library.sumdu.edu.ua/ugoda/1/1_13.doc.

51. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту і вчені звання від 26 травня 2000 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_124.

52. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання від 4 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.sumdu.edu.ua/ugoda/1/1_3.doc.

53. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту і вчені звання від 6 лютого 1998 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_178.

54. Указ Президента України №128/2013 від 12 березня 2013 р. «Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/128/2013>.

55. Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/344/2013>.

56. Указ Президента України № 926 від 30.08.2010 р. «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1196.625.0>.

РОЗДІЛ 9.

ПРОГРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВІДКРИТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олена ОРЖЕЛЬ, Світлана ШИТІКОВА

9.1. Загальний опис Програми Темпус

Програма Темпус – освітня програма ЕУ, що підтримує модернізацію системи вищої освіти та створює простір для співпраці між державами-членами ЕУ та країнами-партнерами із Східної Європи, Центральної Азії, Західних Балкан і Середземномор'я (Південна Африка та Близький Схід).

Програма спрямована на:

- розвиток міжуніверситетської співпраці;
- добровільне наближення систем вищої освіти у країнах-партнерах до здобутків розвитку вищої освіти у державах-членах ЕУ;

• пропагування вищої освіти взагалі.

Крім інституційної співпраці, Програма Темпус додатково підтримує міжлюдські контакти (people to people approach) та створення платформ для співпраці між державами-членами ЕУ та країнами-учасницями Програми Темпус (країнами-партнерами).

Відповідальним за адміністрування Програми Темпус визначено Виконавче агентство ЕУ з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури у Брюсселі (далі – Виконавче агентство). Розробленням Програми (визначенням обсягів фінансування, формату програми, її пріоритетів, напрямів діяльності) займається *Генеральний директорат ЕС з питань освіти й науки*. Виконання Програми покладено переважно на університети країн – учасниць Програми Темпус за підтримки та координації Національних Темпус-офісів, Представництв ЕУ у країнах-партнерах, міністерств, інших органів влади.

Програма Темпус побудована за принципом «знизу вгору», реалізується на конкурсній основі (через реалізацію проектів, спрямованих на модернізацію ВНЗ чи систем вищої освіти), передбачає обов'язкову співпрацю з національними органами влади, робить наголос на сталості, поширенні та використанні результатів.

Наразі впроваджується **четвертий етап Програми Темпус (Темпус IV)**, який розпочався на початку 2008 році і завершується у 2013 році, а проекти останнього курсу буде виконано до 2016 року.

У межах Програми Темпус IV реалізуються три напрями заходів:

1. **Спільні проекти** запроваджуються на інституційному рівні з метою:

- реформування навчальних програм, запровадження новітніх методів викладання та оновлення навчально-методичних матеріалів;
- покращення університетського врядування;
- посилення зв'язків університету із суспільством, укріплення зв'язків із ринком праці.

Спільні проекти засновані на багатосторонньому партнерстві між ВНЗ ЕУ та країнами-партнерами і направлені на інституційний розвиток ВНЗ, модернізацію та поширення сучасних навчальних програм. Спільні проекти можуть включати короткотермінову мобільність студентів, викладацького складу, дослідників, керівників закладів і представників бізнесу.

2. **Структурні заходи** спрямовані на модернізацію системи вищої освіти на національному рівні. Вони направлені на реформування та вдосконалення вну-

трішнього і зовнішнього врядування у сфері вищої освіти (розвиток університетської автономії та освітніх послуг, запровадження механізмів якості, інтернаціоналізацію тощо). Структурні заходи передбачають розроблення проектів нормативно-правових документів, проведення порівняльних досліджень, організацію конференцій та семінарів, тренінги для освітян і управлінців, пропагування та сприяння впровадженню положень Болонського процесу, поширення інформації про інновації в освіті тощо.

3. **Супровідні заходи** включають дослідження з узагальнення кращого досвіду реформ, інших модернізаційних заходів у сфері вищої освіти, інформування про результати впровадження проектів Темпус та їхній вплив на розвиток окремих ВНЗ і національних систем вищої освіти, поширення інформації про успіхи та досягнення Програми Темпус через тематичні конференції, консультації тощо.

Зокрема, у рамках супровідних заходів здійснює діяльність *Національна команда експертів з реформування вищої освіти*, створена з метою підтримки реформ у сфері вищої освіти на інституційному та національному рівнях. Завданням команди є забезпечення експертної підтримки у конкретних сферах (забезпечення якості, реформа навчальних програм і планів, визнання тощо) та відповідно до національних потреб і пріоритетів запровадження положень Болонського процесу.

Крім того, у межах цього напряму підтримується робота *Національних Темпус-офісів*, які поширюють інформацію про Європейські освітні програми (у співпраці з Представництвами ЕУ) та проводять моніторинг проектів. Вони також забезпечують зв'язок із представниками ВНЗ і міністерства, виступають співорганізаторами міжнародних та регіональних конференцій і семінарів для ВНЗ.

Спільні проекти та Структурні заходи запроваджуються через оголошення конкурсів проектів, а Супровідні заходи через тендери чи контракти.

Проекти Темпус реалізуються партнерствами (консорціумом), до складу яких обов'язково входять університети, як державні, так і приватні, та інші партнери: асоціації чи мережі ВНЗ, спілки ректорів, асоціації викладачів або студентів, міжнародні, недержавні та громадські організації, соціальні партнери, тренінгові організації, приватні та державні підприємства, науково-дослідні інститути та інші дослідницькі установи (наприклад, національні галузеві академії наук). Органи влади (міністерства, інші національні органи влади, органи місцевого самоврядування) теж можуть виступати партнерами проектів Темпус на умовах обмеженого фінансування (покриття витрат навчальних візитів та ділових подорожей).

До складу партнерства (консорціуму) обов'язково мають входити три університети з трьох різних держав-членів ЕУ та мінімум три університети від країн Темпус. Залежно від складу консорціуму, проекти Темпус діляться на: *національні, регіональні, багатонаціо-*

нальні. Національні проекти реалізуються за участю однієї країни Темпус; регіональні проекти передбачають участь кількох країн регіону, визначеного ЕУ для Програми Темпус. Наразі Україна входить до регіону Східного партнерства і може брати участь у регіональних проектах разом з Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Молдовою та з Росією. Крім того, можливі багатонаціональні проекти, у яких представлені кілька країн-учасниць Програми Темпус незалежно від регіональної належності. Так, партнером України є Ізраїль, Македонія, Марокко.

Лідером партнерства є університет – координатор (грантоодержувач), з яким Виконавче агентство (ЕАСЕСА) укладає угоду про реалізацію проекту Темпус. Донедавна координатором проекту Темпус могли виступати тільки університети держав-членів ЕУ; сьогодні така можливість надана університетам з інших країн, в тому числі й Україні.

Для Структурних заходів обов'язково включати до партнерства міністерство освіти як гарантію того, що системні реформи, що їх пропонує проект Темпус, будуть визнані на національному рівні та з часом упроваджені.

Модернізація системи вищої освіти передбачає три напрями діяльності.

Для Спільних проектів:

- 1) реформа навчальних програм;
- 2) реформа врядування;
- 3) вища освіта та суспільство.

Для Структурних заходів:

- 1) реформа врядування;
- 2) вища освіта та суспільство.

У рамках окреслених напрямів можливі такі типи заходів:

- 1) реформа навчальних програм:

- модернізація бакалаврських, магістерських і докторських навчальних програм з урахуванням ECTS, 3-циклової системи та визнання;

- 2) реформа врядування:

- управління ВНЗ та розвиток студентських служб і послуг;

- запровадження механізмів забезпечення якості;

- інституційна та фінансова автономія та відповідальність (підзвітність);

- рівний і прозорий доступ до вищої освіти;

- розвиток міжнародних відносин;

- 3) вища освіта та суспільство:

- підготовка неуніверситетських викладачів;

- розвиток партнерства з бізнесом;

- трикутник знань – освіта, інновації, дослідження;

- тренінги для державних службовців;

- розвиток навчання впродовж життя;

- рамки кваліфікацій.

У межах можливих типів заходів щорічно під час оголошення кожного нового конкурсу визначаються **національні та регіональні пріоритети**.

Національні пріоритети визначаються у консультація з Представництвом ЕУ в Україні та МОН України.

Національні пріоритети є орієнтирами для реалізації національних проектів (за участі однієї країни-партнера).

Регіональні пріоритети базуються на політиці ЕУ щодо співпраці з країнами-партнерами (у даному випадку – на Європейській політиці сусідства) та узгоджуються із стратегічними цілями та поточними пріоритетами ЕУ. Регіональні пріоритети є настановами для регіональних і багатонаціональних проектів.

Вплив Програми Темпус

Україна приєдналася до Програми Темпус у 1993 р. З 1993 по 2013 рр. було профінансовано понад 300 проектів. Загалом, за цей час у реформування системи вищої освіти України було інвестовано близько 85 млн євро. *Серед 6 країн Східного партнерства Україна займає перше місце за кількістю профінансованих проектів.* Партнерами українських університетів виступають 27 держав-членів ЕУ та 14 країн-учасниць Програми Темпус. Найчастіше як партнера міжнародного співробітництва Україну обирають Іспанія, Італія, Німеччина та Швеція. Серед країн-учасниць Програми Темпус найбільш цікавими партнерами для України виступають Російська Федерація, Білорусь, Молдова, Грузія та Вірменія. З 1993 р. учасниками Програми Темпус стали понад 130 ВНЗ України.

Сьогодні вплив Програми Темпус очевидний на особистісному, інституційному та системному (національному) рівнях і проявляється через:

- зміцнення контактів між університетами та академічними спільнотами держав-членів ЕУ та країн-учасниць Програми Темпус, посилення міжуніверситетської співпраці на національному, регіональному та міжнародному рівнях;

- інвестиції у розвиток університетської інфраструктури, розвиток людського потенціалу; сприяння мобільності студентів, науково-педагогічного складу та адміністративного персоналу університетів з метою вивчення кращих практик та обміну досвідом;

- модернізацію навчальних планів і програм; створення/оновлення навчально-методичних матеріалів, запровадження новітніх методик і навчальних технологій;

- реформа університетського управління та врядування;

- інтернаціоналізацію ВНЗ;

- пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правової бази системи вищої освіти України;

- підтримку впровадження положень Болонського процесу в Україні.

За результатами шести конкурсів Програми Темпус IV в Україні реалізується 94 проекти, з них:

- 76 Спільних проектів і 18 Структурних заходів;

- 74 проекти є багатонаціональними та 20 – національними.

Інформація про Програму Темпус поширюється через веб-сайти Виконавчого агентства (ЕАСЕСА)¹ та проекту ЕС «Національний Темпус-офіс в Україні»².

Таблиця 9.1.

Мінімальні вимоги до партнерства проекту Темпус

Національні проекти	Регіональні/багатонаціональні (Україна та мінімум ще одна країна-учасниця програми Темпус)
Три ВНЗ із України	По два ВНЗ від кожної країни-учасниці програми Темпус
Три ВНЗ із трьох різних держав-членів ЕУ	Три ВНЗ із трьох різних держав-членів ЕУ
Мінімум 6 ВНЗ	Мінімум 7 ВНЗ

¹ ЕАСЕСА. – URL: http://eacea.ec.europa.eu/tempus/index_en.php.

² Національний Темпус-офіс в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tempus.org.ua>.

9.2. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми Темпус в Україні

Заходи типу «Модернізація бакалаврських, магістерських і докторських навчальних програм з урахуванням ECTS та визнання»

Основними перешкодами при впровадженні заходів цього типу є такі:

1. *Запровадження ECTS* часто сприймається ВНЗ України як необхідність запровадження кредитно-модульної системи, що є помилковим та у результаті призводить до неможливості зарахування кредитів і періодів навчання та визнання. Українські університети не можуть не орієнтуватися на національну нормативно-правову базу у процесі розробки нових і модернізації існуючих програм. Разом із тим, модернізація бакалаврських, магістерських і докторських програм на основі положень Болонського процесу вимагає від українських учасників (викладачів, завідувачів, проректорів) значних зусиль і часу. Як наслідок, університети не повною мірою впроваджують ECTS.

2. *Відсутність чіткої визначення взаємозв'язаних методичних рекомендацій щодо запровадження ключових інструментів Болонського процесу* (Рамки кваліфікацій, ECTS та ін.) на основі компетентнісного підходу, розроблених на національному рівні.

3. *Магістерська програма «Болонського» типу* триває 18-24 місяці; згідно українських реалій магістерська програма триває 12-18 місяців. Таким чином, високоякісні магістерські програми, розроблені за участю європейських університетів і розраховані на 24 місяці, мають бути скорочені відповідно до вимог вітчизняного законодавства.

4. При створенні нових магістерських програм, у тому числі за спеціальностями, що передбачається віднести до специфічних категорій, *проблемою є включення відповідної нової спеціальності до складової Державного стандарту – Переліку напрямів та спеціальностей, що затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням МОН України*. Ця процедура вимагає значного часу і практично не завершується у межах виконання проекту. Акредитація нової програми займає багато часу, вимагає багато зусиль на підготовку. Тому, замість розроблення програми нової спеціальності, проектні команди обирають шлях спеціалізації та оновлюють окремі курси в рамках існуючих програм. Тим самим первинні наміри щодо модернізації навчальних програм не реалізуються і українська система вищої освіти продовжує існувати в рамках застарілих освітніх стандартів і кваліфікацій.

З іншого боку, після акредитації новорозробленої навчальної програми ліцензію на її викладання може отримати ВНЗ, який не має необхідного потенціалу (підготовки викладачів, обладнання, навчально-методичного забезпечення), що відразу знижує якість викладання, зменшує довіру до нової програми.

5. *Підготовка в аспірантурі* формально не є складовою вищої освіти або третім циклом, вона не відповідає стандартам та підходам EHEA та ERA. Як наслідок, багато проектів програми Темпус, спрямованих на розвиток сучасних докторських шкіл, програм підготовки докторів філософії (PhD), формально залишаються поза системою вищої освіти України і запроваджуються на експериментальному рівні чи паралельно до діючої системи.

Наразі в Україні програми докторської підготовки є неструктурованими і розробляються за ініціативи кожного окремого університету. Докторські програми

із потужними навчальним і дослідницьким компонентами, що розробляються проектами Темпус за участі провідних вітчизняних і європейських університетів, не можуть бути реалізовані повною мірою через відсутність механізмів докторської підготовки:

- викладання курсів докторської підготовки не може бути профінансовано;
- академічна мобільність, звична для європейських докторських програм, не передбачена в Україні;
- у зв'язку із фінансовою кризою кошти на відрадження скорочено.

6. Програмою Темпус передбачено розроблення та викладання спільних бакалаврських, магістерських і докторських навчальних програм з подальшим наданням спільних або подвійних дипломів. *Спільний диплом* не передбачений вітчизняним законодавством; *надання подвійного диплома* можливо за домовленістю (договором) між університетами, що спільно розробляють та викладають навчальну програму. Втім, можливість отримати подвійний диплом мають українські студенти; для студентів-іноземців такої можливості не існує, оскільки це заборонено вітчизняним законодавством (диплом видає МОН України по завершенні повного циклу навчання). Для Темпус-спільноти участь університету у бакалаврській, магістерській програмі є гарантією якості навчальної програми; спільний або подвійний диплом – «додатковою вартістю», що її отримує студент. Відсутність у вітчизняному законодавстві положень, що дозволяють видавати спільний диплом, зменшує конкурентоспроможність українських університетів, віддаблює студентів, у тому числі іноземних; зводить нанівець зусилля щодо інтернаціоналізації університетів.

7. У рамках навчальних програм із спільним/подвійним дипломом, корисним є *обмін викладачами і студентами*. Сьогодні українські університети можуть відправляти студентів на навчання, але існують значні перешкоди щодо прийняття на навчання студентів з інших країн – це можливо, якщо тільки університет має ліцензію на навчання студентів-іноземців. Також відсутні механізми щодо обміну викладачами: непередбачена оплата викладачів з інших ВНЗ, як українських, так і іноземних.

8. Значні можливості для розвитку вищої освіти, підвищення якості викладання відкриває *дистанційне (змішане/blended) навчання*. У рамках проектів Темпус українські університети можуть стати учасниками бакалаврських, магістерських і докторських програм або окремих курсів, які їх пропонують європейські університети, університети країн-учасниць програми Темпус та навіть українські університети. Але курси, що студент пройшов в інших університетах, не можуть бути зараховані – адже механізму накопичення кредитів сьогодні не існує.

9. *Визнання дипломів або кредитів* можна вважати найбільш проблемним Болонським принципом у системі вищої освіти України. Національне законодавство не передбачає визнання кредитів; щодо визнання дипломів, то випускнику пропонується довготривала і коштовна процедура нострифікації диплома, отриманого за кордоном. Натомість, молоді люди із престижними дипломами знаходять роботу в міжнародних організаціях, транснаціональних корпораціях, приватних підприємствах. Таким чином, держава відмовляється від конкурентоспроможного працівника із якісною освітою.

10. *Наявні державні та галузеві стандарти вищої освіти*, починаючи з переліку напрямів і спеціальностей та закінчуючи переліком нормативних дисциплін, процедури їх прийняття обмежують академічну свободу університетської спільноти, часто не сприяють необхідній при узгодженні навчального змісту гнучкості в розробленні спільних програм та ефективній реалізації після завершення проекту. Ці проблеми не дають можливості зробити конкурентоздатні спільні навчальні програми з метою залучення не тільки вітчизняних, але й міжнародних студентів.

Заходи типу «Реформа врядування»

Основними перешкодами при впровадженні заходів цього типу є такі:

1. Положеннями Болонського процесу передбачено, що ВНЗ здійснюють свою діяльність в умовах *інституційної, фінансової та академічної автономії*. Наразі правовий статус університету обмежує кожен із видів університетської автономії:

- інституційна і фінансова автономія обмежена положеннями Закону України «Про вищу освіту»;
- академічна автономія суттєво обмежена, оскільки навчальні програми містять нормативні дисципліни, викладання яких є обов'язковим в усіх університетах.

Розроблення нових програм є регламентованим МОН України, підлягає акредитації та ліцензуванню. Тільки університетам, що мають статус «національного» і «дослідницького», дозволено розробляти та ухвалювати навчальні програми без їх узгодження з МОН України.

2. Програма Темпус активізує міжнародне співробітництво та сприяє розвитку міжнародних відносин; втім, вона передбачає *обов'язкове співфінансування* як підтвердження відданості університету справі міжнародного співробітництва та доведення його намірів брати участь у проектних заходах. В умовах економічно-фінансової кризи, у якій Україна перебуває з 2008 р., виділення коштів для фінансування міжнародного співробітництва є суттєво обмеженим.

Крім того, фонд коштів для відряджень не розподілений між підрозділами (кафедрами, факультетами), у результаті його використання може бути нецільовим (відповідно до завдань і беніфіціарів проекту).

3. *Затримки розрахунків* розпорядників коштів державного та місцевих бюджетів обласними управліннями Держказначейства України, стримують виконання проектних заходів.

4. *Ускладненість та обмеженість у розпорядженні власними надходженнями* – коштами спеціального фонду, до яких, за діючим законодавством, відносяться і кошти технічної допомоги ЕУ, зокрема грантів Програми Темпус. Це посилює ризики щодо ефективного виконання університетами зобов'язань щодо використання грантових коштів програми Темпус і практично унеможливує виконання ролі розпорядника гранту – координатора проекту. Тож недосконалість вітчизняного законодавства часто призводить до того, що провідні університети з великим досвідом міжнародної діяльності, самостійно розробивши ідею та підготувавши всі документи для отримання гранту, фактично змушені шукати європейський університет на роль апліканта-координатора та віддавати йому керівництво проектом.

5. Недосконале нормативно-правове поле, в якому діють університети, передусім, стосовно *регулювання фінансово-економічної сфери діяльності ВНЗ*. Так, через відсутність відповідних норми в Податковому кодексі України діє ускладнена та довга процедура реєстрації проектів Програми Темпус з метою звільнення від сплати податків і зборів щодо закупівель, що здійснюються у межах міжнародної технічної допомоги – програми Темпус, а також відшкодування сплаченого ПДВ.

Заходи типу «Вища освіта та суспільство»

Сьогодні університети значно обмежені щодо *надання платних послуг* (наприклад, проведення тренінгів для державних службовців; підготовка неуніверситетських викладачів; розвиток навчання впродовж життя (для літніх людей або осіб із обмеженими можливостями)). Надання платних послуг можливо, якщо при університеті створена виробнича структура. Таким чином, кафедри, факультети, неформальні (незарєєстровані) спілки винахідників, студентські союзи тощо позбавлені можливостей надавати платні послуги, тобто укладати договори із бізнес-структурами, громадськими об'єднаннями, школами, іншими університетами. У результаті партнерство університету із суспільством здійснюється на безоплатній основі, що несе додаткове навантаження на викладача, студента, науковця та позбавляє ВНЗ бажаного в умовах економічної кризи заробітку.

Вищезазначене призводить до обмеження можливостей сталості та подальшого самофінансування результатів проектів.

9.3. Програма Еразмус Мундус

Еразмус Мундус – освітня програма ЕУ, *спрямована на активізацію міжнародного співробітництва та підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців європейських університетів і ВНЗ у третій країні на всіх континентах*.

Намагаючись перетворити ЕУ на світового лідера в освіті, а європейські університети – на центри інновацій та розвитку, Програма Еразмус Мундус також ставить за мету сприяння взаєморозумінню між людьми та культурами, активізацію міжкультурного діалогу.

Програма *реалізується* за проектним підходом, через щорічні конкурси; координується та адмініструється Виконавчим агентством (ЕАСЕА) (м. Брюссель). Наразі завершується

реалізація другого етапу Програми Еразмус Мундус, розрахований на 2009–2013 рр. Програма відкрита для ВНЗ, інших освітніх та науково-дослідних установ, студентів, аспірантів, докторантів, викладачів, науково-педагогічних працівників з усього світу.

Програма Еразмус Мундус складається з трьох компонентів (напрямів):

1. Спільні магістерські та докторські програми (PhD).

Спільні магістерські та докторські програми розробляються та реалізуються консорціумом університетів, науково-дослідних установ, R&D³-підприємств із держав-членів ЕУ і третій країн. До складу консорціуму мають входити мінімум три

³ R&D – Research & Development (дослідження та розробки)

університети з трьох різних держав-членів ЕУ. Координатором програми обов'язково має бути університет держави-члена ЕУ. Програмою передбачені:

- обов'язкова мобільність студентів (навчання у мінімум двох ВНЗ);
- вивчення та використання мови країни перебування;
- визнання програми усіма членами консорціуму та надання подвійного чи спільного диплома від університетів-членів консорціуму;
- стипендії для студентів, гранти для науково-педагогічних кадрів щодо досліджень, розробки курсів та викладання курсів програми, кошти на адміністрування програми.

У 2013–2014 рр. пропонується 138 магістерських програм і 43 докторські Програми Еразмус Мундус.

2. Партнерство.

Партнерство між університетами ЕУ та ВНЗ із-поза меж ЕУ (колишня Програма «Еразмус Мундус: Вікно зовнішнього співробітництва») утворюється задля обміну студентами і науково-педагогічними кадрами. Партнерство (консорціум) має складатися з мінімум 5 університетів із мінімум 3 держав-членів ЕУ і включати мінімум по 1 ВНЗ від кожної країни, що входить до географічного лоту «Східне партнерство» (тобто Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна). Програмою передбачені:

- двосторонні обміни (мобільності «Схід – Захід» і «Захід – Схід»);
  - стипендії для студентів, викладачів, науковців з європейських ВНЗ і третіх країн, які беруть участь у програмах академічної мобільності.
- У межах напряму можливі п'ять типів мобільностей:

- бакалаври – від одного семестру до одного навчального року;
- магістри – від одного семестру до двох навчальних років (24 місяці);
- аспіранти (doctorates) – від 6 до 36 місяців;
- працівники ВНЗ – від одного до трьох місяців;
- докторанти, викладачі, дослідники (post-doctorate fellowships) – від 6 до 10 місяців.

Учасники програм мобільності розподіляються на три цільові групи:

- 1) представники університетів – членів консорціуму;
- 2) інші учасники з країн-партнерів;
- 3) студенти з країн-партнерів, які належать до вразливих груп.

3. Пропагування вищої освіти та міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти.

Проекти цього напряму започатковуються з метою підвищення привабливості вищої освіти в ЕУ, її пропагування у третіх країнах, посилення міжкультурного співробітництва і поглиблення міжкультурного діалогу. Зокрема, у рамках цього напряму здійснюється підтримка діяльності Асоціації випускників програми Еразмус Мундус (ЕМА).

9.4. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми Еразмус Мундус в Україні

До основних перешкод реалізації Програми Еразмус Мундус в Україні варто віднести такі:

1. Викладачі українських університетів можуть брати участь у розробленні та викладанні спільних магістерських і докторських програм *Напряму 1* Програми Еразмус Мундус. Проте не чітко визначені *механізми прийняття на навчання іноземних студентів* на один-два семестри (як це передбачено у спільних програмах Еразмус Мундус) в університеті України. Сучасна нормативно-правова база дозволяє українським університетам брати іноземних студентів на повний курс навчання. Іноземні студенти, які не прийшли повний курс навчання в українському університеті, не мають можливості отримати диплом українського університету. У такий спосіб порушуються принципи спільних програм Еразмус Мундус і втрачається сенс у них участі українських університетів.

2. Українські викладачі мають достатній потенціал, щоб стати розробниками курсів програм Еразмус Мундус із їх подальшим викладанням в університетах держав-членів ЕУ, ВНЗ інших країн, що є розробниками спільних магістерських та докторських програм. Але наразі в українському законодавстві відсутні *механізми «візного викладання»* (guest lecturing) або творчої відпустки протягом семестру чи навчального року. Тому українські викладачі не можуть офіційно скористатися можливостями, що їх відкриває Програма Еразмус Мундус. Крім того, у національному законодавстві ще не визначено третій цикл вищої

освіти та не існує рівноцінної європейській підготовки PhD студентів.

3. Програмою Еразмус Мундус передбачена академічна мобільність на один семестр для студентів – бакалаврів і магістрів. Сучасна нормативно-правова база українських ВНЗ суттєво обмежує можливість участі українських викладачів, аспірантів, студентів у проектах *Напряму 2* «Партнерство», зокрема, є неможливим *перебування студентів, аспірантів на навчанні в європейських університетах* у рамках Партнерства Еразмус Мундус протягом одного семестру.

Як наслідок, студент, який переміг у конкурсі і збирається на навчання до ЕУ, має оформити академічну відпустку, затвердити індивідуальний план навчання, приватно домовитися із деканатом, викладачами про те, що він (вона) буде відсутній протягом семестру і по поверненні виконає поточні та контрольні завдання за усіма предметами, щоб не мати академічної заборгованості. Також відомі випадки, коли українські студенти, перебуваючи на навчанні за кордоном за Програмою Еразмус Мундус, виконували письмові завдання та надсилали їх викладачам електронною поштою, а по поверненні на канікулах здавали «борги», щоб надалі отримувати стипендію.

Якщо ж українські студенти їдуть до європейського університету на навчання на один навчальний рік, то вони беруть академічну відпустку, та в багатьох випадках їх навчання в європейському університеті їм не зараховується.

9.5. Програма імені Жана Моне

Програму названо на честь Жана Моне (Jean Monnet) – одного з «батьків-засновників» Європейського Союзу (Європейських Спільнот), першого Президента Вищого органу Європейської спільноти з вугілля та сталі.

Програма імені Жана Моне – ініціатива Європейської Комісії, започаткована у 1990 р. з метою пропагування ідей Об'єднаної Європи, поширення європейських студій у Європі та на інших континентах.

Програма має три основні завдання:

1. Поширення знань про євроінтеграційні процеси, підвищення рівня поінформованості суспільства через заохочення університетів, кафедр, викладачів до викладання дисциплін з європейської інтеграції та проведення досліджень.

2. Активізація науково-теоретичних дискусій та громадських обговорень актуальних тем і проблем, осмислення сучасних феноменів європейської інтеграції, інтерпретація її минулого та пошук майбутнього шляхом організації науково-практичних конференцій, публічних дискусій і дебатів.

3. Підтримка навчальних і науково-дослідних закладів, асоціацій, мереж, що спеціалізуються на європейських студіях.

Через стимулювання навчання, викладання, досліджень і дебатів *Програма імені Жана Моне* поширює європейські цінності, підвищує поінформованість суспільства, сприяє міжлюдському та міжкультурному діалогу. Сьогодні учасниками Програми є понад 70 країн з усього світу; квот чи обмежень на участь певних груп країн не передбачено. Програма відкрита для участі як представників держав-членів ЄУ, так і представників інших країн; умови участі для перших і других однакові.

Програма імені Жана Моне адресована, у першу чергу, університетам, але також асоціаціям та об'єднанням науковців і викладачів, які спеціалізуються на проблемах європейської інтеграції; іншим державним або приватним установам, що надають освітні та тренінгові послуги у сфері європейської інтеграції на місцевому та регіональному рівнях. Для того, щоб взяти участь у програмі, ВНЗ повинен мати офіційне визнання та акредитацію у своїй країні. Заявник (інституція, що подає проектну заяву) обов'язково має бути юридичною особою.

Програма імені Жана Моне адмініструється та координується Виконавчим агентством. Заявки на участь у конкурсах подаються ВНЗ країн-учасниць (у т. ч. України) безпосередньо до Виконавчого агентства шляхом заповнення стандартної аплікаційної форми. Відбір переможців Програми імені Жана Моне здійснюється централізовано в Брюсселі, що дозволяє застосовувати єдині критерії до відбору кандидатів з усіх країн. При відборі проектів академічне журі, до складу якого входять професори з різних університетів, здійснює оцінку академічної якості кожної поданої заявки, при цьому ключову роль відіграє саме якість поданих заявок.

У рамках Програми імені Жана Моне ЄУ виділяє кошти на започаткування викладання дисциплін, пов'язаних із тематикою європейської інтеграції, проведення наукових досліджень, організацію семінарів і конференцій.

Програмою імені Жана Моне передбачено наступні типи заходів:

1. *Європейські модулі Жана Моне.*

- Це – короткотермінові курси з питань європейської інтеграції обсягом не менше 40 навчальних годин на рік.

- При цьому фінансується розробка та викладання короткотермінових курсів з історії європейської інтеграції, формування європейської спільноти, розвитку внутрішнього ринку, становлення європейського права, вироблення спільних європейських політик тощо.

- Курси можуть бути розроблені (адресовані) для:
  - студентів ВНЗ, які спеціалізуються на питаннях європейської інтеграції;

- студентів, навчальні програми яких не включають європейських студій;

- певним категоріям громадян, наприклад, учителям ЗНЗ (які відчувають брак знань про ЄУ, його устрій, систему управління, історію);

- дорослому населенню, представникам громадянського суспільства, які не мали можливості дізнатися про європейську інтеграцію.

- Курси можуть бути міждисциплінарними/багатодисциплінарними.

- Максимальний обсяг гранту складає 21 тис. євро на 3 роки.

2. *Професор/кафедра Жана Моне (Jean Monnet Chairs).*

- Створення спеціальних викладацьких посад/кафедр для викладачів, що спеціалізуються на питаннях європейської інтеграції (розробляють і викладають нові курси, керують науково-дослідницькою роботою).

- Претенденти на титул Професора Жана Моне мають викладати дисципліни з європейської інтеграції щонайменше 90 годин на один академічний рік.

- Максимальний обсяг гранту складає – 45 тис. євро на 3 роки.

3. *Професор Жана Моне Ad Personam.*

- Надання гранту:

- фахівцям, які мають багаторічний досвід роботи у сфері європейської інтеграції, доповнений досвідом викладання, громадської діяльності, науково-дослідної роботи;

- досвідченим професорам (при цьому досвід має бути, хоча б частково, отриманий в інших країнах), які підтвердили свою репутацію науково-дослідними проектами, публікаціями, а також виступали організаторами заходів з поширення ідей Об'єднаної Європи, пропагування європейських студій через конференції, дебати, форуми тощо.

- Максимальний обсяг гранту – 45 тис. євро на 3 роки.

4. *Європейські центри досконалості програми Жана Моне (Centers of Excellence).*

- Напрями:

- утворення на базі університетів і підтримка діяльності центрів досконалості;

- заохочення до об'єднання людських та інформаційних ресурсів університетів, професійних асоціацій і мереж задля проведення міждисциплінарних досліджень із питань європейської інтеграції та поширення їх результатів через медіа-ресурси та комунікативно-інформаційні заходи.

- Кожен Центр досконалості має працювати під керівництвом Професора Жана Моне.

- Максимальний обсяг гранту – 75 тис. євро на 3 роки.

5. *Підтримка асоціацій дослідників і професорів, які спеціалізуються на питаннях європейської інтеграції.*

- Фінансування асоціацій і мереж (юридичних осіб), які беруть участь у європейських студіях, заохочення їх до поширення результатів своїх досліджень, залучення до мережі нових членів, налагодження постійного діалогу із громадянським суспільством.

- Максимальний обсяг гранту – 25 тис. євро на 3 роки.

6. Підтримка інформаційної та дослідницької діяльності, пов'язаної з європейською інтеграцією.

- Фінансування заходів, спрямованих на проведення міждисциплінарних досліджень і поширення знань, стимулювання академічної полеміки, активізацію діалогу із громадянським суспільством через конференції, семінари, круглі столи, літні школи тощо.

- Максимальний обсяг гранту – 40 тис. євро на 1 рік.

7. Багатосторонні дослідницькі групи Жана Моне.

- Підтримка міжнародних дослідницьких колективів у складі мінімум трьох Професорів Жана Моне з трьох різних країн, утворених з метою проведення спільних досліджень, фінансування новітніх дослід-

ницьких ініціатив і продуктів у сфері європейської інтеграції, активізації міждисциплінарної взаємодії інтегрованих академічних мереж, а також поширення результатів досліджень через медіа-ресурси та комунікативні заходи.

- Максимальний обсяг гранту – 80 тис. євро на 2 роки.

Обсяг фінансової підтримки з боку ЕУ для проектів Програми імені Жана Моне максимально складає 75%; співфінансування університету складає мінімум 25%. Зважаючи на незначні обсяги фінансування з боку ЕУ, у Програмі імені Жана Моне важливими є престиж і визнання інституції як учасника Програми імені Жана Моне, а також можливість приєднання до цієї міжнародної спільноти.

9.6. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми імені Жана Моне в Україні

До основних перешкод реалізації Програми імені Жана Моне в Україні варто віднести такі:

1. Усі проекти Програми вимагають співфінансування від університету, що отримує грант. Наразі університетські рахунки не мають захищеної статті «міжнародне співробітництво». За рішенням керівництва університету кошти, виділені для міжнародного співробітництва, можуть бути перенесені на інші статті, які керівництво вважатиме більш важливими. Тому співробітники університетів, що реалізують проекти Програми імені Жана Моне, відчувають себе незахищеними, невпевненими у тому, що заходи, які реалізуються у рамках проекту, будуть своєчасно і у повному обсязі профінансовані. Як наслідок, отримання частки співфінансування у рамках реалізації проекту Програми можливо тільки за доброї волі керівництва університету.

2. Кошти гранту, який університет отримує на реалізацію проекту Програми імені Жана Моне, зараховуються на загальний рахунок університету в Державному казначействі України і можуть бути використані на «нагальні» потреби університету. Сучасна нормативно-правова база університетського управління не містить положень, які б зобов'язували керівництво університету використовувати кошти тільки для реалізації проектів Програми. Таким чином, заходи проекту можуть бути відтерміновані, якщо на університетському рахунку немає грошей.

3. У рамках проектів Програми імені Жана Моне можливі достатньо різноманітні заходи, в тому числі:

- відвідування європейських університетів українськими студентами, викладачами, науковцями з ціллю стажування, навчання, роботи у бібліотеці, участі у комунікативно-інформативних заходах;

- запрошення до українських університетів європейських фахівців і науковців із метою проведення консультацій, участі у конференціях, форумах, дебатах тощо.

Якщо фінансування закордонних відряджень українських викладачів, студентів, аспірантів в умовах фінансово-економічної кризи є проблематичним, але можливим, дозволеним нормативно-правовою базою, то оплата витрат європейських експертів, які запрошуються для виконання проекту Програми імені Жана Моне, з рахунків українських університетів є неможливою. Як наслідок, українські учасники проектів Програми повинні вилучити із своїх проектних пропозицій заходи, що передбачають покриття транспортних витрат і гонорарів європейським експертам, науковцям. Таким чином, методологія проекту Програми імені Жана Моне розробляється не відповідно до цілей і завдань, а з огляду на обмеження, які накладає на українські університети вітчизняна нормативно-правова база.

9.7. Практичні рекомендації для вирішення наявних правових обмежень та ускладнень при реалізації програм Європейського Союзу в Україні

На період з 2014 по 2020 р. усі існуючі освітні програми ЕУ об'єднуються у нову Програму Еразмус+. Для України відкривається більше можливостей, зокрема у межах напрямку для середньої, професійної, вищої освіти, освіти дорослих, молоді та спорту.

Три основні напрями діяльності включають:

- навчальну мобільність;
- співпрацю задля інновацій та обміну кращими практиками;

- підтримку запровадження політик.

Детальна інформація представлена на сайті Програми Еразмус+⁴. Нові конкурси відкриті з 2014 р.

Для активізації участі ВНЗ України у програмах ЕУ необхідно здійснити такі заходи:

1. ВНЗ повинні ініціювати вдосконалення нормативно-правової бази у сфері освіти з метою сприяння розвитку вищої освіти та її інтернаціоналізації.

2. Прийняти новий Закон України «Про вищу освіту», в якому:

- посилити інституційну, фінансову та академічну автономію українських університетів, зокрема щодо виконання міжнародних проектів;

- реалізувати положення Болонського процесу щодо визнання дипломів і періодів навчання через

⁴ Erasmus+. URL: http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/index_en.htm

якісне запровадження інструментів Болонського процесу (ECTS, НРК, Додатку до диплома європейського зразка тощо);

- поширити визнання на кредити та дипломи, що їх отримують українські громадяни за кордоном, та на іноземних громадян, які отримали дипломи у престижних університетах і готові працювати в Україні;

- надати дозвіл українським ВНЗ і розробити процедуру видання спільних/подвійних та/або багатосторонніх дипломів за результатами навчання на спільних програмах із іншими університетами.

3. Терміново розробити методичні рекомендації щодо запровадження ключових інструментів Болонського процесу та на постійній основі проводити підвищення кваліфікації відповідних представників ВНЗ у світлі постійного розвитку Болонського процесу.

4. Активізувати модернізацію навчальних програм підготовки бакалаврів і магістрів, якісно запроваджуючи інструменти Болонського процесу.

5. Розпочати модернізацію програм підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів (PhD студентів) відповідно до принципів і положень ENEA і ERA, зокрема у форматі докторських шкіл, використовуючи відповідні результати низки проектів Програми Темпус, спрямованих на розвиток дослідницької підготовки та докторських шкіл.

6. Шляхом проведення роз'яснювальної роботи сприяти ефективному використанню ВНЗ Положення про академічну мобільність студентів ВНЗ України (від 29 травня 2013 р.).

7. Передбачити у новому законі або підзаконних актах механізми академічної мобільності науково-викладацького складу.

8. Змінити порядок навчання і стажування іноземних студентів у ВНЗ України у рамках міжнародних освітніх програм співпраці.

9. Переглянути законодавство про статус іноземців, дозволити перебувати іноземцям в Україні, навчатися і викладати в українських ВНЗ, зокрема в рамках міжнародних освітніх програм.

10. У напрямі посилення академічної автономії університетів вдосконалити та спростити процедуру акредитації навчальних програм.

11. Ініціювати зміни до Бюджетного, Податкового та Митного кодексів України, інших законів України та відповідних підзаконних актів, що стосуються проблеми ускладненості та обмеженості в розпорядженні власними надходженнями – коштами спеціального фонду, до яких, за діючим законодавством, відносяться й кошти технічної допомоги ЕУ та інших донорів.

12. Ініціювати спрощення процедур реєстрації проектів у рамках міжнародних освітніх програм з метою звільнення від сплати податків і митних зборів щодо закупівель і завезення обладнання, які здійснюються в межах міжнародної технічної допомоги – міжнарод-

них освітніх програм, а також відшкодування вже сплаченого ПДВ.

13. Зважаючи, що інтернаціоналізація вищої освіти України є пріоритетом на сучасному етапі її розвитку, запровадити «гарячу лінію» з консультацій щодо реалізації українськими університетами міжнародних проектів в умовах наявної нормативно-правової бази.

14. Розробити за участі МОН України, Мінекономрозвитку України, Мінфіну України рекомендації та роз'яснення, як найбільш ефективно управляти фінансами у рамках реалізації проектів технічної допомоги ЕУ за діючого законодавства.

Список основних нормативно-правових актів України, що регулюють міжнародну діяльність у вищій освіті

1. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Порядку підтвердження пільг з оподаткування при митному оформленні товарів, які надходять у рамках міжнародних договорів з надання Україні міжнародної технічної допомоги» від 05.09.2007 р. № 291.

2. Наказ Міністерства фінансів України «Про внесення змін до Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон» від 07.07.2012 р. № 807.

3. Наказ МОН України «Про затвердження Порядку набору іноземців на навчання в Україні та Порядку видачі іноземцям запрошень на навчання в Україні» від 12.08.2003 р. № 544.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань навчання і стажування громадян України за кордоном» від 28.12.2011 р. № 1411.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до вищих навчальних закладів» від 05.08.1998 р. № 1238.

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про навчання іноземних громадян в Україні» від 26.02.1993 р. № 136.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 р. № 153 (останні зміни від 04.07.2012 р. № 623).

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 02.02.2011 р. № 98.

9. Рамкова угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств, ратифікована із заявою Законом № 360-IV від 03.09.2009 р. – URL: http://zakon4.rada.gov.ua/law/show/994_763.

РОЗДІЛ 10.

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА ЩОДО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ КЕРІВНИКІВ ВНЗ УКРАЇНИ)

Систематизація даних – І. ЛИНЬОВА, К. ЖДАНОВА;
Коментар експертів – Ж. ТАЛАНОВА, Ю. РАШКЕВИЧ, А. ГОЖИК,
В. ЗАХАРЧЕНКО, В. ЛУГОВИЙ, О. КОЗИЄВСЬКА, О. ОРЖЕЛЬ

10.1. Інформація про учасників опитування

Опитування здійснювалося у межах проведення пілотної Програми підвищення кваліфікації керівників ВНЗ України, що реалізовувалася НАПН України з квітня по листопад 2013 р.

Участь в опитуванні взяли ректори 55 ВНЗ України III–IV рівнів акредитації (з яких 30 – національних), які представляли 16% від загальної кількості (334) ВНЗ України III–IV рівнів акредитації.

Розподіл ВНЗ, які були презентовані в опитуванні, є таким:

- 16 класичних;
- 14 технічних;

- 8 економічних;
- 7 педагогічних;
- 10 інших галузевих (будівництва, мистецтва, аграрний, гірничий та ін.).

Розподіл ВНЗ, які були презентовані в опитуванні, за регіонами є таким:

- східні області – 16 ВНЗ – 29%
- західні області – 13 ВНЗ – 24%
- південні області – 10 ВНЗ – 18%
- центральні області – 9 ВНЗ – 16%
- північні області – 7 ВНЗ – 13%.

10.2. Запровадження 3-х циклів вищої освіти

2.1. Чи підтримуєте Ви вилучення ОКР «молодший спеціаліст» із системи вищої освіти та його включення до системи професійної освіти?

- ТАК – 32 респонд. (58%)
- НІ – 21 респонд. (38%)
- НЕ визначилися – 2 особи (4%).

Обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію.

До аргументів на підтримку «ТАК» віднесено, зокрема, такий:

• Інтеграція до ЕНЕА потребує відповідності рівнів вищої освіти.

До аргументів на підтримку «НІ» віднесено, зокрема, такі:

• Дає можливість за бажанням «молодшим спеціалістам» здобувати вищу освіту.

• Рівень кваліфікаційних вимог та змісту освіти більше відповідає рівню вищої освіти.

• Більшість дисциплін «молодшого спеціаліста» відповідає змісту навчання за бакалавратом.

• Сформовані висококваліфіковані кадри ВНЗ I–II рівнів акредитації, які забезпечують викладання дисциплін вищої школи за державним стандартом.

• Це призведе до зниження якості освіти.

Коментар експерта (Ж. Таланова):

Вилучення ОКР «молодший спеціаліст» із системи вищої освіти та його включення до системи професійної освіти не зумовлене процесом інтеграції до ЕНЕА та приведенням у відповідність до трициклової структури ЕНЕА рівнів вищої освіти України, тому що в ЕНЕА існує короткий цикл вищої освіти, що може бути співвіднесений з вітчизняним ОКР «молодший спеціаліст». Але є, принаймні, два фактори, що спричиняють необхідність вилучення ОКР «молодший спеціаліст» із системи вищої освіти: (1) вступ до системи вищої освіти після отримання неповної середньої освіти (9 класів) не відповідає ISCED; (2) вища освіта обов'язково включає

науково-дослідницьку складову, яка практично відсутня у ВНЗ I–II рівнів акредитації.

2.2. Чи підтримуєте Ви віднесення наукового ступеня «доктор наук» до рівня вищої освіти?

- ТАК – 25 респонд. (45%)
- НІ – 24 респонд. (44%)
- НЕ визначилися – 6 респонд. (11%).

Обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію.

До аргументу на підтримку «ТАК» віднесено такий:

• Це є одним із найвищих щаблів системи вищої освіти, «доктор наук» завершує 3-циклову систему підготовки фахівців у вищій школі.

До аргументів на підтримку «НІ» віднесено, зокрема, такі:

• Нівелювання сутності та престижності цього наукового ступеня, зменшення його наукової значимості.

• Це науковий ступінь, до рівня вищої освіти треба відносити ступінь доктора філософії (PhD).

Коментар експертів:

Ж. Таланова: Вітчизняна кваліфікація (науковий ступінь) «доктор наук» не відноситься до третього циклу вищої освіти, як науковий ступінь доктора філософії (PhD), а фактично є наступним рівнем дослідницької кваліфікації, еквівалентним постдокторській кваліфікації, що існує в багатьох країнах світу, зокрема у провідних – США, Сполучене Королівство, Франція. Постдокторська підготовка подібна до вітчизняної докторської – конкурсний відбір, наукове дослідження за координацією консультанта, публікація результатів досліджень, а в деяких країнах (Франція, Польща тощо) завершується наданням статусу габілітованого (вищого, державного) доктора, що часто є необхідною умовою для зайняття посади професора, керівника дослідницьких проектів тощо. Постдокторська підготовка є престижною в усьому світі, для такої підготовки

міжнародними програмами, зокрема програмами ЕУ «Еразмус+» та «Горизонт 2020» («Марія Склодовська-Кюрі»), пропонується потужна грантова підтримка.

В. Луговий: На підтримку «НІ» характерним є перший із аргументів. Він засвідчує проблему фактичної другорядності досліджень у вітчизняній вищій школі порівняно з викладанням, що не відповідає сучасній європейській концепції здійснення вищої освіти на основі досліджень для всіх (бакалаврського, магістерського, докторського) рівнів. Крім того, у передових університетах світу дослідження є не зменшеною «науковою значимістю», а навпаки, завищеною, про що, зокрема, свідчить домінуючий внесок розвинутої вищої школи щодо нобелівських лауреатів.

2.3. Чи запроваджені у Вашому закладі структуровані програми підготовки аспірантів?

- ТАК – 10 респонд. (18%)
- НІ – 39 респонд. (71%)
- НЕ визначилися – 6 респонд. (11%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, ключові особливості цих програм, реалізовані у Вашому закладі:

- Підготовка до складання кандидатських іспитів.
- Обов'язкові заняття, здача кандидатських іспитів, обсяг наукової роботи та критерії її виконання, індивідуальний підхід.

- Поглиблена комп'ютерна підготовка.
- Міждисциплінарна підготовка у формі семінарів, тренінги для професійної поведінки в академічному середовищі.

- Школа молодих учених, програма за рахунок ресурсів (фінансових) університету, що включає: ознайомлення з основами теорії та практики, можливостями інноваційної діяльності; складання бізнес-плану для власної наукової розробки; мовна підготовка; ознайомлення з можливостями отримати досвід стажування за кордоном.

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, які причини цьому перешкоджають:

- Такі заходи знаходяться у розробці та будуть впроваджені у підготовку аспірантів найближчим часом.
- Не має можливості фінансування.
- Відсутність нормативної бази, науково-методичної програми та фінансування.
- Відбувається підготовка на базі сталих наукових шкіл.

- Передбачає більш глибоку науково-фундаментальну підготовку, що потребує збільшення терміну навчання в аспірантурі.

Коментар експерта (Ж. Таланова):

Підготовка докторів філософії як третій цикл вищої освіти передбачає структуровані навчальні програми, тож ВНЗ мають планувати їх запровадження, тим більше, що зареєстровані у Верховній Раді України законопроекти включають третій цикл вищої освіти.

2.4. Чи підтримуєте Ви створення організаційних підрозділів типу докторської школи для забезпечення підготовки на 3-му циклі вищої освіти?

- ТАК – 41 респонд. (75%)
- НІ – 14 респонд. (25%).

Обгрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію.

До аргументів на підтримку «ТАК» віднесено такі:

- Докторська школа сприятиме забезпеченню та підвищенню якості підготовки кадрів на рівні вищої освіти.

- Це допомагатиме впровадженню кращого європейського досвіду, інтеграції до науково-навчального процесу міжнародних партнерів.

- Потрібна за окремими спеціальностями (соціально-гуманітарного спрямування).

- Це стимулює наукову роботу у ВНЗ.
- Це забезпечує рівень європейських вимог і сприяє академічній мобільності викладачів у процесі їхньої підготовки.

- Науково-навчальні центри або докторські школи мають стати базою реалізації докторських програм.

До аргументів на підтримку «НІ» віднесено такі:

- Організаційно вони існують, а в науковому плані це не потрібно.

- Достатньо відділу аспірантури та докторантури.

- Це наукова діяльність, яка повинна бути пов'язана з реальними дослідниками в різних сферах.

Коментар експерта (Ж. Таланова):

Світова тенденція до створення організаційних підрозділів типу докторських шкіл для забезпечення підготовки на третьому циклі вищої освіти зумовлена швидким зростанням потреб неакадемічних сфер ринку праці у фахівцях дослідницької кваліфікації – прикладних/професійних докторів, докторів філософії, а відтак зростанням кількості здобувачів дослідницьких ступенів. Також нові суспільні виклики, зокрема інтернаціоналізація вищої освіти, особливо докторської підготовки, збільшення частки іноземних здобувачів і викладачів, спричиняють динамічну зміну підходів до дослідницької підготовки, яка тепер має передбачати набуття здобувачами не тільки академічних компетентностей, але й низки загальних компетентностей, необхідних для сучасного ринку праці поза академічною сферою. Тож, організація дослідницької підготовки трансформується з технологічного забезпечення процесу на забезпечення постійного інноваційного розвитку такої підготовки в конкурентному середовищі, що потребує відповідного інституційного та висококваліфікованого кадрового забезпечення.

2.5. Які конкретні форми, методи та засоби використовуються у Вашому закладі для реалізації принципу ЕНЕА «навчання через дослідження»?

- Обмін студентами, стажування аспірантів і наукових співробітників у провідних наукових університетах Європи, Канади. Діє програма підготовки кандидатських і докторських дисертацій на принципах подвійного керівництва. Студенти мають можливість захищати магістерські роботи в цих університетах та отримувати дипломи магістрів. Такий підхід дозволяє студентам і науковцям мати мобільність, використовувати інноваційні методи проведення досліджень та сучасне обладнання.

- Основними формами є: організація індивідуально-консультативної роботи, що проводиться з метою посилення мотивації студентів до науково-пізнавальної діяльності; запровадження науково-дослідних завдань навчального, навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру (курсіві, дипломні та магістерські роботи (проекти)). Методи та засоби оцінювання результатів конкретного дослідження регулюються відповідними положеннями ВНЗ.

- Наукові школи провідних науковців, проблемні науково-дослідні студентські групи. Залучення аспірантів до виконання дослідницької частини держбюджетних і госпдоговірних тем у науково-дослідній тематиці кафедри, авторські лекційні курси для аспірантів та здобувачів.

- Наукові студентські гуртки, прикріплення аспірантів до науково-дослідних лабораторій і науково-дослідних інститутів університету, участь студентів у наукових конференціях, семінарах, олімпіадах.

- Підготовка фахівців за магістерськими програмами з трьох галузей знань, яка забезпечує інтеграцію наукової та освітньої діяльності. Виконання зобов'язань навчального закладу відповідно укладених угод із зару-

біжними ВНЗ та іншими освітніми інституціями, організація міжнародних наукових конференцій, виставок, участь у міжнародних конкурсах тощо.

- Наявність дослідного поля, лабораторій, 50 філій кафедр на виробництві тощо.

- Для реалізації принципу «навчання через дослідження» (підвищення якості навчання) в університеті діє комплексна програма поетапної підготовки обдарованої молоді, за моделлю: «від абітурієнта до магістра». Програма передбачає поглиблене вивчення окремих дисциплін, навчання за програмами підготовки магістрів, виконання реальних дипломних проектів і робіт дослідницького характеру, участь студентів у різноманітних наукових конкурсах та олімпіадах, їх залучення до виконання науково-дослідницьких робіт, що фінансуються за кошти замовників.

- Принцип модульного структурування змісту навчальних дисциплін забезпечує позицію студента як суб'єкта навчальної діяльності (як зміст навчання, так і процес його організації) стають предметом дослідницької роботи студента). Формування навчально-методичних комплексів дисциплін через дослідницьку роботу дозволяють оволодіти курсом в оптимальному для студента режимі. Наскрізна система дослідницької роботи реалізується за пріоритетними для кожного студента напрямками, пов'язаними із потребами професійної підготовки. Наукові конференції, семінари, круглі столи проводяться з проблем європейських освітніх стандар-

тів, зокрема формування індивідуальної траєкторії професійного саморозвитку студента.

- Подвійне керівництво дипломними проектами в рамках програм подвійного диплома: виконання експериментальної частини дипломних проектів на базі партнерських ВНЗ за кордоном. Стажування дослідників за кордоном у рамках міжнародних проектів. Стипендіальна програма для підтримки молодих науковців від міжнародних фондів. Проведення тренінгів із написання проектних пропозицій та індивідуальних грантових заявок, адміністрування міжнародних наукових проектів тощо.

- Сприяння вивченню англійської мови (лекції з носіями мови, доступ до міжнародних інформаційних ресурсів, стажування за кордоном), підписання договорів про співпрацю, проведення сумісних досліджень (публікацій) тощо.

Коментар експерта (Ж. Таланова):

Принцип ЕНЕА «навчання через дослідження» у 3-цикловій системі стосується третього (докторського) циклу. Щодо другого (магістерського) циклу реалізується принцип «навчання, зосереджене на дослідженні», для першого (бакалаврського) – принцип «навчання, засноване на дослідженні». Очевидно, що і суспільство, і професійне середовище швидко змінюються, тому будь-який фахівець з вищою освітою повинен набути дослідницькі компетентності задля самовдосконалення та розвитку професійних компетентностей протягом усього життя.

10.3. Запровадження ECTS

3.1. Чи є у Вашому ВНЗ розроблений та розміщений на сайті закладу Інформаційний пакет/Каталог курсу?

- ТАК – 47 респонд. (85%)
  - НІ – 8 респонд. (15%)
- Чи він перекладений англійською мовою?
- Так – 31 респонд. (56%)
  - Ні – 22 респонд. (40%)
  - НЕ відповіли – 2 респонд. (4%).

3.2. Чи використовуються у Вашому закладі документи ECTS для реалізації студентської мобільності?

	ТАК	НІ	НЕ відповіли
Заява	40 респонд. (73%)	10 респонд. (18%)	5 респонд. (9%)
Угода	40 респонд. (73%)	11 респонд. (20%)	4 респонд. (7%)
Академічна довідка	41 респонд. (75%)	9 респонд. (16%)	5 респонд. (9%)

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

У цілому це непоганий показник, особливо враховуючи нашу негнучкість щодо змісту навчальних програм.

3.3. Чи всі структурні елементи навчальних програм, що реалізуються у Вашому закладі, мають вимір у кредитах ECTS?

- ТАК – 53 респонд. (96%)
- НІ – 2 респонд. (4%).

Чи прив'язаний кредитний вимір до кількості аудиторних годин?

- ТАК – 44 (80%)
- НІ – 11 (20%).

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Це – найістотніший індикатор в опитуванні, на основі якого ми бачимо, що в університетах панує загальне нерозуміння сутності ECTS, яке, на нашу думку, безпосередньо пов'язане із паралельним використанням КМСОНП (реальне використання) та ECTS (задеклароване, механістичне без розуміння суті використання). В усіх довідниках ECTS (матеріалах Tuning

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Якщо практично половина університетів, які розробили Інформаційні пакети, не переклали його англійською мовою, то це означає, що вони не розглядають Інформаційний пакет як один із найважливіших інструментів забезпечення академічної, в першу чергу – міжнародної мобільності. У такому випадку взагалі виникає питання доцільності існування Інформаційного пакета.

тощо) особливо підкреслюється, що кредитний вимір дисципліни (модуля) не може прив'язуватися до аудиторних годин.

3.4. Яким чином у процесі призначення кредитів ECTS структурним елементам навчальних програм, що реалізуються у Вашому закладі, вимірюється навчальне навантаження студента?

- Нормативні документи МОН України, наказ МОН України № 744 від 30.12.2005 р., рекомендації навчально-методичної комісії за галузями знань із урахуванням ОКР, для якого готується програма.

- 1-й кредит ECTS дорівнює 36 год. навчального часу.

- Вимірюється годинами з наступним переведенням у кредити. Навчальне навантаження визначається навчальним планом підготовки фахівців.

- Навчальне навантаження студента вимірюється, виходячи із розрахунку не більше 50% аудиторних годин для навчальних дисциплін та максимального

тижневого навантаження в залежності від освітньо-кваліфікаційного рівня: бакалавр – 30 год., спеціаліст – 24 год., магістр – 18 год. Загальне тижневе навчальне навантаження кожного студента складає 54 год.

- З розрахунку 6–8 год. роботи студента.
- Навчальне навантаження студента на семестр становить 30 кредитів (із розрахунку один кредит – 36 год.), навчальний рік – 60 кредитів, реалізація освітньо-професійної програми бакалавра – 240 кредитів. Один кредит на семестр – це приблизно одна академічна аудиторна година у розкладі навчальних занять упродовж семестру. Максимальна кількість аудиторних годин на тиждень не перевищує 30. Співвідношення аудиторних годин та самостійної роботи студентів – приблизно 50%: 50% (частка годин для самостійної роботи студентів не перевищує 2/3 одного кредиту ECTS).

- 30 годин на тиждень.
- Відповідно до діючих нормативно-правових актів, вносяться пропозиції кафедр, розглядаються проректорами та ухвалюються на засіданні Вченої ради.

- Кредит базується на повному навантаженні студента (лекції, практичні, лабораторні, індивідуальні, самостійна робота, підсумкова атестація, практика, курсові та дипломні роботи, державна атестація).

- Навчальне навантаження студента визначається впродовж періоду навчання (семестру, триместру тощо), складається з контактних годин (лекцій, семінарських, практичних, лабораторних занять, консультацій), самостійної роботи, підготовки та проходження контрольних заходів, на які розподіляються кредити, встановлені для навчальних дисциплін.

- Навчальне навантаження студента вимірюється кількістю кредитів ECTS для кожного ОКР підготовки фахівців за спеціальністю та стандартами на отримання вищої освіти. Бакалавр – 240 кредитів ECTS, спеціаліст – 60 кредитів ECTS, магістр – 60–90 кредитів ECTS залежно від спеціальності.

- Кредити ECTS використовуються як одиниці обсягу та вимірювання результатів навчання з урахуванням кількості годин (сума) аудиторної та самостійної роботи і складає: тиждень – не більше 54 год. (1,5 кредити); навчальний рік – не більше 60 залікових кредитів (не менше 40 кредитів).

- Навчальне навантаження студента включає в себе всі аспекти навчальної програми: аудиторні заняття, самостійну роботу, дипломні роботи, практики, сесії тощо. Максимальний тижневий бюджет студента денної форми навчання становить 54 год., із них на організацію навчальних занять із фізичного виховання відводиться 4 год., 5 год. – резерв часу на поглиблене вивчення окремих дисциплін, студентську наукову роботу тощо, 45 акад. год. передбачено на виконання індивідуального навчального плану (60 кредитів). Обсяг додаткових кредитів, які студент може отримати за навчальний рік (повторне вивчення дисциплін, ліквідація академічної різниці), не перевищує 20 кредитів на рік.

Чи беруть участь у цьому процесі студенти?

- ТАК – 40 респонд. (73%)
- НІ – 13 респонд. (24%)
- НЕ відповіли – 2 респонд. (4%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, яким саме чином:

- Студенти беруть участь в обговоренні переліку дисциплін за вибором студента та ВНЗ.

- Студенти входять до складу вчених рад інститутів і факультетів.

- Варіативна компонента дає можливість студенту обирати індивідуальну траєкторію навчання.

- Анкетування студентів на здатність виконувати завдання у визначений навчальним планом термін.

Якщо ні, зазначте, будь ласка, причини такої ситуації:

- Не має у цьому потреби.
- Призначення кредитів між циклами дисципліни та встановлення кількості предметів нормативних дисциплін визначається галузевим стандартом вищої освіти; вибіркового модуля – освітньо-професійною програмою фахівця.

- Складання індивідуального плану студента покладається на куратора.

- Студентське самоврядування не зверталось з таким питанням до керівництва ВНЗ.

- Накази МОН України № 48 від 23.01.2004 р. та № 812 від 20.10.2004 р.

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Все вищенаведене лише підкреслює попередній висновок про повне концептуальне нерозуміння суті ECTS, Tuning та студенто-центрованого навчання.

3.5. Чи студенти, які отримали на іспиті оцінку F, мають можливість перездати цей іспит у даному семестрі?

- ТАК – 31 респонд. (56%)
- НІ – 24 респонд. (44%).

Зазначте, будь ласка, причини такої ситуації:

До причин позитивного варіанту віднесено, зокрема, такі:

- Хвороба студента, пропуски. Викладач проводить індивідуальні заняття, консультації за рахунок годин другої половини дня та модульного контролю.

- Можливість перездати іспити до початку наступного семестру, в іншому випадку порушується питання про відрахування.

- Відповідно до Положення про організацію навчально-виховного процесу у ВНЗ студенти мають право і зобов'язані ліквідувати заборгованість до початку семестру.

До причин негативного варіанту віднесено, зокрема, такі:

- Відповідно до нормативних документів студенти мають право на перездачу в канікулярний час.

- Такі студенти мають право на повторне вивчення модуля у встановленому порядку.

- За національною шкалою F – це «незадовільно» з обов'язковим повторним вивченням дисципліни.

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Різної у відповідях свідчить про відсутність на рівні МОН України нормативних документів (положень, рекомендацій тощо) щодо використання шкали оцінювання ECTS (особливо стосовно оцінок F та FX) у умовах існування Положення про організацію навчального процесу (1993 р.) та Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів (1996 р.), які формально (!) діють на сьогодні у вищій освіті.

Ідея запровадження оцінок F та FX базується на тому, що студент здає предмет під час сесії один раз і, в залежності від рівня незнання, може повторно його перездати (оцінка FX), або мусить повністю повторити його вивчення в наступному/наступних семестрах (оцінка F). Наші нормативні документи дають право перездати тричі протягом сесії, а при третій незадовільній оцінці студент повинен бути відрахований. Тобто, в нашій практиці оцінка F означає відрахування. Університети часто обходять цю необхідність шляхом повторного вивчення протягом наступного семестру на платній основі (юридично – явно не бездоганний підхід).

3.6. Яким чином у Вашому закладі використовується шкала оцінювання ECTS?

- Використовується при оформленні Додатка до диплома європейського зразка.

- Успішне оцінювання результатів навчання є передумовою присвоєння кредитів особі, яка навчається. Підвищення об'єктивності оцінювання знань студентів за рахунок модульних і семестрових контролів протягом семестру та використання 100-бальної шкали для оцінювання інтегрованих знань студентів із кожного модуля (навчальної дисципліни) і обов'язковим переведенням цих оцінок у національну шкалу та шкалу ECTS.

- Оцінювання знань здійснюється за 4-бальною шкалою і шкалою ECTS. Співвідношення між оцінками А, В, С, D, Е максимально наближене до шкали оцінювання ECTS (А – 10%, В – 25%, С – 30%, D – 25%, Е – 10%).

Чи є формальні або неформальні обмеження щодо відсотка різних оцінок (за шкалою ECTS) у межах однієї групи (поток) студентів?

- ТАК – 4 респонд. (7%)
- НІ – 49 респонд. (89%)
- НЕ визначилися – 2 респонд. (4%).

Зазначте, будь ласка, причини такої ситуації.

До причин наявності обмежень віднесено, зокрема, такі:

- Відсоток різних оцінок за ECTS (А, В, С, D, Е, F, G) визначається за результатами навчання на потоці (не менше 70 осіб).

- Є формальні обмеження щодо відсотка окремих оцінок за шкалою ECTS у межах однієї групи або потоку студентів. При цьому не порушуються права студентів щодо визнання їх відмінниками навчання за підсумками надання оцінки їхнім знанням за національною шкалою. Так, оцінку А за шкалою ECTS може мати не більше 10% студентів академічної групи або потоку, що, на наш погляд, відповідає рекомендаціям експертів ЕНЕА. Якщо відсоток більше 10, вважається, що навчальна програма дисципліни має послаблені вимоги до знань студентів, якщо менше 10% – навпаки, програма має дуже високі вимоги до знань студентів.

До факторів відсутності обмежень, зокрема, віднесено такі:

- Оцінювання є об'єктивним. Відсоток різних оцінок повинен відповідати дійсному рівню знань студентів і не може регулюватися адміністративними методами.

- Оцінка визначається на основі об'єктивного підходу до оцінювання навчальних досягнень студентів. У результаті відсоток позитивних оцінок залежить від групи та складності навчального модуля.

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Щодо відповідей ТАК: це принципово неправильно (коментарі дали ті, що відповіли НІ).

Сьогодні в ЕНЕА не ставиться вимоги/побажання паралельно до національної шкали використовувати шкалу ECTS (для немобільних студентів – це взагалі не має сенсу). Нормативні документи щодо КМСОНП таку вимогу ставлять, що є черговим свідченням нерозуміння суті ECTS авторами КМСОНП.

Хочу звернути увагу на те, що в понад 10% університетів студентів очевидно дискримінують щодо оцінювання, а вони навіть про це не знають: «винуватий Болонський процес».

3.7. Чи визначені для кожного структурного елемента навчальних програм (модулів), що реалізуються у Вашому закладі, результати навчання?

- ТАК – 52 респонд. (95%)
- НІ – 2 респонд. (4%)
- НЕ відповіли на запитання – 1 респонд. (2%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, яка класифікація цих результатів при цьому використовується?

- Все залежить від видів діяльності (модульний контроль, модульна контрольна робота, курсова робота, складність індивідуального навчального завдання, підсумковий контроль – екзамен, тощо). Пропонуються в Положенні про оцінювання орієнтовні співвідношення оцінок. Конкретика залежить від характеру спеціальностей підготовки студентів та самого предмета.

- Оскільки у процесі навчання з переважною більшістю предметів домінує самостійна пізнавальна діяльність студента, рекомендується встановлювати максимальну оцінку за її виконання не менше 2/3 сумарної оцінки модульного контролю. Решта сумарної оцінки модульного контролю – бали за модульну контрольну роботу.

- Класифікація результатів визначається навчальною та робочою навчальною програмами навчальної дисципліни та може бути: усне опитування, письмова контрольна робота, тестування із перевіркою результатів викладачем, комп'ютерне тестування, колоквиум тощо.

Якщо ні, зазначте, будь ласка, причини такої ситуації:

- Наразі здійснюється перехід до Дублінських дескрипторів структурних елементів навчальних програм.

- Оцінку за кожний структурний елемент навчальних програм (модулів) практично неможливо виставити для мало кредитних дисциплін.

Коментар експерта (Ю. Рашкевич):

Коментарі (як тих, хто відповів «ТАК», так і тих, хто відповів «НІ») свідчать про абсолютне нерозуміння терміну «результати навчання». Відповіді на ключові питання (кредитний вимір, результати навчання) свідчать про:

- загрозливе для системи освіти України нерозуміння керівниками ВНЗ сутності Болонського процесу, навчально-методичних основ ЕНЕА;

- посилення роботи з боку МОН України щодо нормативного та методичного забезпечення процесу реформування вищої освіти України в контексті Болонського процесу та створення ЕНЕА;

- актуальність та нагальну необхідність розширення та поглиблення системи підвищення кваліфікації керівників ВНЗ України.

10.4. Запровадження DS

4.1. Яка частка випускників Вашого ВНЗ отримує DS?

ОКР	<1%	1–5%	6–20%	21–50%	понад 50%	Не відповіли
Бакалавр	26 (47%)	9 (16%)	5 (9%)	2 (4%)	2 (4%)	11 (20%)
Спеціаліст	25 (45%)	14 (25%)	4 (7%)	2 (4%)	3 (5%)	7 (13%)
Магістр	22 (40%)	13 (24%)	6 (11%)	3 (5%)	2 (4%)	9 (16%)

Коментар експерта (А. Гожик):

Очевидним є те, що до цього часу видача DS у більшості ВНЗ була дуже епізодичним явищем, при цьому найчастіше його отримували випускники – власники дипломів магістра: DS отримали не більше 5% випускників ОКР бакалавра і ОКР магістра у 64% ВНЗ, а за ОКР спеціаліста – у 71% ВНЗ (якщо не брати до уваги незаповнені анкети, відповідні показники складуть 80% ВНЗ – для бакалаврів і спеціалістів, і 76% – для магістрів).

4.2. Чи вбачаєте Ви залежність між кількістю студентів, які бажають отримати DS, і фахом, який здобуває студент?

- ТАК – 18 респонд. (33%)
- НІ – 32 респонд. (58%)
- НЕ відповіли – 5 респонд. (9%).

Якщо так, уточніть, будь ласка, студенти яких спеціальностей найчастіше подають заяви на отримання DS:

Комп'ютерна справа (інформатика)	12 респонд. (22%)
Гуманітарні науки	11 респонд. (20%)
Інженерія та інженерна справа	8 респонд. (15%)
Бізнес та адміністрування	7 респонд. (13%)
Педагогіка	6 респонд. (11%)
Виробничі та переробні галузі	5 респонд. (9%)
Математика та статистика	4 респонд. (7%)
Право	4 респонд. (7%)
Архітектура та будівництво	3 респонд. (5%)
Журналістика та інформація	3 респонд. (5%)
Охорона довкілля	3 респонд. (5%)
Соціальні та біхевіористичні науки	3 респонд. (5%)
Сфера обслуговування	3 респонд. (5%)
Науки про життя (біологічні)	2 респонд. (4%)
Транспортні послуги	2 респонд. (4%)
Мистецтво	1 респонд. (2%)
Соціальне забезпечення	1 респонд. (2%)

Коментар експерта (А. Гожик):

Позитивну відповідь щодо наявності залежності між кількістю бажаючих отримати DS і фахом студентів надала лише третина опитаних ректорів, однак при цьому 5 респондентів із числа тих, які відповіли «НІ», назвали групи напрямів/спеціальностей, випускники за якими найчастіше подавали заяви про отримання DS. Із врахуванням цих відповідей, у 50% ВНЗ відмічена наявність залежностей між фахом студентів і кількістю бажаючих отримати DS.

Найчастіше за отриманням DS звертаються випускники в галузі комп'ютерної справи, бізнесу та адміністрування, гуманітарних наук, інженерії та інженерної справи. Не відмічені серед активних споживачів DS випускники в галузі наук про життя, фізичних наук, математики і статистики, а також ветеринарії і охорони здоров'я. Причина, найімовірніше, полягає в належності спеціальностей двох останніх галузей до числа регулю-

ваних професій (із власними міжнародно визнаними формами документів) і традиційно високому іміджу випускників ВНЗ України за іншими напрямками (їхні дипломи де-факто визнаються у більшості ВНЗ Європи).

4.3. Чи є у Вашому закладі пов'язані з процесом видачі DS прояви незадоволення студентів?

- ТАК – 13 респонд. (24%)
- НІ – 42 респонд. (76%).

Якщо так, уточніть, будь ласка, що саме найчастіше викликає нарікання студентів:

- Тривалість виготовлення (неможливість отримання одночасно з дипломом) – 8 респонд. (15%)
- Необхідність оплати документа і розмір оплати – 4 респонд. (7%)
- Повнота інформації, внесеної ВНЗ, та якість її перекладу – 2 респонд. (4%)
- Визначена наказом МОН України структура документа – 1 респонд. (2%).

Коментар експерта (А. Гожик):

Оскільки кількість студентів, незадоволених тривалістю виготовлення DS (неможливістю отримання одночасно з дипломом), вдвічі перевищує кількість тих, хто незадоволений вартістю цього документа (якщо брати до уваги тільки заповнені анкети, відповідні показники складають 62% і 31% студентів), то існуючий порядок видачі DS слід вважати більш ніж невдалим.

4.4. Які із нижче зазначених складових процесу підготовки і виготовлення DS викликають найбільші труднощі для працівників Вашого закладу?

- Переклад англійською мовою (з урахуванням значної персоналізації введеної інформації) – 27 респонд. (49%)
- Внесення інформації у програмні продукти видавника – 20 респонд. (36%)
- Опис програми підготовки (Programme requirements) і результатів навчання (Learning Outcomes) – 12 респонд. (22%)
- Опис навчальних досягнень студентів (Programme details) і системи оцінювання – 10 (18%)
- Опис професійних прав випускників та додаткової інформації – 9 респонд. (16%).

Коментар експерта (А. Гожик):

Визнання майже 60% (із тих, хто відповів) наявності труднощів із перекладом DS англійською мовою є серйозною засторогою щодо якості перекладу, а враховуючи проблеми із описом результатів навчання і (що вражає) із описом навчальних досягнень студентів – заставляє непокоїтись щодо якості виданих додатків про освіту взагалі. Вражає і заставляє тривожитись щодо можливості своєчасної і масової видачі DS високим відсотком ВНЗ, які визнають недосконалими програмні продукти ДП «Інфоресурс».

4.5. Які із нижче зазначених аспектів співпраці з Розпорядником Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ДП «Інфоресурс») щодо виготовлення DS потребують удосконалення?

- Двоетапна процедура замовлення – 24 респонд. (44%)
- Тривалість виготовлення – 23 респонд. (42%)
- Вартість виготовлення – 15 респонд. (27%)
- Необхідність укладання договорів з третіми особами – 10 респонд. (18%).

Коментар експерта (А. Гожик):

ВНЗ висловлюють незадоволення існуючим порядком виготовлення DS, називаючи ключовим недоліком тривалість виготовлення. Відтак, слід вважати обґрунтованими наявні побоювання, що збереження цього порядку при видачі нових додатків до диплома про вищу освіту призведе до зриву термінів їх видачі (а також термінів вступної кампанії до магістратури).

10.5. Запровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК)

5.1. Чи вважаєте Ви досконалими описи вітчизняних ОКР?

- ТАК – 15 (27%)
- НІ – 40 (73%).

Якщо так, обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію:

• Все відображено у галузевих стандартах вищої освіти України – ОКХ, ОПП, засобах діагностики якості вищої освіти.

Якщо ні, зазначте, будь ласка, що саме потребує удосконалення:

• ОКР потребують узгодження з Класифікатором професій і чітким визначенням бакалавра в професійному просторі (спеціальність) чи обмеження його академічним рівнем. Більшість роботодавців не сприймають бакалавра як сформованого фахівця. Термін «фахівець» за напрямом підготовки не визначає його професійної компетенції для надання первинної посади на виробництві. Бакалавр повинен бути за спеціальністю з освітньою підготовкою відповідно до галузі знань чи науки.

• Слід на законодавчому рівні чітко визначити правовий статус бакалаврів, спеціалістів, магістрів. Відповідно до опису ОКР визначити професійні компетенції фахівців кожного ОКР, що полегшить у подальшому процес працевлаштування, насамперед випускників-бакалаврів.

Коментар експерта (В. Захарченко):

Більшість респондентів вважають наявні на теперішній час описи вітчизняних ОКР недосконалими. Це свідчить про необхідність удосконалення, а скоріше – формування нових описів вітчизняних ОКР.

У той же час значна кількість респондентів пов'язує описи ОКР із позиціонуванням ОКР у професійній сфері та не пов'язує описи ОКР із результатами навчання, зокрема – з описами, встановленими у чинному положенні про ОКР (ступеневу освіту) та описами кваліфікаційних рівнів у QF-EHEA, EQF-LLL і НРК. Це, у свою чергу, свідчить про необхідність реалізації заходів, спрямованих на поширення інформації щодо сучасного бачення кваліфікацій, зокрема – кваліфікацій вищої освіти.

5.2. Чи доцільним є запровадження академічних і професійних програм на ОКР?

	ТАК	НІ
Бакалавр	37 (67%)	18 (33%)
Магістр	50 (91%)	5 (9%)

Якщо так, обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію:

• На ОКР «бакалавр» запровадження професійних програм можливо за умови виникнення відповідних потреб ринку праці, інакше збільшиться контингент працевлаштованих.

• На ОКР «магістр» професійні програми запроваджені обов'язково (особливо при скороченні обсягів підготовки за ОКР «спеціаліст»). Це попередить виникнення дефіциту фахівців вищої кваліфікації у виробничій сфері.

• Запровадження академічних та особливо професійних програм на кожному ОКР дозволить більш ефективно моделювати навчальний процес, спрямувати його на повну відповідність НРК і здійснювати підготовку фахівців із реальними потребами ринку праці.

• Запровадження поділу магістерської підготовки на академічну та професійну, особливо для природничих та інженерних спеціальностей, дозволить підвищити якість підготовки і сприятиме працевлаштуванню випускників.

Коментар експертів:

В. Захарченко: Переважна більшість респондентів схильється до доцільності запровадження академічних та професійних програм. Такий розподіл дозволив би більш чітко визначити цілі освітніх програм та, відповідно, формувати зміст освіти.

У той же час переважна більшість респондентів пов'язує доцільність або недоцільність введення професійних програм для ОКР бакалавра та магістра з потребами ринку праці, або відсутністю чи невизначеністю таких потреб. Слід відзначити, що у таких випадках більшість респондентів звертає, в основному, увагу на назви ОКР та їхнє теперішнє позиціонування на ринку праці (особливо це стосується кваліфікації бакалавра) і не ґрунтує свої висновки на описах кваліфікацій, зокрема – на результатах навчання та необхідності формування відповідного змісту освіти.

Так, відповіді респондентів, які базуються на «потребах ринку праці» та можливому вилученні із структури вищої освіти ОКР спеціаліста, не враховують відмінність описів кваліфікацій шостого та сьомого рівнів НРК та, відповідно, першого та другого циклів вищої освіти ЕНЕА від наявних на теперішній час описів вітчизняних ОКР бакалавра, спеціаліста та магістра.

Це також свідчить про необхідність спрямування зусиль на поширення інформації щодо сучасного бачення кваліфікацій та компетентнісного підходу до формування освітніх програм.

В. Луговий: На бакалаврському, магістерському та докторському рівнях краще називати «академічні» та «прикладні» програми згідно з термінологією ISCED.

5.3. Чи вважаєте Ви досконалим чинний механізм розроблення освітніх стандартів?

- ТАК – 15 респонд. (27%)
- НІ – 40 респонд. (73%).

Якщо так, обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію:

• Складові галузевих стандартів розробляються на основі компетентнісно орієнтованого підходу в освіті з урахуванням положень НРК, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341, що враховує EQF-LLL та QF-EHEA, які є загальноєвропейськими в Європі.

• Розробкою освітніх стандартів займаються науково-методичні комісії, які створені у провідних ВНЗ.

Якщо ні, зазначте, будь-ласка, що саме потребує удосконалення?

• Суттєвого удосконалення потребують засоби діагностики професійних досягнень випускників. Необхідно відійти від стандартизації змісту освіти та перейти до стандартизації результатів.

• Стандарти є застарілими.

• Вважаємо, що при розробці освітніх стандартів слід враховувати статус навчального закладу, спеціфіку підготовки фахівців, доцільність введення нових стандартів чи коригування існуючих. Є гостра потреба терміново розробити нові освітні стандарти з урахуванням затвердженої НРК та усіх змін, що відбулися у структурі ринку праці, його потреб, економіці країни в цілому за цей період, Бажано перед розробкою та затвердженням нових освітніх стандартів провести

широке обговорення за участю ректорів ВНЗ, провідних науковців, представників студентства.

- Науково-методичні комісії демонструють різні підходи визначення змістової частини ОПП, обсягів навчальних годин за циклами підготовки фахівців. ОКХ мають суттєві відмінності змістовної частини за галузями знань, напрямками підготовки.

- Структура чинних освітніх стандартів і методика їх розробки дуже громіздка. Тягар розробки стандартів падає на плечі ВНЗ, у той час, коли ОКХ мають форми представники ринку праці – роботодавці, зацікавлені професійні об'єднання.

Коментар експерта (В. Захарченко):

Переважає більшість респондентів вважає чинний механізм розроблення освітніх стандартів недосконалим. Значна частина звертає увагу на застарілість і громіздкість чинних методики розроблення освітніх стандартів та самих стандартів.

Також суттєвою проблемою є відсутність на теперішній час достатньої гнучкості як самих освітніх стандартів, так і механізму їх розроблення і погодження, що не дозволяє ВНЗ оперативно реагувати на запити ринку праці та суспільства, і вносити необхідні корективи у власні освітні програми.

Слід зауважити, що на теперішній час відсутня ухвалена на національному рівні методика розроблення освітніх стандартів на основі компетентнісного підходу, а наявні методики не базуються на сумісних із НРК описах кваліфікацій.

Формування сучасної методики розроблення освітніх стандартів на основі компетентнісного підходу є однією з найбільш актуальних задач із упровадження НРК.

5.4. Зазначте, будь ласка, які заходи необхідно здійснити для забезпечення відповідності чинних освітніх стандартів, що діють у вищій освіті, вимогам ринку праці?

- Постійно проводити моніторинг ринку праці, оперативно вносити необхідні зміни в освітні стандарти.

- Слід виділити кошти на державну програму розробки державних стандартів вищої освіти, оскільки механізм розробки державних стандартів в Україні практично існує. В робочу групу розробників обов'язково включати представників роботодавців.

Коментар експерта (В. Захарченко):

Переважає більшість респондентів звертає увагу на необхідність залучення представників сфери праці

до формування стандартів. Також актуальною є задача моніторингу вимог ринку праці та оперативного внесення необхідних поправок до освітніх програм. Реалізація цієї задачі потребує впровадження більш гнучких (у порівнянні з існуючими) моделей освітніх стандартів та механізму їх розроблення і погодження.

Цільове фінансування розроблення освітніх стандартів могло б суттєво підвищити як ефективність процесів розроблення стандартів, так і якість самих стандартів.

5.5. Чи існують професійні стандарти (стандарту компетентності) для кваліфікацій, які присвоюються випускникам Вашого закладу?

- ТАК – 24 респонд. (44%)
- НІ – 25 респонд. (45%)
- НЕ визначилося – 6 респонд. (11%)

Коментар експерта (В. Захарченко):

Результати опитування свідчать, що для значної частини освітніх програм, які реалізуються вітчизняними ВНЗ, відсутні пов'язані з ними професійні стандарти.

Слід зазначити, що значна кількість респондентів, які підтвердили наявність споріднених професійних стандартів, в якості прикладів таких стандартів навели складові галузевих стандартів вищої освіти, затверджені МОН України, а не професійні стандарти, які діють у сфері праці. Зауважимо, що в якості прикладів не наводились і кваліфікаційні характеристики відповідних професій працівників.

Таким чином, можна констатувати, що «доля відсутності» необхідних професійних стандартів є значно більшою, ніж 45%. Це також свідчить про те, що наявні освітні стандарти розроблялись без базування на споріднених професійних стандартах, що діють у сфері праці.

У той же час саме професійні стандарти, які повинні формуватися у сфері праці, мають визначати професійно-орієнтовану складову освітніх стандартів. На жаль, слід констатувати, що на теперішній час в Україні відсутні сучасні професійні стандарти для більшості професій. У переважній більшості випадків роль професійних стандартів на теперішній час виконують кваліфікаційні характеристики професій працівників, які, як правило, є застарілими та не узгоджуються з НРК.

Відсутність сучасних професійних стандартів у сфері праці є суттєвою проблемою, яка безпосередньо впливає на якість освітніх програм та на відповідність кваліфікацій вищої освіти сучасним запитам.

5.6. Яким рівням НРК, на Вашу думку, відповідають вітчизняні ОКР і наукові ступені? Зазначте, будь ласка, відповідні рівні НРК¹

ОКР	Рівень НРК						
	4 рівень	5 рівень	6 рівень	7 рівень	8 рівень	9 рівень	Інше
Молодший спеціаліст	5 респ. (9%)	22 респ. (40%)					1–3 рівень 6 респ. (11%) Не відповідали 22 респ. (40%)
Бакалавр	5 респ. (9%)	7 респ. (13%)	22 респ. (40%)				2–3 рівні 4 респ. (7%) Не відповідали 17 респ. (31%)
Спеціаліст	3 респ. (5%)	4 респ. (7%)	10 респ. (18%)	14 респ. (25%)			3 рівень 1 респ. (2%) Не відповідали 23 респ. (42%)
Магістр		3 респ. (5%)	4 респ. (7%)	25 респ. (45%)	7 респ. (13%)		Не відповідали 16 респ. (29%)
Кандидат наук			1 респ. (2%)	5 респ. (9%)	32 респ. (58%)	6 респ. (11%)	Не відповідали 11 респ. (20%)
Доктор наук				1 респ. (2%)	3 респ. (5%)	34 респ. (62%)	10 рівень 1 респ. (2%) Не відповідали 16 респ. (29%)

¹ У таблиці затемнені клітинки, що відповідають прогнозним зіставленням вітчизняних ОКР і наукових ступенів з НРК.

Коментар експерта (В. Захарченко):

Результати опитування свідчать, що бачення приблизно половини респондентів більш-менш співпадає з прогнозним зіставленням вітчизняних ОКР і наукових ступенів із кваліфікаційними рівнями НРК. Зауважимо, що найбільша «невизначеність» присутня у позиціонуванні ОКР спеціаліста, – долі респондентів, які віднесли ОКР спеціаліста до сьомого та шостого кваліфікаційних рівнів НРК, різняться несуттєво. Це підкреслює проблемність питання відповідності результатів навчання, встановлених для кваліфікації

спеціаліста, описам певного кваліфікаційного рівня НРК.

Також слід зауважити, що багато респондентів або не визначились, або надали відповіді, що суттєво відрізняються від прогнозного зіставлення вітчизняних ОКР та наукових ступенів з кваліфікаційними рівнями НРК. Це може свідчити про недостатню інформованість академічного персоналу у питаннях, що стосуються НРК, та необхідність реалізації заходів щодо інформаційного та кадрового забезпечення впровадження НРК.

5.7. Яким циклом ЕНЕА, на Вашу думку, відповідають вітчизняні ОКР і наукові ступені? Зазначте, будь ласка, відповідні цикли ЕНЕА¹.

ОКР та наукові ступені	Цикли ЕНЕА				
	I	II	III	Інше	Не відповіли
Молодший спеціаліст	14 респонд. (25%)	4 респонд. (7%)		0 цикл 3 респонд. (5%)	34 респонд. (62%)
Бакалавр	23 респонд. (42%)	2 респонд. (4%)			30 респонд. (55%)
Спеціаліст	7 респонд. (13%)	11 респонд. (20%)	6 респонд. (11%)		31 респонд. (56%)
Магістр		23 респонд. (42%)	2 респонд. (4%)		30 респонд. (55%)
Кандидат наук		2 респонд. (4%)	21 респонд. (38%)	IV цикл 2 респонд. (4%)	30 респонд. (55%)
Доктор наук		4 респонд. (7%)	14 респонд. (25%)	IV–V цикли 8 респонд. (15%)	29 респонд. (53%)

Коментар експерта (В. Захарченко):

Можна констатувати, що бачення приблизно третини респондентів (від 25% до 40% для різних рівнів) більш-менш співпадає з прогнозним зіставленням вітчизняних ОКР і наукових ступенів з циклами ЕНЕА.

У той же час багато респондентів виявилися недостатньо інформованими у питаннях описів кваліфікацій вищої освіти в ЕНЕА та, відповідно, відчувають ускладнення із позиціонуванням вітчизняних ОКР і наукових ступенів у кваліфікаційній структурі ЕНЕА. До такої категорії можна віднести респондентів, які або не дали відповіді, або зазначили неіснуючі цикли ЕНЕА (нульовий, четвертий, п'ятий тощо), або замість циклів ЕНЕА зазначили рівні НРК чи ОКР. Це свідчить про актуальність розроблення описів вітчизняних кваліфікацій вищої освіти, сумісних із НРК та QF-ЕНЕА, та реалізації заходів щодо інформаційного та кадрового забезпечення впровадження НРК.

5.8. Чи використовується НРК у Вашому закладі для перегляду результатів навчання за ОПП?

- ТАК – 29 респонд. (53%)
- НІ – 22 респонд. (40%)
- НЕ відповіли – 4 респонд. (7%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, за якими саме:

• Лише як орієнтир для складання навчальних планів. Але у представленому вигляді НРК використовувати дуже складно, оскільки дескриптори занадто розпливчасті й не забезпечені засобами контролю, потрібен весь комплекс стандартів. Найкорисніше для ВНЗ мати ОПП і засоби контролю якості підготовки із всіх елементів ОПП.

• НРК урахується при формуванні навчального плану та при визначенні навчальних компетентностей студентів.

• При формуванні варіативної частини галузевих стандартів вищої освіти, які розробляються в університеті.

• При розробці внутрішніх стандартів ВНЗ, для визначення найбільш притаманних професійних, соціальних та особистісних компетентностей для кожної кваліфікації, для процедури оцінювання та критеріїв успішності, забезпечення якості навчання.

• У відповідності з дескрипторами НРК коригуються освітні професійні програми ВНЗ, ціллю корегування є результати навчання, що подані в послідовності дескрипторів НРК: знання, уміння, комунікація, автономність і відповідальність.

Якщо ні, зазначте, будь ласка, причини такої ситуації:

• Перегляд результатів навчання за ОПП здійснюється за існуючими ОКР.

• Наразі здійснюється послідовний перехід у застосуванні НРК при створенні ОПП.

• НРК не відповідає вимогам ЕНЕА і аналогічним документам, які самосертифіковані в країнах-учасниках Болонського процесу. Її неможливо застосовувати для покращення організації навчального процесу та забезпечення якості освітніх бакалаврських та магістерських програм. Рамка не є зрозумілою і прозорою для європейських партнерів. У зв'язку з цим, МОН України наразі працює над розробленням НРК вищої освіти.

• Відсутність офіційних роз'яснень щодо використання НРК.

Коментар експерта (В. Захарченко):

Використання НРК при формуванні програм вищої освіти у значній кількості ВНЗ свідчать, що НРК вже «почала працювати» у сфері вищої освіти. Однак для

¹ У таблиці затемнені клітинки, що відповідають прогнозним зіставленням вітчизняних ОКР та наукових ступенів з циклами ЕНЕА.

повноцінного впровадження результатного підходу до формування програм вищої освіти необхідно невідкладно вживати заходи, які мають «наблизити» НРК до ВНЗ та зробити НРК більш зрозумілою для розробників освітніх програм.

Доцільним є невідкладне розроблення на основі НРК описів кваліфікацій вищої освіти та їх затвердження нормативним документом на національному рівні. Такий нормативний документ має визначити базові результати навчання для вітчизняних кваліфікацій вищої освіти, встановити їх зіставлення з кваліфі-

каційними рівнями НРК та обов'язковість формування освітніх програм на основі визначених результатів навчання.

Також доцільними можуть бути інформаційні заходи, спрямовані на підвищення рівня розуміння академічним персоналом ВНЗ цілей, структури та змісту НРК, взаємозв'язків НРК із загальноєвропейськими рамками кваліфікацій та ознайомлення з кращою практикою модернізації освітніх програм на основі компетентнісного підходу.

10.6. Забезпечення якості вищої освіти

6.1. Якими основними нормативно-правовими актами Ви керуєтесь у забезпеченні якості вищої освіти у Вашому закладі?

Респонденти до переліку віднесли такі документи:

- Конституція України;
- закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»;
- Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 244 (244/2008) «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні»;
- Указ Президента України від 30.09.2010 р. № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 р. № 1074 «Положення про державний вищий навчальний заклад» (із змінами);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2001 р. № 978 «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1019 «Про ліцензування освітньої діяльності з надання освітніх послуг»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.2011 р. № 865 «Про внесення змін до Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій України»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.2011 р. № 1283 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти»;
- Наказ МОН України від 02.06.1993 р. № 161 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах»;
- Наказ МОН України від 24.12.2002 р. № 744 «Положення Про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації»;
- Наказ МОН України від 24.12.2003 р. № 847 «Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів»;
- Наказ МОН України від 21.01.2004 р. № 40 «Положення про дистанційне навчання»;
- Наказ МОН України від 23.01.2004 р. № 48 «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу»;

- Наказ МОН України від 31.12.2004 р. № 988 «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір»;
- Наказ МОН України від 13.07.2007 р. № 612 «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство»;
- Наказ МОН України від 16.10.2009 р. №847 «Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи»;
- Лист МОН України від 20.03.2012 р. 1/9-207 «Щодо ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти»;
- Наказ МОН України від 13.06.2012 р. № 689 «Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу»;
- Наказ МОН України від 20.06.2013 р. № 809 «Про затвердження орієнтовних критеріїв оцінювання діяльності ВНЗ»;
- Лист МОН України №1/9-119 від 26.02.2010 р. «Про методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах»;
- Лист МОН України 1/9-774 від 23.10.2012 р. «Щодо змін у сфері ліцензування та акредитації»;
- рішення Колегії МОН України від 2 квітня 2009 р. «Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти» (протокол № 4/1-4);
- ДСТУ ISO 9000:2007 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2005, IDT);
- ДСТУ ISO 9001:2008, НСУ. Система управління якістю;
- ДСТУ ISO 9001-2009 Системи управління якістю. Вимоги. (ISO 9001:2008, IDT).

6.2. Що саме із Стандартів і рекомендацій щодо якості в ЄПВО (ESG), які схвалені на Болонському саміті у м. Бергені в 2005 р., імплементовано у Вашому закладі?

- Запроваджена кредитно-модульна система навчання з усіх спеціальностей.
- Відповідальність ВНЗ за рівень освіти, внутрішній контроль, зовнішня перевірка, акредитація, сертифікація та ін.
- Запроваджено та постійно удосконалюється система оцінювання знань студентів, система обліку навчальної роботи студента і викладача в ECTS.
- Індивідуальна і самостійна робота, вільний вибір курсів, індивідуальні навчальні завдання, мовна підготовка.
- Інформаційний пакет спеціальностей.
- Засоби діагностики якості знань. Видача DS.
- Розроблена «Настанова з якості», функціонує система управління якістю, реалізується академічна мобільність.

- Створення органів студентського самоврядування на рівні університету і факультетів.
- Створення робочої групи зі впровадження в університеті положень Болонського процесу.
- Поступово впроваджуються «проектно-цільовий» та «системно-процесний» підходи до управління якістю освіти університету.
- Сертифікована система управління якістю згідно з ДСТУ ISO 9001:2009.
- 3-циклове навчання, каталог курсу, аплікаційна форма студента, угода про навчання, академічна довідка.
- Навчання протягом життя (можливість отримати другу вищу освіту на базі першої, підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів, післядипломна освіта на базі ВНЗ).

Коментар експерта (В. Луговий):

Як видно з відповідей на питання 6.1 і 6.2, європейські стандарти та рекомендації, зокрема щодо внутрішнього забезпечення якості (саме забезпечення, а не лише моніторингу, оцінювання, контролю), у ВНЗ ще повністю не осмислені та системно не застосовуються у вітчизняній практиці. Сприяття цій роботі могло б розроблення Національних стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти, сумісних із ESG.

6.3. Чи існує у Вашому закладі окремий підрозділ із забезпечення якості вищої освіти?

- ТАК – 40 респонд. (73%)
- НІ – 14 респонд. (25%)
- НЕ відповіли – 1 респонд. (2%).

Якщо так, уточніть, будь ласка, яка його назва та основні функції?

- Відділ контролю якості освіти.
- Відділ методичного забезпечення та моніторингу якості освіти.
- Відділ моніторингу якості освіти та менеджменту.
- Відділ організаційного та методичного забезпечення навчального процесу.
- Відділ профорієнтаційної роботи, працевлаштування, моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації.
- Відділ стандартизації.
- Група моніторингу якості навчального процесу як підрозділ із забезпечення якості.
- Лабораторія з моніторингу навчання та організації, планування навчально-методичної роботи.
- Навчальні відділи факультетів.
- Навчально-аналітичний відділ.
- Навчально-методичний відділ забезпечує високий рівень освітніх послуг.
- Навчально-методичний центр освітніх технологій.
- Навчально-методичний центр стандартизації та якості освіти.
- Сектор внутрішніх аудиторів для забезпечення якості надання освітніх послуг.
- Сектор змісту освіти та впровадження ECTS у складі науково-методичної ради університету.
- Сектор управління якістю та моніторингу навчального процесу при навчальному відділі.
- Центр моніторингу якості освіти.
- Центр управління якістю освіти.

Коментар експерта (В. Луговий):

Із назв підрозділів випливає, що зазначені структури лише частково та аспектно зорієнтовані на виконання європейських стандартів та рекомендацій щодо внутрішнього забезпечення якості в закладах.

6.4. Які основні докази свідчать про належну якість вищої освіти у Вашому закладі?

- Визнання на світовому рівні, почесні нагороди та відзнаки, отримання нагород Best Enterprise, European Quality Award.

- Достатній рівень професорсько-викладацького складу (як за кількісними показниками, так і за якісними) та працевлаштування випускників ВНЗ.
- Позитивні відгуки роботодавців, відсоток випускників, які здобули науковий ступінь, учене звання.
- Позиція у рейтингах ВНЗ.
- Високий конкурс при вступі (загальний вступний бал – 709,4).
- Студенти є переможцями Всеукраїнських конкурсів та студентських олімпіад.
- Успішне проходження процедур ліцензування та акредитації напрямів та спеціальностей.
- Результати семестрових і державних іспитів, ректорських контрольних робіт.
- Досконала внутрішня система моніторингу якості освіти.
- Зацікавленість університетом з боку іноземних студентів (абітурієнтів).
- Навчальна і дослідницька робота, яка виконується на високому рівні.
- Швидкий кар'єрний зріст випускників.
- Отримання якісної освіти безпосередньо залежить від якості самих вимог (цілей, стандартів і норм), якості ресурсів (програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси) та якості освітніх процесів (наукова та навчальна діяльність, управління, освітні технології), які безпосередньо забезпечують підготовку фахівців.

Коментар експерта (В. Луговий):

Відповіді показують, що керівники ВНЗ у цілому адекватно розуміють свідчення освітньої якості. Важливо на національному рівні сформулювати основні критерії якості, які б слугували чіткими (у невеликій кількості) головними орієнтирами для ВНЗ.

6.5. Що з власного досвіду Ви могли б порекомендувати Вашим колегам-ректорам для забезпечення якості вищої освіти?

- Постійно проводити комплексний моніторинг якості освіти, проводити ліцензування нових спеціальностей.
- Високий рівень кадрового забезпечення навчально-виховного процесу, залучення до навчання обдарованої молоді, розвиток матеріально-технічного та інформаційного забезпечення.
- Використання ІКТ безпосередньо у навчальному процесі та управлінні ВНЗ.
- Створення сприятливого психологічного клімату в колективі, атмосфери партнерства між студентами і викладачами.
- Профорієнтація на спеціальності та якість прийому і навчального процесу.
- Прозорість, відкритість, демократичність кожного кроку.
- Індивідуальний підхід до студентів і персональна відповідальність за якість навчання.
- Кожен співробітник, підрозділ і весь колектив ВНЗ повинні відповідати за якість власної роботи.
- Інтенсифікація контактів з роботодавцями.
- Створення умов для реалізації програм подвійних дипломів.
- Налагодження співпраці з ВНЗ різних країн для забезпечення входження науково-педагогічного персоналу в міжнародне наукове співробітництво; організація навчання та стажування студентів у закордонних ВНЗ і підприємствах.
- Узгодження стратегії розвитку ВНЗ із урахуванням його позиціонування у національних та міжнародних рейтингах.
- Проектний підхід до стратегії розвитку ВНЗ.
- Системно вчитися, інноваційно мислити та діяти.

- Створення власної профільної інфраструктури: інформаційний центр, Інтернет-кафе, виставковий центр тощо.

- Створити Раду з якості освіти.

- Системна методична підготовка та підвищення кваліфікації викладачів, в тому числі в постійно діючій Школі педагогічної майстерності та організація регулярних тренінгів.

- Гнучкість освітніх програм і навчальних планів (коригування та перегляд).

Коментар експерта (В. Луговий):

У відповідях не зазначено функціонування системи внутрішнього забезпечення якості згідно з ESG.

6.6. Які зміни в системі вищої освіти на законодавчому рівні слід здійснити з метою зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України?

- Забезпечити розвиток освіти та інтеграції освіти в Україні до ENEA; поліпшення соціального захисту педагогічних і науково-педагогічних працівників, утвердження високого статусу педагогічних працівників.

- Прийняти новий Закон «Про вищу освіту».

- Розробити галузеві стандарти всіх напрямів підготовки (спеціальностей), типові навчальні плани та навчальні програми; активізувати роботу із централізованого забезпечення ВНЗ підручниками та посібниками з грифом МОН України.

- Враховувати інноваційні вимоги роботодавців; удосконалювати процедуру працевлаштування випускників ВНЗ із обов'язковим передбаченням системи стажування на підприємствах без врахування стажу та оплатою праці спеціаліста-стажиста.

- Привести у відповідність до європейських стандартів 3-х циклову підготовку фахівців у системі вищої освіти України.

- Прийняття Програми «Освіта і наука без кордонів».

- Доцільно ввести елементи незалежного моніторингу і оцінки знань студентів.

- Відмовитися від ліцензійних обсягів; докорінно змінити систему акредитації, зорієнтувавши її на потреби роботодавців.

- Залучати міжнародних експертів до зовнішнього та внутрішнього оцінювання якості вищої освіти на засадах, підтверджених Бухарестським комюніке.

- Прийняття нової редакції Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність».

- Модернізація освітніх стандартів і навчальних програм на основі компетентнісного підходу.

- Створення державної бази діагностики знань студентів, сучасного рівня матеріально-технічної бази, розроблення на державному рівні ІКТ навчання.

- Прийняти закон про заохочення роботодавців щодо фінансування освітніх послуг.

Коментар експерта (В. Луговий):

Відповіді засвідчують несформованість корпоративного професійного інтересу до якості та її забезпечення шляхом законодавчого унормування зовнішнього забезпечення якості та функціонування незалежної агенції забезпечення якості відповідно до ESG.

6.7. Які зміни в системі вищої освіти на законодавчому рівні слід здійснити з метою внутрішнього забезпечення якості вищої освіти України?

- Прийняти новий Закон «Про вищу освіту».

- Визначити процедуру залучення студентів до неформальної, системної та дієвої участі в оцінці якості вищої освіти; запровадити фінансові або інші стимули для покращення внутрішнього забезпечення якості в навчальних закладах; у всіх ВНЗ запровадити процедуру внутрішнього ухвалення, моніторингу та періодичного перегляду програм і кваліфікацій.

- Поглибити вивчення іноземної мови за рахунок збільшення обсягів нормативної частини.

- Введення Національних стандартів якості вищої освіти України.

- Підвищити престижність статусу науково-педагогічного працівника шляхом оптимізації академічного навантаження, оплати праці. Надання пільгових кредитів для придбання житла та ін.

- Привести до повної відповідності із напрямками реформ у вищій освіті законодавчу базу; унормувати критерії оцінювання знань студентів, механізм здійснення контролю за якістю надання освітніх послуг; зменшення навантаження на викладача та норми кількості студентів на одного викладача.

- Надання автономії університету.

- Дозволити регулювати оплату праці науково-педагогічному персоналу ВНЗ залежно від результатів навчання студентів, зокрема працевлаштування.

- Зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ.

- Зіставлення освітніх і професійних кваліфікацій із НРК.

- Узгодження окремих статей «Кодексу законів про працю України».

- Створити в усіх ВНЗ III–IV рівнів акредитації окремий підрозділ із забезпечення якості вищої освіти.

- Забезпечити ВНЗ сучасними технічними засобами навчання.

- Запровадити Національну концепцію із забезпечення внутрішньої (університетської) якості освіти відповідно до ESG.

- Створення незалежних агенцій з моніторингу якості, ввести інститут зовнішніх екзаменаторів.

- Доопрацювати концепцію моніторингу якості вищої освіти в Україні та на її основі розробити план дій.

- Введення до Умов прийому врахування балу ВНЗ під час конкурсного відбору вступників.

- Узгодження Національного класифікатора професій (та Довідника кваліфікаційних характеристик професій), Переліку спеціальностей і напрямів підготовки фахівців з вищою освітою з НРК.

Коментар експерта (В. Луговий):

Виявляється широкий спектр бачень пріоритетних назрілих змін у вищій освіті на законодавчому рівні з метою забезпечення якості. Зокрема, заявлена потреба у прийнятті нового Закону «Про вищу освіту», приведенні законодавчої бази у відповідність до напрямів реформ у вищій школі.

10.7. Академічна мобільність

8.1. Які форми міжнародної співпраці найбільш розповсюджені у Вашому закладі?

- Навчання за сумісними програмами підготовки типу 2+2, 4+0; стажування іноземних аспірантів та викладачів; читання лекцій провідними фахівцями за кордоном.

- Міжнародні наукові конференції, обмін викладачами і студентами.

- Спільне керівництво аспірантами, спільне виконання науково-дослідних проектів.

- Здійснення грантової політики, академічна мобільність, видавництво спільних наукових праць.

- Стажування науковців і студентів університету в закордонних ВНЗ, дослідницьких центрах, лабораторіях, проходження виробничої практики на сільськогосподарських підприємствах за кордоном.

- Взаємна публікація наукових робіт професорського-викладацького складу.
- Навчання іноземних студентів та аспірантів.
- Літня школа для іноземних та українських студентів з розвитку мовної підготовки.
- Угоди про співпрацю із ВНЗ закордонних країн, угода з видавництвом SATCIP (Сербія).
- Участь у програмах індивідуальної академічної мобільності, реалізація спільних освітніх проектів Програми Tempus та наукових проектів.
- Міжнародні програми академічних обмінів (Erasmus Mundus, EWENT та ін.).
- Участь у роботі міжнародних університетських асоціацій (IAU, DRC) та у багатонаціональних проектах (FP7).
- Участь (як повноправного члена) у заходах міжнародних асоціацій у сфері освіти.

Коментар експерта (О. Козієвська):

На думку респондентів, найбільш розповсюдженими формами міжнародної співпраці у ВНЗ України є надання послуг, пов'язаних із здобуттям вищої освіти іноземцями в Україні; участь у програмах академічного обміну студентами, аспірантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками; організація міжнародних конференцій, участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; спільна видавнича діяльність. Поряд із цим, в Україні практично відсутнє надання послуг, пов'язаних із здобуттям післядипломної освіти іноземцями.

8.2. Які форми міжнародної співпраці, на Вашу думку, найбільш проблематично реалізовувати в Україні?

- Програма подвійних дипломів, спільні міжнародні науково-дослідницькі проекти.
- Взаємне стажування наукових працівників і студентів.
- Залучення іноземних викладачів до викладання у вітчизняних ВНЗ.
- Включення українських ВНЗ у європейську співдружність як гідних і рівноправних членів, взаємовигідність людських та фінансових аспектів міжуніверситетських обмінів.
- Отримання грантів для міжнародних проектів.
- Програми магістерського та докторського рівнів.
- Навчання іноземних студентів.
- Докторантура.

Коментар експерта (О. Козієвська):

На думку респондентів, найбільш складнощі викликає реалізація в Україні форм міжнародної співпраці, що пов'язані з академічною мобільністю, зокрема, залучення іноземних викладачів до викладання у вітчизняних ВНЗ, організація взаємного стажування наукових працівників і студентів, навчання іноземних студентів в Україні. Проблематичні з точки зору реалізації форми міжнародної співпраці збігаються з найбільш поширеними видами такого співробітництва.

8.3. Які основні проблеми виникають під час реалізації вище зазначених Вами (п. 8.2.) форм міжнародної співпраці?

Відповіді повторюють відповіді на питання 8.1 і 8.2.

8.4. Які проблеми перешкоджають (ускладнюють) залученню(я) іноземних викладачів до викладання у ВНЗ в Україні?

- Недосконалість нормативних засад оплати праці зарубіжних викладачів.

- Недостатній фінансовий резерв ВНЗ, комунікаційні труднощі.

- Недостатнім є фінансування участі українських науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах тощо за кордоном; мовний бар'єр.
- Процес реєстрації у Державній міграційній службі України.

- Проблема оформлення пакета документів для в'їзду в Україну по запрошенню для професійної діяльності.

- Інше бачення філософії життя й розвитку суспільних відносин.

Коментар експерта (О. Козієвська):

Проблеми, які перешкоджають залученню іноземних викладачів до викладання у ВНЗ України, класифікуються за такими ознаками: нормативно-правові, фінансові та мовні (низький рівень знання іноземних мов).

Практика запрошення іноземних викладачів довела необхідність внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», які передбачають спрощений порядок працевлаштування для іноземних викладачів. Також необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства, які б передбачали можливість встановлення ставок погодинної оплати праці іноземним викладачам за рахунок коштів спеціального фонду ВНЗ.

8.5. Які проблеми перешкоджають (ускладнюють) навчання іноземних студентів в Україні?

- Невідповідність освітніх ступенів в Україні і за кордоном.

- Рівень інформованості про політичну, економічну і соціальну системи України; потреба у вдосконаленні англійської версії офіційних сайтів українських університетів.

- Недостатніми є умови для навчання та проживання іноземних студентів і недостатній рівень володіння англійською мовою викладачів.

- Процес реєстрації у Державній міграційній службі України.

- Законодавча неузгодженість, рівень життя у країні в цілому.

- Не налагоджене викладання дисциплін іноземною мовою.

- Недосконале інформування потенційних вступників про мережу ВНЗ і спектр послуг, що вони надають.

- Складнощі при оформленні віз та отримання особисто запрошення на навчання іноземців.

- Адаптація до умов життя і праці в Україні.
- Проблеми підвищеної «уваги» до іноземних студентів з боку правоохоронних органів.

Коментар експерта (О. Козієвська):

На думку респондентів, найбільшими перешкодами навчання іноземних студентів в Україні є нормативно-правові проблеми, організаційні та мовні. Їх вирішення повинне бути комплексним і стати частиною цілеспрямованої державної політики. На часі є розроблення Державної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти в Україні.

8.6. Чи реалізуються у Вашому закладі спільні міжнародні навчальні програми, що завершуються видачею подвійних дипломів (два дипломи університетів-партнерів)?

- ТАК – 25 респонд. (45%)
- НІ – 29 респонд. (53%)
- НЕ визначилися – 1 респонд. (2%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, за якими спеціальностями та з університетами яких країн:

- Аерокосмічна інженерія, інженерія логістичних систем, матеріалознавство та технології матеріалів – з ВНЗ Італії, Німеччини, РФ.
- Бізнес-інформатика, бізнес-адміністрування, туризм, інженерія культурна – з ВНЗ Франції, Австрії.
- Біохімія та імунологія, фізичне матеріалознавство, міжнародна економіка, менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, іноземні мови – з ВНЗ Франції, Польщі.
- Економіка підприємництва, фінанси та облік, соціальна педагогіка – з ВНЗ Польщі.
- Інформатика, механіка, менеджмент, виробництво, матеріалознавство – з ВНЗ Польщі, Сполученого Королівства, Іспанії.
- Комп'ютерні науки, програмна інженерія, менеджмент, автоматизоване управління технологічними процесами, фінанси і кредити – з ВНЗ РФ, Польщі, Франції.
- Комп'ютерні системи та мережі, електротехнічні системи автоматизації та електроприводу – з ВНЗ РФ.
- Комп'ютерні системи, технологія машинобудування – з ВНЗ Німеччини, Швеції.
- Кораблебудування та океанотехніка – з ВНЗ Китаю, Сполученого Королівства, Норвегії.
- Менеджмент – з ВНЗ Польщі, Естонії.
- Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, нанотехнології, бізнес-адміністрування, економіка, комп'ютерні науки, телекомунікації – з ВНЗ Німеччини, Франції, Швейцарії, Австрії.
- Менеджмент організацій і міжнародна економіка – з ВНЗ Іспанії, Франції.
- Менеджмент у виробничій сфері (металургія) – з ВНЗ Угорщини.
- Мова і література – з ВНЗ Франції.
- Прикладне матеріалознавство – з ВНЗ Німеччини.
- Програмна інженерія та системна інженерія, автоматизація систем управління – з ВНЗ Польщі, Чехії.
- Психологія, образотворче мистецтво, музичне мистецтво – з ВНЗ КНР, Німеччини.

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, причини такої ситуації:

- Несумісність термінів навчального року, неузгодженість навчальних програм, мовний бар'єр.
- Низька платоспроможність наших студентів.
- Відсутність ресурсів на організацію та здійснення програми.

Коментар експерта (О. Козієвська):

Спільні міжнародні навчальні програми, що завершуються видачею подвійних дипломів, реалізуються лише у 45% ВНЗ. Найбільш успішно здійснюється співпраця вітчизняних ВНЗ з ВНЗ Німеччини, Польщі, Китаю, Росії. Серед спеціальностей найбільш поширеними є комп'ютерні науки, менеджмент, економіка підприємства.

Міжнародна академічна мобільність в Україні в цілому «вписується» у загальний контекст сучасних освітніх тенденцій та є їх віддзеркаленням. За даними OECD, протягом останніх принаймні п'яти років молодь майже усіх розвинених країн, за винятком Фінляндії та Кореї, робить вибір на користь суспільних наук, бізнес-програм та юриспруденції.

8.7. Які основні проблеми виникають під час реалізації у Вашому закладі спільних міжнародних навчальних програм, що завершуються видачею подвійних дипломів (два дипломи університетів-партнерів)?

- Узгодження сумісних планів підготовки.
- Невідповідність термінів навчання (2 роки для магістерських програм за кордоном) і графіків навчального процесу; складність визнання академічних довідок

про проміжні результати навчання в університетах-партнерах.

- Розрив між теорією і практикою: студенти мають хорошу теоретичну базу, але часто не мають необхідної практики.
- Необхідність іноземним студентам оплачувати своє навчання в Україні згідно із законодавством.
- Невизнаність українських дипломів іноземними роботодавцями.

Коментар експерта (О. Козієвська):

Названі респондентами проблеми в цілому свідчать про необхідність підвищення якості вищої освіти України. Також їх вирішення потребує удосконалення нормативно-правової бази, зокрема внесення відповідних змін до Закону України «Про вищу освіту», розроблення комплексу заходів з метою фінансової підтримки академічної мобільності з боку держави.

8.8. Чи навчаються у Вашому закладі іноземні студенти?

- ТАК – 41 респонд. (75%)
- НІ – 13 респонд. (24%)
- НЕ дали відповідь – 1 респонд. (2%).

Якщо так, зазначте, будь ласка, їх % від кількості вітчизняних студентів, які навчаються у Вашому закладі:

- До 1% – 15 респонд. (27%)
- 1–5% – 15 респонд. (27%)
- 6–10% – 5 респонд. (9%)
- 15–30% – 6 респонд. (11%).

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, причини такої ситуації:

- Немає ліцензії на здійснення підготовки іноземних студентів.
  - Відсутність власного гуртожитку.
- На запитання, **студенти яких країн навчаються у Вашому ВНЗ**, зазначено 85 країн світу.

Зазначте, будь ласка, які труднощі ускладнюють залучення до навчання у Вашому закладі студентів із країн Західної Європи та Північної Америки:

- Побутові умови, майбутнє працевлаштування в цих країнах.
- Перелік напрямів підготовки фахівців (переважно педагогічні спеціальності).
- Незацікавленість представників Західної Європи та Північної Америки у навчанні в українських ВНЗ.
- Медична страховка фактично не працює, студенти не мають права на підробіток під час канікул.
- Труднощі з оформленням довгострокових віз для іноземних громадян.
- Фінансова обмеженість ВНЗ для рекламно-інформаційних і профорієнтаційних заходів за кордоном.

Коментар експерта (О. Козієвська):

Навчання іноземних студентів з метою здобуття вищої освіти в Україні є найбільш розвинutoю формою міжнародного співробітництва. Кількість іноземних студентів в Україні щорічно зростає. За останні 7 років кількість іноземців, які здобувають вищу освіту в Україні, збільшилась на 60%. Таке зростання відбувається переважно за рахунок студентів із країн Азії (16%) та Африки (16%).

- За даними МОН України у 2012–2013 навчальному році:
- освітні послуги іноземним громадянам надали 185 ВНЗ;
  - в Україні навчається більше 61 тис. іноземних студентів з-понад 130 країн;
  - найбільша кількість студентів з Туркменістану (12 761), Азербайджану (6 086), Китаю (4 207), Нігерії (4 033), Іраку (3 843), Росії (2 882).

Частка студентів із країн Західної Європи та Північної Америки (5%) є низькою, що пояснюється непривабливістю вищої освіти України на міжнародному освітньому ринку та соціально-економічними умовами країни.

8.9. Який % студентів Вашого закладу беруть участь у програмах академічної мобільності?

- 0% – 6 респонд. (11%)
- 0–1% – 16 респонд. (29%)
- 1–5% – 13 респонд. (24%)
- 5–10% – 9 респонд. (16%)
- 10–25% – 3 респонд. (5%)
- НЕ визначилися – 8 респонд. (15%).

Коментар експерта (О. Козієвська):

Показники академічної мобільності студентів України в рамках програм академічного обміну є досить низькими. За даними МОН України, щорічно у межах міжвідомчих і міжурядових угод, державної програми з навчання українських фахівців за кордоном, а також на підставі прямих угод

між вітчизняними та закордонними ВНЗ виїжджають за кордон для одержання освіти 18–20 тис. студентів. На сьогодні налічується близько 4,2 тис. відповідних угод.

8.10. Який % викладачів Вашого закладу беруть участь у програмах академічної мобільності?

- 0% – 3 респонд. (5%)
- До 1% – 8 респонд. (15%)
- 1–5% – 18 респонд. (35%)
- 5–10% – 8 респонд. (15%)
- 10–20% – 5 респонд. (9%)
- 20–40% – 3 респонд. (5%)
- НЕ визначилися – 10 респонд. (18%).

Коментар експерта (О. Козієвська):

Отримані дані свідчать про низький рівень академічної мобільності академічного персоналу ВНЗ України. Академічна мобільність науково-педагогічних працівників має несистемний і спорадичний характер. Практично відсутня державна підтримка цього виду академічної мобільності.

10.8. Міжнародні програми ЕУ для вищої освіти

9.1. Чи реалізуються у Вашому закладі проекти Програми Темпус?

- ТАК – 31 респонд. (56%)
- НІ – 23 респонд. (42%)
- НЕ відповіли – 1 респонд. (2%).

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, причини такої ситуації:

- Не пройшли конкурсного відбору.
- Вивчаються можливості участі у реалізації проектів Програми Темпус.

- Відсутність партнерів серед університетів Центральної та Західної Європи; відсутність підтримки з боку місцевих органів самоврядування; недостатнє знання іноземних мов викладачами та студентами; недостатні зусилля структурних підрозділів університету; недостатній фінансовий резерв навчального закладу; комунікаційні труднощі.

- Проблеми фінансування участі у зв'язку з тим, що ВНЗ є комунальною формою власності.

- Робота в цьому напрямі активно ведеться.
- Мовний бар'єр.
- Відсутність досвіду, недостатня інформованість.

- Низька активність студентів та викладачів у цьому напрямі.

Які результати від реалізації проектів Програми Темпус Ви вважаєте найсуттєвішими?

- Покращення іміджу університету серед міжнародної академічної спільноти.

- Поширення міжнародних зв'язків.
- Підвищення рівня інтернаціоналізації навчального процесу.
- Підвищення кваліфікації викладачів.
- Введення нових навчальних програм.
- Відкриття нових адміністративних структур і структурних підрозділів.

- Становлення і розвиток студентського самоврядування.

- Досвід щодо студентської міжнародної мобільності.

- Покращення стану матеріально-технічного забезпечення.

- Відкриття центру дистанційного навчання спільно з Руанським університетом (Франція).

- Упровадження програми європейської магістратури «Магістр ділового адміністрування та інформаційних технологій».

- Відкриття регіонального консультативного пункту ECTS.

- Інформатизація системи управління університетом.

- Розроблені нові модулі, видано навчальний посібник, 4 викладача університету пройшли підготовку у Франції та Чехії, 2 студента навчаються у магістратурі (Франція), створено ресурсний центр для поширення ідей «сталого розвитку» в Україні.

- Підготовка в університеті фахівців з вищою освітою за новими спеціальностями, впровадження нових технологій навчання студентів, обмін досвідом щодо навчальної та наукової роботи.

- Отримано нове обладнання та навчально-методична література, модернізовано роботу бібліотеки за рахунок впровадження електронної системи обліку книжкового фонду та користувачів бібліотеки.

- Створення спільної магістерської програми підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов.

- Відкрито Компетентнісний центр освітнього менеджменту і міжнародних освітніх програм (найсучасніше обладнання, методичне та програмне забезпечення).

- Створення міжуніверситетського регіонального Start-Up центру для підтримки та просування студентських інноваційних проектів.

- Модернізовано навчальні плани та анотації дисциплін, створено рекомендації для впровадження дворівневої системи бакалавр-магістр для технічних спеціальностей у ВНЗ України.

- Відкриття нових лабораторій і спеціальностей.

- Створення центрального Національного порталу для адаптації модулів E-Learning для підготовки та перепідготовки цільових груп для туристичної області.

- Підвищення рівня автономності закладу, ступеня інтегрованості закладу до освітнього простору наших партнерів з ЕУ.

Хто, на Вашу думку, отримав найбільшу користь від реалізації проектів Програми

Темпус: викладачі однієї кафедри, факультету; студенти; окремі підрозділи (інформаційно-технічний, міжнародних зв'язків та ін.) чи заклад у цілому? Обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію.

- Університет став одним із ВНЗ України, де реалізуються усі види проектів за цією програмою, що підвищило рейтинг університету на національному та міжнародному рівнях; викладачі підвищили кваліфікацію завдяки розробці нових навчальних дисциплін та участі у міжнародних конференціях; студенти отримали знання і навички за тематикою навчального курсу.

- Університет у цілому: покращено імідж університету на міжнародній арені, було відкрито нову спеціальність та новий структурний підрозділ. 28 викладачів пройшли закордонне стажування у європейських ВНЗ. Студенти отримали можливість навчатися за новою спеціальністю, слухати лекції іноземних фахівців.

- Університет став знаним у Європі, сприймається як надійний партнер міжнародного співробітництва.

- За поодинокими виключеннями, проекти Темпус мали великий вплив на розвиток університету в цілому, оскільки їх результати стосувалися одразу декількох рівнів університетської структури (впровадження інформаційних технологій в адміністративну систему на рівні кафедр, створення регіонального консультативного центру ECTS для потреб усіх факультетів, видання посібника з питань академічної мобільності для студентства, впровадження механізмів контролю якості інтернаціоналізації на факультетах та ін.).

- Університет у цілому: завдяки тому, що в університеті існує потужна практика поширення результатів проектів на всіх рівнях; а також упроваджуються нові стандарти та управлінські практики.

- Університет у цілому: через покращення якості роботи кафедр, факультетів та інститутів.

- Викладачі факультетів: оскільки поновлено навчальні програми, матеріально-технічні ресурси для реалізації навчальних програм, є можливості стажування за кордоном.

- Університет у цілому: тривале партнерство, комунікація, підвищення якості освіти.

Які основні проблеми внутрішнього характеру виникають та ускладнюють реалізацію проектів Програми Темпус?

- Низька зацікавленість викладачів до участі у проектах із-за додаткового навантаження.

- Низький рівень володіння викладачами іноземними мовами.

- Організаційні проблеми: відкриття валютного рахунку, розрахунки через казначейство.

- Нечіткий розподіл обов'язків між членами консорціумів і, відповідно, низький рівень їх взаємодії.

- Формальний підхід до впровадження й розповсюдження результатів проекту.

- Низька вмотивованість учасників консорціумів до подальшої співпраці після завершення проектів.

- Для отримання синергетичного ефекту як для проектів, так і для університету в цілому, необхідна міжпроектна взаємодія, проведення регулярних спільних зустрічей проектних команд з вищим керівництвом ВНЗ.

- Ускладнюють процес великий обсяг навчального навантаження та мовний бар'єр.

- Наявність жорсткого стандарту навчання зі спеціальності «Мова та література (англійська, французька, німецька)».

- Супротив частини академічного персоналу щодо впровадження європейських підходів до організації навчального та управлінського процесів.

- Нерівномірність фінансування європейських та українських ВНЗ за Програмою Темпус.

Які основні проблеми зовнішнього характеру виникають та ускладнюють реалізацію проектів Програми Темпус?

- Недосконалість законодавчої бази для реалізації проектів, а саме: міжкультурне непорозуміння з європейськими партнерами у деяких випадках, несвоєчасне надходження бюджетних коштів проекту для його реалізації, занадто багатий обсяг звітної документації.

- Не завжди зрозумілі пріоритетні напрямки для участі у проектах Темпус.

- Труднощі з отриманням і використанням проектних коштів.

- Труднощі із забезпеченням подальшої реалізації розроблених навчальних програм через недосконалість законодавства у галузі освіти.

- Складність процедури реєстрації проектів у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України; несвоєчасність здійснення операцій із рахунків університету на єдиному казначейському рахунку.

- Значне зростання в останні роки кількості партнерів у кожному з проектів.

- Складнощі з відкриттям багаторазових віз для здійснення мобільності учасників проектів.

- Невідповідність вітчизняного законодавства щодо вищої освіти сучасним тенденціям євроінтеграції, що гальмує впровадження як самих проектів, так і їх результатів.

Які найбільш суттєві позитивні зміни відбулися у Вашому закладі внаслідок реалізації проектів Програми Темпус?

- Відкрита нова навчальна програма на магістерському рівні 8.000013 «Бізнес-адміністрування»; відкритий навчально-методичний центр; стажування 16 викладачів і 7 студентів у ВНЗ-партнерах; підписано 5 договорів про співробітництво з ВНЗ-партнерами; проведення всеукраїнських науково-методичних семінарів; видання науково-методичної літератури.

- Подаються нові заявки на проекти Темпус.

- Розширення географії міжнародних зв'язків; опанування нових форматів навчання (дистанційне навчання, європейські магістратури, літні школи тощо).

- Упровадження внутрішніх і зовнішніх механізмів контролю якості освіти та інтернаціоналізації.

- Формування європейського світогляду, впровадження найкращих європейських практик у всі сфери діяльності.

- Підвищення мобільності студентського та викладацького складу, високий рівень інтернаціоналізації.

- Підвищення якості надання освітніх послуг.

- Модернізація матеріально-технічної бази.

- Упровадження програм подвійних дипломів, зміцнення зв'язків університету як з вітчизняними, так і з закордонним бізнесом.

- Відкриття факультету економіки та підготовка кваліфікованих викладачів для нього.

- Наближення до європейських стандартів навчання та викладання іноземних мов.

- Прогрес у розвитку лабораторної та методичної бази викладання дисциплін з промислової електроніки.

- Тривале партнерство між університетом та європейськими ВНЗ, яке не припиняється й після завершення проектів, започаткування нових спільних дослідницьких проектів і проектів академічної мобільності.

- Упроваджено два нових магістерських курси, створено мовний центр, агроекологічний центр та екологічну електронну бібліотеку.

- Створюється система підготовки студентів для формування необхідних професійних та особистісних компетентностей для започаткування і успішного ведення підприємницької діяльності.

- Відкрито центр трансферу технологій, рекрутингове агентство, модернізовано центр кар'єри, налагоджено взаємодію з кадровими відділами підприємств.

- Отримано фінансування ще двох проектів за Програмою Темпус.

- Мультимедійний клас, обладнаний за кошти Програми Темпус; факультет зайняв провідне місце на міжнародному ринку освітніх послуг і забезпечує високий рівень мовної підготовки іноземних громадян.

- Зміна настрою в колективі відносно перспектив міжнародної діяльності.

- Активне вивчення іноземних мов студентами. Новітнє мультимедійне обладнання.

- Коригування наявних програм навчання та реформування системи управління університетом, диверсифікація джерел фінансування, комерціалізація наукових розробок, збільшення кількості грантів, упровадження новітньої інфраструктури та підвищення автономності закладу.

Коментар експерта (О. Оржель):

Ті респонденти, які брали участь у програмі, надають доволі різноманітний список результатів реалізації проектів Темпус, серед яких є довготривалі наслідки з відчутним впливом на інституційному (університетському), регіональному та національному рівнях. Важливо, що ця група респондентів справедливо називає бенефіціаром проекту Темпус університет в цілому, також згадуючи серед бенефіціарів факультети, викладачів і студентів.

У переліку зовнішніх і внутрішніх бар'єрів, що ускладнюють реалізацію проектів Темпус, згадуються як об'єктивні фактори, так і висловлюються суб'єктивні оціночні судження.

Загалом відповіді свідчать, що респонденти непогано обізнані з Програмою Темпус, знають про її переваги та реально оцінюють обмеження (перепони), що стримують від участі у проектах Темпус.

9.2. Чи реалізуються у Вашому закладі проекти Програми Еразмус Мундус?

- ТАК – 14 респонд. (25%)
- НІ – 40 респонд. (73%)
- НЕ відповіли – 1 респонд. (2%)

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, причини такої ситуації:

- Не пройшли конкурсного відбору.
- Вивчаються можливості участі у реалізації проектів Програми Еразмус Мундус.

- Відсутність партнерів серед університетів Центральної та Західної Європи; відсутність підтримки з боку місцевих органів самоврядування; недостатнє знання іноземних мов викладачами та студентами; недостатні зусилля структурних

підрозділів університету; недостатній фінансовий резерв навчального закладу; комунікаційні труднощі.

- Проблеми фінансування участі у зв'язку з тим, що навчальний заклад комунальної форми власності.

- Українські університети не можуть самостійно ввійти до Програми Еразмус Мундус.

- Мовний бар'єр.

- Відсутність досвіду, недостатня інформованість.

- Низька активність студентів і викладачів у цьому напрямі.

- Недостатність і несвоєчасність інформування про такі проекти.

- Програми університетів-партнерів не відповідають напрямам підготовки, що здійснюються в Університеті.

Які результати від реалізації проектів Програми Еразмус Мундус Ви вважаєте найсуттєвішими?

- Розробка і впровадження програми спільного диплома (Joint Degree) «Європейський магістр із соціальної інклюзії»: створення повністю англomовного навчального курсу з модулів, що викладаються запрошеними європейськими викладачами; інтегрованість академічної мобільності до навчального процесу; захист дипломних проектів англійською мовою (у тому числі дистанційний, з використанням сучасних телекомунікаційних технологій).

- Можливість міжнародної студентської мобільності між 29 університетами-партнерами по програмі.

- Збагачення особистого досвіду студентів і викладачів, можливість дізнатися більше про інші моделі набуття та розповсюдження знань, розширення кола контактів і спілкування та поглиблення знання іноземних мов.

- Ознайомлення з новими формами проведення навчальних занять у європейських університетах; реалізація можливості накопичення кредитів за вибором студентів під час академічних обмінів; удосконалення організації та контролю за самостійною роботою студентів тощо.

- Можливість студентам і науковцям навчатися та проходити стажування у найкращих європейських університетах.

- 13 студентів, 4 аспіранти, 2 докторанти та 3 викладача мали можливість стажування та навчання у різних країнах.

- Підвищення рівня кваліфікації найбільш мотивованих і талановитих студентів та працівників, які отримали можливість ознайомитися з міжнародним досвідом.

- Підвищення конкурентоспроможності випускників університету, які брали участь у таких програмах.

Хто, на Вашу думку, отримав найбільшу користь від реалізації проектів Програми Еразмус Мундус: викладачі однієї кафедри, факультету; студенти; окремі підрозділи (інформаційно-технічний, міжнародних зв'язків та ін.) чи заклад у цілому? Обґрунтуйте, будь ласка, Вашу позицію:

- Якщо провідними бенефіціарами першого проекту Socrates Erasmus були студенти і викладачі окремого факультету (соціальної педагогіки і психології), то другий проект Erasmus Mundus Action 2 ELECTRA охоплює одразу декілька факультетів (фізичний, біологічний, економічний, математичний, юридичний, менеджменту) і тому значною

мірою впливає на університет у цілому (зокрема, у тому, що стосується опанування інструментарію ECTS, досвіду порівняння навчальних планів та ін.).

- Користь може отримати тільки університет у цілому.

- Університет у цілому – через досягнення студентів і викладачів та підвищення рейтингу серед потенціальних вступників.

- Викладачі Інституту психології університету, тому що мали можливість ознайомитися з європейським досвідом проведення занять та особливостями здійснення наукових досліджень.

- Безпосередньо учасники програми (студенти, науковці та співробітники відділу міжнародних зв'язків). Крім того, університет у цілому, завдяки створеному міжнародному консорціуму, значно розвинув свої міжнародні зв'язки та можливості.

- Студенти, оскільки вони мали можливість інтеграції до культури європейських країн, ознайомилися з особливостями закордонної системи освіти.

Які основні проблеми внутрішнього характеру виникають та ускладнюють реалізацію проектів Програми Еразмус Мундус?

- Брак мотивації з боку цільової аудиторії (студентів, аспірантів, викладачів).

- Мовний бар'єр.

- Труднощі з погодженням індивідуальних планів, синхронізацією навчального процесу і застосуванням інструментарію ECTS через невідповідність навчальних планів.

- Недостатньо інформаційного простору та мовний бар'єр.

- Узгодження дисциплін, що вивчаються за кордоном за навчальним планом вітчизняного ВНЗ, і необхідність виконання навчальних планів обох університетів.

- Відсутність достатньої кількості місць у гуртожитках для розміщення іноземних студентів і викладачів.

- Значно зростають об'єми робіт, які виконують співробітники відділу міжнародних відносин (без додаткової оплати).

- Певна інертність викладачів і студентів.

Які основні проблеми зовнішнього характеру виникають та ускладнюють реалізацію проектів Програми Еразмус Мундус?

- Неможливість забезпечення повноцінного навчання у магістратурі за кордоном через відсутність дворічної магістратури в українських ВНЗ; труднощі з оформленням на навчання європейських студентів із партнерських ВНЗ.

- Дуже великий конкурс претендентів.

- Участь українських студентів ускладнюється обмеженістю матеріальних ресурсів.

- Складність в отриманні віз.

Які найбільш суттєві позитивні зміни відбулися у Вашому закладі внаслідок реалізації проектів Програми Еразмус Мундус?

- Розширення географії міжнародних зв'язків.

- Модернізація навчальних програм.

- Декілька факультетів здобули перший досвід функціонального застосування інструментарію ECTS для забезпечення академічної мобільності.

- Зміни в менталітеті студентів і викладачів, підвищення їх готовності брати участь у міжнародному співробітництві, усвідомлення ними ролі і місця університету у ЄНЕА.

- Внесені зміни до форми організації контролю за самостійною роботою студентів, налагоджено систему інформування викладачів і студентів щодо

діючих міжнародних проектів, а також активізовано міжнародну співпрацю із зарубіжними ВНЗ.

- Помітне підвищення зацікавленості у вивченні іноземних мов у групи студентів, що орієнтуються на участь у Програмі Еразмус Мундус.

- Підвищився стимул до отримання високих оцінок з метою участі у наступних конкурсах Програми Еразмус Мундус.

- Наукові стажування значно поглибили двосторонні взаємини між провідними дослідними групами університетів-партнерів.

- Відкриття лінгвістичних навчально-методичних центрів.

- Зростання інтересу студентів, викладачів і молодих учених до участі у проектах.

- Університет був запрошений до участі у 2 консорціумах, що подали конкурсні пропозиції на реалізацію проектів Еразмус Мундус.

- 5 представників університету у 2013–2014 навчальному році розпочали реалізацію програми академічної мобільності у Португалії, Польщі, Франції.

Коментар експерта (О. Оржель):

Респонденти справедливо вказують на множинність впливу Програми Еразмус Мундус: бенефіціарами проектів Еразмус Мундус є безпосередні учасники програм мобільності – студенти і викладачі, окремі факультети/інститути в межах університету та університет у цілому.

Ті, хто брав/бере участь у Програмі Еразмус Мундус, правильно окреслюють переваги від участі у проектах та справедливо визначають перешкоди, що обмежують участь українських університетів у програмі. У переліку перешкод досить великий список обмежень, пов'язаних із невідповідністю нормативно-правової бази України Болонським принципам.

Деякі відповіді свідчать про те, що респонденти не обізнані з Програмою Еразмус Мундус та освітніми програмами ЕУ в цілому: приміром, форма власності університету (приватної, комунальної форми власності) не обмежує участь ВНЗ в освітніх програмах ЕУ.

9.3. Чи реалізуються у Вашому закладі проекти Програми Жана Моне?

- ТАК – 1 респонд. (2%)

- НІ – 52 респонд. (95%)

- НЕ відповіли – 2 респонд. (4%)

Якщо ні, вкажіть, будь ласка, причини такої ситуації:

- Відсутність партнерів серед університетів Центральної та Західної Європи; відсутність підтримки з боку місцевих органів самоврядування; недостатнє знання іноземних мов викладачами та студентами; недостатні зусилля структурних підрозділів університету; недостатній фінансовий резерв навчального закладу; комунікаційні труднощі.

- Не пройшли конкурсного відбору.

- Вивчаються можливості участі у реалізації проектів Програми Жана Моне.

- Подали заявку на участь.

- Проблеми фінансування участі у зв'язку з тим, що навчальний заклад належить до комунальної форми власності.

- Робота в цьому напрямі активно ведеться.

- Мовний бар'єр.

- Відсутність досвіду, недостатня інформованість.

- Низька активність студентів і викладачів у цьому напрямі.
- Недостатність і несвоєчасність інформування про такі проекти.
- Заявки на Програми Жана Моне подаються індивідуально, тому вплив університету на процес подання заявок досить обмежений.

Які результати від реалізації проектів Програми Жана Моне Ви вважаєте найсуттєвішими?

- Обізнаність академічної спільноти про європейську інтеграцію, введення нових навчальних курсів студентам, підвищення іміджу університету на національному та міжнародному рівнях, отримання додаткового фінансування освітньої діяльності університету.

Які основні проблеми зовнішнього характеру виникають та ускладнюють реалізацію проектів Програми Жана Моне?

- Недосконала законодавча база щодо використання грантових коштів.

Які найбільш суттєві позитивні зміни відбулися у Вашому закладі внаслідок реалізації проектів Програми Жана Моне?

- Покращення іміджу університету серед міжнародної академічної спільноти, поширення

міжнародних зв'язків, підвищення рівня інтернаціоналізації навчального процесу, підвищення кваліфікації викладачів, введення нових навчальних програм, відкриття Центру досконалості імені Жана Моне.

Коментар експерта (О. Оржель):

Відповіді респондентів свідчать, що українські університети мало обізнані з Програмою Жана Моне: не брали участі, не знають вимог до проекту Жана Моне (приміром, відсутність партнерів серед університетів Центральної та Західної Європи або підтримки з боку місцевих органів самоврядування не є завадами на шляху реалізації проекту Жана Моне).

Деякі пояснення об'єктивно вказують на неспроможність українських університетів брати участь у проектах Жана Моне (наприклад, мовний бар'єр або відсутність досвіду).

Відповіді окремих респондентів свідчать, що університети поки що не усвідомлюють своєї ролі суб'єкта (агента) інтернаціоналізації, необхідності самостійно шукати інформацію про міжнародні проекти і гранти, стимулювати структурні підрозділи університету, студентів і викладачів брати участь у програмах і проектах, долати мовний бар'єр.

ПРОГРАМА ЗАХОДІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА¹

Співавтори – Володимир БУГРОВ,
Андрій ГОЖИК

Затверджена:

- Ухвалою Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 7 листопада 2011 р.
- Ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 7 листопада 2011 р.

Загальні положення

На Всесвітній конференції UNESCO з проблем вищої освіти (2009) було зафіксовано, що, попри безумовний вплив рівня наукових досліджень на престиж навчального закладу, основною суспільною функцією університетів на сьогодні визнається підготовка фахівців. Відповідно до цього, умовою успішної конкуренції на світовому ринку знань було визнано визначення університетами пріоритетів у викладанні та навчанні студентів.

Забезпечення якості освіти визнається всіма зацікавленими сторонами (освітні заклади, здобувачі освіти і роботодавці) як центральне завдання всіх інституціональних змін у сфері освіти. Проблема забезпечення якості освіти є наскрізною в Болонському, Копенгагенському та Туринському процесах, відповідні програми заходів реалізуються як на регіональному, національному і галузевому рівнях, так і на рівні окремих навчальних закладів. Домінуючою тенденцією розвитку взаємодії сфери освіти і ринку праці є визнання провідної ролі оцінки результатів (а не процесу) навчання при визначенні якості підготовки.

Мінімальний перелік показників, які має відстежувати система забезпечення якості освіти у ВНЗ, і пороговий рівень вимог до діяльності навчального закладу визначаються зовнішніми процедурами гарантування якості – процедурами ліцензування та акредитації, визначеними МОН України, процедурами акредитації та оціночними критеріями Європейської Асоціації із забезпечення якості вищої освіти, Європейської

Асоціації Університетів, Європейської Асоціації вищих навчальних закладів, загально визнаних рейтингів тощо. Водночас, усі ці процедури «керівництва якістю» є необхідною, але недостатньою складовою забезпечення якості освіти, оскільки неспроможні гарантувати зростання якості освіти у ВНЗ.

Внутрішньоуніверситетська програма забезпечення якості освіти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (далі – Університет), крім моніторингу багатьох кількісних показників, спрямована на підтримку системи цінностей, традицій, норм (як загальноуніверситетського рівня, так і субрівнів академічних підрозділів – інститутів, факультетів, кафедр), які, власне, й визначають ефективність функціонування Університету.

Стратегія культури якості може реалізовуватись лише за умови залучення і активної участі всіх працівників Університету (адміністрація, керівники структурних підрозділів, науково-педагогічні та наукові працівники, навчально-допоміжний, адміністративно-господарський персонал) і студентів. При цьому, з одного боку, повноваженнями щодо розробки власних цілей, ініціатив і дослідження якості мають бути наділені всі учасники процесу, а з іншого – необхідно мати впевненість, що всі партнери намагатимуться розвивати культуру якості: адже в кінцевому підсумку повну відповідальність за розподіл повноважень і результати діяльності несе керівництво Університету.

I. Заходи, спрямовані на вдосконалення навчальних програм

На сьогодні зміст навчальних планів за напрямками і спеціальностями формується із урахуванням вимог затверджених галузевих стандартів освіти, нормативних документів МОН України і тимчасових стандартів освіти Університету. Цей перелік є достатнім для забезпечення відповідності критеріям процедур ліцензування та акредитації, але не вирішує проблем:

- зростання привабливості та прозорості навчальних програм Університету для потенційних споживачів;
- урахування тенденцій розвитку освітніх програм та вимог до них, у тому числі дескрипторів рамок кваліфікацій ENEA (QF for ENEA і навчання впродовж життя (EQF-LLL) тощо, на ринку освітніх послуг

«Проблеми слід вирішувати послідовно – немає сенсу вивчати проблеми ефективності програми підготовки, поки є сумніви щодо рівня наданих знань»

Європи та світу загалом і в конкретній предметній галузі зокрема;

- забезпечення академічної мобільності студентів;
- підвищення здатності випускників до працевлаштування як у найближчій перспективі, так і в майбутньому (у зв'язку зі змінами вимог ринку праці), а відтак є недостатнім для забезпечення конкурентоспроможності Університету.

§ 1. Запровадження орієнтованих на студента навчальних планів підготовки за ОКР «бакалавр» і «магістр»

Ураховуючи рекомендації європейських інституцій, досвід із запровадження рамок кваліфікацій і так званих «еталонів предметних областей» у EU та країнах,

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/#resources>.

які є провідними експортерами освітніх послуг, Університет повинен удосконалити процес розробки навчальних планів, які мають орієнтуватися не на викладача, а на студента. Процедура затвердження, моніторингу і періодичного перегляду програм підготовки і кваліфікацій повинна включати наступні кроки:

1. Формування цілей і завдань навчальних програм:

1.1. Обґрунтування своєрідності програми підготовки з урахуванням точок зору роботодавців, фахівців і академічної спільноти (на регіональному/національному / європейському рівні).

1.2. Визначення профілю програми підготовки відповідно до рівня присвоєваних кваліфікацій і з урахуванням типових видів занять випускників (карта професій).

1.3. Визначення загальних (інструментальних, міжособистісних, системних) і фахових компетентностей², які мають бути досягнуті у програмі підготовки, та є необхідними для визнання професійної та/або академічної кваліфікації.

1.4. Визначення кінцевих результатів навчання³ (опис того, що студент повинен знати, вміти і бути здатним продемонструвати після завершення навчання) за програмою підготовки. Кінцеві результати навчання програм підготовки різних рівнів мають чітко відрізнятися. Так само мають відрізнятися кінцеві результати навчання запроваджуваних у програмі підготовки спеціалізацій.

Результати навчання мають бути описані мовою, доступною для розуміння студентами, роботодавцями та іншими зацікавленими сторонами.

1.5. Визначення критеріїв, за якими оцінюється досягнення студентами цілей навчальної програми та рівня їхніх досягнень.

2. Розробка навчального плану:

2.1. Вибір видів навчальної діяльності, які дозволяють досягнути визначених результатів навчання.

2.2. Розробка структури навчального плану: визначення переліку і змісту навчальних дисциплін і практик; розподіл навчального часу студента; визначення підходів до викладання та навчання, а також методів оцінювання. При цьому слід урахувати, що:

- сфера інтересів науково-педагогічних працівників при формуванні навчального плану має бути урахувана, однак її роль є значно меншою у порівнянні із запланованими результатами навчання, що і є суттю студенто-орієнтованого підходу до формування навчального плану;

- мінімізація кількості навчальних дисциплін сприяє підвищенню об'єктивності оцінювання рівня сформованості компетентностей у студента як завдяки можливості досягнення відповідності змісту дисципліни запланованим результатам навчання, так і завдяки можливості об'єднати експертний потенціал викладачів у процесі підсумкового оцінювання.

3. Формування вимог до результатів навчання за попереднім рівнем.

4. Формування критеріїв, за якими відбуватиметься перегляд навчальних планів у результаті як зворотного зв'язку із викладачами, студентами, випускниками і роботодавцями, так і внаслідок прогнозування розвитку галузі та суспільства.

Відповідальні за впровадження: випускаючі кафедри; науково-методичні комісії та вчені ради факультетів/інститутів; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Уні-

верситету; проректор з науково-педагогічної роботи; Вчена рада Університету; ректор.

Критерії ефективності: індекс працевлаштування випускників; міжнародна сертифікація навчальних програм; участь у міжнародних програмах підготовки; мобільність студентів; рейтинг за оцінками роботодавців.

§ 2. Підвищення якості методичного забезпечення навчальних дисциплін

Заплановані програмою підготовки за напрямом/спеціальністю результати навчання значною мірою формуються за рахунок опанування навчальних дисциплін загальнонаукової та фундаментальної підготовки, базових професійно-орієнтованих дисциплін інших напрямів і спеціальностей. Кадровий потенціал Університету, в якому майже 2400 штатних науково-педагогічних працівників (ще близько 700 фахівців залучається за різними формами сумісництва) здійснюють підготовку фахівців з вищою освітою майже за 30% напрямів і понад 20% спеціальностей, зареєстрованих в Україні (від освіти – до інженерії та державного управління), дозволяє, завдяки взаємній участі факультетів та інститутів у навчальному процесі, забезпечити на високому фаховому рівні викладання усіх без винятку навчальних дисциплін і сформувати необхідну методичну підтримку. Для реалізації цієї спроможності, а також урахування специфічних потреб викладання за напрямками і спеціальностями, необхідно:

1. Встановити, що методичне забезпечення навчальної дисципліни і компетентія щодо визначення достатності фахового рівня викладача, який забезпечує її викладання, покладається на кафедру, наукове спрямування якої найбільш повно відповідає змісту дисципліни. Покласти відповідальність за визначення відповідності змісту дисциплін профілю наукових інтересів кафедр на науково-методичну раду Університету.

2. З метою забезпечення єдиних методичних підходів до викладання дисциплін, які є профільними одночасно для кількох кафедр, а також для забезпечення належного рівня експертизи навчально-методичних розробок, сформувати при науково-методичній раді, за пропозиціями факультетів/інститутів, відповідні предметні комісії.

3. При плануванні навчального процесу неухильно дотримуватись принципу забезпечення викладання навчальних дисциплін профільними кафедрами.

4. З метою урахування специфічних потреб підготовки за напрямками та спеціальностями, зобов'язати науково-педагогічних працівників, які забезпечують викладання дисциплін, погоджувати навчальні програми і робочі навчальні програми з відповідними випускаючими кафедрами.

Відповідальні за впровадження: науково-методична рада Університету; науково-методичний центр організації навчального процесу; декани факультетів/директори інститутів; проректор з науково-педагогічної роботи.

Критерії ефективності: оцінка фахового рівня викладання дисциплін студентами, випускниками, викладачами, зовнішніми експертами.

§ 3. Посилення практичної підготовки студентів

Важливим чинником, який сприяє формуванню вміння застосовувати набуті теоретичні знання у практичній діяльності, а відтак сприяє набуттю студентами професійних компетентностей, є практична підготовка

² Компетентності (реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності) є динамічним поєднанням знань, розуміння, навичок, умінь, досвіду та здібностей (приймати правильні професійні рішення, прогнозувати результати дій, нести відповідальність тощо), які лежать в основі кваліфікації випускника.

³ За рекомендаціями ENQA (European Network for Quality Assurance in Higher Education) результати навчання формуються в термінах компетентностей.

на робочому місці. Недооцінка ролі стажування (або навіть праці за спеціальністю) на конкретному робочому місці ще під час навчання часто має наслідком невміння творчо застосувати отримані знання у практичній діяльності, що ускладнює процес адаптації випускників на виробництві, знижує якість їхньої роботи, і навіть погіршує їхні можливості щодо працевлаштування.

Враховуючи важливість практичної підготовки, слід не лише передбачати в навчальних планах проходження студентами навчальної та виробничої практик, але й узгоджувати з потенційними роботодавцями обсяги і види практичної підготовки, терміни її проведення тощо.

Відповідальні за впровадження: випускаючі кафедри; науково-методичні комісії та вчені ради факультетів/інститутів; науково-методичний центр організації навчального процесу; центр працевлаштування; проректор з науково-педагогічної роботи; проректор з наукової роботи; проректор з науково-педагогічної роботи (навчально-виховна робота).

Критерії ефективності: індекс працевлаштування випускників; рейтинг за оцінками роботодавців.

§ 4. Запровадження навчальних програм (програм підвищення кваліфікації) післядипломної освіти

Одним із засобів утвердження провідної ролі Університету в сфері вищої освіти України та одночасно чинником, що сприятиме налагодженню співпраці з «реальним сектором економіки», є створення і сертифікація програм підвищення кваліфікації для фахівців з вищою освітою. Такі програми надають можливість (шляхом набуття відповідних компетентностей) отримання додаткових кваліфікацій у межах того самого

освітнього рівня і тієї ж професії, що сприяє кар'єрному зростанню і підвищує здатність працевлаштування. Розроблені програми мають бути двох типів:

1. Програми підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ.

Такі програми формуються за напрямками і спеціальностями, підготовку з яких забезпечує Університет, на тривалу перспективу, і сертифікуються у МОН України.

Відповідальні за впровадження: науково-методичні комісії і вчені ради факультетів/інститутів; науково-методична рада Університету; інститут післядипломної освіти.

Критерії ефективності: кількість слухачів та їх кар'єрне зростання; національна і міжнародна сертифікація програм; участь у міжнародних програмах підготовки; рейтинг за оцінками керівництва інших ВНЗ і викладачів.

2. Тематичні програми підвищення кваліфікації фахівців-практиків.

Програми формуються випускаючими кафедрами на замовлення роботодавців і відповідно до узгоджених із роботодавцями вимог (обсяги, тривалість, вимоги до оцінювання тощо). Термін існування таких програм і порядок їх оновлення визначаються замовником.

Відповідальні за впровадження: випускаючі кафедри; науково-методичні комісії та вчені ради факультетів/інститутів; науково-методична рада Університету; інститут післядипломної освіти.

Критерії ефективності: кількість слухачів та їх кар'єрне зростання; національна і міжнародна сертифікація програм роботодавцями; участь у міжнародних програмах підготовки; рейтинг за оцінками роботодавців.

II. Заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і забезпечення їх вмотивованості до розвитку культури якості

Кількісний та якісний склад науково-педагогічних працівників, як штатних, так і меншою мірою тих, які працюють за сумісництвом, є однією з ключових позицій більшості рейтингів ВНЗ. Вимоги до фахового рівня професорсько-викладацького складу та їх наукових досягнень значною мірою визначають можливість отримання ліцензії для надання освітніх послуг. Саме професорсько-викладацький склад у кінцевому підсумку несе відповідальність за розробку навчальних програм, їх запровадження, якість викладання та оцінювання, забезпечення зворотного зв'язку із роботодавцями, випускниками і студентами.

§ 1. Процедури відбору та призначення на посаду науково-педагогічних працівників

Процедури залучення науково-педагогічних працівників до навчального процесу регламентуються законами України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами профільних міністерств і відомств. Разом із тим, одне з ключових питань – оцінка рівня компетентності викладачів – у нормативних документах врегульована лише рамково, за обмеженим переліком формальних ознак,

«Викладачі – це найважливіший навчальний ресурс, доступний для більшості студентів. Компетентність викладачів є ключовим чинником, який визначає потенціал ВНЗ із забезпечення якості освіти. Культура якості освіти не може бути «нав'язана зверху»; будь-які заходи щодо забезпечення якості освіти без ефективної участі викладачів безперспективні»

більшість з яких, до того ж, характеризує (якісно та кількісно) рівень наукових досліджень, тоді як якість викладання переважно описується критеріями, що не підлягають вимірюванню. Складність комплексного оцінювання фахового рівня викладача саме як науково-педагогічного працівника не є внутрішньо українською проблемою, вона проявляється і у структурі показників та вагових коефіцієнтах абсолютної більшості рейтингів, визначаючи престиж Університетів.

Як наслідок, при прийнятті рішень щодо фахової придатності претендента на посаду викладача домінуючою, якщо не єдиною, є оцінка наукової діяльності (фахового рівня у відповідній науковій галузі), що, загалом, не зовсім коректно і валидно. Приймаючи як аксіому обов'язковість поєднання науково-педагогічними працівниками у своїй діяльності викладання та науково-дослідної роботи, Університету слід удосконалити (у межах, передбачених чинними нормативними документами) наявні процедури зарахування і продовження терміну перебування на посаді викладачів, а саме:

1. Вдосконалити наявні та/або запровадити нові критерії (з відповідною диференціацією за посадами

і, можливо, з урахуванням специфіки окремих структурних підрозділів – кафедри фізичного виховання і спорту, кафедр іноземних та української мов для неспеціалізованих факультетів), які б засвідчували, що особи, залучені до викладацької роботи (у тому числі на умовах погодинної оплати), щонайменше:

- мають відповідну кваліфікацію та/або високий фаховий рівень у відповідній науковій галузі;
- здатні отримувати і генерувати нові знання, адаптувати їх до нових умов та вимог;
- мають, як мінімум, базовий рівень компетентності для здійснення своїх службових обов'язків;
- мають необхідні вміння і досвід для того, щоб ефективно передавати студентам свої знання і розуміння предмету в різних ситуаціях навчання.

2. Визначити порядок допуску до читання лекцій викладачів, які не мають наукового ступеня та/або вченого звання.

3. Передбачити для осіб, що обираються (перебираються) на посади завідувачів кафедр, представлення на Вчену раду Університету програми розвитку кафедри.

4. Розробити та запровадити систему оцінювання ефективності роботи викладачів, яка б, окрім відомостей про участь у науковій роботі та про кількість наукових і науково-методичних розробок, включала показники, за допомогою яких можна охарактеризувати:

- якість проведення навчальних занять (за моніторинговими опитуваннями студентів, випускників, викладачів кафедр, викладачів, які забезпечують дисципліни, що є наступними у структурно-логічній схемі викладання тощо);

- рівень прогресу студентів (оцінюється за відсотком студентів, яким зараховані кредити за опанування дисципліни/модулю, і показниками успішності упродовж семестру і на підсумковому контролі, з урахуванням результатів вступного контролю і показників успішності на дисциплінах, які викладалися раніше);

- якість оцінювання успішності студентів (за розподілом оцінок з навчальних дисциплін упродовж семестру і на підсумковому контролі; за порівнянням розподілу оцінок по тому ж контингенту студентів на споріднених дисциплінах/дисциплінах того ж рівня складності у той самий період часу; за результатами контролю залишкових знань студентів; за порівнянням з успішністю студентів на дисциплінах, які викладалися раніше/пізніше, але в яких оцінюються набуття студентами тих самих чи однотипних компетентностей тощо);

- рівень навчально-методичних розробок (експертні оцінки, в тому числі зовнішні);

- підвищення кваліфікації;
- участь у методичній роботі кафедр, факультетів/інститутів;

- участь у роботі з організації навчального процесу;
- участь у профорієнтаційній роботі;

- участь в інших заходах/роботах/проектах, спрямованих на зростання якості освіти в Університеті, на підвищення ефективності діяльності Університету тощо;
- інше.

5. Приймаючи рішення про продовження перебування на посаді, заохочення, накладання дисциплінарних стягнень, дострокове припинення трудових відносин тощо, враховувати оцінку ефективності роботи викладача (з диференціацією за посадами, і, можливо, з урахуванням специфіки структурних підрозділів).

6. Розробити процедуру дострокового припинення трудових відносин із тими науково-педагогічними працівниками, які стабільно демонструють свою професійну нездатність як викладачі.

Відповідальні за розробку і впровадження: науково-методична рада Університету; постійна комісія Вченої ради з кадрових питань; проректор з науково-педагогічної роботи; проректор з наукової роботи; проректор з науково-педагогічної роботи (навчально-виховна робота); перший проректор.

Критерії ефективності: оцінка фахового рівня науково-педагогічних працівників студентами, випускниками, викладачами, зовнішніми експертами.

§ 2. Заходи, спрямовані на вдосконалення фахової майстерності науково-педагогічних працівників

Університету слід створювати науково-педагогічним працівникам умови і можливості для вдосконалення фахової майстерності, запровадити програми, спрямовані на вдосконалення професійних вмінь слабких викладачів, а також сприяти формуванню атмосфери, в якій професійні вміння викладачів належно поцінюватимуться як оточуючими, так і ними самими. Для реалізації вказаних завдань доцільно запровадити наступні заходи:

1. Розробити і затвердити концепцію підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, передбачивши при цьому виділення хоча б мінімально-необхідних фінансових ресурсів і використання створених в інституті післядипломної освіти програм підвищення кваліфікації.

2. Встановити, що після зарахування на роботу (в штат чи на умовах сумісництва) кафедра зобов'язана надати науково-педагогічному працівнику точний і відповідний сучасному стану справ опис його функціональних обов'язків, профілю діяльності кафедри, вимог організації навчального процесу, очікуваних результатів навчання за програмою (програмами) підготовки фахівців, у яких задіяна кафедра тощо.

3. Запровадити на базі кафедри педагогіки і науково-методичного центру організації навчального процесу обов'язкову річну програму підготовки для штатних викладачів, які залучаються до науково-педагогічної роботи вперше.

4. Ураховуючи зростання наставницької складової в кураторській роботі та відсутність у більшості науково-педагогічних працівників спеціальної педагогічної підготовки, запровадити регулярні семінари з підвищення кваліфікації кураторів.

5. Ураховуючи зростаюче з року в рік залучення до навчального процесу аспірантів (що відповідає сучасній практиці більшості університетів світу), посилити педагогічну підготовку аспірантів шляхом запровадження на першому році навчання в аспірантурі спецкурсу з розвитку професійно-педагогічної компетентності.

6. Ураховуючи роль англійської мови в сучасному науковому світі та на ринку освітніх послуг, сприяти підвищенню рівня володіння науково-педагогічними працівниками англійською мовою. Зокрема:

- активізувати роботу центру іноземних мов Інституту філології щодо мовної підготовки штатних науково-педагогічних працівників Університету, запровадивши коротко- та довгострокові мовні курси (англійська мова);

- забезпечити фінансове стимулювання викладання професійних дисциплін англійською мовою та публікації наукових статей у провідних фахових міжнародно визнаних виданнях;

- встановити обов'язкову кваліфікаційну вимогу при зарахуванні за контрактом (вперше) на посади науково-педагогічних працівників володіння англійською мовою.

7. Ураховуючи провідну роль і відповідальність завідувачів кафедр у забезпеченні навчального процесу, відновити функціонування кадрового резерву на заміщення посад завідувача кафедри і запровадити обов'язковий курс підвищення кваліфікації для претендентів на цю посаду.

Відповідальні за розробку і впровадження: інститут післядипломної освіти; кафедра педагогіки; центр іноземних мов Інституту філології; науково-методичний центр організації навчаль-

ного процесу; відділ підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів; науково-методична рада Університету; проректор з наукової роботи; проректор з науково-педагогічної роботи; перший проректор.

Критерії ефективності: оцінка фахового рівня науково-педагогічних працівників студентами, випускниками, викладачами, зовнішніми експертами; запровадження програм підготовки (дисциплін) англійською мовою.

III. Заходи, спрямовані на вдосконалення методів викладання і підвищення рівня об'єктивності оцінювання

«Сукупність методів викладання повинна оптимально забезпечувати досягнення запланованих результатів навчання і залежить від форм навчання, рівня і профілю програм підготовки. Центральним вектором процесів викладання і навчання є оцінювання.

Оцінювання студентів передбачає послідовне використання задекларованих критеріїв, правил і процедур. Студенти мають бути чітко поінформовані про те, які критерії будуть використані при оцінюванні їхньої успішності»

Оновлення змісту, форм і методів навчання, методик оцінювання (у тому числі шляхом широкого впровадження у навчально-виховний процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронного контенту) повинно бути орієнтоване на результат – сприяти формуванню загальних і професійних компетентностей студентів та визначенню того, наскільки студенти досягли запланованих результатів. При цьому воно не повинне перетворюватись у самоціль, заперечувати існуючі напрацювання, створювати складні бюрократизовані процедури там, де достатньо виконувати мінімальні вимоги.

§ 1. Заходи, спрямовані на вдосконалення процесів викладання і навчання

Зростаюча доступність інформаційних ресурсів і розвиток інформаційних технологій дозволяють провідним університетам світу суттєво інтенсифікувати навчальний процес, досягаючи кращих результатів при зменшенні загального обсягу аудиторних занять. Необхідними умовами для отримання такого ж ефекту в Університеті є наявність бажання викладачів переосмислювати усталені підходи до проведення занять (з відповідним, зрештою порівняно незначним, матеріальним забезпеченням з боку Університету), а також послідовне стимулювання реальної самостійної роботи студентів з опанування навчальних дисциплін (розуміння ними того факту, що обмеження процесу навчання виключно участю в лекційних, семінарських і практичних заняттях є недостатнім для формування конкурентоспроможного рівня професійної компетентності в умовах сучасного, швидкозмінного ринку праці). Побіжним підтвердженням останнього є той факт, що згідно з вимогами міжнародно-визнаних класифікацій освітніх програм (ISCED-1997 і проекту ISCED-2011, QF-EHEA, EQF-LLL тощо):

- випускник ОКР «бакалавр» має бути готовим до діяльності, яка передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), застосування інноваційних підходів, а також володіти здатністю до подальшого навчання з високим рівнем автономності;

- випускник ОКР «магістр» має бути готовим до здійснення дослідницької та/або інноваційної діяль-

ності, а також до повної самостійності у подальшому навчанні, бути здатним формувати судження і приймати рішення в умовах недостатньої інформації та суперечливих вимог.

Враховуючи викладене, доцільно:

1. На рівні структурних підрозділів розробити і реалізовувати збалансовану систему заходів:

- стимулювати і спонукати викладачів до впровадження мультимедійних технологій при викладанні навчальних дисциплін – як у лекційних заняттях, так і при проведенні лабораторних робіт (віртуальні лабораторії), забезпечуючи при цьому оснащення необхідної кількості аудиторій мультимедійним обладнанням;

- стимулювати, спонукати і контролювати діяльність викладачів щодо послідовного зменшення репродуктивної складової викладання (завдяки розміщенню навчальних ресурсів у внутрішній Університетській інтернет-мережі) та збільшення вимогливості до роботи студентів у позааудиторний час (студент має приходити на лекційне чи лабораторне заняття, вже попередньо ознайомившись із матеріалом);

- інформувати студентів (починаючи з молодших курсів) щодо причин і очікуваних наслідків запровадження нових форм викладання і навчання, а також механізмів оперативного реагування (погодження) на зіткнення точок зору двох сторін навчального процесу.

2. На рівні Університету:

- розробити заходи, які б спонукали факультети/інститути до перегляду навчальних програм у напрямі зменшення частки аудиторних занять у загальному навантаженні студентів (з диференціацією за рівнями підготовки і формами навчання, а також, можливо, – за напрямками підготовки) із досягненням запланованих показників упродовж 2-3 років;

- сприяти реалізації заходів структурних підрозділів, спрямованих на спонукання викладачів до вдосконалення процесів викладання і навчання, враховуючи ефективність роботи викладачів при прийнятті відповідних кадрових рішень;

- підтримувати дії викладачів, кафедр, факультетів/інститутів, спрямовані на підвищення вимогливості до самостійної роботи студентів;

- забезпечити належне функціонування електронної бібліотеки (на базі Наукової бібліотеки імені М. М. Максимовича) та щорічну підписку на електронні фахові наукові журнали;

- сформувати тривірневу (за сферами відповідальності – кафедра/факультет/Університет) програму мультимедійного оснащення аудиторій і забезпечити її послідовне виконання.

Відповідальні за розробку і впровадження: факультети/інститути; науково-методична рада Університету; директор Наукової бібліотеки імені М. М. Максимовича; проректор з науково-педагогічної роботи (навчально-виховна робота); проректор з адміністративно-господарської роботи; проректор з наукової роботи; проректор з науково-педагогічної роботи; перший проректор.

Критерії ефективності: частка годин аудиторних занять у навчальних планах; оцінка рівня проведення занять студентами, випускниками, викладачами, зовнішніми експертами.

§ 2. Заходи, спрямовані на підвищення рівня об'єктивності оцінювання

Оцінювання студентів як один із найважливіших елементів вищої освіти, який має значний вплив на майбутню кар'єру студентів, необхідно здійснювати на високому професійному рівні. Оцінювання також дає важливу інформацію про ефективність викладання та самостійної роботи студентів.

Найбільш загальними критеріями досконалості/недосконалості системи оцінювання є: підтвердження зафіксованого в Університеті рівня знань і вмінь при експертному (зовнішньому) оцінюванні; кореляція оцінки результатів навчання студента у ВНЗ з оцінкою сформованості професійних та загальних компетентностей випускниками і роботодавцями.

1. Удосконалення загальноуніверситетських положень про оцінювання знань студентів. При удосконаленні положень про оцінювання знань студентів слід намагатися, щоб процедури оцінювання відповідали таким вимогам:

- призначалися для вимірювання досягнень визначених результатів навчання;
- здійснювались фахівцями, котрі розуміють роль оцінювання у набутті студентами знань і вмінь, пов'язаних з їхньою майбутньою кваліфікацією;
- виконувались більш ніж одним викладачем (особливо на екзаменах);
- мали чіткі й оприлюднені критерії виставлення оцінок;
- відповідали своєму призначенню (діагностичний, поточний або підсумковий контроль);
- проектувалися з урахуванням усіх можливих наслідків для студента;
- мали чітку регламентацію випадків відсутності студента з різноманітних причин;
- гарантували дотримання вимог законодавства про нерозповсюдження конфіденційної інформації;
- відповідали цілям і зобов'язанням, задекларованим Університетом;
- були співставними в межах Університету;
- підлягали внутрішній (а за необхідності – зовнішній) експертизі;
- підлягали перевіркам на дотримання затверджених процедур.

Відповідальні за розробку і впровадження: науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету; постійна

комісія Вченої ради з організації навчального процесу; проректор з науково-педагогічної роботи.

2. Удосконалення методичних розробок з оцінювання знань студентів за конкретними напрямками підготовки (та/або видами навчальної роботи студента) – розроблення специфічних форматів застосовуваних методів оцінювання таким чином, щоб вони:

- забезпечували прозорість процесу оцінювання досягнень студентів;
- забезпечували необхідну гнучкість і варіативність системи оцінювання, її індивідуалізацію у відповідності до об'єктивної відмінності рівнів програм підготовки, їх спрямованості, специфіки навчальних дисциплін і очікуваних результатів навчання тощо;
- передбачали зворотний зв'язок зі студентом (кожен студент повинен мати можливість дізнатися причини, з яких його успішність була оцінена відповідним рівнем оцінки) і таким чином забезпечували формувальну функцію.

Відповідальні за розробку і впровадження: викладачі; кафедри; науково-методичні комісії факультетів та інститутів; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету.

3. Створення загальноуніверситетських банків екзаменаційних, контрольних завдань і тестів з усіх навчальних дисциплін. Реалізація цього завдання передбачає:

- накопичення інструментарію оцінки успішності навчання студентів за спеціальністю з метою його цільового використання та подальшого вдосконалення;
- формування кейсів до завдань для проведення моніторингу залишкових знань студентів за фаховим спрямуванням з урахуванням знань, вмінь і компетентностей студента відповідно до вимог роботодавців щодо певного кваліфікаційного рівня та пов'язаних із ним посадових обов'язків;
- створення тестологічної лабораторії, основним завданням якої слід визначити надання допомоги науково-педагогічним працівникам у створенні інструментів освітнього вимірювання та їх шкалювання.

Відповідальні за розробку і впровадження: кафедри, факультети/інститути; факультет соціології; факультет психології; навчально-дослідний центр інформаційних технологій; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету.

4. Удосконалення системи оцінювання студентів, що навчаються за заочною та екстернатною формою навчання, шляхом запровадження обов'язкового виконання спеціально розроблених тестових завдань як передумови допуску до заліку/екзамену⁴.

Відповідальні за розробку і впровадження: кафедри; факультети/інститути; навчально-дослідний центр інформаційних технологій; інформаційно-обчислювальний центр Університету; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету.

Критерії ефективності: кореляція показників успішності з результатами контролю залишкових знань; підтвердження зафіксованого в Університеті рівня знань і вмінь при експертному (зовнішньому) оцінюванні; кореляція оцінки результатів навчання студента в Університеті з оцінкою сформованості професійних та загальних компетентностей випускниками і роботодавцями.

⁴ Така практика існує не тільки в зарубіжних ВНЗ; завдяки їй застосуванню у низці ВНЗ міста Києва змогли відмовитися від оцінювання рефератів, есе, домашніх контрольних робіт тощо, які в сучасних умовах часто виконуються не студентом і не можуть гарантувати об'єктивність оцінювання.

§ 3. Заходи, спрямовані на забезпечення об'єктивності при присвоєнні кваліфікації

У документах UNESCO зафіксоване зростання відповідальності університетів за присвоєння кваліфікацій і визнається невідповідність усталених традиційних підходів сучасним вимогам ринку праці: отримання дипломів не може бути автоматичним наслідком складання передбачених програмою екзаменів – необхідне підтвердження того, що у випускника сформований мінімально необхідний (пороговий) рівень компетентностей. У зв'язку з цим доцільно удосконалити підходи щодо роботи ДЕК – як стосовно оцінювання результатів навчання, так і стосовно кваліфікації (і незаангажованості) екзаменаторів (експертів):

1. Доопрацювати положення про порядок створення та організації роботи державних екзаменаційних комісій, а саме:

- змінити підхід до формування програми державних екзаменів та удосконалити (з урахуванням фахової специфіки) форми їх проведення з метою отримання якомога більш об'єктивної оцінки досягнення випуск-

ником запланованих результатів навчання, а не зводити зміст державного іспиту до вибіркового контролю залишкових знань з обмеженого переліку нормативних і спеціалізованих дисциплін, як це відбувається зараз;

- увести чіткі та недвозначні кваліфікаційні вимоги щодо формування складу ДЕК (бажано із залученням роботодавців) та підбору кандидатур на посади голів ДЕК.

2. Розробити і затвердити положення про диплом з відзнакою Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де чітко описати критерії оцінки наукової (творчої) роботи, якими повинна керуватися кафедра при наданні рекомендації щодо видачі диплому з відзнакою⁵.

Відповідальні за розробку і впровадження: науково-методична рада Університету; постійна комісія Вченої ради з організації навчального процесу; проректор з науково-педагогічної роботи.

Критерії ефективності: оцінка сформованості професійних і загальних компетентностей випускниками та роботодавцями.

IV. Політика Університету щодо формування контингенту студентів

«Стратегія розвитку вищих навчальних закладів має враховувати швидку експансію вищої освіти і зростаючу конкуренцію. Якість підготовки в Університеті залежить від підготовленості вступників до навчання на відповідному рівні»

Результати процесу відбору талановитої молоді на навчання в Університеті переважним чином залежать від профорієнтаційної роботи з випускниками (за попереднім рівнем освіти), правил вступу до ВНЗ, наявності привабливих програм підготовки для абітурієнтів, їхніх батьків, роботодавців. Відсутність належних зусиль у цих напрямках як на рівні Університету загалом, так і на рівні факультетів/інститутів/кафедр/окремих викладачів є неприпустимою.

§ 1. Профорієнтаційна діяльність

Керівництво Університету має забезпечити координацію дій структурних підрозділів та загальне інформаційно-ресурсне забезпечення. Основна робота з профорієнтації потенційних вступників (на програми підготовки бакалаврів, магістрів, до аспірантури, на курси підвищення кваліфікації тощо) повинна здійснюватись на рівні факультетів/інститутів та випускаючих кафедр. До переліку необхідних заходів входять:

1. На рівні Університету:

- підготовка інформаційних матеріалів (буклети, стенди, мультимедіа, фільми) про Університет;
- налагодження основ співпраці з районними відділами освіти м. Києва, обласними управліннями освіти шляхом встановлення відповідальності факультетів/інститутів;
- організаційне і матеріальне забезпечення проведення Університетської олімпіади школярів, а також участі Університету у всеукраїнських виставках, олімпіадах, у процедурах ЗНО.

2. На рівні факультетів / інститутів, кафедр:

- підготовка інформаційних матеріалів про факультет/інститут, напрями і спеціальності, програми підвищення кваліфікації;
- співпраця із закріпленими за ними відділами та управліннями освіти, загальноосвітніми, професійно-технічними та вищими навчальними закладами;

- співпраця з роботодавцями відповідних галузей;
- участь у Тижнях профорієнтаційної роботи, у Ярмарках професій, проведення зустрічей викладачів і студентів із учнями шкіл на базі факультету/інституту;
- проведення днів відкритих дверей;
- організація постійно діючого взаємозв'язку з потенційними абітурієнтами через електронну пошту.

Відповідальні за розробку і впровадження: завідувачі кафедр, декани факультетів/директори інститутів, секретаріат Приймальної комісії; перший проректор.

Критерії ефективності: конкурс на вступ за напрямками, спеціальностями, кількість слухачів курсів програм підготовки.

§ 2. Формування умов доступу до освіти

Зоною особливої відповідальності Університету як одного з флагманів вищої освіти України є діяльність, спрямована на формування стратегії МОН України із забезпечення максимально можливого рівня ефективності, справедливості та прозорості процесу відбору студентів на навчання в Україні загалом та недопущення недоброросовісної конкуренції. Пропоновані заходи:

1. Розроблення (на основі аналізу результатів вступної кампанії та вхідного контролю знань студентів) і подання до МОН України пропозицій щодо вдосконалення Умов прийому до вищих навчальних закладів на наступний рік, а також удосконалення правил прийому до Університету.

Відповідальні за розробку і впровадження: декани факультетів/директори інститутів, секретаріат Приймальної комісії.

2. Співпраця з Українським центром оцінювання якості із удосконалення системи зовнішнього незалежного оцінювання:

- вдосконалення предметних тестів;
- вдосконалення і запровадження (на заміну предметних тестів) тестів на загальну навчальну компетентність.

⁵ Запровадження такого положення дозволить запобігти нівелюванню самого поняття «диплом з відзнакою», загроза чого, урахувавши практику останніх років, є абсолютно реальною.

Відповідальні за розробку і впровадження: декани факультетів/директори інститутів, секретаріат Приймальної комісії, науково-методична рада Університету.

Критерії ефективності: результати вступної кампанії; результати вхідного контролю; успішність студентів першого року навчання на зимовій та весняній сесіях.

§ 3. Планування прийому на навчання (за рівнями, напрямками, спеціальностями і спеціалізаціями)

До числа зобов'язань, які має Університет перед своїми викладачами, належать створення умов і можливостей для вдосконалення фахової майстерності, формування навчального навантаження у відповідності до норм колективного договору. Враховуючи залежність кількості посадових одиниць науково-педагогічних працівників загального фонду оплати праці від чисельності студентів за відповідним напрямом/спеціальністю, а також необхідність забезпечення самоокупності навчання на контрактній основі, необхідно переглянути підходи щодо планування набору до Університету (у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, напрямів, спеціальностей і спеціалізацій). У цьому зв'язку доцільно:

- розробити порядок формування планів набору на наступний навчальний рік, який би унеможлилював формування економічно необґрунтованих за чисельністю студентів потоків/груп/підгруп (крім випадків, коли такий набір є критично важливим з точки зору загальноуніверситетських інтересів і може бути забезпеченим з ректорського резервного фонду);

- визначитися щодо доцільності збереження підготовки за ОКР «спеціаліст» на денній формі навчання (з огляду на позиціонування Університету як навчального закладу дослідницького типу та, як правило, недостатню якість підготовки контингенту абітурієнтів, які вступають на навчання за цим рівнем);

- здійснювати набір на навчання за ОКР «магістр» заочної форми навчання лише за умови високого попиту з боку абітурієнтів (конкурс на місця державного замовлення; конкурс на навчання за кошти фізичних і юридичних осіб) та забезпечення факультетами/інститутами якості підготовки не нижчої, ніж при навчанні за денною формою.

Відповідальні за розробку і впровадження: планово-фінансовий відділ; науково-методичний центр організації навчального процесу; проректор з науково-педагогічної роботи; перший проректор.

Критерії ефективності: показники навантаження викладачів; витрати загального і спеціального фондів

на оплату праці викладачів; кількість студентів; якість навчання.

§ 4. Заходи, спрямовані на адаптацію студентів першого курсу до навчального процесу в Університеті

Студенти першого курсу, зазвичай, слабо підготовлені до вимог університетської підготовки. Водночас, саме цей контингент студентів (разом із студентами, які перевелися з інших ВНЗ чи вступили на навчання до магістратури) є найбільш чутливим індикатором стану справ із організаційного та матеріально-технічного забезпечення студентів. З огляду на досвід провідних європейських університетів доцільно:

- переорієнтувати роботу інституту кураторів, встановивши їхнім основним обов'язком виконання функції тьюторів (можливо, зберігши інститут кураторства виключно на 1-2 курсах);

- запровадити обов'язковий семінар для науково-педагогічних працівників, на яких покладаються функції кураторів;

- розробити (за аналогією з програмами «Peer mentoring» і «Peer Assisted Study Scheme», які функціонують в університетах EU) програму залучення студентів старших курсів до надання допомоги студентам 1-го і 2-го курсів як у зв'язку з адаптацією і соціалізацією новачків до умов навчання в Університеті, так і в опануванні ними важких для сприйняття розділів/курсів. Додатковим позитивом від запровадження такої програми є формування комунікаційних і наставницьких компетентностей старшокурсників;

- запровадити тематичне щорічне (березень-квітень) опитування студентів першого курсу для встановлення (і наступного вирішення) проблем адаптації, організаційного забезпечення, взаємодії з викладацьким складом та адміністрацією, недосконалої/недостатності ресурсів Університету для забезпечення навчання, самостійної роботи, задоволення соціально-культурних потреб тощо.

Відповідальні за розробку і впровадження: факультет соціології; відділ організації навчально-виховної роботи; науково-методичний центр організації навчального процесу; студентський парламент; проректор з науково-педагогічної роботи (навчально-виховна робота); проректор з науково-педагогічної роботи.

Критерії ефективності: частота опитувань; результати моніторингу соціально-психологічного клімату в Університеті; показники успішності студентів першого курсу.

V. Встановлення зворотних зв'язків між учасниками навчального процесу

«Здійснення будь-яких заходів повинно відбуватися з урахуванням позицій усіх учасників. Як примусити їх працювати разом?»

Лідерська роль керівництва значною мірою залежить від вміння узгодити суперечливі інтереси учасників навчального процесу зі стратегією розвитку ВНЗ і знайти найбільш прийнятні рішення. Проведення заходів із забезпечення культури якості, її ефективна підтримка неможливі без свідомої добровільної участі усіх учасників процесу, без урахування їхніх, часто дуже відмінних, точок зору. Принципова неможливість існування досконалих процедур попереднього узгодження рішень та доцільність випереджувального виявлення проблем обумовлюють необхідність існування відповідних інструментів зворотного зв'язку.

Такими інструментами є, у першу чергу, регулярні загальні та тематичні соціологічні опитування, які дозволяють отримати максимально об'єктивну оцінку суб'єктивного бачення студентами, викладачами, навчально-допоміжним та адміністративно-господарським персоналом стану справ в Університеті загалом, сприйняття/несприйняття, розуміння/нерозуміння ними конкретних рішень і дій, персоналії тощо. Наявність довіри до результатів анкетування, сприйняття науково-педагогічними працівниками їх важливості для вдосконалення діяльності, формування у студентів відчуття причетності до забезпечення якості навчаль-

ного процесу, є надзвичайно важливим для формування і підтримки взаємних партнерських стосунків.

Проведення таких опитувань на постійній основі вимагає відповідного методичного (формування блоків питань, вибір оптимальних періодів опитувань, забезпечення валідності тощо), організаційного (виконавці, розподіл обов'язків, повноваження) та матеріального забезпечення. З урахуванням викладеного доцільно:

1. Запровадити в Університеті систематичні соціологічні опитування студентів, науково-педагогічних працівників, інших учасників навчального процесу. З метою належного методичного, організаційного та матеріального забезпечення соціологічних опитувань, узагальнення результатів:

- створити на базі факультету соціології навчально-наукову лабораторію, якій надати повноваження з проведення опитувань і узагальнення результатів;

- встановити, що програми загальних і тематичних опитувань затверджуються керівництвом Університету, з урахуванням пропозицій структурних підрозділів і громадських організацій;

- доручити факультету соціології здійснювати планування навчальних і виробничих практик студентів із урахуванням затверджених програм соціологічних досліджень.

2. Здійснювати регулярне оприлюднення узагальнених результатів соціологічних опитувань.

Примітка: результати опитувань є необхідною складовою інформаційного забезпечення при прийнятті рішень, однак вони не можуть, особливо у випадку оцінки навчальних дисциплін чи викладачів, сприйматися як достатньо адекватні.

Відповідальні за розробку і впровадження: відділ організації навчально-виховної роботи; студентський парламент; проректор з науково-педагогічної роботи (навчально-виховна робота); проректор з науково-педагогічної роботи; перший проректор.

Критерії ефективності: частота виникнення конфліктних ситуацій між сторонами навчального процесу; рівень участі студентів і викладачів у підтримці культури якості.

VI. Самооцінка ефективності діяльності із забезпечення якості

«Одним із ключових факторів успіху системи внутрішнього забезпечення якості освіти є добре організовані збір та аналіз даних. Навчальні заклади повинні забезпечувати збір, аналіз і використання відповідної інформації для ефективного управління своїми навчальними програмами та іншою діяльністю. Для зовнішнього визнання не так важливим є те, що насправді робиться для забезпечення якості освіти, як те, що документально зафіксовано»

Незважаючи на те, що імідж навчальних закладів формується переважно завдяки зовнішнім оцінкам, основним механізмом забезпечення якості освіти є наявність ефективної системи самооцінювання. Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти визначає самопізнання як відправну точку для ефективного забезпечення якості: «Важливо, щоб навчальні заклади володіли засобами збору й аналізу інформації про свою власну діяльність. Без цього вони не знатимуть, що спрацьовує добре, а що потребує уваги, або ж не будуть обізнані з результатами інноваційної діяльності»⁶. Саме процедури самооцінювання, здійснювані на рівні навчальних програм та/або структурних підрозділів (кафедра/факультет/університет), дозволяють навчальному закладу ідентифікувати помилки і проблеми, виявити ключові чинники процесів, знайти оптимальні шляхи виправлення ситуації. Необхідними передумовами проведення дієвої самооцінки є накопичення і сукупний аналіз усього масиву даних, які характеризують різні сторони навчального процесу, а також зацікавленість в отриманні об'єктивної оцінки. Доцільним є також порівняння власної діяльності із показниками подібних закладів, що діють на теренах Європейського простору вищої освіти та поза його межами.

На сьогодні в Університеті сформовані фрагменти систем обліку інформації, призначені переважно для забезпечення звітності за окремими складовими діяльності: кадрова політика, фінансова складовість, облік контингенту студентів та їх успішності, навантаження викладачів, облік матеріальних ресурсів тощо. Різні підходи до їх формування, обумовлені, насамперед, потребами зовнішньої звітності, не завжди якісне і часом досить нерегулярне оновлення інформації, майже повна ізольованість цих систем одна від одної фактично уне-

можливають будь-які серйозні аналітичні дослідження стану справ в Університеті чи його структурних підрозділах; практично будь-який статистичний звіт для зовнішніх органів, ліцензійна чи акредитаційна справа тощо формуються в результаті особистих надзусиль працівників відповідних підрозділів. До того ж, через невідповідність переліку і змісту контрольованих показників діяльності навчальних закладів в Україні до загальноприйнятих у європейській і світовій практиці, навіть наявні інформаційні масиви важко адаптувати для подання заявок на участь у міжнародних рейтингах тощо.

Для забезпечення дієвості внутрішньої системи із забезпечення якості в Університеті необхідно:

1. Удосконалити наявні інформаційні системи відділу кадрів, науково-методичного центру організації навчального процесу, Приймальної комісії, науково-дослідної частини, планово-фінансового відділу, експлуатаційно-технічного відділу тощо шляхом:

- доповнення (уточнення) переліку контрольованих показників, вимог до їх шкалювання, періодичності фіксації, з метою не лише задоволення вимог традиційної звітності, а й забезпечення можливості формування інформаційних блоків для участі в міжнародних програмах (гендерні, вікові, соціальні показники тощо) та документування параметрів, визначених Університетом як важливих для аналізу діяльності;

- розширення (створення) аналітичних можливостей: формування звітів під новочасну задачу; відстеження динаміки процесів у часі, в розрізі структурних підрозділів, видів економічної діяльності та навчальних програм, із застосуванням інших (міжнародно-визнаних) класифікаційних схем тощо;

- забезпечення автоматичного обміну інформаційними блоками неконфіденційного характеру.

⁶ Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – С.17.

2. Розмежувати відповідальність щодо збору інформації між структурними підрозділами, встановивши відповідальність останніх за достовірність даних і своєчасність їх збору (і передачі іншим підрозділам), та наділити їх відповідними повноваженнями щодо дотримання виконавчої дисципліни постачальниками інформації, з метою уникнення дублювання інформаційних запитів.

3. Забезпечити для факультетів/інститутів можливість доступу до тих сегментів інформаційного поля, які їм необхідні для здійснення делегованих повноважень.

4. Зобов'язати факультети/інститути сформувати бази даних випускників та розробити системи зворотного зв'язку із випускниками та провідними роботодавцями галузі. Основним завданням цих баз і систем є дослідження кар'єри випускників Університету, їх працевлаштування, динаміки зайнятості, службового просування і росту, а також задоволеності працедавців кваліфікацією випускників.

5. Запровадити на рівні факультетів/інститутів процедуру щорічного самооцінювання ефективності діяльності (реалізація визначених планів і встановлених завдань, виконання навчальної, дослідницької, адміністративно-господарської та управлінської функцій) і впливу зовнішніх по відношенню до підрозділу чинників (зміни у сфері вищої освіти, вимоги ринку праці, пріоритетні напрями розвитку наукової галузі тощо). Самооцінка, крім об'єктивних показників (конкурс на навчання, кількісні та якісні параметри контингенту студентів, кваліфікація персоналу, навчально-методичне і ресурсне забезпечення, показники відсіву студентів і рівень прогресу випускників), повинна враховувати результати соціологічних опитувань студентів і викладачів та зовнішню оцінку. Основною метою самооцінювання є не стільки фіксація досягнутих результатів, скільки виявлення недоліків та проблем (як у розрізі кафедр і викладачів, так і у розрізі програм підготовки) і пошук шляхів їхнього вирішення.

6. Створити загальноуніверситетську інформаційну систему забезпечення моніторингу якості (ІАС «Якість»), яка б забезпечувала часткову (тематичну) інтеграцію ресурсів баз даних структурних підрозділів Університету,

факультетів / інститутів, результатів соціологічних опитувань, характеризуючи:

- досягнення студентів та показники їхньої успішності;
- можливості випускників влаштуватися на роботу/ результати працевлаштування;
- задоволення студентів навчальними програмами, які вони виконують;
- якісний склад та ефективність роботи викладачів;
- якісні та кількісні характеристики контингенту студентів;
- наявні навчальні і матеріальні ресурси та їхню вартість;
- ключові показники діяльності структурних підрозділів тощо.

7. Визначити НМЦ організації навчального процесу відповідальним за функціонування загальноуніверситетської інформаційної системи, здійснення інтегрованого аналізу даних і інформаційне забезпечення рішень. На цей же підрозділ має бути покладена відповідальність за:

- методичну підтримку факультетів/інститутів при здійсненні процедур ліцензування, акредитації, самосертифікації тощо;
- координацію підготовки звітів самооцінки Університету;
- вивчення методик укладення міжнародних і вітчизняних рейтингів вищих навчальних закладів та розробку необхідного методичного інструментарію для участі Університету в цих рейтингах;
- видання бюлетеня моніторингу якості освіти в Університеті;
- самосертифікацію та забезпечення підготовки звітів про самосертифікацію навчальних програм і підрозділів Університету для участі в міжнародних навчальних програмах.

Відповідальні за впровадження: інформаційно-обчислювальний центр; структурні підрозділи; факультети/інститути, науково-методична рада Університету; науково-методичний центр організації навчального процесу.

VII. Заходи, спрямовані на розширення присутності Університету в національних і міжнародних програмах підготовки фахівців з вищою освітою

«Для зовнішнього визнання не так важливим є те, що насправді робиться для забезпечення якості освіти, як те, що документально зафіксовано»

Для того, аби зусилля, спрямовані на розвиток і вдосконалення програм підготовки, забезпечення якості викладацького складу, якості навчання тощо, забезпечили Університету належне місце на національному і міжнародному рівні, необхідно:

1. Усім структурним підрозділам сформувати (як мінімум – українською та англійською мовами) і регулярно оновлювати інформаційні пакети щодо діючих програм навчання і переліку дисциплін у програмах підготовки.

Відповідальні за впровадження: декани факультетів/директори інститутів, керівники структурних підрозділів; навчально-дослідницький центр інформаційних технологій; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету; проректор з науково-педагогічної роботи; проректор з міжнародних зв'язків; перший проректор.

2. Готувати (і подавати) необхідні комплекти документів для реєстрації програм підготовки у Європей-

ському інформаційному центрі академічного визнання (система ENICS/NARICS).

Відповідальні за впровадження: декани факультетів/директори інститутів; проректор з міжнародних зв'язків.

3. Здійснювати (частково) оприлюднення: звітів про самооцінку структурних підрозділів і навчальних програм; результатів оцінювання зовнішніми органами із забезпечення якості (у тому числі, при ліцензуванні, акредитації, сертифікації тощо); результатів оцінювань рейтинговими агентствами; результатів внутрішніх і зовнішніх соціологічних опитувань студентів та їх батьків, випускників, роботодавців тощо.

Відповідальні за впровадження: декани факультетів / директори інститутів, керівники структурних підрозділів; науково-методичний центр організації навчального процесу; науково-методична рада Університету; проректор з науково-педагогічної роботи; проректор з міжнародних зв'язків; перший проректор.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
Розділ 1. БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС – ОСНОВНІ ДАТИ, ДОКУМЕНТИ, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ВИКЛИКИ (<i>Світлана Калашнікова</i>)	6
1.1. Сутність та передумови Болонського процесу	6
1.2. Декларації, комюніке та органи, що спрямовують розвиток Болонського процесу	7
1.3. Стан, індикатори оцінки прогресу та напрями розвитку Болонського процесу	18
1.4. Сучасні орієнтири та виклики Болонського процесу	19
Висновки	23
Список джерел	23
Розділ 2. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТРЬОХ ЦИКЛІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (<i>Жанна Таланова</i>)	25
2.1. Рівнева організація вищої освіти відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED)	25
2.2. Циклова організація вищої освіти за Болонським процесом	27
2.3. Актуальність третього (докторського) циклу та постдокторський рівень підготовки	29
2.4. Наявні правові суперечності та ускладнення при запровадженні трициклової вищої освіти в Україні	30
2.5. Практичні рекомендації для вирішення виявлених правових суперечностей та ускладнень при запровадженні трициклової вищої освіти в Україні	35
Висновки	35
Список джерел	35
Розділ 3. ЄВРОПЕЙСЬКА КРЕДИТНА ТРАНСФЕРНО-НАКОПИЧУВУЛЬНА СИСТЕМА (ECTS) (<i>Юрій Рашкевич</i>)	37
3.1. Історія створення ECTS	37
3.2. Використання ECTS у ENEA	37
3.3. Основні поняття ECTS	38
3.4. Ключові документи ECTS	43
3.5. Додаткові інструменти ECTS	44
3.6. Основні учасники ECTS	45
3.7. Болонський процес та ECTS	46
3.8. Упровадження ECTS в українських університетах: нормативно-правова та методична основа	46
3.9. Упровадження ECTS в українських університетах: проблеми та пропозиції щодо їх вирішення	47
Список джерел	49
Розділ 4. ВПРОВАДЖЕННЯ ДОДАТКА ДО ДИПЛОМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗРАЗКА (<i>Андрій Гожик</i>)	50
4.1. Історія запровадження Додатка до диплома європейського зразка в Україні	50
4.2. Проблеми існуючої практики видачі Додатка до диплома європейського зразка	52
Висновки та рекомендації	53
Список джерел	53
Розділ 5. НАЦІОНАЛЬНА РАМКА КВАЛІФІКАЦІЙ (<i>Вадим Захарченко</i>)	54
5.1. Загальноєвропейські та національні рамки кваліфікацій	54
5.2. Розроблення НРК в Україні	57
5.3. Проблемні питання впровадження НРК у сфері вищої освіти України	61
Висновки	63
Список джерел	64
Розділ 6. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (<i>Володимир Луговий</i>)	65
6.1. Актуалізація проблеми	65
6.2. Основні терміни та їх визначення, поняття якості	65
6.3. Європейські стандарти та рекомендації: структура та зміст	67
6.4. Європейські стандарти та рекомендації для внутрішнього забезпечення якості	67
6.5. Європейські стандарти та рекомендації для зовнішнього забезпечення якості	69
6.6. Європейські стандарти та рекомендації для агенцій зовнішнього забезпечення якості	70
6.7. Європейські асоціація та реєстр забезпечення якості вищої освіти	71
6.8. Європейські стандарти та рекомендації: аналіз упровадження та подальше вдосконалення	74
6.9. Політика реформ щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні	75
6.10. Законодавчі акти України, що регулюють питання якості вищої освіти	76
6.11. Національні органи, до компетенції яких віднесено визначення, формування та реалізацію політики щодо якості у сфері вищої освіти	77
6.12. Характеристика зовнішнього забезпечення якості вищої освіти в Україні	80
6.13. Рейтинги як інструмент забезпечення якості вищої освіти	89
6.14. Перспективи реформування національної системи забезпечення якості вищої освіти (огляд законопроектів про вищу освіту)	90
Висновки та рекомендації	92
Список джерел	93

Розділ 7. ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ (<i>Ірина Зарубінська</i>)	96
7.1. Визнання кваліфікацій у ЕНЕА	96
7.2. Процедура визнання іноземних кваліфікацій в Україні	97
7.3. Визнання кваліфікацій: завдання, що потребують вирішення	99
Список джерел	100
Розділ 8. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ (<i>Олена Козієвська</i>)	101
8.1. Актуальність проблеми	101
8.2. Зміст поняття «академічна мобільність»	101
8.3. Види академічної мобільності	103
8.4. Форми академічної мобільності	103
8.5. Міжнародна нормативно-правова база забезпечення академічної мобільності	104
8.6. Лісабонська конвенція	107
8.7. Національні політики щодо академічної мобільності	108
8.8. Нормативно-правові акти України, які регулюють питання академічної мобільності	110
8.9. Проблеми нормативно-правового регулювання процесів академічної мобільності в Україні в контексті європейської інтеграції вищої освіти	111
8.10. Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання процесів академічної мобільності в Україні	114
Список джерел	115
Розділ 9. ПРОГРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВІДКРИТІ ДЛЯ УКРАЇНИ (<i>Олена Оржель, Світлана Шиткова</i>)	117
9.1. Загальний опис Програми Темпус	117
9.2. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми Темпус в Україні	119
9.3. Програма Еразмус Мундус	120
9.4. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми Еразмус Мундус в Україні	121
9.5. Програма імені Жана Моне	122
9.6. Наявні правові обмеження та ускладнення при реалізації Програми імені Жана Моне в Україні	123
9.7. Практичні рекомендації для вирішення наявних правових обмежень та ускладнень при реалізації програм Європейського Союзу в Україні	123
Список основних нормативно-правових актів України, що регулюють міжнародну діяльність у вищій освіті	124
Розділ 10. АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА ЩОДО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ КЕРІВНИКІВ ВНЗ УКРАЇНИ) (Систематизація даних – І. Линьова, К. Жданова. Коментар експертів – Ж. Таланова, Ю. Рашкевич, А. Гожик, В. Захарченко, В. Луговий, О. Козієвська, О. Оржель)	125
10.1. Інформація про учасників опитування	125
10.2. Запровадження 3-х циклів вищої освіти	125
10.3. Запровадження ECTS	127
10.4. Запровадження DS	129
10.5. Запровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК)	131
10.6. Забезпечення якості вищої освіти	134
10.7. Академічна мобільність	136
10.8. Міжнародні програми EU для вищої освіти	139
ДОДАТОК. ПРОГРАМА ЗАХОДІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (<i>Володимир Бугров, Андрій Гожик</i>)	144
Загальні положення	144
I. Заходи, спрямовані на вдосконалення навчальних програм	144
II. Заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і забезпечення їх вмотивованості до розвитку культури якості	146
III. Заходи, спрямовані на вдосконалення методів викладання і підвищення рівня об'єктивності оцінювання	148
IV. Політика Університету щодо формування контингенту студентів	150
V. Встановлення зворотних зв'язків між учасниками навчального процесу	151
VI. Самооцінка ефективності діяльності із забезпечення якості	152
VII. Заходи, спрямовані на розширення присутності Університету в національних і міжнародних програмах підготовки фахівців з вищою освітою	153

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти НАПН України
ГО «Інститут лідерства, інновацій та розвитку»**

Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні

Літературні редактори: О. Діденко, В. Мілевська
Комп'ютерне верстання: Д. Ярошенка
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 18.14
Тираж 300 пр. Зам. 017

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3862 від 18.08.2010
Передплатний індекс – 23823